

Sikeres és bölcs pszichopata

Élettanulságok szentektől, kémektől és sorozatgyilkosoktól

DR. KEVIN DUTTON

„Apám pszichopata volt. Kicsit furcsa érzés ezt most, utólag kijelenteni – de az volt, ez nem vitás. Elbűvölő, rettenthetetlen és könyörtelen (de soha nem erőszakos). És nagyjából annyi lelkiismerettel rendelkezett, mint egy hűtőszekrény. Senkit sem ölt meg, de az biztos, hogy elintézett pár embert (ha nem is fizikailag). Még szerencse, hogy nem csak a gének számítanak, nem igaz?

Apámnak ugyanakkor elképesztő tehetsége volt ahhoz, hogy mindig elérje, amit akart. Gyakran elég volt ehhez néhány lazán odavetett szó. Vagy egyetlen sokat mondó mozdulat.”

KEVIN DUTTON

Sikeres és bölcs pszichopaták

Élettanulságok szentektől, kémektől és sorozatgyilkosoktól

Fordította
SÓSKUTHY GYÖRGY

X 181787

KEVIN DUTTON

Sikeres és bölcs pszichopata

Élettanulások szentektől, kémektől
és sorozatgyilkosoktól

ATHENAELM
181787

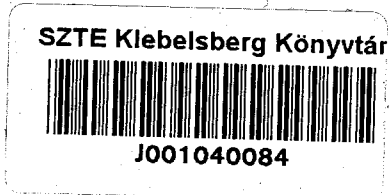
X

A fordítás alapjául szolgáló mű
Kevin Dutton: *The Wisdom of Psychopaths*
Lessons in Life from Saints, Spies and Serial Killers

Copyright © Kevin Dutton, 2012
Hungarian translation © Sóskuthy György, 2013

Minden jog fenntartva.

A bibliai idézeteket a Szent István Társulat kiadásából vettük át.

foltoz

X 181787

A szerző megjegyzése

Jogi (és olykor személyes) okokból bizonyos, a könyvben szereplő személyek neveit és azonosításra alkalmas adatait megváltoztattam. Ez a fajta demográfiai álcázás azonban semmilyen tekintetben nem befolyásolja az említett személyek hangját – és nagy gondot fordítottam rá, hogy a találkozásokat és beszélgetéseket a lehető legpontosabban és leghitelesebben tolmácsoljam. Külön meg kell említenem, hogy a hangrögzítő eszközökre vonatkozó korlátozások miatt erre különösen ügyeltem a broadmoori beszámolónál, bár kénytelen voltam némi írói szabadságot alkalmazni annak érdekében, hogy megőrizsem a páciensek kilétének titkát, ugyanakkor hűen adjam vissza az ott élők jellemét és a velük folytatott beszélgetéseket.

TARTALOM

Előszó	11
I A Skorpió felszáll	20
II Kérem, álljanak fel az igazi pszichopáták!	51
III Carpe noctem	89
IV A pszichopáták bölcsessége	116
V Tegyé! pszichopatává!	149
VI A hét főbűn	181
VII Szuper-élméjűség	208
Köszönetnyilvánítás	245
Jegyzetek	249
Név- és tárgymutató	275

100.000

11		11
12		12
13		13
14		14
15		15
16		16
17		17
18		18
19		19
20		20
21		21
22		22
23		23
24		24
25		25
26		26
27		27
28		28
29		29
30		30
31		31
32		32
33		33
34		34
35		35
36		36
37		37
38		38
39		39
40		40
41		41
42		42
43		43
44		44
45		45
46		46
47		47
48		48
49		49
50		50
51		51
52		52
53		53
54		54
55		55
56		56
57		57
58		58
59		59
60		60
61		61
62		62
63		63
64		64
65		65
66		66
67		67
68		68
69		69
70		70
71		71
72		72
73		73
74		74
75		75
76		76
77		77
78		78
79		79
80		80
81		81
82		82
83		83
84		84
85		85
86		86
87		87
88		88
89		89
90		90
91		91
92		92
93		93
94		94
95		95
96		96
97		97
98		98
99		99
100		100

*Az elme önmagában való, s képes a poklot mennyé,
a mennyet pedig pokollá tenni.*
JOHN MILTON: *Elveszett paradicsom* (1667)

ELOSZÓ

Még szerencse, hogy nem csak a gének számítanak, nem igaz?
Apámnak ugyanakkor elképesztő tehetsége volt ahhoz, hogy mindig elérje, amit akart. Gyakran elég volt ehhez néhány lazán odavetett szó. Vagy egyetlen sokatmondó mozdulat. Az emberek néha azt mondták, hogy úgy is néz ki, mint Del Boy, a *Kötözni való bolondok* című vígjátéksorozat főhőse. Hasonlított is. Meg persze úgy is viselkedett (ő is állandóan seftelt).

Emlékszem, egyszer segítettem apunak eladni egy szállítmány naplót a londoni East Enden lévő Petticoat piacon. Tízéves voltam, és ez egy tanítási napon történt. A szóban forgó naplók hibás darabok voltak, mert csak tizenegy hónap szerepelt bennük.

RECEIVED
JAN 10 1964
U.S. DEPT. OF JUSTICE

– Tudom – felelte –, ezért feledkeztem meg a születésnapodról.

– Különleges lehetőség, emberek, hogy szerezzenek egy tizenegy hónapos naplót! Vegyenek kettőt egy áráért, és a következő évben egy hónapot ingyen kapnak...

Vitték, mint a cukrot.

Mindig is az volt a véleményem, hogy apu személyisége ideális volt a modern élet szempontjából. Soha nem láttam pánikba esni, vagy elveszíteni az önuralmát. Soha nem láttam, hogy bármi miatt idegeskedett volna. Pedig lett volna rá oka bőven – nekem elhihetik.

– Azt mondják, az emberben túlélési mechanizmusként¹ alakult ki a félelem – magyarázta nekem egyszer. – Csakhogy manapság nemigen látsz kardfogú tigriseket bóklászni a belvárosban, nem igaz, fiú?

Igaza volt, soha nem láttam egyet sem. Kígyóból talán akadt néhány, de róluk úgyis tudta mindenki, hogy kicsodák.

Gyerekkoromban sokáig úgy gondoltam, hogy apu e bölcsessége is csak egyike a piacon alkalmazott vevőcsábító szövegeinek. Ma itt van, holnapra nyoma sincs. Egy kicsit olyanformán – és ez elég vicces –, mint az általa eladott vackok jó része. De most, évekkel később rá kellett jönnöm, hogy mélységes biológiai igazság rejtőzött a dörzsölt vén gazfickó szavaiban. Ami azt illeti, kísérteties pontossággal látta előre a modern evolúciópszichológusok álláspontját. Bennünk, emberekben a jelek szerint valóban a ragadozók elleni túlélési mechanizmusként alakult ki a félelmi reakció. Azok a majmok például, amelyeknél valami okból károsodik az amygdala, vagyis az agy érzelmi telefonközpontja, hihetetlenül ostoba dolgokra képesek. Például meg akarják fogni a kobraikat.

Csakhogy most, évmilliókkal később, egy olyan világban, ahol nem leselkednek vadállatok minden utcasarkon, ez a félelmi rendszer túlérzékeny lehet – mint az ideges autóvezető, aki folyton a fékpedál fölött tartja a lábát –, s a valójában nem is létező veszélyekre reagálva illogikus és irracionális cselekvésekre készít bennünket.

„A pleisztocén korban nem voltak részvények² – mutat rá George Loewenstein, a Carnegie Mellon Egyetem közgazdaságtan- és pszichológiaprofesszora. – Az emberi lények betegesen kockázatkerülők.

Az érzelmeinket működtető mechanizmusok jelentős részéről nem állíthatjuk, hogy jól alkalmazkodtak a modern élethez.”

Nekem jobban tetszik, ahogy apu gondolta.

Talán mondani sem kell, hogy a napjaink emberének betegesen kockázatkerülő természetére vonatkozó megfigyelés nem jelenti azt, hogy mindig így is volt. Sőt, még azt is kijelenthetjük, hogy közülünk azoknak, akik klinikai mértékben kockázatkerülők – például a krónikus szorongásban szenvedők –, túl sok jutott egy jó dologból. Az őseink idejében tanúsított hiperéberség a fenyegetésekre döntő fontosságú lehetett a ragadozók elleni harcban, és e tekintetben a szorongás kétségtelenül lényeges alkalmazkodási előny lehetett – állítják az evolúcióbiológusok. Minél érzékenyebb volt valaki a bozótból érkező zörejekre, annál nagyobb eséllyel tartotta életben önmagát, a családját és csoportja tagjait. Sőt, a szorongó egyének még ma is jobban észlelik a veszélyeket, mint mi, többiek³: Ha a számítógép képernyőjén mutatott vidám vagy semleges arcok közé becsempésznek egy dühöset is, a szorongó emberek gyorsabban kiszűrják azt, mint nem szorongó társaik – ez egyáltalán nem haszontalan képesség, ha mondjuk az ember éjszaka, egyedül, ismeretlen környéken bolyong (ilyenkor a szorongásosság néha kifejezetten hasznos tud lenni).

Az elképzelés, hogy a szellemi rendellenességek olykor jól jönnek, vagy akár egészen rendkívüli és döbbenetes előnyökkel járnak – amellett persze hogy rendkívül sok szenvedést okoznak a pácienseknek –, egyáltalán nem újdonság. Arisztotelész már 2400 éve is megállapította: „Soha nem volt lángelme egy cseppnyi örület nélkül.” A „zsenialitás” és „örültség” közötti összefüggést a legtöbb ember számára valószínűleg az olyan mozisikerek tették nyilvánvalóvá (az autizmusra, illetve a skizofréniára vonatkozóan), mint az *Esőember* vagy az *Egy csodálatos elme*: Oliver Sacks pszichiáter *A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét* című könyvében⁴ leírja egy híres találkozását „az ikrekkel”. Az akkor huszonhat éves, súlyosan autisztikus John és Michael egy intézetben élt. Amikor egy doboz gyufa véletlenül a padlóra borult, egyszerre kiáltottak fel: – 111! – Sacks összeszedte a gyufákat, és megszámlolta őket.

Hasonlóképpen a ragyogó, de „meggyötört elméjű” művész közismert

sztereotípiája sem alaptalan. A festő Vincent van Gogh, a táncos Vaclav Nyizsinszkij vagy a „játékelmélet” (erről később még bővebben is lesz szó) atyja, John Nash mind pszichotikusak voltak. Véletlen lenne? Aligha, véli Kéri Szabolcs, a budapesti Semmelweis Egyetem kutatója, aki a jelek szerint olyan genetikai polimorfizmusra bukkant, amely egyszerre függ össze a skizofréniával és a kreativitással. Kéri azt találta, hogy akiknél a neuregulin 1 nevű gén mindkét példányán jelen van egy bizonyos, egyetlen DNS-bázis-különbséggel jellemzett variáció, amelyről már korábban megállapították, hogy összefügg a pszichózissal – valamint a rossz memóriával és a bírálatokkal szembeni érzékenységgel –, azok általában lényegesen jobb eredményeket érnek el a kreativitást mérő tesztekben, mint a génváltozatot nem, vagy csak egy példányban hordozók⁵. De átlagosan még a génváltozat egy példányával rendelkezők is kreatívabbak az azt nem hordozóknál.

Sőt, még a depresszióknak is vannak előnyei. Friss kutatások alapján úgy tűnik, a csüggedés segít a gondolkozásban, s szerepe van a fokozottabb figyelmességben és a jobb problémamegoldó képességben is. Joe Forgas, az Új-dél-walesi Egyetem pszichológiai professzora egy ötletes kísérlettel vizsgálta ezt: különféle apróságokat – játék katonákat, kisautókat, műanyag állatkákat – helyezett el egy kis sydney-i írószobolt pénztára közelében. A kifelé tartó vevőket aztán arra kérte, hogy sorolják fel az összes tárgyat, amelyekre emlékeznek. De ez még nem volt minden. Amikor borult és esős idő volt, Forgas kérésére Verdi *Requiem*-je szólt a boltban elhelyezett hangszórókból. A derűs napokon viszont a vevők Gilbert és Sullivan sokkal könnyedebb zenéit hallhatták.

Az eredmények teljesen egyértelműek voltak. A „rosszkedvű” vevők csaknem négyszer annyi vicik-vacakra emlékeztek. Az eső elszomorította őket, és szomorúságukban jobban odafigyeltek⁶.

A történet tanulsága? Ha szép az idő, mindig számolja meg a viszszejárót!

Ha alaposabban körülnézünk a rendellenességekkel járó előnyök között, ahol minden rosszban van valami jó, akkor rájövünk: az elme mindig szolgál valami vigasztalással. Nehéz olyan állapotot találni, amely ne lenne valamilyen tekintetben kifizetődő. Rögeszmés-kényszeres za-

varban szenved? Soha nem fogja égve felejteni a gázt. Paranoiás? Soha nem kerül nehéz helyzetbe az apró betűs rész miatt. Sőt, a félelem és a szomorúság – a szorongás és a depresszió – azon öt alapvető érzelem*, közé tartozik, amelyek egyetemesen, minden kultúrában kifejlődtek az evolúció során, és amelyeket így gyakorlatilag valamennyien megtapasztalunk életünk folyamán. Ámde van egy csoport, akik kivételt alkotnak e szabály alól, mivel a kettő közül egyiket sem élük át, még a legnehezebb és leginkább embert próbáló körülmények között sem. Ők a pszichopáták. Egy pszichopata fickó akkor sem aggódna, ha égve felejtette volna a gázt⁷. Na de mi ebben a jó?!

Tegyük fel ezt a kérdést egy pszichopátának, és az esetek nagyobb részében ő úgy fog ránk nézni, mintha mi lennénk az örültek. A pszichopata számára ugyanis nem létezik rossz, csakis jó. Azt hihetnénk, hogy a gonosz megjegyzés, miszerint az év nem tizenegy, hanem tizenkét hónapból áll, pokolian megnehezítette a naplók eladását. De nem az apám számára! Éppen ellenkezőleg, ő azt látta meg benne, amivel el lehet adni az árut.

Természetesen nem ő az egyetlen. És, mondhatnák egyesek, nem is olyan örült. Kutatásaim során elég sok pszichopátával találkoztam, az élet legkülönbözőbb területeiről – és itt szeretném jelezni, hogy nem csak a családomon belül. Való igaz, hogy zárt helyen volt dolgom jó néhány Hannibál Lecterrel és Ted Bundyval** is: könyörtelen, lelkiismeret nélküli, elvetemült bűnözőkkel, akiket bárhol felvonnának egy pszichopataklubba, és még csak be sem kellene jelentkezniük előre – elegendő a megjelenés. Ugyanakkor olyan pszichopátákat is megismertem, akik korántsem igyekeznek belülről tönkretenni a társadalmat, hanem magabiztos fellépésükkel és hideg, pontos döntéshozatallal inkább védelmezik és gazdagítják: orvosok, katonák, kémek, vállalkozók... merjem-e leírni, akár ügyvédek is.

* A többi három alapvető érzelem a harag, a boldogság és az undor. A szakemberek vitatkoznak egy hatodik érzelem, a meglepődés listára való felvételéről is.

** A bárányok hallgatnak kitalált, illetve az Egyesült Államok történetének egyik leg-hírhedtebb valódi sorozatgyilkosa. (a ford.)

„Ne válj túl önteltté, bármilyen jó is vagy! Ne hagyj, hogy lássák, mire készülsz! – tanácsolta Al Pacino egy nagy jogi cég fejeként *Az ördög ügyvédje* című filmben. – Ez a trükk, barátom, mutasd magad kicsinek! Legyél te a tahó. A nyomorék. Az agyalágyult. A leprás. A torzszülött. Nézz rám, engem az első naptól fogva alábecsültek.” Pacino az ördögöt játszotta, és – talán nem is meglepő módon – fején találta a szöveget. Ha van egy, a pszichopátákra jellemző közös tulajdonság, az az a nagyszerűen fejlett képességük, hogy teljesen normálisnak tudják mutatni magukat, miközben az álarc – a kegyetlen és zseniális álarc – mögött egy könyörtelen és jéghideg ragadozó mélyhűtött szíve dobog.

Egy fiatal és roppant sikeres ügyvéd így beszélt erről elegáns tetőtéri lakása Temzére néző erkélyén:

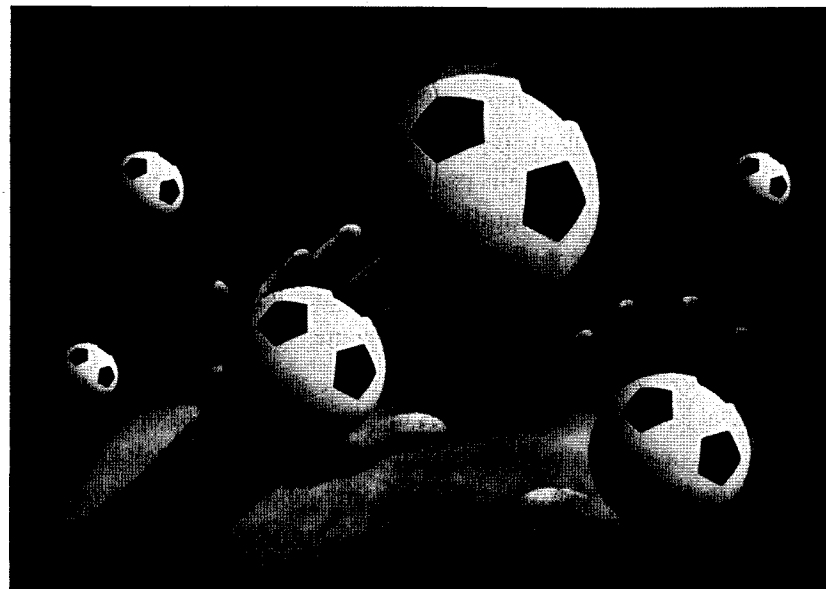
– Valahol mélyen bennem egy sorozatgyilkos lapul, de állandóan szórakoztatom kokainnal, Forma-1-gyel, alkalmi szexszel és a tanúknak feltett sziporkázó keresztkérdésekkel.

Lassan, óvatosan távolabb húzódtam az erkély szélétől.

Az ifjú ügyvéddel való magaslati találkozás (később egyébként ő vitt vissza a szállodámba a folyón, saját nagy teljesítményű motorcsónakjával) segít szemléltetni egy, a pszichopátákra vonatkozó elméletemet: eszerint azért találjuk őket ennyire lenyűgözőnek, mert lenyűgöznek bennünket az illúziók, azok a dolgok, amelyek látszólag normálisak, ám alaposabb vizsgálattal kiderül, hogy sok mindennek nevezhetők, csak normálisnak nem. Az *Amyciaea lineatipes* egy pókfaj, amely külsőre a megszólalásig hasonlít a fő zsákmányát jelentő hangyákra. Áldozatai csak akkor jönnek rá, hogy mégsem olyan jók mások jellemének a megítélésében, amikor már túl késő. Interjúalanyaim közt sokan vannak, akik pontosan tudják, milyen érzés ez. És higgyék el nekem, ők a szerencsések.

Nézzék meg az alábbi képet! Hány focilabdát látnak? Hatot? Nézzék meg jobban! Még mindig hatot? Lapozzanak a 19. oldalra, és alul megtalálják a választ!

Ilyenek a pszichopáták is. Látszólag megnyerőek, elbűvölő a viselkedésük, miközben a karizmájuk és tökéletes pszichológiai álcázásuk

elleplezi előlünk valódi mivoltukat: a bennük megbúvó, az orrunk előtt lévő rendellenességet. Részegítő, hipnotikus lényük túlságosan leköti a figyelmünket.

Ámde a pszichopátia, amint arra már az ördög és nem éppen visszafogott londoni védenca is utalt már, hasznos is lehet a számunkra. Már ha nincs belőle túl sok. A szorongáshoz, a depresszióhoz és még jó néhány más pszichológiai rendellenességhez hasonlóan olykor az alkalmazkodást segítő hatású lehet a pszichopátiának. A pszichopátáknak, amint az látni fogjuk, van egy sor olyan tulajdonságuk – kezdetnek elég a személyes vonzerőt és a zseniális álcázást említeni –, amelyek, ha már megtanulják hasznosítani és kordában tartani őket, jelentős előnyökkel járhatnak nemcsak a munkahelyen, hanem általában a mindennapi életben is. A pszichopátia olyan, mint a napfény. Ha valaki túl nagy adagnak van kitéve belőle, az felgyorsíthatja a szörnyű, groteszk, rákos vég eljövételét. De aki rendszeresen érintkezik vele ellenőrzött módon és optimális mennyiségben, az a közérzetében és az életminőségében is igen kedvező hatásúnak találhatja.

A következő oldalakon részletesen is megvizsgáljuk ezeket a tulajdonságokat. Ha megtanuljuk, hogyan építsük be őket saját pszichológiai készségeink közé, az látványos változásokat hozhat az életünkben. Természetesen eszem ágában sincs a pszichopáták tetteit dicsőíteni – legalábbis nem a diszfunkcionális pszichopátáét. Az olyan lenne, mintha a kognitív képességeken eluralkodó melanomát – a rák rosszindulatú mesterkedéseit a személyiséggel – magasztalnám. Vannak azonban arra vonatkozó bizonyítékok, hogy a pszichopátia, legalábbis kis adagban olyan, mint az egészségesen lebarnult személyiség. Ez pedig egészen meglepő előnyökkel járhat.

Néhányat közülük személyesen is megtapasztaltam. Ahogy teltek az évek, és visszavonult a piaci árusítástól, az égiek nem voltak kegyesek apuhoz. (Pedig nem volt válogatós: háromkerekű járgánya rakterében a Buddha-szobroktól kezdve a Mohamed-tanításokon és Szent Szív-képeken át a Szűz Mária-figurákig sok minden megfordult.) Parkinson-kór támadta meg, amelynek következtében az árukkal teli táskáját tíz másodperc alatt összepakolni képes fickóból – ez a képesség meglepően gyakran bizonyult hasznosnak – ijesztő gyorsasággal változott át olyasvalakivé, aki nem is tudott állni, ha két oldalról nem tartotta két ápoló. „A régi szép időkben a zsaruk csinálták ezt”, mondogatta).

Legnagyszerűbb pillanata azonban kétségtelenül a halála után érkezett el – pontosabban, én csak ekkor szereztem róla tudomást. Egy este, nem sokkal a temetés után éppen a holmijait néztem át, és az egyik fiókban egy vaskos, kézzel teleírt füzetre bukkantam. A benne lévő jegyzeteket a különböző gondozók írták, akik apura felügyeltek az utolsó néhány hónapban (noha gyakorlatilag mindenki az ellenkezőjét javasolta, sikerült végig otthon maradnia), és úgy vélem, egyfajta „gondozási naplót” alkottak.

Emlékszem, az első dolog, ami feltűnt, az a bejegyzések takarossága és aprólékossága volt. A félreismerhetetlenül női kéztől származó, egyszerű fekete vagy kék tintával rajzolt betűk érzéken sorakoztak egymás után, és alig akadt közöttük olyan, amelyik ne lett volna tökéletesen megformázva. De minél többet olvastam, annál világosabbá vált számomra, mennyire egyhangúak lehettek apu utolsó földi hónapjai, milyen

ismétlődő és könyörtelenül sivár lehetett számára az az utolsó időszak, az az utolsó műszak az élet piaci standján. Nem mintha bármikor is ezt a benyomást keltette volna bennem, amikor meglátogattam. Lehet, hogy a Parkinson-kór hasznavehetetlenné tette a karját és a lábát, de a szellemét nem törte meg.

Ettől függetlenül a helyzet teljesen egyértelmű volt:

„7:30-kor felkeltettem Mr. Duttont.”

„Megborotváltam Mr. Duttont.”

„Uborkás szendvicset készítettem Mr. Duttonnak.”

„Vitettem Mr. Duttonnak egy csésze teát.”

És így tovább, a végtelenségig.

Elég hamar unalmassá vált a szöveg, és ahogy az ember ilyenkor tenni szokott, elkezdtem gyorsan végigpörgetni a lapokat. Aztán megakadt a szemem valamin. Az egyik oldal közepén reszketeg, girbegurba, szaggatott vonalakkal, jókora nagybetűkkel felírva a következő állt: „MR. DUTTON A FOLYOSÓN CIGÁNYKEREKEZETT.” Néhány oldallal később pedig ezt találtam: „MR. DUTTON SZTRIPTÍZT ADOTT ELŐ AZ ERKÉLYEN.”

Valami azt súgta, hogy apu csak kitalálta ezt. De várjunk csak, hiszen itt apuról volt szó – ugyan miért kételkednék az egész életében rá jellemző tulajdonságaiban?

Különben is, megváltoztak a játékszabályok. Az olcsó kacatok egy nagyobb, magasabb rendű igazságot takartak: egy olyan ember történetét, akinek a lelke állandóan tűz alatt volt, akinek szinapszisei és agyi áramkörei reménytelenül nagy túlerővel álltak szemben. Egy olyan emberét, aki mindennek ellenére, látva a leosztott lapokat, és tudva, hogy a játszmának gyakorlatilag vége, még az utolsó pillanatban is az elfojthatatlan tiszteletlenség golyózáporával viszonzta az élet rá zúduló tüzeit.

A cigánykerkezés és a sztriptíz bárhol és bármikor jobb a borotválásnál és az uborkás szendvicsnél.

Még akkor is, ha nem igaz.

Oké, jól gondolta, tényleg hat labda van a képen. De nézze csak meg jobban a pasas kezeit – nem tűnik fel semmi?

I A SKORPIÓ FELSZÁLL

A nagyság és a jóság csak ritkán találkozik egy emberben.

WINSTON CHURCHILL

Egy skorpió és egy béka üldögélnek a folyóparton. Mindkettejüknek át kellene jutni a túloldalra.

– Üdv, Béka úr! – szól a skorpió a nád közül. – Lenne olyan kedves, hogy átvisz a hátán a túlpartra? Fontos dolgom lenne ott, de ilyen erős sodrásban nem tudok úszni.

A béka azonnal gyanút fog.

– Nos, Skorpió úr – feleli –, megértem én, hogy fontos dolga van a túlparton. De kérem, gondolja csak át a kérését! Ön egy skorpió, hatalmas fullánkkal a farka végén. Ha a hátamra engedem, a természetéből adódóan bármikor megszúrhat.

A skorpió már számított a béka ellenvetésére, ezért így felel:

– Kedves Béka úr, a fenntartásai tökéletesen érthetőek. De az is nyilvánvaló, hogy nem érdekem megszúrni önt, hiszen tényleg át kellene jutnom a folyó másik partjára. A szavamat adom, hogy nem esik bántódása.

A béka vonakodva bár, de belátja, hogy van abban valami, amit a skorpió mond, így aztán engedi, hogy a nagy dumás ízeltlábú a hátára másszon. Miután a skorpió elhelyezkedett, a béka, minden további nélkül, a vízbe ugrik.

Eleinte nincs semmi gond, minden a terv szerint megy. De amikor félúton járnak, a béka hirtelen éles fájdalmat érez a hátában, és a szeme sarkából látja, ahogy a skorpió kihúzza testéből a fullánkját. Gyilkos zsibbadás kezd szétáradni a tagjaiban.

– Maga ostoba! – brekegi a béka. – Azt mondta, dolga van a túlparton, de most mindkettőnknek vége!

A skorpió megvonja képzeletbeli vállat, és vidám táncmozdulatokat tesz a fuldokló béka hátán.

– De Béka úr – veti oda könnyedén –, hiszen maga mondta: skorpió vagyok, és a természetemből adódik, hogy megszúrjam.

Ezzel a skorpió és a béka is eltűnnek a zavaros, iszapos vízben.

Egyiküket sem látják soha többé.

TANULSÁG

A tárgyalása alatt, 1980-ban John Wayne Gacy nagy sóhajrással kijelentette, hogy valójában csak egy dologban bűnös: „engedély nélküli temető működtetésében”.

De micsoda temető volt az! Gacy 1972 és 1978 között legalább harminchárom fiút és fiatalembert (az átlagéletkoruk tizenhét év volt) erőszakolt és gyilkolt meg, aztán tetemüket a háza padlózata alá rejtette. Egyik áldozata, Robert Donnelly túlélte Gacy ténykedését, de fogvatartója olyan könyörtelenül megkínózta, hogy megpróbáltatásai során többször is így könyörgött Gacynek: „essünk már túl rajta”, azaz ölje meg.

Gacy ezen szemmel láthatóan jól szórakozott.

– Majd arra is sort kerítünk – felelte.

Volt alkalmam a kezemben tartani John Wayne Gacy agyát. Miután 1994-ben méreginjekcióval kivégezték, Helen Morrison – aki a tárgyaláson a védelem egyik tanúja volt, s akit a világ egyik legkiválóbb szorongásgyilkos-szakértőjeként tartanak számon – segített az egyik chicagói kórházban végzett boncolásban, majd egy kis üvegedénybe helyezte Gacy agyát, és azt Buickja utasülésére téve hazament. Ki akarta deríteni, van-e benne valamiféle rendellenesség – sérülés, daganat vagy betegség –, ami megkülönbözteti a normális emberek agyától.

A vizsgálatok semmi szokatlant nem találtak.

Néhány évvel később, Morrison chicagói irodájában, egy kávé mellett volt lehetőségem beszélgetni vele arról, mit is jelent, amit talált. Vagyis mit jelent... a semmi.

– Ebből az következik – kérdeztem –, hogy valahol legbelül alapvetően mind pszichopáták vagyunk? Hogy mindannyiunkban megvan a hajlam az erőszaktevésre, a gyilkolásra és a kínzásra? Ha nincs különbség az én agyam és John Wayne Gacy agya között, akkor pontosan mitől is vagyunk mások?

Morrison egy kicsit a gondolataiba mélyedt, aztán az idegtudomány egyik legalapvetőbb igazságával kezdte válaszát.

– A halott agy nagyon más, mint az élő – mondta. – Könnyen lehet, hogy ránézésre az egyik agy nagyon hasonlít a másikhoz, pedig egészen másként működnek. Az számít, ami akkor történik, amikor még ég a villany, és nem az, ami a lekapcsolása után látható. Gacy annyira szélsőséges eset volt, hogy arra gondoltam, talán valami más is közrejátszott a viselkedésében – talán egy agyi sérülés vagy károsodás, vagy valamiféle rendellenesség. De nem találtam semmi ilyet. Az agya teljesen normális volt, ami jól szemlélteti, mennyire összetett és kiismerhetetlen tud lenni ez a szerv, s mennyire nehezen engedi kifürkészni a titkait. Vagy hogy miként képesek a neveltetés vagy más, véletlenszerű hatások olyan, igen csekély változásokat előidézni belső szerkezetében és kémiaiában, amelyek később döbbenetes mértékű rendellenességeket okoznak a viselkedésben.

A villany és a döbbenetes rendellenességek említése eszembe juttatott egy pletykát, amelyet régebben hallottam Robert Hare-ről, a Columbia Egyetem pszichológiaprofesszoráról és a világ egyik legelismertebb, pszichopáttal foglalkozó szakemberéről. Hare még az 1990-es években benyújtott egy cikket az egyik tudományos folyóirathoz⁸, amely egyebek közt úgynevezett lexikális döntési feladatokat végző pszichopáták és nem pszichopáták agyáról készült EEG-felvételeket is tartalmazott. Hare és szerzőtársai betűsorokat mutattak az alanyoknak, akiknek a lehető leggyorsabban el kellett dönteniük, hogy az adott betűsor értelmes szó-e, vagy sem.

Egészen elképesztő felfedezést tettek. Míg az egészséges alanyok gyorsabban azonosították az olyan, érzelmi töltéssel is rendelkező szavakat, mint a „r-á-k” vagy a „gy-i-l-k-o-s”, a semleges szavaknál, mint az „a-b-l-a-k” vagy „k-a-n-á-l”, a pszichopátáknál ez nem volt kimutatható. Az ő számukra az érzelem lényegtelen volt.

A folyóirat azonban visszadobta a cikket. Mint kiderült, nem a következtetései miatt, hanem valami még különösebb okból. A bemutatott EEG-görbék némelyike, vélte a cikket elbírálók némelyike, túl rendelenes ahhoz, hogy egészséges emberektől származzon.

A Morrisonnal Chicagóban a pszichopata elme titkairól és rejtélyeiről folytatott beszélgetés – és általában az idegi rendszerek kiismerhetetlenségének témája – felcsigázta az érdeklődésemet, ezért felkerestem Hare-t is Vancouverben.

– Igaz a szóbeszéd? – kérdeztem. – Tényleg visszautasították a cikket? És ha igen, miről volt szó tulajdonképpen?

Mint kiderült, elég sok mindenről.

– Négy különböző agyhullámtípus létezik – magyarázta. – A béta-hullámok a teljes éberség állapotára jellemzőek, aztán ott vannak az alfa- és a teta-hullámok, valamint a mély alvás alatt észlelhető delta-hullámok. E hullámok az agy különböző időszakokban kimutatható változó aktivitását tükrözik. A lakosság egészséges tagjainál a teta-hullámok álmos vagy meditatív állapotban, illetve az alvás alatt észlelhetőek. A pszichopátáknál azonban a normál ébrenlét alatt is jelen vannak, sőt, még izgalmi állapotban is előfordulhatnak...

– A pszichopáták számára a nyelv nem mélyebb a szavaknál. Nincs mögötte érzelmi színezet. A pszichopata is mondhatja például, hogy „Szeretlek”, de ez valójában semmivel sem jelent többet a számára, mint ha azt mondaná: „Kérek egy csésze kávé...” Ez az egyik ok, amiért a pszichopáták a szélsőségesen veszélyes helyzetekben is olyan hűvösek, nyugodtak és összeszedettek tudnak maradni, amiért annyira fontos szerepe van tetteikben a jutalmazásnak, és amiért annyira készek kockázatot vállalni. Agyuk szó szerint kevésbé van „bekapcsolt” állapotban, mint nekünk, többieknek.

Eszembe jutott Gacy, és az, amit Morrisontól hallottam.

A látszólag teljesen normális férfi (Gacy közösségének oszlopos tagja volt, s egy alkalommal még az akkori first ladyvel, Rosalynn Carterrel közös fotó is készült róla) elbűvölő sármosság köntösével álcázta a benne rejlő skorpiót.

Valójában azonban a természetéből adódóan bármikor készen állt szúrni – még az elmerülés előtti pillanatban is.

– Nyaljátok ki! – mondta, mielőtt belépett a kivégzőkamrába.

SZAVAKKAL A TETTEKRŐL

A harmincöt éves Fabrizio Rossi korábban ablaktisztítóként kereste kenyerét, de aztán gyilkos hajlama túl erőssé vált. Így aztán ma, ha hiszik, ha nem, ebből él.

Egy kellemes tavaszi délelőttön, miközben egymás mellett állunk, és feszengve nézelődünk John Wayne Gacy hálósobájában, megkérdezem tőle, hogy mi ez az egész. Mit találunk mi ennyire ellenállhatatlannak a pszichopátákban? Miért izgatnak ennyire bennünket?

Egészen biztos, hogy nem először hallja a kérdést.

– Szerintem a pszichopátákkal kapcsolatban az a tény a legfontosabb – mondja Rossi –, hogy egyfelől annyira normálisak és annyira hasonlítanak hozzánk, másfelől viszont annyira különbözőek. Úgy értem, Gacy néha bohócnak öltözött, és gyerekzsúrokon lépett fel... Ez a pláne a pszichopátákban. Külsőleg teljesen hétköznapinak látszanak, de ha megkapargatjuk a felszínt, vagy mondjuk a padló alá nézünk, soha nem tudhatjuk, mit fogunk ott találni.

No persze ez nem Gacy igazi hálósobája, csupán egy másolat – kiállítási tárgy a világ minden bizonnyal egyik leghátborzongatóbb múzeumban: a firenzei Sorozatgyilkos-múzeumban (Museo dei serial killer e della pena di morte). A gyűjtemény a Via Cavouron működik, ebben a dómtól nem messze lévő, szemmel láthatóan gazdag mellékutcában.

Fabrizio Rossi a múzeum vezetője.

Az intézmény jövedelmező vállalkozás – és miért is ne lenne az? Aki az ilyesmit szereti, az minden fontosabb sorozatgyilkost megtalál itt, Hasfelmetsző Jacktól Jeffrey Dahmerig és Charles Mansontól Ted Bundyig.

Bundy egyébként érdekes eset, jegyzem meg. Olyasvalaki, aki megmutatja számunkra a pszichopáták rejtett képességeit. Halovány, ám izgalmas utalás arra a lehetőségre, hogy ha elég alaposan körülnézünk a padló alatt, akkor ott nem csak sötét titkokra bukkanhatunk.

Rossi ezen finoman szólva is meglepődik.

– De hiszen Bundy a történelem egyik leghírhedtebb sorozatgyilkosa – mondja. – Ő a múzeum egyik fő attrakciója. Lehet egy ilyen emberrel kapcsolatban a sötét titkokon kívül másról is beszélni?

Igen, lehet. 2009-ben, húsz évvel Bundy Floridai Állami Börtönben végrehajtott kivégzése után (azokban a percekben, amikor a villamoszékhez kísérték, a helyi rádióállomások arra kérték hallgatóikat, kapcsolják ki háztartási készülékeiket, hogy a lehető legtöbb áram álljon rendelkezésre) Angela Book pszichológus és a kanadai Brock Egyetemen dolgozó munkatársai elhatározták, hogy szaván fogják a hidegvérű amerikai sorozatgyilkost. Kihallgatása során az 1970-es évek közepén négy esztendő alatt harmincöt nővel végző Bundy a maga kisfiús, nagyon is amerikai mosolyával jegyezte meg, hogy pusztán a járás alapján is meg tudta ítélni, ki lenne „jó” áldozat.

– Én vagyok a legköszívőbb rohadék, akivel valaha találkozni fognak – jelentette ki Bundy, és ezt eddig mindenki a valóságnak megfelelő megállapításnak találta. De lehetséges-e, merült fel Bookban a kérdés, hogy ő egyben az egyik legokosabb is?

Ennek kiderítése érdekében elvégzett egy egyszerű kísérletet⁹. Először is negyvenhét egyetemista fiatalemberrel kitöltette a Pszichopátia Önteszt című kérdőívet¹⁰, amelyet arra fejlesztettek ki, hogy az általános lakosság – tehát nem a kórházi páciensek vagy a rabok – körében értékelje a pszichopatatulajdonságokat. Az eredmények alapján két csoportba – magas és alacsony pontszámúak – sorolta őket. Ezután videofelvételt készített tizenkét újabb önkéntesről, miközben azok egy folyosón haladtak egy helyiség felé, ahol szabványos demográfiai kérdőívek vártak rájuk. A kérdések között az alábbi kettő is szerepelt: (1) Volt-e áldozat valaha is az életében (igen vagy nem)? (2) Ha igen, hány olyan eset volt, amikor áldozattá vált?

Végül lejátszotta a tizenkét rövid videofelvételt az eredeti negyvenhét

résztvevőnek, és arra kérte őket, értékeljék egy tízes skálán, mekkora esélye van az egyes alanyoknak arra, hogy megtámadják és kirabolják őket.

A kísérlet alapfelépítése egyszerű volt: ha Bundy állítása megalapozott, és tényleg képes volt megérezni az áldozatok gyengeségét pusztán a járásuk alapján, akkor Book feltételezése szerint a Pszichopátia Öntesztben magas pontszámot érteknek jobban rá kellett érezniük az alanyok sebezhetőségére, mint alacsony pontszámú társaiknak.

Az eredmények pontosan ezt mutatták. Sőt, amikor Book megismételte a kísérletet egy maximális biztonságu börtön klinikailag diagnosztizált pszichopata foglyaival, valami mást is észrevett¹¹. Lehet, hogy az első kísérlet „pszichopata” diákjai jól azonosították a gyengeséget, de a klinikai pszichopáták még eredményesebbek voltak, ráadásul egyértelműen kijelentették: abból következtek, ahogy az emberek jártak. Bundyhoz hasonlóan pontosan tudták, mit kell keresni.

SZEMMEL ELEMZŐK

Angela Book eredményei nem pusztán a véletlennek köszönhetőek. Tanulmánya csak egy volt azok között az utóbbi években megjelenő egyre több kutatási eredményből, amelyek új, összetettebb képet festenek a pszichopatákról – olyan képet, amelyen nem csak a bombasztikus újságcímek és vérfagyasztó hollywoodi filmek vetette sötét árnyak láthatók. Olyan újság ez, amit nem könnyű megemészteni. Itt, Firenze egy gyilkosoktól hemzsegő szegletében is ugyanúgy fogadják, mint a világ bármely más részén: jókora adag kétkedéssel.

– Azt akarja mondani – mered rám hitetlenkedve Rossi –, hogy vannak alkalmak, amikor nem feltétlenül rossz pszichopátának lenni?

– Nem csak ezt – bólintok –, hanem azt is, hogy vannak alkalmak, amikor kifejezetten jó dolog, amikor a pszichopáták egyértelműen előnyben vannak a többi emberrel szemben.

Látom, hogy nem sikerült meggyőződnöm az egykori ablaktisztítót – és ahogy körülnézek, nem is nehéz megértenem, miért. Bundy és Gacy korántsem az a fajta társaság, amelyhez szívesen csatlakozna az ember. Azt is be kell látni, hogy mivel a kiállításán még tucat szám szerepelnek

hozzájuk hasonló, elég nehéz észrevenni a pozitívumokat. Ámde a Sorozatgyilkos-múzeum nem a teljes történetet mondja el – sőt, még a felét sem. Amint azt Helen Morrison oly ékesszólóan kifejtette nekem, egy pszichopata sorsa számos tényezőtől függ, beleértve a géneket, a családi hátteret, az iskolákat, az intelligenciát és a lehetőségeket. Meg perszer azt is, hogyan érintkeznek a többi emberrel.

Hasonló véleményen van Jim Kouri, az amerikai Rendőrfőnökök Országos Szövetségének alelnöke is. A pszichopata sorozatgyilkosoknak több olyan tulajdonságuk is van – rendkívül nagyra tartják magukat, igen meggyőzőek, felszínes sármmal rendelkeznek, könyörtelenek, nem ismerik a megbánást, és ügyesen manipulálnak másokat –, amelyek számos politikusnál és vezető személyiségnél szintén megfigyelhetők.

Vagyis olyan emberek, akik egyáltalán nem azon fáradoznak, hogy elkerüljék a letartóztatást, hanem azon, hogy elnyerjenek valamilyen hivatalt. Az efféle személyiségprofil, jegyzi meg Kouri, lehetővé teszi a vele rendelkezők számára, hogy *azt* és *akkor* tegyenek, amit és amikor akarnak, cseppet sem törődve cselekedeteik szociális, morális vagy jogi következményeivel.

Ha például ön a megfelelő csillagzat alatt születik, és olyan hatalma van az emberi elmék felett, mint a holdnak a tenger felett, akkor utasítást adhat 100 000 kurd népirtásszámba menő legyilkolására, aztán olyan öntudatosan léphet fel a vérpadra, hogy azzal még az őt legizgatóbban gyűlölőkben is perverz, kimondatlan tiszteletet ébreszt.

– Ne féljen, doktor – tréfálkozott Szaddám Huszein már a dobogón állva, pillanatokkal a kivégzése előtt. – Ez férfiaknak való!

Ha ön erőszakos és ravasz, mint az igazi „Hannibal Lecter”, azaz Robert Maudsley, akkor képes lehet rá, hogy a cellájába csalja egyik rabtársát, bezúzza a koponyáját egy kalapáccsal, és kanállal kóstolja meg az agyát, méghozzá olyan magától értetődően, mintha csak lágy tojást enne. (Maudsley egyébként immár harminc éve él golyóálló üvegből épített magánzárkában az angliai Wakefield börtön pincéjében.)

De ha ön ragyogó idegsebész, aki nagy nyomás alatt is könyörtelenül hűvös és összeszedett tud maradni, mint James Geraghty, akkor egészen más területen is szerencsét próbálhat: a huszonegyedik századi orvostu-

domány távoli peremterületein, ahol a kockázat szele vad dühvel tombol, s igencsak ritka a megfontolás oxigénje.

– Egyáltalán nem érdekelnek azok, akiket operálok – mesélte nekem James Geraghty. – Az olyan fényűzés lenne, amit nem engedhetek meg magamnak. A műtőben újjászületek: hideg, szívtelen gépezetté válok, amelynek szerves része a szike, a fűrő és a fűrész. Amikor az ember behatol, és magasan az agy hóhatára felett próbálja kijátszani a halált, akkor az érzések semmiféle célt nem szolgálnak. Az érzelmek entrópiát jelentenek, és nagyon ártalmasak a munkámban. Ezért aztán az évek során teljesen kiirtottam őket magamból.

Geraghty az Egyesült Királyság egyik legkiválóbb idegsebésze, és bár a szavai egy bizonyos szinten hátborzongatóak, egy másik szinten tökéletesen ésszerűnek tűnnek. Valahol az agy legveszélyesebb környékeinek gettójában a pszichopátát magányos és könyörtelen ragadozónak látják, mülékony és gyilkos csáberejű fajnak. Alighogy tudomást szerzünk róla, elménk folyosóin sorozatgyilkosok, megrögzött erőszaktevők és eszelős, visszahúzódoó robbantók képei kezdenek tolongani.

De mi lenne, ha másfajta képet festenek önnek? Ha azt mondanám, hogy az otthonát hamuvá perzselő gyújtogató egy párhuzamos világban valószínűleg az a hős lenne, aki dacolva a lángokkal beront a már-már összeomló házba, hogy megkeresse és kihozza onnan a szeretteit? Vagy azt, hogy a mozi hátsó, sötét soraiban megbújó, kést szorongató srác néhány év múlva egészen más fajta kést fog forgatni egy fényesen kivilágított műtőben?

Elismerem, nehéz elhinni az efféle állításokat. Pedig igazak. A pszichopáták nem ismerik a félelmet; magabiztosak, karizmatikusak, könyörtelenek és összeszedettek. De a közhiedelemmel ellentétben nem szükségszerűen erőszakosak. Jól hangzik? Jó is! Pontosabban az lehet, attól függően – amint azt már láttuk –, hogy mi más lapul még személyisége szekrényének polcain. A helyzet korántsem fekete-fehér – nem úgy van, hogy valaki vagy pszichopata, vagy nem –, a rendellenességnek vannak külső és belső zónái, valahogy úgy, mint egy zónás tömegközlekedési rendszerben a viteldíjaknak. Emellett, ahogy azt majd a II. fejezetben fogjuk látni, létezik egy olyan pszichopátiai spektrum is,

amelyen valamennyiünknek megvan a helyünk, és csak néhány „nagyágyú” szorul a spektrum végébe.

Lehet például olyan, aki nyomás alatt is tökéletesen higgadt marad, s nagyjából annyi benne az empátia, mint egy lavinában (később, a tőzsdén találkozunk is majd egy ilyen személlyel), ugyanakkor nem erőszakos, nem antiszociális és nem is lelkiismeretlen. Mivel két, a pszichopátiaira jellemző tulajdonság terén is magas pontszámot ér el, az ilyen személy joggal tekinthető a pszichopátiai spektrumon előrébb állónak, mint egy másik, e két tulajdonsággal kisebb mértékben rendelkező ember, ugyanakkor nagyon messze található az igazi veszélyzónától, ahová az összes ilyen tulajdonságot nagymértékben tanúsítókat sorolhatjuk.

Mint ahogy nincs hivatalos választóvonal a hétvégi hobbigolfos és mondjuk Tiger Woods között, ugyanúgy elmosódik a határ a világklasszis szuperpszichopáták és a csupán kissé „pszichopatizáló” személyek között is. Képzeljük el úgy a pszichopátikus tulajdonságokat, mint egy hangstúdió keverőpultjának tárcsáit és csúszkáit. Ha mindet maximumra állítjuk, használhatatlan lesz a felvétel. De ha fokozatokat alkalmazunk, és egyes csúszkákat – például a félelemnélküliséget, az összpontosítás képességét, az empátia hiányát és a szellemi szívósságot – magasabbra állítunk a többinél, akkor könnyen lehet, hogy egy kiemelkedő sebészt kapunk.

No persze a sebészet csak egy olyan terület, ahol a pszichopátikus „tehetség” előnyös lehet. Nézzük például a rendfenntartást! 2009-ben, nem sokkal Angela Book kutatási eredményeinek megjelenése után úgy döntöttem, hogy elvégzem a kísérlet magam kiötlötte változatát¹². Ha igaz a megfigyelése, és a pszichopáták *valóban* jobban képesek észlelni az emberek sebezhetőségére utaló jeleket, akkor annak használhatónak kell lennie valamire. Kell, hogy legyenek olyan módszerek, amelyekkel e tehetség ahelyett, hogy teher lenne a társadalomnak, inkább valamiféle előnyt nyújt. Az ötlet akkor villant be, amikor egy barátomat vártam a repülőtéren. A vámkezelésnél mind izgulunk egy kicsit, jutott az eszembe, még akkor is, ha semmi félnivalónk sincs. De képzeljük csak el, milyen lehet, ha *tényleg* van valami rejtegetnivalónk!

A kísérletemben harminc egyetemi hallgató vett részt, akiknek a fele magas, a másik fele alacsony pontszámot ért el a Pszichopátia Ön-

tesztben, és segített öt munkatársam is. A diákoknak könnyű dolguk volt: egy tanteremben ülve kellett figyelniük, ahogy a munkatársaim belépnek az egyik ajtón, végigmennek egy kis dobogón, majd kimennek egy másik ajtón. De persze nem csak erről volt szó: azt is ki kellett találniuk, melyik munkatársam „bűnös”, azaz közülük melyik rejteget egy piros zsebkendőt.

A tét növelése és a „bűnös” munkatársak érdekeltségének fokozása érdekében a zsebkendővel együtt 100 fontot is kaptak. Ha a megfigyelők helyesen azonosították a bűnöst – azaz, ha az a munkatárs kapta a legtöbb „bűnös” szavazatot, akinél a zsebkendő volt –, akkor vissza kellett adniuk a pénzt. Ha viszont megúszták, és másvalaki vált gyanúsabbá, akkor a „bűnös” munkatárs elnyerte jutalmát, azaz megtarthatta a 100 fontot.

A munkatársak belépésekor szinte tapintható volt a feszültség. De vajon a diákok közül ki lenne jobb „vámos”? Megbízható-e a pszichopáták ragadozóösztöne, vagy cserbenhagyja őket?

Az eredmények egészen rendkívüliek voltak. A Pszichopátia Öntesztben magas pontszámot elért diákok több mint 70 százaléka helyesen azonosította a zsebkendőcsempész munkatársat, míg az alacsony pontszámúak körében csak 30 százalékos volt ez az arány.

A gyengesség felismerése talán fontos része egy sorozatgyilkos eszközeinek – de a repülőtéren is hasznos lehet.

PSZICHOPATARADAR

Reid Meloy, a Kaliforniai Egyetem San Diegói Orvosi karának pszichiátriaprofesszora 2003-ban a másik oldalról vizsgálta meg a zsebkendőcsempészös jelenséget¹³. Igaz, hogy a „fullos” pszichopáták híresen jól szagolják ki a sebezhetőséget, de az is igaz, hogy a frászt hozzák az emberre. Ezekkel a szociális ragadozókkal a klinikai gyakorlatban vagy a mindennapi életben érintkezésbe került személyek beszámolóiban csak úgy hemzsegnek az afféle misztikus és zsigeri megállapítások, mint: „felállt tőle a szőr a nyakamon” vagy „borsódzott tőle a hátam”. De vajon tényleg így van? Így működnek az ösztöneink? Vagyunk-e olyan jók a pszichopáták felismerésében, mint a pszichopáták a köztünk való válogatásban?

Ennek kiderítése érdekében Meloy 450 igazságszolgáltatási és mentálhigiénés szakembert kérdezett meg arról, tapasztaltak-e valaha furcsa testi reakciót, amikor pszichopátikus személlyel beszéltek – azaz olyan erőszakos bűnözőkkel, akiknél a keverőpult összes kapcsolója a maximumra van állítva.

Meloy teljesen egyértelmű eredményeket kapott. A megkérdezettek több mint háromnegyede adott igenlő választ: a nők nagyobb arányban észleltek ilyen jelenséget, mint a férfiak (84, illetve 71 százalék), s az alacsonyabb tudományos fokozatú egészségügyi szakemberek gyakrabban számoltak be róla, mint a magasabban képzettek, vagy az igazságszolgáltatásban dolgozók (84, 78, illetve 61 százalék). Benyomásaikat olyan szavakkal fogalmazták meg, mint: „úgy éreztem, mintha ebéd volnék...” „undor... visszasztító... lenyűgöző” vagy mintha „egy gonosz szellem hatolt volna át rajtam”.

De tulajdonképpen mi is az, amit megérzünk?

E kérdést megválaszolando Meloy a távoli múltba tekint vissza, az emberi evolúció sokszínű hajtóerőire. Többféle elmélet van arra vonatkozóan, hogyan alakulhatott ki a pszichopátia, s később sorra is vesszük majd ezeket. De az okok és okozatok kutatása során felmerülő egyik legalapvetőbb kérdés az, hogy az állapot milyen fejlődéstörténeti perspektívából vizsgálendő: klinikai szempontból, személyiségzavarként? Vagy inkább játékelméleti szempontból, ésszerű biológiai kockázatként – olyan stratégikaként, amely az ősi környezetben jelentős szaporodási előnyt kínált?

Kent Bailey, a Virginiai Commonwealth Egyetem nyugalmazott klinikai pszichológiaprofesszora az utóbbi mellett érvel, s egy elméletet is felállított, amely szerint az egymás közelében élő ősi embercsoportok közötti és azokon belüli erőszakos versengés volt a pszichopátia (vagy ahogy ő nevezi, a „harcos héja” tulajdonság) fő evolúciós elődje¹⁴.

– Bizonyos fokú ragadozókra jellemző erőszakosságra szükség volt a nagyobb testű zsákmányállatok felkutatásához és elejtéséhez – véli Bailey, és a könyörtelen „harcos héják” egy elit csapata nem csupán ehhez a feladathoz jöhetett kapóra, hanem egyben véderőként is készen állhatott, hogy visszaverje más, szomszédos csoportok hasonló egységeinek betöréseit.

A gondot csak az jelentette, hogy ugyan mi az ördögöt kezdjenek velük békeidőben. Robin Dunbar, az Oxfordi Egyetem pszichológia és evolúció-antropológia professzora olyan adattal szolgál, amely alátámaszthatja Bailey elméletét¹⁵. Dunbar a kilencedik és tizenegyedik század között időszak különösen vad dühvel harcoló viking katonai elitjét – az ünnepeket, sagákban, költeményekben és történelmi feljegyzésekben is említett harcosokat, akik a jelek szerint kegyetlen, transzszzerű dühvel harcoltak – hozza fel példaként. Ám ha egy kicsit mélyebbre ásunk az irodalomban, ennél jóval sötétebb kép rajzolódik ki egy olyan, veszedelmes elittről, amelynek tagjai könnyen az általuk megvédendő közösség ellen fordulhattak, s kegyetlenül erőszakos cselekedeteket követhettek el honfitársaik ellen.

Itt található, véli Meloy, a rejtély kulcsa: hogy miért áll fel nyakunkon a szőr, és milyen hosszú távú evolúciós gondolkodás áll beépített „pszichopataradarunk” mögött. Ha ugyanis Kent Bailey érvelésének megfelelően ezek az ősi, ragadozó hajlamú egyedek valóban pszichopatikusak voltak, akkor annak alapján, amit a természetes kiválasztódásról tudunk, az következne, hogy ez nem egyirányú utca. Mind a közvetlen, mind a tágabb közösség békésebb tagjaiban ki kellene alakulnia egy olyan mechanizmusnak, egy titkos idegrendszeri észlelési technológiának, ami érzékelné és jelezné a veszélyt, ha egy ilyen egyed a kognitív „légterébe” ér; ez amolyan titkos korai figyelmeztető rendszer lenne, s lehetővé tenné számukra a gyors visszavonulást.

Angela Book támadások áldozatai körében végzett munkája és saját, zsebkendő-csempészéses kísérletének eredményének fényében egy ilyen mechanizmus meggyőzően magyarázná a Meloy kísérletében észlelt, a különböző nemű, illetve a különböző státuszú személyek közötti eltéréseket. Lévéni, hogy a pszichopáták afféle ördögi érzelmeköstolók hírében állnak, akiknek orra rendkívül érzékeny a gyengeség alig észlelhető aromáira, egyáltalán nem tűnik elképzelhetetlennek, hogy a nők a nagyobb testi sebezhetőségük valamiféle ravasz, darwini kompenzációjaként intenzívebben és könnyebben reagálnak a közelségükre, és ugyanez érvényes az alacsonyabb státuszú egészségügyi szakemberekre is.

E feltevés határozottan hihetőnek tűnik. Minél fenyegetettebbnek

érzi magát az ember, minél nagyobb a kockázata a betörésnek, annál fontosabbá válik a biztonság fokozása.

Az természetesen nem kérdéses, hogy őseink idejében akadtak olyan, könyörtelen vadászok, akik hideg kegyetlenséggel és rendkívüli hozzáértéssel üzték a zsákmányszerzés művészetét. De hogy ezek a vadászok, akik képesek voltak megérezni a zsákmány természetét, a mai értelemben vett pszichopáták voltak-e, nos, az már nem ennyire egyértelmű. Diagnosztikai szempontból az empátia a döntő tényező.

Bár mást várnánk, az ősi időkben nem a legvérszomjasabb és legfáradhatatlanabb egyedek voltak a legeredményesebb vadászok. Éppen ellenkezőleg, a legnyugodtabb és leginkább empátikus emberösök vadásztak a legsikeresebben. Ők voltak azok, akik bele tudták képzelni magukat a zsákmány helyébe, az ő fejével tudtak gondolkozni, és ezért rendszerint megérezték annak ügyes, ösztönös mozgásait, vagyis azt, hogy milyen módszerekkel és merre próbál majd elmenekülni.

Az ok megértéséhez elég, ha megfigyeljük a járnai tanuló kisgyermeket. A felegyenesedve való közlekedés, a két lábon való haladás fokozatos kialakulása a korai hominidák táplálékszerzési módszereinek új korát jelezte előre – és egyben segítette is annak beköszöntét. A függőleges testhelyzet jóval hatékonyabbá tette a közlekedést, így az afrikai savannákon élő elődeink lényegesen tovább vadászhattak és kutathattak egyéb élelem után, mint ha négy lábon jártak volna.

Csak hogy az antropológiában „üldözéssel vadászat” néven ismert módszernek is megvannak a maga hátrányai. A gnúk és antilópok sokkal gyorsabbak, így könnyedén hagyják az embert, s eltűnhetnek a láthatáron túl. De ha valaki pontosan meg tudja mondani, hol fognak megállni – akár a menekülés közben hagyott nyomaik alapján, akár a gondolataikban „olvasva”, akár mindkét módszert egyszerre használva –, az jelentősen növelheti önmaga és csoportja túlélési esélyeit.

Igen ám, de ha a ragadozók empátiát, sőt, egyes esetekben fokozott empátiát tanúsítanak, akkor hogyan lehetnének pszichopáták? Ha van valami, amiben a pszichopátákkal kapcsolatban a legtöbben egyetértenek, az az érzések teljes hiánya, a képtelenség mások megértésére. Hogyan négyesíthető a kör?

Itt a kognitív idegtudomány siet a segítségünkre – no meg némi ördögi erkölcsfilozófia.

HAJTÁNYTAN

Joshua Greene, a Harvard Egyetem pszichológusa az elmúlt néhány évet annak megfigyelésével töltötte, hogyan oldják meg a pszichopáták az erkölcsi problémákat, hogyan reagál az agyuk a különféle fogós etikai helyzetekben¹⁶. Vizsgálódás közben igen érdekes dologra bukkant. Az empátia korántsem egységes, sőt, inkább skizofrén jellegű. Két, egymástól jól megkülönböztethető változata van: a forró és a hideg.

Nézzük például az alábbi kérdést (1. eset), amely eredetileg a filozófus Philippa Foottól származik¹⁷:

Elszabadult vasúti hajtány száguld a sínen megállíthatatlanul. Az útjában öt magatehetetlen, menekülésre képtelen ember van. Szerencsére önnek módjában áll egy kapcsoló átbillentésével a váltónál egy másik vágányra terelni a járművet, amely így elkerüli az öt szerencsétlent – de ennek is ára van. A másik vágányon ugyanis szintén van egy ember, és a hajtány biztosan halálra gázolja. A kérdés tehát az, hogy átbillentse-e a kapcsolót.

A legtöbbünknek nem sok gondot okoz a döntés ebben a helyzetben. Igaz ugyan, hogy a kapcsoló átbillentésének gondolata nem éppen kellemes, de a hasznosság elvén alapuló választás – egy embert ölni meg öt helyett – még mindig a „legkevésbé rossz döntés”, nem igaz?

De lássunk egy másik változatot (2. eset), amely szintén egy filozófustól, Judith Jarvis Thomsontól származik¹⁸:

Az előbbiekhöz hasonlóan egy megállíthatatlan hajtány száguld a sínen öt ember felé. Most azonban ön a vágány felett, egy nagydarab idegen mögött, egy felüljárón áll. Csak úgy mentheti meg azt az öt embert, ha lelöki az idegent. Igaz ugyan, hogy az idegenre biztos halál vár, de a teste olyan nagy, hogy megállítaná a hajtányt, így ön öt életet ment meg. Tehát, lelöki, vagy sem?

Azt mondhatnánk, hogy itt „valós” dilemmával állunk szemben. Noha a kockán forgó életék aránya pontosan ugyanannyi, mint az első példában (öt az egyhez), a játékban való közvetlen részvétel egy kicsit megfontoltabbá és idegesebbé tesz bennünket. De miért?

Joshua Greene úgy gondolja, tudja az okot – és annak az agy különböző „éghajlatú” régióihoz van köze.

Az 1. esetet szerinte *személytelen* erkölcsi dilemmának nevezhetnénk. Az agy azon területeit érinti – a prefrontális kérget, a hátsó fali kérget (különösen az úgynevezett cingulus melletti elülső területet, a halántéki pólust és a sulcus temporalis superior) –, amelyek elsősorban a *hideg* empátiaobjektív élményében játszanak szerepet: az ésszerű, racionális gondolkozásban.

A 2. eset ezzel szemben úgynevezett *személyes* erkölcsi dilemma, amely az agy érzelmeket feldolgozó részét, az amygdalát érinti – ez a *forró* empátia központja.

A lakosság normális tagjainak legtöbbszöréhez hasonlóan a pszichopáták is igen gyorsan döntenek az 1. esetben felvázolt helyzetben. Átbillentik a kapcsolót, a hajtány a másik vágányra vált át, és csak egy embert öl meg öt helyett. Csakhogy a pszichopáták – és itt kezd érdekessé válni a dolog – a normális emberektől eltérő módon a 2. esetben sem sokat tettekötöznének. A pszichopáták szemrebbenés nélkül letaszítják a nagydarab fickót, ha éppen ez szolgálja érdekeiket.

A dolgokat tovább bonyolítja, hogy ez a viselkedésszerű különbség igen egyértelműen megjelenik az agyban is. Az idegi aktivitás a pszichopáták és a normális személyek agyában igen hasonló, amikor személytelen erkölcsi dilemma elé állítják őket, de látványosan különbözővé válik, ha személyesebb vizekre evezünk.

Képzeld el, hogy befektetem egy, az agy működés közbeni vizsgálatára alkalmas fMRI*-berendezésbe, majd az imént leírt két dilemma elé állítom. Mit látnék a képernyőn, miközben ön ezen a veszélyes morális aknamezőn keresi az utat? Nos, nagyjából akkor, amikor a dilemma jellege a személytelenből a személyes felé tartva átlépi a kettő közötti

* Az fMRI, azaz funkcionális mágnesesrezonancia-leképezés nevű eljárás során óriási mágnes veszi körül az alany fejét. A mágneses mező irányváltozásai hatására az agyban lévő hidrogénatomok rádióhullámokat bocsátanak ki. A jelek erősödnek, amikor a vér oxigénszintje megnő, s így kimutatható, hogy az agy mely részei a legaktívabbak.

határvonalat, az ön amygdalája és az ahhoz kapcsolódó agyi áramkörök – például a mediális orbitofrontális kéreg – hirtelen felvillan, mintha egy hídon bekapcsolták volna a díszkivilágítást. Más szóval ez az a pillanat, amikor az érzelmek színre lépnek.

Egy pszichopátánál viszont csak sötétséget látnék. A tágas agyi amfi-teátrum sötét és kihalt lenne, a személytelen és személyes közti átmenet pedig semmiféle hatást nem váltana ki.

A forró és hideg empátia – vagyis a másokat megfigyelve „érzett” empátia, illetve a másik személy gondolatainak hideg és érzéketlen megállapítását lehetővé tévő acélos érzelmi számítás – közti különbségtétel bizonyára zene a Reid Meloyhoz és Kent Bailey-hez hasonló teoretikusok fülének. Igen, a pszichopátákból valóban hiányzik az előbbi változat, az érzéseken alapuló empátia. Ez az, amelyik a mások megértésében az érzelem helyett az értelemre alapoz; amelyik a személyes azonosulás helyett elvont és hűvös előrejelzéseket használ, s amelyik nem valamiféle érzelmi szimbiózissal operál, hanem inkább szimbólumfeldolgozással. Ezekkel a kognitív képességekkel a legkiválóbb vadászok rendelkeztek s rendelkeznek a természeti és a mai társadalmi környezetben egyaránt. És hát ezen a téren a pszichopáták messze kiemelkednek a mezőnyből. Egyetlen empátia-hajtóművel is jobban repülnek, mint mások kettővel, és éppen ez az egyik oka annak, hogy annyira meggyőzőek tudnak lenni. Ha az ember pontosan tudja, hol vannak a gömbök, és nem idegесkedik, amikor megnyomja azokat, akkor jó esélye van elérni a célját.

Az empátia-választóvonal gondolata kétségtelenül zene Robert Dunbar füleinek, aki – ha éppen nem a dühödt viking harcosokról olvas – néha a Magdalen Kollégium vezető munkatársaknak fenntartott társalgójában is megfordul. Egy délután, miközben egy tölgyfa borítású kis ablakbeugróban ülve teázunk és süteményt eszegetünk, felvázolom neki a hajtányos példákat és azt, miféle különbségekre derítenek fényt a pszichopata és a normális agy működése között. Ő egy cseppet sem lepődik meg ezen.

– A vikingek a maguk idejében elég jól látták a dolgokat – mutat rá.
– A viking harcosok pedig nem is tettek semmi olyat, ami ártott volna a hírnevüknek, amely szerint ők olyasvalakik, akikkel nem jó kikezdeni. De ez volt a dolguk. Az volt a feladatuk, hogy könyörtelenebbek,

hidegvérűbbek és vadabbak legyenek az átlagos viking harcosnál, mért... mert pontosan azok is voltak. *Valóban* könyörtelenebbek, hidegvérűbbek és vadabbak voltak az átlagos viking harcosnál. Ha bedugtál volna egy ilyen harcost egy olyan MRI-be, és elmondta volna neki a hajtánydilemmát, akkor lényegében biztos vagyok az eredményben. Pontosan az lenne, amit a pszichopátákkal kapnál. Semmi! És a nagydarab fickónak annyi lenne.

Megvajazok egy süteményt.

– Szerintem minden társadalomnak szüksége van olyan egyedekre, akik elvégzik a piszkos munkát – folytatja. – Olyanokra, akik nem félnek a nehéz döntésektől, nem tesznek fel kényelmetlen kérdéseket, és hajlandók kockázatot vállalni. Az esetek nagy részében ezek nem azok a fajta emberek, akikkel szívesen teáznánk együtt. Kérsz egy uborkás szendvicset?

Daniel Bartels a Columbia Egyetemről és David Pizarro a Cornell Egyetemről szintén egyetért ezzel – sőt, dokumentált bizonyítékai vannak¹⁹. A tanulmányok kimutatták, hogy az emberek mintegy 90 százaléka nem lenne hajlandó lelökni a hídról az idegent, annak ellenére sem, hogy pontosan tudják: ha le tudnák győzni erkölcsi finnyásságukat, ötödannyi ember halna meg. No persze még mindig ott van a fennmaradó 10 százalék: az erkölcsileg kevésbé kényes kisebbség, akik, ha úgy hozza a sors, fenntartások nélkül (vagy csak kevés fenntartással) vetnének véget egy másik személy életének ebben a helyzetben. De kik alkotják ezt a gátlástalan kisebbséget? Vajon ki is ez a 10 százalék?

A válasz megtalálása érdekében Bartels és Pizarro több mint 200 diáknak mesélte el a hajtányproblémát, és arra kérték őket, egy négyfokozatú skálán jelezzék, mennyire lennének hajlandók lelökni a nagydarab pasast, vagyis azt, hogy mennyire „haszonelvűek”. A hajtánytani kérdés mellett a diákoknak egy sor, a személyiségükre vonatkozó kérdésre is válaszolniuk kellett, amelyeket kifejezetten arra terveztek, hogy megmérje a nyugalmi pszichopátiaszintet. Itt 1-től 20-ig terjedő skálán kellett jelezni, mennyire értenek egyet olyan állításokkal, mint „Szeretem az ökölharcot” vagy „Az emberek kezelésének az a legjobb módja, ha azt mondjuk nekik, amit hallani szeretnének.”

Bartels és Pizarro arra volt kíváncsi, lehet-e összefüggés a haszonelvűség és a pszichopátia között. A válasz egyértelmű „igen” volt. Elemzésük szignifikáns korrelációt mutatott ki a hajtányprobléma haszonelvű megközelítése (a nagydarab fickó hídról való letaszítása) és a jellemzően pszichopátikus személyiségstílus között. Ez Robert Dunbar jóslata szempontjából telitalálat, a haszonelvűség hagyományos megközelítése szempontjából viszont problémás egy kicsit. Jeremy Benthamet és John Stuart Millt, a két tizenkilencedik századi brit filozófust, az utilitarizmus elméletének megfogalmazóit általában derék fickóknak szokás tartani.

„Az erkölcs és a törvénykezés alapja az, ami a legtöbb ember számára a legjobb”, szól Bentham egyik híres kijelentése.

De ha egy kicsivel mélyebbre ásunk, akkor jóval összetettebb, különösebb és zavarosabb kép tárul elénk, a kíméletlen szelektivitása és a veszélyes sodrású erkölcsi áramlatoké. Ha így hozzák meg a törvényeket, ha így alkalmazzák az erkölcsöt, akkor óhatatlanul a földbe fogják tiportni egyesek érdekeit, egy olyan csoportot vagy ügyet, amely pusztán a számok diktátuma alapján kénytelen „a nagyobb jó” érdekében bele-törödni abba, ami a számára rossz.

De kinek van mersze meghúzni a ravaszt? Bartels és Pizarro laboratóriumi körülmények között már találtak egy választ erre a kérdésre. De mi a helyzet a mindennapi élettel? Vajon ez lenne az a közeg, ahol a pszichopata igazán jól érzi magát?

LESZÁLLÁS A HOLD SÖTÉT OLDALÁN

A kérdést, hogy egy adott szakmában mire van szükség a sikerességhez és a jó teljesítményhez, voltaképpen nem is olyan nehéz megválaszolni. Az ember konkrét feladatainak ellátásához szükséges készségek mellett a jogban, az üzleti életben és minden más foglalkozási területen is megvannak azok a tulajdonságok, amelyekkel kiemelkedő teljesítményt lehet nyújtani.

Belinda Board és Katarina Fritzon, a Surrey-i Egyetem munkatársai felmérést végeztek annak kiderítése céljából, pontosan mi is a vezető üzletemberek sikerességének a titka²⁰. Arra voltak kíváncsiak, melyek

a személyiség azon kulcselemei, amelyek megkülönböztetik a repülőgép első osztályán utazókat a turistaosztály utasaitól.

Board és Fritzon három csoportot vizsgált – cégvezetőket, pszichiátriai pácienseket és kórházban kezelt bűnözőket (az utóbbi két csoportban pszichopáták és egyéb pszichiátriai betegségben szenvedők egyaránt voltak) –, és összehasonlították az általuk kitöltött, pszichológiai profil készítésére szolgáló teszteket.

Elemzésükből kiderült, hogy bizonyos pszichopátikus jellemvonások gyakrabban fordulnak elő a vezető üzletembereknél, mint az úgynevezett „zavart” bűnözőknél. Ilyen tulajdonságok például a felszínes sármosság, az egocentrikusság, a rábeszélőképeség, az empátia hiánya, a függetlenség és az összpontosítás képessége. A csoportok közti fő különbség a szindróma „antiszociálisabb” aspektusaiban volt megfigyelhető: a bűnözőknél – hogy visszatérjünk korábbi hasonlatunkhoz – jobban fel voltak tekerve a törvényszegésre, a testi agresszivitásra és az ösztönös cselekvésre való hajlamok tárcsái.

Más tanulmányok is a „keverőpult” hasonlat helyességét látszanak alátámasztani, vagyis azt, hogy a funkcionális és diszfunkcionális pszichopátia közötti határ nem a pszichopátikus jellemzők pusztá meglététől függ, hanem inkább azok szintjétől és kombinálódásuk módjától. Mehmet Mahmut és a Macquarie Egyetemen dolgozó munkatársai nemrég kimutatták, hogy a bűnöző és nem bűnöző pszichopátáknál megfigyelt agyi diszfunkciók (konkrétan az orbitofrontális kérget vizsgálták, amely a döntéshozatalt befolyásoló érzelmi bemeneteket szabályozza) jellegzetességeiben nem ugrásszerűek, hanem fokozatosak az eltérések²¹. A kutató szerint ez azt jelenti, hogy a két csoportra nem lenne szabad minőségileg különböző populációkként tekinteni, mivel csupán arról van szó, hogy különböző helyet foglalnak el egyazon neuropszichológiai kontinuumon.

Hasonló okból (bár kevésbé szakmai módon) arra kértem egy csoport elsőéves egyetemistát, képzeljék el, hogy egy állásközvetítőben dolgoznak²².

– Tegyük fel – mondtam nekik –, hogy egy ügyfelük profiljában a következő tulajdonságok dominálnak: könnyörtelen, félelmet nem ismerő,

elbűvölő, erkölcstelen és összeszedett. Mit gondolnak, milyen munkaterület lenne számukra a legalkalmasabb?

A válaszok, amint azt valamivel később látni fogjuk, nem is lehettek volna találóbbak: vezérigazgató, kém, sebész, politikus, katona... ezek a szakmák mind előkerültek. Meg persze a sorozatgyilkos, a bérgyilkos és a bankrabló is.

– A ragyogó intellektus önmagában nem más, mint elegáns módszer a második hely megszerzésére – hallottam egyszer egy sikeres vezérigazgatótól. – Azt szokták mondani, hogy a ranglétrán felfelé haladni olyan, mint megmászni egy bezsírozott rudat, és ez nem véletlen. De sokkal könnyebb feljutni, ha közben másokban kapaszkodsz meg. És még könnyebb, ha ezek a mások úgy hiszik, mindez számukra is előnyös.

Egyetért ezzel Jon Moulton, London egyik legsikeresebb tőkebefektetője is²³. Egy nemrég, a *Financial Times*-ben megjelent interjúban az elszántságot, a kíváncsiságot és az érzéketlenséget említi három legértékesebb jellemvonásaként. Az első kettő eltalálásaért nem járt díj. De hogy jön ide az érzéketlenség?

– Az a jó az érzéketlenségben – magyarázza Moulton –, hogy aludni hagy, amikor mások képtelenek rá.

A pszichopatikus tulajdonságok hasznossága az üzleti életben talán nem tűnik annyira meglepőnek, na de az űrhajózásban? Ha pszichopatákat küldenének az űrbe, az – földi hírnevük alapján ítélve – nem lenne kimondottan bizalomébresztő lépés, és amúgy is logikusnak tűnik a feltételezés, hogy a pszichopatikus tulajdonságok nemigen szerepelhetnek előkelő helyen a hírhedten válogatós NASA kiválasztási kritériumai között. De hallottam egyszer egy történetet, amely igen ékesen szemlélteti, hogyan járhat bizonyos körülmények között nagyon is valós előnyökkel az a fajta fagyos idegrendszer, amelyről Robert Hare agyi felvételei adtak képet: hogyan lehet az idegsebész James Geraghty hullőket megszégyenítő összpontosító képessége és jeges szenvtelensége a nagyság titka nemcsak a tanácssteremben, a bíróságon vagy a műtőben, hanem akár egy másik világban is²⁴.

A történet így szól: 1969. július 20-án, miközben Neil Armstrong és

a társa, Buzz Aldrin a holdi táj fölött száguldottak leszállóhelyet keresve, csak másodperceken múlt, hogy nem zuhantak le. A gondot részben a felszín egyenetlenségei, részben az üzemanyag jelentették: az előbbiből túl sok, az utóbbiból túl kevés volt. A területen kisebb-nagyobb sziklák heverték elszórtan, lehetetlenné téve a biztonságos megközelítést. Aldrin már a homlokát törölgette, egyik szemét az üzemanyagszint-mérőn, másikat a terepen tartva valóságos ultimátumot adott Armstrongnak: tegye le a járművet, különben...!

Armstrong azonban lényegesen nyugodtabb volt. Talán – ki tudja – soha nem is kellett ideges kibicékkal foglalkoznia vezetés közben. De ahogy fogyott az idő és az üzemanyag, a gravitáció előidézte halál valószínűsége pedig egyre nőtt, ő nyugodtan kigondolt egy tervet. Utasította Aldrint, hogy számítsa át másodpercekre a maradék üzemanyag mennyiségét, és kezdjen el visszaszámlálni. Fennhangon.

Aldrin azt tette, amit kértek tőle.

Hetven... hatvan... ötven...

Miközben a társa számolt, Armstrong a holdfelszínt kémlelte.

Negyven... harminc... húsz...

A felszín nem változott.

Aztán amikor már csak tíz másodperc volt hátra, Armstrong észrevette az egyetlen lehetőséget: ezüstösen csillogó sík terepet, valamivel a horizont alatt. Agya, akárcsak egy zsákmányhoz közelítő ragadozóé, hirtelen és észrevehetetlen módon beszűkült. Mintha csak gyakorlórepülésen lett volna, úgyesen a leszállási zóna felé irányította a járművet, és tökéletes, tankönyvbe illő leszállást hajtott végre az egyetlen arra alkalmas területen több kilométeres körzetben. Óriási ugrás az emberiségnek; de kis híján, nagyon kevés híján egy óriási, kozmikus kudarc.

MI HAJTJA A TŰZSZERÉSZEKET?

Ez a hihetetlen bolygóközi könnyedségről szóló beszámoló jól érzékelteti, milyen az élet a lehetőségek határvidékén, ahol törékeny határvonal húzódik a diadal és a katasztrófa között, s ahol ez a határ szabadon átjárható. Ez alkalommal azonban a szerencsétlenséghez vezető út zárva maradt, és Neil Armstrong nehéz helyzetben tanúsított

nyugalma mentette meg az emberiség egyik legnagyobb sikerét a kozmikus katasztrófától.

De ez nem minden. A későbbi beszámolókból ugyanis kiderült, hogy a pulzusa alig gyorsult fel. Nagyjából úgy reagált, mintha egy benzinkúthoz állt volna be tankolni, nem pedig a Holdon próbált volna landolni. Talán valami különleges, öröklött keringési rendszeri adottságról van szó? A tudományos vizsgálatok szerint nem.

Még az 1980-as években történt, hogy a Harvard Egyetem kutatója, Stanley Rachman hasonló jelenséget figyelt meg a tűzserészek körében²⁵. Rachman arra volt kíváncsi, mi tesz valakit vérbeli profivá ebben az igen kockázatos, idegfeszítő szakmában. Minden tűzserész jó szakember, különben halott lenne. De mégis milyen képességgel rendelkeznek az igazi ászok, amivel a kevésbé kiemelkedő társaik nem?

A válasz kiderítése érdekében egy csapat tűzserészt – mindannyian legalább tízéves gyakorlattal rendelkeztek – két csoportra osztott: az egyikbe a munkájukért már kitüntetettek kerültek, a másikba a kitüntetés nélküliek. Ezután összehasonlította a szívritmusukat a terepen különösen nagy összpontosítást igénylő feladatok végzése közben.

Elképesztő eredményre jutott. Bár az összes tűzserész szívritmusa stabil maradt, a kitüntetetteknek valami egészen hihetetlen dolog történt: a szívverésük lelassult. Amint beléptek a veszélyzónába (a „kilövőállásba”, ahogy egyiküktől hallottam), a hűvös, meditatív összpontosítás állapotába kerültek, egyfajta félig tudatos állapotba, amelyben eggyé váltak a hatástalanítandó robbanószerkezettel.

Egy utólagos vizsgálat aztán mélyebbre ásott, és fényt derített az eltérés okára: a kitüntetett tűzserészek társaiknál magasabb pontszámot értek el azokban a tesztekben, amelyek az alapvető önbizalmat mérik.

A meggyőződés volt a hajtóerejük.

Stanley Rachman mindent tud a pszichopáták félelmét nem ismerő, jéghideg idegrendszeréről. Az eredmények pedig valósággal bombaként robbantak. Olyannyira, hogy még ő maga is feltette a kérdést: lehetséges volna, hogy nem ártana alaposabban szemmel tartanunk a tűzserészeinket? A következtetései azonban egyértelműek: „...a bátorságukért/rettenthetetlenségükért kitüntetett tűzserészeknél nem volt kimutatható

pszichológiai rendellenesség vagy antiszociális viselkedés”. Éppen ellenkezőleg, mutat rá a szakember, „a pszichopátia legtöbb leírása olyan jelzőket is tartalmaz, mint »felelőtlen« és »ösztönösen cselekvő«”. Az ő tapasztalatai szerint azonban e jelzők egyáltalán nem illenek az általa vizsgált tűzserészekre.

Belinda Board és Katarina Fritzon 2005-ös felmérésének fényében azonban – amely, talán még ön is emlékszik rá, azt mutatta ki, hogy bizonyos pszichopátikus jellemvonások gyakrabban fordulnak elő a vezető üzletembereknek, mint a klinikai esetnek számító bűnöző pszichopátáknál – Rachman megállapításai rögtön felvetik a következő kérdést: pontosan mire is gondolunk, amikor a „pszichopata” szót használjuk. Nem minden pszichopata olyan tökéletesen szelídítetlen és szociálisan ragadozó természetű, mint azt szavai alapján gondolni lehetne. Sőt, Board és Fritzon tanulmányából fakadó fő következtetés az a felvetés, hogy a rendellenességnek éppen ez az „antiszociális szárnya” – amely az ösztönösség és a felelőtlenesség elemeit is tartalmazza – határozza meg, hogy valaki pszichopata lesz-e, vagy sem, s a siker vagy a diszfunkcionalitás attól függ, mennyire vannak „feltekerve” e személyiségjellemzők gombjai a keverőpulton.

Még kevésbé megfoghatóvá teszi az egész jelenséget az, hogy kiderült, nem csak a tűzserészek szívritmusa lassul, amikor elmélyülnek valamiben. Két párkapcsolati szakértő, Neil Jacobson és John Gottman – a népszerű *When Men Batter Women* („Amikor a férfiak nőket vernek”) című könyv szerzői – hasonló keringési profilt figyeltek meg a feleségbántalmazók egy bizonyos típusánál, akik a kutatások szerint párjuk ütlegetése közben jobban ellazulnak, mint amikor csukott szemmel pihennek a karosszékekben²⁶.

A bántalmazók típusait ismertető, széles körben idézett munkájukban Jacobson és Gottman az e típusba tartozókat „Kobráknak” nevezik. A Kobrák – a Pitbullokkal ellentétben – gyorsan és kegyetlenül támadnak, s közben megőrzik önuralmukat. Valamiféle grandiózus elképzelés él bennük arról, hogy bármit és bármikor megtehetnek, amikor csak a kedvük tartja. Emellett, amint azt a nevük is sugallja, a támadás előtt nyugodt és összeszedetté válnak. A Pitbullok ezzel szemben érzelmi-

leg sokkal lobbanékonyabbak, hajlamosabbak hagyni, hogy fortyogjon bennük a düh, aztán egyszer csak „robbannak”. A két csoport további összevetése is igen érdekes:

Kobrák	Pitbullok
Erőszakosan viselkednek másokkal.	Általában csak a párjukkal szemben erőszakosak.
Nemigen érez megbánást.	Bizonyos fokú büntudatot tanúsít.
Az azonnali kielégülés vágya hajtja.	Az elhagyástól való félelem hajtja.
Képes elengedni az áldozatot és továbblépni.	Rögeszmés; gyakran követi az áldozatot.
Felsőbbrendűnek érzi magát.	Az áldozat szerepét ölti magára.
Nagy dumás, képes hihető történetet mondani a hatáságoknak.	Érzelmileg sokkal labilisabb.
Elbűvölő és karizmatikus.	Depressziós és befelé forduló.
A helyzet ellenőrzése azt jelenti, hogy nem mondják meg neki, mit tegyen.	A helyzet ellenőrzése párjának folyamatos megfigyelését jelenti.
Traumatikus gyermekkor; gyakori erőszak a családban.	Némi erőszak a családi háttérben.
Nem segít rajta a terápia.	Néha segítenek rajta a kezelési programok.

1.1. táblázat – A Kobrák és Pitbullok közti különbségek

A rendkívüli félelemnélküliség a bátorságból is kialakulhat, ahogyan azt Rachman veti fel a tűzszerészek esetében. Lehetséges, hogy a veszéllyel való ismételt érintkezés során habituálódik. De vannak olyan egyének is, akik születésüktől kezdve ilyenek, s akiknek biológiája olyan alapvetően különbözik mindenki másétól, hogy tudatosan és öntudatlanul is teljességgel sebezhetetlenek maradnak a büntudat minden formájával szemben.

Tudom, hogy így van, hiszen vizsgáltam őket.

A FÉLELEM SZAGA

Ha előfordult már önnel, hogy megriadt, amikor a repülőgépe légörvénybe került, kissé nyugtalanná vált, amikor a vonat egy alagút közepén állt meg, vagy egyszerűen tapasztalta már azt a rettegő érzést, hogy „valami nincs rendjén”, akkor könnyen lehet, hogy ugyanolyan mértékben reagált a környezetében lévők félelmére, mint az egyéb hatásokra. Lilianne Mujica-Parodi, a Stony Brook Egyetem kognitív idegkutatója 2009-ben verejtékmintákat gyűjtött kezdő ejtóernyősök hónaljából, miközben életükben először zuhantak szabadesésben a felszín felé²⁷. A laboratóriumban aztán az önkéntesek hónaljában elhelyezett nedvszívó párnákból egy speciálisan kalibrált permetszóró szerkezetbe vitte át a verejtéket – kontrollként félelem nélküli, futógépen gyűjtött verejtékmintákat használt –, majd az így előállított szagmintákat fMRI-készülékben fekvő önkéntesek orra alá helyezte.

Mit gondol, mi történt? Bár egyik önkéntesnek sem volt elképzelése sem róla, mit szívnak be, a félelemverejtéket szagolók agyában jelentősen nagyobb aktivitás volt kimutatható a félelem feldolgozását végző területeken (az amygdalájukban és a hipotalamuszukban), mint a testmozgásos verejtéket szagolók agyában. Emellett egy érzelemfelismerő tesztben a félelmet szagoló önkéntesek 43 százalékkal pontosabban ítélték meg, hogy a nekik mutatott képeken látható arcok semlegesek vagy fenyegetők, mint azok, akik egyszerű edzőtermi izzadságot szagoltak.

Ebből persze egy igen érdekes kérdés következik: „elkaphatjuk-e” a félelmet ugyanúgy, ahogy mondjuk a náthát? Mujica-Parodi és kutatócsoportja úgy véli, hogy igen, s eredményeik alapján azon lehetőségre is utalnak, hogy „talán van az emberi szociodinamikának egy rejtett, biológiai összetevője, amelynek révén az érzelmi stressz szinte szó szerint »fertőzővé« válik”.

Ami viszont rögtön felvet egy még érdekesebb kérdést: mi a helyzet az immunitással? Vannak köztünk olyanok, akiket könnyebben megfertőz a „félelembaci”, mint másokat? Vannak köztünk olyanok, akiknek „orruk van” hozzá?”

A választ keresve elvégeztem Mujica-Parodi kísérletének egy saját változatát²⁸. Először is levetítettem egy csoport önkéntesnek egy ijesztő

filmet (*Kampókéz*), egy másik csoportot pedig futógépre küldtem. Ezután mindkét csoport tagjaitól verejtékmintákat gyűjtöttem, és, hogy úgy mondjam, palackoztam azt. Végül a kétféle anyagból egy harmadik csoport tagjainak orrába permeteztem, miközben azok szimulált szerencsejátékot játszottak.

A szóban forgó játék a Cambridge Gamble Task volt, amely lényegében a kockázati helyzetben való döntéshozatal mérésére szolgáló számítógépes teszt. A résztvevők egy sor feladatot kapnak, amelyekben minden esetben tíz színes (piros vagy kék) négyzet jelenik meg a képernyőn, és ki kell találniuk, hogy milyen színű négyzet alatt rejlik egy sárga jel. A két szín aránya minden esetben más (pl. 6 piros és négy kék, vagy 1 piros és 9 kék), és a résztvevők a kísérlet elején 100 pontot kapnak, amelynek előre meghatározott hányadát (5%, 25%, 50%, 75%, 95%) kell feltenniük az első feladatban az általuk választott színre. Attól függően, hogy nyernek vagy veszítenek, a feltett pontszámot hozzáadják az összpontszámukhoz, illetve levonják abból, és a következő feladatnál ez lesz a kiindulási pontszámuk. A nagyobb tét nagyobb kockázatot is jelent.

Ha Mujica-Parodi elmélete helytálló, akkor elég nyilvánvaló volt, hogy milyen eredmény várható. A *Kampókéz*-verejtőket belélegző önkéntesek óvatosabban kellene viselkedniük, és megfontoltabban kellene kockáztatniuk, mint a futógépverejtőket belélegző társaik.

De a vizsgálatba beépítettem még egy csavart: az önkéntesek fele pszichopata volt.

Vajon a pszichopáták, akik arról híresek, hogy nyomás alatt is megőrzik hidegvérüket, immúnisak lesznek mások stresszére? Lehetséges-e, hogy bár – amint azt Angela Book felfedezte – a vadászokhoz és nyomkövetőkhöz hasonlóan hiperérzékenyek a sebezhetőség vizuális jeleire, viszont a szagokként terjedő kémiai jelzésekkel szemben érzéketlenek?

A kísérlet eredményei teljesen egyértelműek voltak. A nem pszichopata önkéntesek a Mujica-Parodi eredményei alapján várt módon a félelemszag hatása alatt igen konzervatívan játszottak, és pontjaik kisebb hányadát tették fel az egyes feladatokban.

A pszichopátáknál viszont semmi efféle hatás nem volt tapasztalható. Nem elég, hogy eleve is merészebbek voltak, akkor is ugyanúgy

kockáztattak, amikor telepumpáltuk őket „félelemmel”. Neurológiai immunrendszerük a jelek szerint azonnal lecsapott a „vírusra”, és a zéró tolerancia elvét alkalmazta a szorongással szemben, míg a többieket teljesen elárasztotta az aggodás.

KÉTÉLŰ FEGYVER

Ha séta közben, egy kirakatüveg mögött pillantják meg, vagy ahogy az manapság valószínűbb, az Amazon honlapján, a *Sikeres és bölcs pszichopáták* meglehetősen furcsa könyvcímnek tűnhet. Persze figyelemfelkeltő is, de azért kétségtelenül furcsa. A két, egymásnak teljesen ellentmondani látszó szó – „pszichopata” és „bölcs”, illetve „sikeres” – együttes használatáról azt gondolhatnák, hogy vajmi kevés közös van bennük; aligha alkalmasak arra, hogy róluk konstruktív, érdemi párbeszédet folytassunk a tudomány logikából felépített tárgyalóasztala mellett.

És mégis, az az egész könyvet átjáró, alapvető tétel, hogy a pszichopáták valamiféle bölcsesség birtokában vannak, nagyon is komoly. Talán nem a szó hagyományos értelmében vett bölcsességről – az évek múlásával kialakuló, felhalmozódó élettapasztalatokról – van itt szó, hanem olyasvalamiről, ami lényük veleszületett, ki nem fejezhető sajátossága.

Nézzük például a következő hasonlatot, amelyet olyasvalaki mondott, akivel később még találkozni fogunk.

Egy pszichopata.

Hadd tegyem hozzá a helyszínt is: a beszélgetésre egy maximális biztonságú, súlyos személyiségzavarokban szenvedők számára fenntartott, már-már kolostorszerű intézményben került sor:

– Egy nagy teljesítményű, gyors sportautó önmagában se nem jó, se nem rossz dolog. Minden attól függ, ki ül a volán mögött. Lehetővé teheti például egy hozzáértő és tapasztalt vezető számára, hogy vajdó feleségével időben kórházba érjen. De egy párhuzamos világban az is előfordulhat, hogy egy tizennyolc éves fiú és a barátnője leszáguldanak vele egy szakadékbba.

– Lényegében minden attól függ, hogyan kezelik. Teljesen leegyszerűsítve a dolgot, a vezető ügyességén múlik az egész...

Igaza van. Talán az a leginkább kiemelkedő jellemző, az a „gyilkos”

eltérés, amely a pszichopatikus személyiséget megkülönbözteti a lakosság „normális” többségének személyiségétől, az az, hogy a pszichopáták fikarcnyit sem törődnek vele, mit gondolnak róluk a polgártársaik. Egyáltalán nem törődnek azzal, hogyan tekint a társadalom egésze a tetteikre. Kétségtelen, hogy egy olyan világban, ahol az emberről alkotott kép és a hírnév minden eddiginél szentebb – hiszen hol is tartunk: a könyv magyar kiadásának pillanatában 1000 millió közeli a létszám a Facebookon? S több mint 200 millió videó látható a YouTube-on? Az Egyesült Királyságban már minden huszadik emberre jut egy térfigyelő kamera, ez az egyik alapvető ok, amiért oly sokszor kerülnek bajba.

És persze ezért találjuk őket annyira csábítóknak.

Ugyanakkor ez a tulajdonságuk a hősiességre és a szellemi szívósságra is hajlamossá teheti őket. Vagy az olyan, nagyra becsült vonásokra, mint a bátorság, a tisztesség és az erény; arra, hogy a lángoló épületekbe berontva mentsék a veszélyben lévők életét. ...vagy hogy nagydarab fickókat lökjenek az elszabadult hajtányok elé.

A pszichopátia valójában hasonlatos egy nagy teljesítményű sportkocsihoz, vagy egy kétélű fegyverhez, amely óhatatlanul mindkét irányban vág.

A következő fejezetekben tudományos, szociológiai és filozófiai szempontokból is részletesen ismertetem majd a kétélű kard történetét, és az azt forgató egyének különleges pszichológiai profilját. Először is megvizsgáljuk, pontosan ki is pszichopata – már ha nem az a szörnyeteg, akire a szó hallatán általában gondolunk. Bejárjuk a pszichopatikus nagyváros külső és belső részeit, az ultraerőszakos belső gettókat éppúgy, mint a nyugodtabb, vonzóbb, a látogatókkal szemben barátságosabb kertvárosokat.

Mint minden skála vagy spektrum esetén, itt is mindkét végletnek megvan a maga arca, az odatartozó hírességek. Az egyik oldalon ott állnak a Sutcliffe*-ek, a Lecterek és a Bundyk – a Hasfelmetszők, a Nyi-

* Peter William Sutcliffe (1946–) angol sorozatgyilkos, akit a „Yorkshire-i hasfelmetsző” néven ismert meg a világ. (a szerk.)

szálók és a Fojtogatók. A másikon pedig az *antipszichopáták* találhatók: az olyan, elit spirituális atléták, mint azok a tibeti buddhista szerzetesek, akik az eldugott himalájai kolostorokban hosszú éveken át folytatott, magas szintű meditáció eredményeként nem éreznek semmi mást, csak együttérzést. A kognitív idegtudomány terén végzett legújabb kutatások alapján egyébként úgy tűnik, hogy ez a bizonyos spektrum valójában körkörös lehet... s az épelméjűség és az örültség határvonalának két oldalán, egymás közvetlen közelében foglalhatnak helyet a pszichopáták és az antipszichopáták. Oly közel, s mégis oly távol egymástól.

Az idegrendszeri határvonalak után figyelmünket a kognitív régészet felé fordítjuk, s miután felvázoltuk a modern pszichopátia koordinátáit, elindulunk felkutatni annak eredetét. A játékelmélet, a logika és a legkorszerűbb evolúciópszichológia segítségével rekonstruáljuk távoli múltunk azon körülményeit, amelyek közt a pszichopáták kifejlődhetnek. Megvizsgáljuk azt a döbbenetes, de nyugtalanító lehetőséget is, hogy evolúciójuk még most, a huszonegyedik században is folytatódik, s hogy ez a rendellenesség alkalmazkodóképessé vált.

Részletesen tárgyaljuk majd azt, milyen előnyei vannak a pszichopataságnak – pontosabban bizonyos helyzetekben annak, ha a forgatógombok a normálisnál egy kicsit magasabbra vannak tekerve. Megvizsgáljuk a félelemnélküliséget és a könnyörtelenséget. Sajátos lényüket, például azt a jellemzőjüket, hogy a pszichopáták gyakran valamivel kevesebbet pislognak a többi embernél: ez az élettani rendellenesség is szerepet játszik nyugtalanító, hipnotikus kisugárzásuk kialakításában*.

A „lehengerlő”, a „ragyogó” és a „szupermagabiztos” a velük kapcsolatban használt leggyakoribb jelzők közé tartoznak. De – talán a vá-

* A pszichopátákkal érintkezésbe kerülők utóbb gyakran tesznek említést szokatlan, átható tekintetükről – ez a tény a hollywoodi forgatókönyvírók figyelmét sem kerülte el. A jelenség pontos oka nem világos. Egyfelől a pislogás gyakorisága a szorongási szint eléggé megbízható jele, és mivel, mint azt már említettük, a pszichopáták átlagosan valamivel ritkábban pislognak a többi embernél, ez az autonóm jelenség hozzájárulhat feszültnek tűnő, hullőlszerű megjelenésükhöz. Másfelől viszont olyan spekulációk is vannak, miszerint a pszichopáták állhatatos tekintete a fokozott, ragadozószzerű összpontosítás jele: a legjobb pókerjátékosokhoz hasonlóan ők is folyamatosan azt vizslatják, milyen árulkodó érzelmi jelzéseket küldenek az „ellenfeleik”.

rakozásainkkal ellentétben – ezt nem ők mondják magukról... hanem az áldozataik. Micsoda ironia! Valamiféle furcsa darwini tréfa folytán a pszichopáták a jelek szerint pontosan azokat a személyiségjegyeket hordozzák, amelyekért sokan közülünk akár a fél kezüket is odaadnák. Sőt, sokan *tényleg* meghaltak értük, pontosabban miattuk. Éppen ez az oka annak, hogy Fabrizio Rossi barátunk oly nehezen hisz abban, hogy a padló alól bármi jó is előkerülhetne – de ő róla majd később.

Körülnézünk a színfalak mögött a világ egyik leghíresebb, pszichopátákkal foglalkozó orvosi intézetében, s látni fogjuk, miként viszonyul egy pszichopata azon problémákhoz, kihívásokhoz és dilemmákhoz, amelyekkel mindennapi életünk folyamán szembesülünk. Csatlakozunk Kent Kiehl idegkutatóhoz és pszichopataavadászhoz, aki kamionba épített speciális fMRI-készülékével járja sorra az amerikai börtönöket.

Végül pedig egy úttörő jellegű, egyszeri kísérletben én magam is „pszichopatává válok” a transzkraniális mágneses stimuláció egyik legelismertebb szaktekinetlye segítségével, aki különleges berendezésével egy nem invazív jellegű beavatkozás során pszichopatikus állapotot idéz elő a saját agyamban (a hatás azóta elmúlt).

A *Sikeres és bölcs pszichopátákat* olvasva az igazság – mintha maga is könyörtelen ragadozó lenne – lassan egyre közelebb kerül.

Tény, hogy ezek az emberek árthatnak nekünk.

De az életünket is megmenthetik.

Akár így, akár úgy, de bőven van mit tanulnunk tőlük.

II

KÉREM, ÁLLJANAK FEL AZ IGAZI PSZICHOPATÁK!

*Ki képes a szivárványban meghúzni a határvonalat,
ahol véget ér az ibolyaszín, és elkezdődik
a narancssárga? Jól látjuk a színek különbözőségét,
de pontosan hol is megy át az egyik a másikba?
Ugyanígy van ez az élméjűséggel és az örülettel is.*

HERMAN MELVILLE

MIÉRT? MIÉRT?

Van egy történet, amely újra meg újra felbukkan az interneten: Egy nő az anyja temetésén találkozik egy férfival, és rejtélyes vonzódást érez iránta. Úgy érzi, a férfi a lelki társa, és azonnal beleszeret. De nem kéri el a telefonszámát, s amikor véget ér a temetés, nem is sikerül a nyomára bukkannia. Néhány nappal később a nő megöli a hűgát. Miért?

Ne kapkodja el a választ! Úgy tűnik, ezzel az egyszerű teszttel eldönthető, pszichopataként gondolkodik-e, vagy sem. Ugyan milyen indítéka lehet a nőnek arra, hogy kioltsa a hűga életét? Féltékenység? Ágyban találta a hűgát azzal a férfival? Bosszú? Mindkettő elképzelhető – és mindkettő téves. A válasz – már ha ön úgy véli, pszichopataként gondolkodik – a következő: azért tette, mert remélte, hogy újra találkozhat a férfival a hűga temetésén.

Ha ön is erre a megoldásra jutott... ne essen kétségbe! Az igazság az, hogy hazudtam. Ez a válasz egyáltalán nem jelenti azt, hogy pszichopataként gondolkodik. Sok más, az interneten fellelhető dologhoz hasonlóan ebben a történetben és a hozzá fűződő magyarázatban is

annyi az igazság, mint Bernie Madoff* cégének éves jelentésében. No persze első pillantásra a nő stratégiája valóban pszichopatikusnak tűnik, ez nem is vitatható: hideg, könyörtelen, érzelmek nélküli és rövidlátóan önző. Sajnos azonban van itt egy kis gond. Amikor feltettem ugyanezt a kérdést néhány valódi pszichopátának – erőszaktevőknek, gyilkosoknak, pedofiloknak és fegyveres rablóknak, akiknél jól bevált klinikai módszerekkel mutatták ki az állapotot –, mit gondol, milyen eredményt kaptam? Egyiküknek sem jutott eszébe a „következő temetés” indíték. Ehelyett szinte mindegyikük a szerelmi rivalizálásra gondolt.

– Lehet, hogy dilis vagyok – jegyezte meg egyikük –, de hülye azért nem!

Scott Lilienfeld, az atlantai Emory Egyetem pszichológiaprofesszora az egyik legtekintélyesebb szakértője a pszichopátáknak. Pontosabban, ahogy ő fogalmaz, a sikeres pszichopátáknak: azoknak, akik sokkal nagyobb valószínűséggel fognak nagyokat kaszálni a tőzsdén, mint embereket gyilkolni egy félreeső síkátorban. Miközben egy, a munkahelyétől nem mesze lévő jellegzetes déli étteremben aligátoros tacót eszünk, a temetéstalányról kérdezem. Mi ez az egész? Mi az, amit olyan izgalmasnak találunk az efféle dolgokban? A kérdéssel kényes pontra tapintok:

– Szerintem az efféle problémák vonzereje a tisztaságukban rejlik – mondja. – Van valami megnyugtató abban az elképzelésben, hogy egyetlen kérdést feltéve leleplezhetjük a köztünk élő pszichopátákat, és megvédhetjük tőlük magunkat. Sajnos azonban a dolog nem ilyen egyszerű. Persze, rájuk találhatunk, de ehhez több kell egyetlen kérdésnél. Ami azt illeti, elég sok kérdésre van szükség.

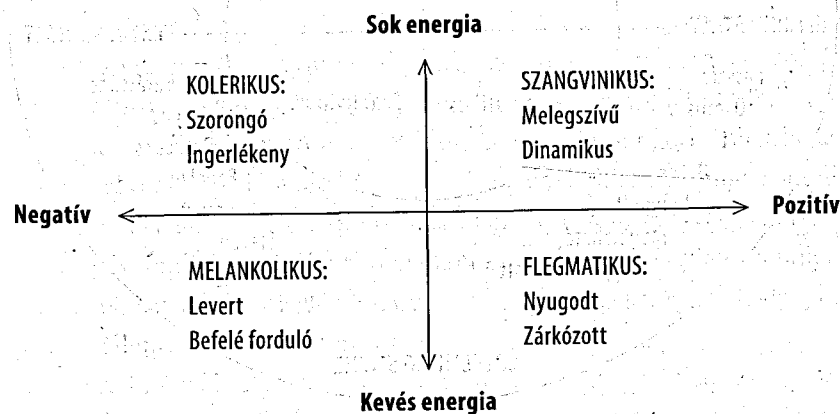
Igaza van. A való világban egyszerűen nincsenek olyan „varázskérdések”, amelyek az elmét ravasz módon kihasználva, felfednék valódi pszichológiai hajlamainkat. A személyiség túlságosan összetett dolog ahhoz, hogy egyetlen döntés alapján fel lehessen tární a titkait. Ami azt

* Bernard Lawrence „Bernie” Madoff (1938–) amerikai üzletember, kereskedő, befektetési tanácsadó és befektető. A NASDAQ (Értékpapír-kereskedők Országos Szövetségének Automatikus Adásvételi Rendszere, az Egyesült Államok legnagyobb elektronikus részvénykereskedelmi rendszere) volt elnöke és a történelem legnagyobb pénzügyi csalásának, egy piramisjátéknak az elkövetője. (a szerk.)

illeti, a téma szakértői az évek során már elég sok kérdést tettek fel, és csak viszonylag nemrég döntöttek úgy, hogy talán tudják már a megoldást.

SZEMÉLYISÉGVADÁSZOK

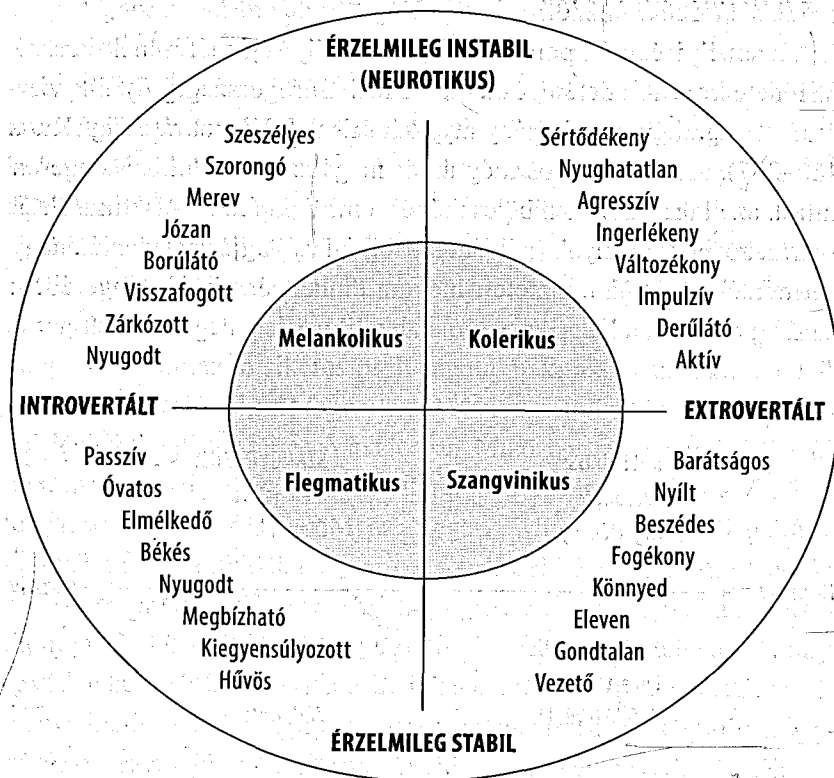
A személyiségnek, pontosabban a személyiség mérésének hosszú története van. Kezdeté egészen az ókori Görögországig nyúlik vissza, a nyugati orvostudomány atyjaként tisztelt Hippokratész (Kr. e. 460–377). A kiváló orvos még az őt megelőző, a Földközi-tengeren túlról, az ókori Egyiptom bölcsseitől és a mezopotámiai misztikusoktól származó hagyományok (például a babiloni csillagjóslás) alapján négy vérmérsékletet különböztetett meg az emberi érzelmek tengerében: a szangvinikust, a kolerikust, a melankolikust és a flegmatikust.

2.1. ábra: A Hippokratész-féle négy vérmérséklet

Hippokratész után vagy két és fél évezreden át szinte semmi sem történt. 1952-ben azután Hans Eysenck brit pszichológus új életet lehel a nyugati orvoslás atyjának ősi, kétosztatú rendszerébe²⁹. Rengeteg kérdőív elemzése és számos alapos klinikai interjú alapján Eysenck felvetette, hogy az emberi személyiségnek két alapvető dimenziója van: *introvertáltság/extrovertáltság* és *neurotikusság/stabilság* (a harmadik *pszichotikusságot*, amelynek jellemzői az agresszivitás, az ösztönösség

és az egocentrizmus, csak később adták hozzá). Ha ezt a két dimenziót egymásra merőlegesen ábrázolták, tökéletesen lefedték a Hippokratész által azonosított négy vérmérsékletet:

2.2. ábra: Eysenck személyiségmodellje Hippokratész négy vérmérsékletével
(Eysenck & Eysenck, 1958 alapján)

A kolerikus személyiség (szorongó és ingerlékeny) Eysencknél a neurotikus extrovertáltságnak felelt meg; a melankolikus (levert, befelé forduló) a neurotikus introvertáltságnak; a szangvinikus (melegszívű, dinamikus) az érzelmiileg stabil extrovertáltságnak; a flegmatikus (nyugodt, zárkózott) pedig az érzelmiileg stabil introvertáltságnak. Hippokratész tehát, úgy tűnt, nemcsak a modern orvostudomány atyja, hanem az emberi természeté is.

Eysenck kéttengelyű személyiségmodellje azonban kifejezetten anorexiásnak tűnt a Gordon Allport amerikai pszichológus által vagy húsz évvel korábban összeállított gigászi tulajdonsághalmazhoz képest³⁰. Allport az úgynevezett „lexikális” személyiséghipotézisből indult ki, amely szerint az összes lényeges jellemvonásra lennie kell külön kifejezésnek az emberi nyelvben is, ezért nekiállt átnyálazni a *Webster's New International Dictionary* című angol értelmező nagyszótárát. Vajon hány, a személyiséggel kapcsolatos jelző lehet – töprengett. A válasz, mint kiderült, meglehetősen sok, ugyanis miután végzett az embert próbáló munkával, közel 18 000 ilyen szót gyűjtött össze. Allport ezután kihúzta a listából mindazon jelzőket, amelyek csak átmeneti, nem pedig tartós tulajdonságokra vonatkoznak (pl. megkönnyebbült, szegyenkező), így jóval kezelhetőbb mennyiségű, 4500 szó maradt.

Ámde a személyiségelmélettel foglalkozók csak akkor vették mindennek hasznát, amikor Raymond Cattell, az Illinoisi Egyetem pszichológusa 1946-ban – nagyjából akkor, amikor Eysenck a saját modelljével bíbelődött – rábukkant Allport listájára³¹. A szinonimák kizárása és néhány, a laboratóriumi kutatások során talált elem beillesztése után Cattell összesen 171 szót kapott. Ekkor következett a munka java. A jelzők segítségével minősítő skálákat dolgozott ki, majd azokat önkéntesekhez juttatta el. Az utóbbiak dolga üdítően egyszerű volt: a címszavak alapján kellett jellemezniük az ismerőseiket.

Az eredmények elemzésével olyan, összetett személyiségstruktúra rajzolódott ki, amely harmincöt fő jellemvonáscsoportból tevődik össze, és amelyet Cattell kissé ezoterikusan „személyiséggyömbnek” nevezett el. A következő évtizedben aztán az első generációs számítógépek és a még gyerekcipőben járó faktoranalízis* segítségével sikerült a listát

* A faktoranalízis statisztikai módszer, amelyet arra használnak, hogy egyszerű összefüggéseket találjanak különböző változók között. Főként azt próbálja kideríteni, hogy a megfigyelt változók nem magyarázhatóak-e jóval kisebb számú változóval, amely utóbbiakat *faktoroknak* nevezi. Cattell modelljében például a főlérendelt „kedvesség” faktort olyan összetevőkből egyesítették, mint a „barátságos”, az „empatikus” és a „szívélyes”.

tovább, mindössze tizenhat elsődleges faktorra szűkíteni. Cattell ennyivel már be is érte.

Alacsony pontszám	Faktor	Magas pontszám
Tartózkodó	Kedvesség	Barátságos
Kevésbé intelligens	Értelem	Intelligensebb
Érzelmileg reaktív	Érzelmi stabilitás	Érzelmileg stabil
Behódoló	Dominancia	Magabiztos
Komoly	Elevenesség	Szertelen
Nem alkalmazkodó	Szabálykövetés	Lelkiismeretes
Félnék	Szociális merészség	Gátlástalan
Érzéketlen	Érzékenység	Érzékeny
Bizalmas	Éberség	Gyanakvó
Gyakorlatias	Elvonság	Képzletgazdag
Nyílt	Titoktartás	Diszkrét
Magabiztos	Megérzőképesség	Nyugtalan
Konzervatív	Nyitottság a változásra	Kísérletező kedvű
Csoportorientált	Önállóság	Önálló
Elnagyolt	Perfekcionizmus	Precíz
Ellazult	Feszültség	Feszült

2.1. táblázat: Cattell tizenhat elsődleges személyiségfaktora
(Cattell, 1957 alapján)

A foglalkozáspszichológusok és a ma humán erőforrás-gazdálkodással foglalkozók nagy szerencséjére a későbbi teoretikusok tovább folytatták a munkát. Az USA légierijénél szolgáló kutatónak, Ernest Tupesnak és Raymond Christalnek 1961-ben sikerült öt visszatérő faktorra egyszerűsíteni a Cattell-féle tulajdonságrendszert³². Ezeket *túláradoságnak*, *kellemességnak*, *megbízhatóságnak*, *érzelmi stabilitásnak* és *kulturáltságnak* nevezték el. Később, nagyjából az elmúlt húsz év alatt az USA Országos Egészségügyi Intézetében dolgozó Paul Costa és Robert McCrae munkássága alapján kidolgozták a NEO Személyiségfelmérésnek nevezett, standardizált személyiségtesztet³³.

A pszichológusok, ha csak tehetik, nem szeretnek egyetérteni³⁴. Ebben az esetben azonban nehéz ezt elkerülni. Az emberi személyiség „genomját” a tapasztalatokra való nyitottság, a *lelkiismeretesség*, az *extrovertáltság*, a *kellemesség* és a *neurotikusság* alkotják (ezeket angol megnevezésük kezdetbetűi alapján, együttesen OCEAN-ként is emlegetik). Valamennyien a részeink összességei vagyunk, nem pedig – ahogy azt Patrick McGooohan mondta a *The Captive* (A fogoly) című régi brit tévésorozatban – számok. Valójában ugyanis számok alkotta csillagképek vagyunk. A személyiség térének végtelen algoritmikus mennyboltján mindegyikünknek megvannak a maga egyedi koordinátái, annak megfelelően, hogy hová is tartozunk ebben az öt dimenzióban,* amelyeket általában csak a „Nagy Ötösként” szoktak emlegetni³⁵.

ÖTÖT KÉREK!

Az alkalmi megfigyelő számára a személyiség összefüggőnek és egységesnek tűnik. Csak a matematikai elemzés szitája képes öt összetevőjére bontani. Azt is mondhatnánk, hogy a „Nagy Ötös” a személyiség pszichológiailag oszthatatlan „alapszíneinek” felel meg, amelyeket a végpontjaikon lévő, egymással szögesen ellentétes személyiségjegyek

* Ha szeretne többet tudni a *saját* személyiségéről, érdekesnek találhatja a Nagy Ötös személyiségteszt egy rövidített angol nyelvű változatát az alábbi internetes oldalon: www.wisdomofpsychopaths.co.uk.

határoznak meg: együttesen pedig olyan identitáspektrumot alkotnak, amely eldönti, kik is vagyunk.

E személyiségjegyeket – a hozzájuk tartozó személyes tulajdonságok rövid leírásával együtt – az alábbi 2.2. táblázat mutatja be.

Faktor	Jellemzők
Tapasztalatokra való nyitottság	Képzeletgazdag Gyakorlatias Szereti a változatosságot Szereti a rutint Önálló Alkalmazkodó
Lelkiismeretesség	Szervezett Szervezetlen Gondos Gondatlan Önfegyelmzett Ösztönös
Extrovertáltság	Barátságos Visszahúzódo Szereti a szórakozást Józan Gyengéd Tartózkodó
Kellemesség	Lágyszívű Könyörtelen Bizalmas Gyanakvó Segítőkéz Együttműködésre nem hajlamos
Neurotikusság	Aggodalmaskodó Nyugodt Bizonytalan Biztos a dolgában Önsajnáló Önelégült

2.2. táblázat: A személyiség Nagy Ötös faktormodellje (McCrae & Costa, 1999, 1990)

Talán nem is meglepő, hogy a foglalkozáspszichológusok rengeteget használnak a NEO-t (és a többi, hozzá hasonló Nagy Ötös személyiség-tesztet), amelyeket lényegében minden elképzelhető foglalkozás gyakorlóinak kiosztották már, hogy felfedezzék és megértsék a pszichológiai alkat és a munkahelyi siker közötti összefüggést. Eközben igen szembeötlő kapcsolatra bukkantak a vérmérséklet és a munka típusa között³⁶. Vagyis aközött, hogy milyenek vagyunk és hol dolgozunk.

A tapasztalatokra való nyitottságról kimutatták, hogy fontos szerepet játszik azon szakmákban, ahol nagy szükség van az eredeti gondolatokra vagy az érzelmi intelligenciára – ilyen foglalkozás például a tanácsadás, a döntőbíráskodás vagy a hirdetés –, míg az e dimenzióban alacsony pontszámot elérő személyek általában jobb teljesítményt nyújtanak a termelő jellegű vagy mechanikus munkákban. A lelkiismeretességben magas pontszámot elérő munkavállalók (de ha az érték túl magas, a lelkiismeretesség könnyen átcsaphat rögeszmésségbe, kényszerességbe vagy perfekcionizmusba) általában bárhol megállják a helyüket, míg az alacsony pontszámúakra ennek az ellenkezője igaz. Az extrovertáltaknak az olyan munkák fekszenek, ahol emberekkel kell érintkezni, míg az introvertált személyek a „magányosabb” vagy „tűnődőbb” szakmákban jeleskednek, mint a grafikai tervezés vagy a könyvelés. A lelkiismeretességhez hasonlóan a kellemesség is általános teljesítményjavító, de különösen hasznosnak tűnik azon foglalkozásokban, ahol nagy hangsúly helyeződik a csapatmunkára vagy az ügyfélszolgálati tevékenységre – például a betegápolásban vagy a katonaságnál. Ámde a lelkiismeretességtől eltérően az alacsony szintű kellemesség is előnyös lehet azokon a területeken, ahol kiélezett a versengés – például a médiában, ahol egók feszülnek egymásnak, és olykor kifejezetten heves küzdelem folyik a forrásokért, ötletekért, történetekért vagy megbízásokért.

Végül ott van a neurotikusság is, amely vitathatatlanul a legkényesebb a NEO öt dimenziója közül. Mert míg kétségtelenül igaz, hogy az érzelmi stabilitás és a nyomás alatt is megőrzött nyugalom döntő fontosságúak lehetnek az olyan szakmákban, ahol elengedhetetlen az összpontosítás és a higgadság (mondjuk a pilótáknál és a sebészeknél, hogy csak kettőt említsünk), arról sem szabad elfeledkezni, hogy a kreativitás bizonyos fókig elválaszthatatlan a neurotikusságtól. A történelem során a képzőművészetben és az irodalomban is jó néhány olyan kiemelkedő személyiség bukkant fel, akik nem az agy sekély, parti vizeiben halásztak, hanem a lélek mélységes, feltérképezetlen labirintusában.

Ám ha a foglalkozáspszichológusoknak sikerült a munkateljesítmény-modellek alapján egyéni különbségeket kimutatni a vérmérsékletben – vagyis olyan személyiségjegyeket, amelyek a munkahelyi sikerek

kulcsai lehetnek –, akkor hogyan boldogulnak a pszichopáták? Donald Lynam és a Kentuckyi Egyetemen dolgozó munkatársai 2001-ben ezt próbálták meg kideríteni, és felfedezték, hogy a pszichopáták sajátos személyiségstruktúrája árulkodó jellemzőket rejt, amelyek éppoly könnyörtelének, mint amennyire hipnotikusak³⁷. Lynam a világ vezető pszichopataspecialistáinak (a szakterületen már komoly eredményeket elért tudóstársaknak) egy csoportját kérte fel arra, hogy egy 1-től 5-ig terjedő skálán (ahol az 1 az igen alacsony, az 5 az igen magas) értékeljék, szerintük hová esnek a pszichopáták a harminc tulajdonság tekintetében. Ezek az tulajdonságok mind a Nagy Ötös elsődleges dimenzióinak az összetevői voltak. Az eredményeket az alábbi táblázat ismerteti:

Tapasztalatokra való nyitottság	Lelkiismeretesség	Extrovertáltság
Képzőőerő 3,1	Kompetencia 4,2	Kedvesség 1,7
Estétikai érzék 2,3	Rendszeret 2,6	Társaságkedvelőség 3,7
Érzések 1,8	Kötelességtudat 1,2	Magabiztosság 4,5
Tettek 4,3	Eredményre törekvés 3,1	Aktivitás 3,7
Ötletek 3,5	Önfegyelem 1,9	Izgalomkeresés 4,7
Értékek 2,9	Megfontoltság 1,6	Pozitív érzelmek 2,5
Kellemesség	Neurotikusság	
Bizalom 1,7	Szorongás 1,5	
Egyenesség 1,1	Dühös ellenségesség 3,9	
Önzetlenség 1,3	Levertség 1,4	
Engedelmisség 1,3	Elfogódottság 1,1	
Szerénység 1,0	Ösztönösség 4,5	
Érzékenység 1,3	Sérülékenység 1,5	

2.3. táblázat: Szakértők értékelése a pszichopátikus személyiségprofilról, a Nagy Ötösben nyújtott teljesítmény alapján (Miller et al., 2001)

Amint az látható, a szakértők a *kellemesség* terén gyakorlatilag nullára értékelték a pszichopáták jellemét, ami persze nem is csoda, hiszen a klinikusok lényegében éppen a hazugságot, a manipulációt, a szívtelenséget és az arroganciát tartják a legfőbb pszichopátikus vonásoknak. A *lelkiismeretességi* pontszámokkal sem lenne érdemes dicsekedniük: az ösztönösség, a hosszú távú célok és a felelősségvállalás hiánya mind jól láthatóak... viszont érdemes megfigyelni, hogy a *kompetencia* itt kilóg a sorból – ami jól jelzi a pszichopata megingathatatlan önbizalmát és a nehézségekkel szembeni közömbösségét. Az is látható, miként folytatódik a trend a *neurotikusságnál* is, hiszen a *szorongás*, a *levertség*, az *elfogódottság* és a *sérülékenység* is egészen minimális értékű, ami az erőteljes extrovertáltsággal (*magabiztosság és izgalomkeresés*) és *tapasztalatokra való nyitottsággal* (tettek) párosulva eredményezi a pszichopáták nyers, elemi karizmáját.

Az így kialakuló kép egy rendkívül sokra képes, ugyanakkor sötét és meglehetősen nehezen megfogható személyiséget rajzol meg. Egyfelől káprázatos és kíméletlen, másfelől dermesztően hideg és kiszámíthatatlan.

Ez egy amerikai elnök képe is lehetne³⁸? Első pillantásra talán azt gondolnánk, hogy nem. Csakhogy Scott Lilienfeld 2010-ben összefogott Steven Rubenzer törvényszéki pszichológussal és Thomas Faschingbauerrel, a Texas állambeli Houstonban működő Személyiségkutatás a Történelemben Alapítványánál (Foundation for the Study of Personality in History) dolgozó pszichológusprofesszorral, és segített nekik bizonyos igen érdekes adatok elemzésében. Rubenzer és Faschingbauer még 2000-ben elküldte³⁹ a NEO Személyiségfelmérést az USA valaha megválasztott összes elnöke életrajzírójának.* A kérdések között olyanok szerepeltek, mint „Ki kell használni másokat, mielőtt ők tennék meg

* A NEO valójában csak egy fejezete volt annak az 592 kérdésből álló, óriási kérdőívnek, amely számos különböző változót elemzett, köztük a személyiséget, az intelligenciát és a viselkedést is. A statisztikai módszerek segítségével azonban lehetőség volt arra, hogy az adott személy NEO-ban nyújtott teljesítményéből extrapolálva elkészítsék pszichopátiai személyiségprofilját is.

ezt veled”, vagy „Soha nem érzek büntudatot amiatt, ha ártani kell másoknak”. Összesen 240 ilyen kérdés volt. És egy kis bökkenő: nem az életrajzírókat vizsgálták, hanem az alanyaikat. A szerzőknek tehát ismereteik alapján kellett az alanyaik nevében válaszolniuk.

Az eredmények igen érdekes olvasnivalóul szolgálnak. Több amerikai elnöknek is voltak kifejezetten pszichopatikus vonásai – e téren John F. Kennedy és Bill Clinton végzett az élen.* De érdemes azt is megnézni, hol kapott helyet a két Rooseveltt. Úgy tűnik, a történelem néhány aranyifja is bekerült ebbe a társaságba.

Eszerint lenne okunk aggódni? Aggodalomra ad okot, ha a Föld legnagyobb hatalmú országa vezetőjének – ahogy Jim Kouri mondta – alapvető személyiségjegyei jelentős mértékű egyezést mutatnak a sorozatgyilkosokéival?

Talán.

De ha látni akarjuk, honnan is jön Lilienfeld, Rubenzer és Faschingbauer a politikai személyiségprofiljaikkal, akkor mélyebbre kell ásunk annak a kérdésnek a megválaszolása során, hogy mit is jelent pszichopátának lenni.

MEGHIBÁSODÓ SZEMÉLYISÉGEK

A személyiségzavarokról beszélve nagyon óvatosnak kell lenni. Hiszen mindenkinek van olyanja, nem igaz? Az lesz a legjobb, ha rögtön az elején tisztázzuk a dolgot: nem azokat nevezzük személyiségzavarnak, akik felbosszantanak bennünket (ez elég gyakori téveszme a narcisztikus személyek körében). Valójában, a „Mentális Rendellenességek Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyvének” (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*; amelyet szakmai berkekben, angol rövidítéssel csak *DSM*-ként emlegetnek) meghatározása szerint azokra illik a kifejezés, akiknél „a belső tapasztalás és a viselkedés tartósan és azonos módon, jelentős mértékben eltér az azokat tanúsító személy kultúrájában elvárttól”.

A kulcsszó itt a „tartósan”. Egy személyiségzavar nem csak a karácsonyi ünnepek alatt áll fenn (bár tény, hogy a karácsony a legjobbat hozza ki azokból, akiknek van). Nem, a személyiségzavarra a gondolkodás, az érzések vagy a másokkal való viszony mélyen gyökerező, rugalmatlan mintázatai jellemzők, illetve a gondokat vagy funkcionális zavarokat okozó késztetések elfojtására vagy szabályozására való képtelenség. Ezek korántsem feltétlenül csak azoknál fordulnak elő, akik bosszantanak bennünket. De ha valakinél előfordulnak, az fel fog bosszantani minket.

A *DSM* három, egymástól határozottan elkülönülő csoportra osztja fel a személyiségzavarokat⁴⁰. Van a furcsa/különc, a drámai/szeszéyes és a szorongó/gátlásos. Ilyen a macskahordákat tartó, kristálmütyűröket imádó nagynéni, a kannamelegítővel és a nagy, csilingelő fülbevalókkal, aki azt gondolja, hogy a hálószobájában szellemek vannak, a szemközti házban lakó pár pedig földönkívüli (skizotip). Vagy a feltűnő ékszereket viselő, mindig szoláriumbarna úszómester, aki annyit botoxoztatott, hogy hozzá képes Mickey Rourke is normálisnak tűnik (narcisztikus). És a takarítónő, aki egyszer nálam dolgozott, és három gyötrelmes óra elteltével még mindig csak a fürdőszobánál tartott (rögeszmés-kényszeres). (Igaz, óráérben fizettem... szóval melyikünk is volt a bolond?!)

De a személyiségzavarok nem csak a mindennapi életben okoznak gondokat. A klinikai pszichológián belül is elég nagy körülöttük a zűrzavar. Az egyik vitatéma a „zavar” szó. Mivel a becslések szerint a lakosság 14 százalékánál fordul elő közülük legalább egy, felmerül a kérdés, hogy jogos-e egyáltalán „zavarnak” nevezni őket. Nem lenne-e jobb rájuk a „személyiségek” szó? Nos, talán igen. De az is lehet, hogy fel kellene tennünk a kérdést: mik is *pontosan* a személyiségzavarok? Például külön patológikus szigetcsoportként léteznek, távolabb a személyiség kontinensétől? Vagy inkább a Nagy Ötös félszigetének részét képezik: a vérmérséklet eldugott kis falvait a térség legsötétebb, legviharvertebb peremvidékein?

Az utóbbi, antiszeparacionista nézetet támasztja alá Lisa Saulsman és Andrew Page 2004-es vizsgálata⁴¹. A két kutató átfésülte a klinikai szakirodalmat – olyan tanulmányokat kerestek, amelyek összefüggést próbáltak kimutatni egyfelől a *DSM*-ben felsorolt tíz személyiségzavar,

* A teljes listát lásd a www.wisdomofpsychopaths.co.uk oldalon.

másfelől a Nagy Ötös személyiségdimenziói között. A talált eredményeket aztán egyetlen hatalmas adatbázisban egyesítették, amelynek elemzésével az derült ki, hogy mind a tíz személyiségzavar megmagyarázható a Nagy Ötös modellen belül, de – és ez kulcsfontosságú – különösen nagy szerepe volt bennük egy „Nagy Kettesnek”, a neurotikusságnak és a kellemességnek⁴².

Saulsman és Page például megállapították, hogy azok a zavarok (pl. paranoid*, skizotip, borderline, elkerülő és dependens), amelyekre az érzelmi problémák jellemzők, szorosan összefüggenek a neurotikussággal, míg az inkább az interperszonális kapcsolatok nehézségeivel jellemezhető zavarok (pl. paranoid, skizotip, antiszociális, borderline és narcisztikus) talán nem is meglepő módon a kellemességhez kötődnek. Szerepe volt emellett – de kisebb mértékben – az extrovertáltság és a lelkiismeretesség dimenzióinak is. A leginkább talán társaságkedvelő-remete határnak nevezhető választóvonal két oldalán elhelyezkedő rendellenességek (hisztrionikus és narcisztikus az egyik oldalon, skizoid, skizotip és elkerülő a másikon) magas, illetve alacsony pontszámmal jelentek meg az extrovertáltság dimenzióján, míg a „laza fickó-kontrollmániás” határvonal két oldalán elhelyezkedők (antiszociális és borderline, illetve kényszeres) a lelkiismeretesség dimenziójában mutattak hasonló különbségeket.

Az eredmények eléggé meggyőzőnek tűnnek. Ha a mindenható Nagy Ötös alkotja személyiségünk naprendszerét, akkor a zavarok csillagképének is mindenképpen ott van a helye a mennybolton.

Bár a kérdés továbbra is ugyanaz: hol vannak a pszichopáták?

AZ ÉPELMÉJÜSÉG ÁLARCA

A pszichopátia – akárcsak a személyiség – először az ókori görögök töprengései között bukkan fel, csodálatosan csintalan, de teljességgel félreismerhetetlen formában. A filozófus Theophrasztosz (Kr. e. 371 k.–287), aki Arisztotelész után lett az athéni peripatetikus iskola feje *Jellemrajzok*

* Ezekről lásd bővebben a *Jegyzetekben*. (a szerk.)

című könyvében nem kevesebb mint harminc erkölcsi jellemtípust mutat be⁴³. Ezek egyikéről olvasva rögtön megszólal bennünk a vészcsengő.

„Szégyentelen az az ember – írja Theophrasztosz –, aki előbb elmegy valakihez, s noha épp ő károsította meg, kölcsönt kér tőle... bevásárlóútján emlékezetébe idézi a mészárosnak, ha valami szívességet tett neki, közben a mérleg mellett ácsorogva, lehetőleg húst vagy hús híján levesbe való csontot vet a serpenyőre, s ha megkapja, akkor jó, ha meg nem, felragad a pultról egy darabka belet, és nagy nevetve azzal távozik.”*

És tényleg nagy nevetve távozik!

De ugorjunk előre bő kétezer évet, a tizenkilencedik század elejére, és a szégyentelen ember visszatér – ez alkalommal a szabad akaratról szóló vita egyik fő metafizikai szereplőjeként. Lehetséges volna, találgatták filozófusok és orvosok, hogy bizonyos erkölcsi vétkesek, bizonyos lelkiismeretlen senkiházaiak nem egyszerűen „rosszak”, hanem más bűnösökkel ellentétben egyszerűen nincs vagy alig van fogalmuk tetteik következményeiről? Nos, e tudósok egyike egészen biztosan így gondolta.

Philippe Pinel francia orvos 1801-ben a *manie sans delire* szavakat firkantotta a jegyzetfüzetébe, miután elborzadó tanúja volt annak, hogy egy férfi közvetlenül előtte – hidegvérrel, nyugodtan és módszeresen – agyonrugdos egy kutyát⁴⁴. Pinel még ugyanabban az évben összeállított egy igen aprólékos és átfogó jellegű – és mind a mai napig igen pontos – leírást a szindrómáról. Amellett, hogy a szóban forgó férfi semmi megbánást nem tanúsított tettei miatt, a legtöbb egyéb szempontból teljesen normálisnak látszott. Úgy tűnt – hogy olyan kifejezést használjunk, amellyel a pszichopátákkal érintkezésbe kerülők jelentős része egyetértene –, hogy *manie sans delire*, vagyis „őrült, anélkül, hogy őrült lenne”.

A francia orvos, mint kiderült, nem volt egyedül a töprengéseivel. Benjamin Rush, az 1800-as évek elején Amerikában praktizáló orvos a Pineléhez hasonló megfigyelésekről ír: ugyanolyan szörnyűséges visel-

* Szepessy Tibor fordítása.

kedésekről és ugyanolyan zavartalan gondolkozási folyamatokról számol be⁴⁵. Az ilyen cselekedetek elkövetői Rush szerint „veszélyesek, nem természetes morális züllöttséggel” rendelkeznek, aminek oka „valószínűleg a szervezet azon részeinek eleve hibás szerveződése, amelyek az elme morális képességeiért felelősek”.

„Az akarat – folytatja – háborodott lehet még sok olyan esetben is, amikor az illető szellemileg teljesen egészséges... az akarat válik a kegyetlen cselekedetek önkéntelen hordozójává, a szenvedélyek közvetítése által.”

Rush jócskán megelőzte a korát. Más szavakkal tehát az örültség szököárjának nem feltétlenül kell pusztító erővel lecsápnia a logika kristályos partjaira. Az ember elméje lehet ép, miközben ő maga mégsem „épelméjű”.

Ugorjunk most másfél évszázadot előre, amikor a Georgiai Orvosi Főiskolán Hervey Cleckley amerikai orvos részletesebb ismertetést adott az „örültség nélküli örültségről”. Cleckley 1941-ben megjelent, *Az épelméjűség álarca* című könyvében az alábbi, némileg eklektikus ismérvek alapján azonosítja a pszichopátákat⁴⁶. Mint írja, a pszichopata: intelligens személy, akire az érzelemszegénység, a szégyenérzet hiánya, az egocentrikusság, a felszínes sárm, a büntudat hiánya, a szorongás hiánya, a büntetéssel szembeni immunitás, a kiszámíthatatlanság, a felelőtlenség, a mások manipulálására való hajlam és a szociálisan főként futó kapcsolatokból álló életmód jellemzők. Lényegében ilyennek látják a rendellenességet a huszonegyedik századi klinikai szakemberek is (bár a laboratóriumi kutatási programok és az EEG-hez és fMRI-hez hasonló vizsgálati módszerek megjelenésének köszönhetően most már azt is jobban kezdjük érteni, hogy miért van ez így).

A Cleckley festette portréban azonban itt is, ott is felbukkannak olyan ecsetvonások, amelyek nyomán egy zseni képe rajzolódik ki. A pszichopatáról úgy ír, hogy „elméje ravasz és fürge”, „szórakoztatón beszél”, és „rendkívül sármos”.

Műve egy emlékezetes részletében a szociális kaméleonok elméjének legbelsőbb működéseiről ír, és arról, milyen is a mindennapi élet az érzéstelenség fagyos függőnye mögött:

„A pszichopata nem ismeri az alapvető tényeket vagy adatokat arról, amit személyes értékeknek nevezhetünk, és teljességgel képtelen is az efféle dolgok megértésére. Számára lehetetlen akár a legcsekélyebb érdeklődést is tanúsítani az emberi jobbra törekvés szépirodalomban vagy művészetekben megörökített tragédiái és örömei iránt. De ugyanígy közönyös ezek iránt a való életben is. A szépségnek és a csúfságnak – egy nagyon felszínes értelmezést leszámítva –, a jónak és a rossznak, a szerelemnek, a borzadásnak és a humornak nincs sem tényleges jelentése számára, sem hatalma fölötte.

Hiányzik belőle továbbá a képesség mások megindultságának felismerésére. Olyan, mintha kiváló intelligenciája ellenére színvak lenne az emberi létezés ezen aspektusára. Az nem is magyarázható el neki, mert nincs semmiféle összehasonlítási alapja sem, amivel áthidalhatná a megértés e szakadékát. Elismételheti a szavakat, és kijelentheti – akár meggyőzően is –, hogy érti, de még azt sem képes megérteni, hogy nem érti.”

Azt mondják, a pszichopata felfogja a szavakat, de az érzelmek muzsikáját nem.

Már az egyik legelső, egy pszichopatával való találkozásomkor eléggé egyértelmű ízelítőt kaptam abból, mire is célzott Cleckley. Joe huszonnyolc éves volt, jóképűbb, mint Brad Pitt, az IQ-ja pedig elérte a 160-at. Egyszerűen felfoghatatlan, mi készítette rá, hogy az egyik északi város egy parkolójában eszméletlenül verje azt a lányt, autóbá tuszkolja és a város peremének egy sötét részére vigye, ott késsel fenyegetve többször is megerőszakolja, aztán elvágja a torkát, és otthagyja arccal lefelé a kihalt ipartelep egyik csillájában. A lány néhány testrészét az autója csomagtartójában találták meg.

Lélektelen és levegőtlen, enyhén fertőtlenítőszagú kihallgatósobában ültünk Joe-val az asztal két oldalán – térben távol, időben pedig ötvennyire vadászterületétől abban a munkásnegyedben. Arra voltam kíváncsi, hogyan hoz döntéseket, milyen változók befolyásolják agya morális iránytűjét. Ennek kiderítésére egy titkos fegyvert vettem be, egy ördögi pszichológiai dilemmát: *Dőlt betűvel jelöltem a tesztekben előforduló hosszabb kérdéseket/példákat. Ez is egy ilyen.*

Egy zseniális, szervátültetéssel foglalkozó orvosnak öt páciense van. Mind az ötnek más-más szervre van szüksége; és ha nem kapják meg hamarosan, meg fognak halni. Sajnos azonban pillanatnyilag egyikük számára sincs megfelelő donorszerv. Ekkor azonban beállít egy egészséges, fiatal utazó az orvos rendelőjébe, és egyszerű, rutinszerű kivizsgálást kér. Az orvos a vizsgálatok közben felfedezi, hogy a szervei kompatibilisek mind az öt haldokló páciensével. Tegyük fel továbbá, hogy ha a fiatalember eltűnne, senki sem gyanakodna az orvosra. Vajon helyesen tenné az orvos, ha megölné a fiatalembert, és ezzel megmentené az öt páciensét?

Ezt az erkölcsi problémát Judith Jarvis Thompson vetette fel először; tőle származik az I. fejezetben tárgyalt, a hajtányról és a nagydarab fickóról szóló kísérlet is⁴⁷. Bár kétségtelenül érdekes, a legtöbb ember különösebb gondolkozás nélkül megtalálja a választ. Erkölcsileg mindenképpen helytelen lenne, ha az orvos kioltaná a fiatalember életét. Egy orvosnak sincs joga megölni egy páciensét, függetlenül attól, hogy ezt milyen humánus vagy együtt érző megfontolásból teszi. Az közönséges gyilkosság lenne. De vajon hogyan látja kérdést egy olyan ember, mint Joe?

– Látom, hol a probléma – közölte tárgyilagosan, amikor ismerttettem vele. – Ha csak a számokat nézzük, akkor kurvára egyszerű, nem igaz? Megölöd a csávót, és megmentesz öt másikat. Ez ám az igazi utilitarizmus... Az a trükkje, hogy nem kell túl sokat agyalni rajta... Ha én lennék az orvos, egy pillanatig sem haboznék. Hiszen ötöt kapok egyért, nem igaz? Öt jó hír – hiszen gondoljunk csak a páciensek családjaira – egy rossz ellenében. Ez igazán jó üzlet, nem igaz?

– Az érzelmi kérdéseket is számszerűsítik – mondta nekem egy tapasztalt igazságügyi pszichiáter, amikor az irodájában a pszichopátákról beszélgettünk.

Joe esetében úgy tűnik, hogy ezt szó szerint kell érteni.

IDENTITÁSVÁLSÁG

A pszichopáták meggyőző ereje páratlan; pszichológiai széftörői képességeik pedig legendásak. Joe, a jégkék szemű, zseniszintű intel-

ligenciájú gyilkos és erőszaktevő sem volt kivétel e szabály alól. Sőt, furcsa módon, ha az ember így, ellenőrzött körülmények között beszélget egy pszichopátával, nehéz lehet elhinni, hogy egyáltalán bármi gond lenne vele – kivéve persze, ha az ember tudja, hogy van. Éppen ez az egyik oka annak, hogy az évek során oly nehéz feladatnak bizonyult pontos osztályozást kidolgozni az egyébként mindenki által elismert rendellenességről.

Három évtized telt el az óta, hogy a pszichopátia polgárjogot nyert. Robert Hare (akivel az I. fejezetben már találkoztunk) 1980-ban mutatta be az első (és sokak szerint mindmáig legjobb) tesztet a rendellenesség jelenlétének a kimutatására: a Pszichopátia Ellenőrző Listát⁴⁸. Az 1991-ben némi ráncfelvarráson átesett, s azóta a Pszichopátia Ellenőrző Lista – Felülvizsgált (angol rövidítéssel PCL-R) néven ismert teszt húsz kérdést tartalmaz, amelyekkel összesen legfeljebb 40 pont szerezhető (a válaszadó minden egyes kérdésnél a következő pontozású lehetőségek közül választhat: 0 – „nem igaz”; 1 – kissé igaz; vagy 2 – teljesen igaz)⁴⁹. Hare a saját klinikai megfigyelései, illetve Hervey Cleckley korábbi, georgiai megfigyelései alapján állította össze.

A legtöbben nagyjából 2 pontot szerzünk. A pszichopáták szintje 27,6 pontnál kezdődik.*

Annak ismeretében, hogyan szeretik intézni a dolgaikat a személyiségelmélettel foglalkozó szakemberek, talán nem meglepő, hogy a PCL-R-t húsz elemét – akárcsak a NEO 240 elemét – már jó néhány-szor vetették alá a faktoranalízis nevű statisztikai kártyakeverésnek. Ugyan az eredmények változtak az évek során, de néhány klinikai pszichológus legújabb munkái alapján arra lehet következtetni⁵⁰, hogy a személyiségtér öt dimenziójához hasonlóan a pszichopátia benne rejlő változatos csillagködén belül négy fő dimenzió létezik (lásd a 2.4. táblázatot).

* A PCL-R-t klinikai környezetben, képzett szakemberek töltetik ki, a pontozását pedig igen alapos adatellenőrzés és egy részben meghatározott struktúrájú beszélgetés alapján végzik. Ne próbálja meg a bankigazgatójánál használni!

Interperszonális tényezők	Érzelmi tényezők	Életmód- tényezők	Antiszcizális tényezők
Őszintétlenség/ felszínes sárm	Megbánás és bűntudat hiánya	Ingerlés szükségessége/ hajlam az analómra	Viselkedés gyenge ellenőrzöttsége
Grandiózus önértékelés	Sekélyes érzelmek	Élősködő életmód	Korai viselkedési problémák
Kóros hazudozás	Érzéketlenség/ empátia hiánya	Reális, hosszú távú célok hiánya	Fiatalkori bűnözés
Becsapás/ manipulálás	Saját tettek miatti felelősségvállalás hiánya	Ösztönösség	Feltételes szabad- lábra helyezés visszavonása
		Felelőtlenység	Sokoldalú bűnözői „tehetség”

2.4. táblázat: A PCL-R négyfaktoros modellje (Hare, 2003)

Más szóval, a pszichopátia összetett rendellenesség, amely számos, egymással összefüggő elemből tevődik össze, s azok egymástól függetlenül több különböző spektrum mentén helyezkedhetnek el: interperszonális, érzelmi, életmódbeli és antiszcizális – igazi kotyvalék a személyiség vadhajtásaiból!

De melyik a legfontosabb e spektrumok közül? Ha mondjuk valaki magas pontszámot ér el a lista antiszcizális elemeinél, és alacsonyabbat az interperszonális dimenzióban, az erősebben vagy gyengébben pszichopata annál, akinek a profilja ennek épp ennek a fordítottja?

Ehhez hasonló kérdések elég gyakran bukkannak fel a pszichopáták pszichéjéért folyó küzdelemben, a klinikai meghatározás empirikus és diagnosztikai harcmezéjén. Vegyük például a DSM-ben szereplő antiszcizális személyiségzavar (angol rövidítéssel ASPD), amely terület stratégiai fontossággal bír a járványügyi nehézségekben. Az Amerikai Pszichiátriai Szövetség hivatalos álláspontja szerint az ASPD és a pszichopátia valójában ugyanazt jelentik. Az ASPD a meghatározás szerint „mások jogainak semmibe vételével és megsértésével jellemezhető, az egész viselkedést átjáró mintázat, amely gyermekkorban vagy kora

serdülőkorban kezdődik, és a felnőttkorban is megmarad. Az illetőnek legalább tizenhét évesnek kell lennie, a viselkedési zavarra* utaló jeleknek már tizenöt éves kora előtt kellett jelentkeznie nála, és az alábbi kritériumok közül legalább háromnak meg kell felelnie:

1. a törvényes viselkedés társadalmi normáihoz való alkalmazkodás hiánya, ami abban nyilvánul meg, hogy többször követ el letartóztatást eredményező cselekményeket;
2. álnokság, ami gyakori hazugságokban, álnevek használatában és mások személyes hasznoszerzés vagy élvezetek érdekében történő félrevezetésében nyilvánul meg;
3. ösztönösség, azaz az előre tervezés hiánya;
4. ingerlékenység és agresszivitás, ami ismétlődő verekedésekben vagy fizikai támadásokban nyilvánul meg;
5. súlyos nemtörődömség saját maga és mások biztonsága iránt;
6. állandó felelőtlenység, ami a tartósan megfelelő munkahelyi tevékenységre való képtelenségben, vagy a pénzügyi kötelezettségek figyelmen kívül hagyásában nyilvánul meg;
7. a bűntudat hiánya, ami a mások fizikai vagy szóbeli bántalmazása, vagy a tőlük való lopás iránti közömbösségben, vagy az ilyen tettek „megmagyarázásában” nyilvánul meg.

De vajon ez tényleg ugyanaz, mint a pszichopátia? Sok teoretikus szerint nem. Ők úgy vélik, hogy bár kétségtelenül van átfedés a kettő között, az alapvető különbség a hangsúly alattomos szeszélyeiben

* A viselkedési zavart (angol rövidítéssel CD) a DSM szerint olyan, ismétlődő és kitaró viselkedésmintázat jellemzi, amelyben mások alapvető jogait vagy az életkornak megfelelő szociális normákat vagy szabályokat megszegik... és amely az elmúlt tizenkét hónapban az alábbi kritériumok közül legalább háromban, azon belül pedig az elmúlt hat hónapban legalább egyben megmutatkozott: agresszivitás emberekkel és állatokkal... vagyontárgyak elpusztítása... csalás vagy lopás... a szabályok súlyos megsértései. Emellett a CD következtében „klinikailag szignifikánsan kell károsodnia a szociális, a tudományos vagy a foglalkozási működésnek”. A CD-nek két változatát specifikálják: a gyermekkorban kialakulót (ekkor a rendellenesség kritériumai közül legalább egynek már tízéves kor előtt is meg kell jelennie, illetve a serdülőkorban kialakulót (amelyben egy kritérium sem jelentkezhetett tízéves kor előtt).

rejlík: abban a nyilvánvaló egyensúlyi eltérésben, amely az ASPD -t jellemző *viselkedési* tételek, a „szociálisan deviáns” kritériumok zűrzavara, illetve a pszichopatak alapvető *érzelmi* korlátozottsága, sötét érzelmi sivársága között áll fenn.

Mindennek persze vannak statisztikai és egyéb következményei is. A börtönök lakói körében az ASPD a nátha pszichiátriai megfelelőjének tekinthető, hiszen Robert Hare szerint a fogva tartott bűnözőknek akár 80-85 százaléka is megfelelhet a rendellenesség követelményeinek⁵¹. A pszichopatak aránya ezzel szemben mindössze 20 százalék körüli. Ráadásul ez a 20 százalékos kisebbség nem arányosan oszlik el.⁵² Az ismert legsúlyosabb bűncselekmények – például gyilkosságok vagy sorozatos nemi erőszakok – nagyjából 50 százalékát követik el pszichopatak.

És ez a továbbiakban sem fog változni.

A pszichopata és nem pszichopata rabok visszaesési gyakoriságára vonatkozó vizsgálatok azt mutatják, hogy az előbbieket háromszor nagyobb valószínűséggel követnek el egy éven belül újabb bűncselekményt, mint az utóbbiak.⁵³ Ha csak az erőszakos cselekményeket vesszük figyelembe, még nagyobb lesz a különbség. A pszichopata akár ötször nagyobb valószínűséggel fog testi bántalmazás, nemi erőszak, gyilkosság vagy csonkítás miatt újra rács mögé kerülni. De pontosabb, ha azt mondjuk, hogy az ASPD és a pszichopátia kapcsolata aszimmetrikus. Az ASPD-vel diagnosztizált személyek közül ugyanis nagyjából minden negyedik pszichopata, a pszichopatak azonban kivétel nélkül mind mutatják az ASPD tüneteit is.

GYILKOS KÜLÖNBSÉG

A két szindróma közti különbséget talán világosabbá teheti az alábbi két esetleírás.

1. eset

Jimmy harmincnégy éves, és gyilkosság miatt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Mindig is hirtelen haragú volt, aztán egyszer egy kocsmai verekedésbe keveredett, amelynek során végzetes fejsérülést okozott.⁵⁴ Jimmy általában eléggé népszerű a börtönben, nem szegi meg

a szabályokat, és nem is okoskodik. Az ember első benyomása róla az, hogy éretlen és könnyelmű fickó, aki az örökkel és a fogolytársaival is elég jól kijön.

Jimmy bűnözői előélete (nagyjából fél tucat kihágás) tizenhét éves koráig nyúlik vissza, amikor bolti lopásért tartóztatták le, bár a szülei szerint már korábban elindult a lejtőn. Tizenöt éves kora körül kezdődtek a problémák, amikor otthon és az iskolában is egyre többször került bajba. Éjjelente sokáig kimaradt, csatlakozott egy hírhedt helyi bandához, folyton hazudozott, verekedésekbe keveredett, és rongált.

Tizenhat évesen abbahagyta az iskolát, és egy ismert áruházban talált munkát, ahol teherautókat rakodott. Ekkoriban kezdett sokat inni, s olykor a raktárból is lopott, hogy „eláztathassa magát”. Nemigen tudta beosztani a pénzét, rendszeres megélhetési gondjai voltak, ezért elkezdett marihuánát árulni. Három hónappal a tizennyolcadik születésnapja után felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, és ekkor költözött össze a barátnőjével.

A munkája – és néhány további állása – elvesztése után Jimmynek sikerült elhelyezkednie egy autószerelőnél. Bár az ivás, a kábítószerkereskedés és a költségei miatt állandóan vitatkoztak, a barátnőjével való kapcsolata viszonylag stabilnak bizonyult. Voltak ugyan futó viszonyai, de mindkét szer ő vetett véget azoknak – mint mondta, büntudata volt miattuk. No meg attól is félt, hogy a barátnője rájön, és elhagyja.

Aztán az ivás kezdett egyre kezelhetetlenebbé válni. Egy este Jimmy verekedésbe keveredett a törzshelyén. A személyzet gyorsan közbelépett, és Jimmyt kitesékelték. Rendes esetben ilyenkor csöndben engedelmeskedett volna, de ekkor valami okból képtelen volt „leállni”. Felkapott egy dákót, és hátulról fejbe vágta vele a másik fickót, de olyan erővel, hogy a dákó darabokra tört; s az ütés sajnos súlyos agyi vérzést okozott.

Amikor megérkeztek a rendőrök, Jimmy rögtön vallomást tett, és a tárgyalásán is bűnösnek mondta magát.

2. eset

Ian harmincnyolc éves, és gyilkosság miatt kirótt életfogytiglani börtönbüntetését tölti. Egy este megállt egy motelnél, hogy egyen valamit,

aztán végül közvetlen közlőre agyonlőtte a recepcióst, hogy elvehesse a kasszában lévő pénzt. A börtönben mindenki tudja róla, hogy nagyban fogyasztja és árulja a kábítószerket, és egyéb holmikkal is feketézik. Ha valaki szóba elegyedik vele, elbűvölő és jókedvű fickónak tűnik – egy darabig. De mielőtt véget érnének, a beszélgetések általában erőszakos vagy szexuális témákra terelődnek – ezzel már a személyzet női tagjai is tisztában vannak. A bekerülése óta többféle munkája is volt, de a megbízhatatlansága, valamint robbanékony agresszivitása (ez sokszor olyankor jelentkezik, amikor éppen nem éri el azt, amit akar) miatt egyiket sem tartotta meg sokáig. Ha megkérdezik fogolytársait, mit gondolnak róla, a legtöbben félelemmel vegyes tiszteletéről számolnak be. Ő maga tökéletesen elégedett ezzel a hírnévvel.

Ian először kilencévesen követett el bűncselekményt, amikor számítógépes berendezéseket lopott az ifjúsági klubból, amelynek tagja volt – de már tizenegy évesen gyilkossági kísérletig jutott: az iskola mosdójában az egyik társát beszorította egy fülkébe, és az ebédpénzét követelte. A fiú nem akarta odaadni azt neki, mire Ian műanyag zacskót húzott a fejére, és megpróbálta megfojtani. Ha nem lép közbe egy tanár, akkor Ian a saját szavaival élve „gondoskodott volna róla, hogy a dagadt rohadéknak soha többé ne legyen szüksége ebédpénzre”. Az esetről mesélve fejszoválna mosolyog.

Az iskola befejezése után többször is kényszergyógykezelés alatt állt. Sokoldalú bűnözői hajlamokkal „büszkélkedhetett”: csalás, bolti lopás, betörés, utcai rablás, súlyos testi sértés, gyújtogatás, kábítószer-kereskedelem, prostituáltak futtatása... Egy munkát sem volt képes néhány hétnél tovább megtartani, ezért hol a barátain élésködött, hol a bűncselekményei jövedelméből élt. Sehol sem maradt meg hosszabb ideig, heverőről heverőre, szállóról szállóra költözött: nem is akart gyökeret verni. Magabiztos, elbűvölő és lehangoló személyiségével mindig sikerült találnia valakit, aki hajlandó volt szállást adni neki – rendszerint „valami nőt”, akivel egy bárban ismerkedett meg. De az efféle kapcsolatokat kivétel nélkül könnyes véget értek.

Soha nem volt nő, de jó néhány barátnőjével lakott együtt. A leg-hosszabb kapcsolata hat hónapig tartott, és a többihez hasonlóan

ebben is mindennaposak voltak a csúnya veszekedések. Minden alkalommal Ian volt az, aki a partneréhez költözött, és minden alkalommal „levette őket a lábukról”. De a barátnőit is rendszeresen megcsalta. Sőt, Ian nem is igen emlékezik olyan időszakra, amikor „ne lett volna egynél több csaja” – bár azt állítja, soha nem volt hűtlen. „Éjszakára majdnem mindig hazamentem a nőmhez – mondja. – Mi más akarhatnának még?”

A tárgyalásán az ellene szóló bizonyítékok megdönthetetlenek voltak – ennek ellenére nem vallotta magát bűnösnek. Sőt, mind a mai napig állítja, hogy ártatlan. Az ítélet felolvasása közben az áldozat tárgyalóteremben ülő családja felé mosolygott, amikor pedig kikísérték a teremből, bemutatott a bírónak.

A börtönből már két fellebbezést is benyújtott az ítélete ellen. Noha az ügyvédje egészen mást mond, ő tökéletesen biztos benne, hogy az ügyét felül fogják vizsgálni, és megváltoztatják az ítéletet.

„A pezsgő már be van hűtve”, mondja.

Tehát, tételezzük fel, hogy ön a klinikai szakember, Ian és Jimmy pedig cellatársak. A folyosón ülnek, és önre várnak. Mit gondol, meg tudja mondani, melyikük a pszichopata? Első pillantásra talán nehéz feladat ez. De nézzük csak meg újra az ASPD kritériumait! Mindkettejüknél megfigyelhető a társadalmi normákhoz való alkalmazkodás hiánya. Emellett mindketten hajlamosak az önuralom elvesztésére – az ösztönös, agresszív és felelőtlen viselkedésre. Eszerint egyértelmű a diagnózis.

De nézzük most meg a kérdést a pszichopátia szemszögéből! Melyiküknek van szüksége állandó stimulációra, melyikükre jellemző a parazita életmód? Úgy vélem, Ianre sokkal inkább, mint Jimmyre. Ha pedig az érzelmeket, pontosabban azok hiányát vizsgáljuk, akkor végleg lehull az „élméljűség álarc” Ianról. Elbűvölő, grandiózus elképzelésekkel teli, manipulatív, empátiára és büntudatra képtelen: Ian annyira jó a pszichopátiában, hogy szinte olyan, mintha gyakorolta volna. Mintha most végzett volna valami pszichopataképző egyetemen.

Kitüntetéssel.

Az ASPD olyan, mintha a pszichopátiát érzelmekkel egészítették volna ki. A pszichopátia viszont érzelmek nélküli üresség.

BÜNÖS MULASZTÁS

Az, hogy a pszichopátia nem felelt meg a *DSM* szerkesztőinek, igen érdekes mulasztás. Különös és gyanús kihagyásának leggyakrabban említett oka empirikus kezelhetetlensége, és az ASPD-vel való állítólagos azonossága. A büntudat, a megbánás és az empátia talán nem a legkönnyebben számszerűsíthető fogalmak. Sokkal egyszerűbb a megfigyelhető viselkedésre hagyatkozni, nehogy teret adjanak a szubjektivitásnak.

Ez azonban finoman fogalmazva is problémás, méghozzá több szinten is. Először is, a tanulmányok tanúsága szerint a klinikai szakemberek a PCL-R tekintetében nagyrészt egyetértenek⁵⁵. A skála annak alkalmazójától függetlenül eléggé megbízható. Emellett, amint azt egy tapasztalt pszichiátertől hallottam: „Ha egy átkozott pszichopata lép be az ajtón, az másodpercek alatt kiszagolható”.

De nem is ez az egyetlen vitatott kérdés. A pszichopata identitásának rejtélyéhez – az, hogy pontosan mi is rejtőzik az épelméjűség álarcá mögött – újabb csavart adott egy, a mindennapokhoz valamivel közelebb álló megfigyelés. Ugyanis korántsem minden pszichopata van rács mögött. Mint kiderült, a többségük a munkahelyeken tevékenykedik, és néhányuk kifejezetten jó teljesítményt nyújt. Ezek az úgynevezett „sikeres” pszichopáták – a Scott Lilienfeld által tanulmányozottakhoz hasonló személyek – gondot jelentenek az ASPD szempontjából, és egyben a PCL-R hívei számára is. Stephanie Mullins-Sweatt, az Oklahomai Állami Egyetem munkatársa ügyvédek és klinikai pszichológusokat ismertetett meg egy alapvető pszichopataleírással⁵⁶. Miután áttanulmányozták a profilt, a két csoportba tartozó szakembereket arról faggatták, eszükbe jut-e valaki a régi vagy jelenlegi ismerőseik közül, akire személyes véleményük szerint ráillik a leírás (és aki – bár ezt talán mondani sem kell – sikeres a maga szakmájában). Ha igen, akkor megtennék, hogy egy Nagy Ötös teszttel felméri az illető személyiségét?

Az eredmények igen érdekes képet mutattak. A sikeres pszichopáták – akik egyebek közt az üzleti és tudományos életben, illetve az igazság-

szolgáltatás világában tevékenykedtek* – a várakozásoknak megfelelően ugyanolyan hitványak és alávalóak voltak, mint bűnöző társaik. Azokhoz hasonlóan olyan kifejezéseket használtak a jellemzésükre, mint „becstelen, másokat kihasználó, büntudat nélküli, önmagát szinte soha nem hibáztató, arrogáns és felszínes”.

Nincs itt semmi meglepetés.

Ami a Nagy Ötös eredményeit illeti, a hasonlóság ott is folytatódott. Amikor a szakértők Donald Lynam tanulmányához hasonlóan értékelték a sikeres pszichopátákat, azok az általános jellemzéshez hasonlóan (és persze csak hipotetikusan) magas pontszámokat kaptak a magabiztosság, az izgalomkeresés és az aktivitás dimenzióiban, és alacsonyakat a kellemesség olyan dimenzióiban, mint az önzetlenség, az engedelmeség és a szerénység. Ráadásul az egyetlen önfegyelem kivételével (ahol a sikertelen pszichopáták elvéreztek, a sikeresek viszont kiemelkedő teljesítményt nyújtottak) a lelkiismeretességi profilok is igen hasonlóak voltak, hiszen mindkét csoport maximálisához közeli pontszámot ért el a kompetencia, a rendezettség és az eredményekre való törekvés terén.

Mindezek alapján felmerül a kérdés: akkor miben rejlik az alapvető különbség? Vajon a sikeres és sikertelen pszichopáták, az elnökök és pedofilok közötti eltérés lényege mindössze az önfegyelem? Ha minden más tényező egyenlő lenne, akkor egy efféle lehetőség még hihető is volna. A képesség a kielégülés elhalasztására és arra, hogy ne engedjenek a bűnös vágyaknak, könnyen átbillenthetné az egyensúlyt a bűnözői életmódból egy strukturáltabb, kevésbé ösztönös és kevésbé antiszociális életmódba.

Csak hát a bűnözői tevékenységgel már önmagában is vannak problémák. A PCL-R és az ASPD *DSM*-ben leírt kritériumai szerint a „bűnözői sokoldalúság”, illetve „a letartóztatáshoz alapot adó cselekmények

* „Kiváló rendőrimozgó”, „egy nagy egyetem dékánja”, „sikeres kiskereskedelmi vállalkozás vezetője”, „rengeteget keresett, és három évig polgármester volt”, „vezető beosztást töltött be egy kormányzatszervnél”, „tehetséges professzor számos állami ösztöndíjjal” – ez csak néhány a tanulmányban említett, a szóban forgó személyek sikerére használt leírások közül.

ismételt elkövetése” a pszichopátia alapvető diagnosztikai elemei. Más szóval, tünetek. És mégis, amint azt Mullins-Sweatt tanulmánya ékesen szemlélteti, egyik elemnek sem kell feltétlenül igaznak lennie a sikeres pszichopátákra. Semmi akadály sincs annak, hogy valaki pszichopata legyen, de ne legyen feltétlenül bűnöző.

Eszerint a sikeres pszichopáták nem is igazi pszichopáták? Hiányzik belőlük egy-két, a hírhedtebb és a megatalkodottabb névrokonaiknál meglévő idegsejt? Nos, ez igencsak fogós kérdés. De tizenöt évvel ezelőtt mégis akadt valaki, aki kísérletet tett erre... aztán velem és egy nagy halom aligátoros tacóval kötött ki Atlanta belvárosában.

A PSZICHOPÁTIA SÖTÉT ÚTJA

Scott Lilienfeld és a munkatársa, Brian Andrews 1996-ban pontosan ezzel a kérdéssel foglalkoztak. A szakterület tapasztalt kutatójaként, jó néhány pszichopata alapos tanulmányozása után Lilienfeld egyértelmű, de zavarba ejtő következtetésre jutott. Ami a rendellenesség alapvető jellegeit illeti – a hagyományos, még Hervey Cleckley által kidolgozott felfogást arra vonatkozóan, mit is jelent pszichopátának lenni –, a PCL-R és más klinikai vizsgálati módszerek meglehetősen furcsán viselkedtek. Lilienfeld rájött, hogy az évek során megnőtt a diagnosztikai reflektorfény köre. Míg eleinte csak a rendellenesség alapját képező személyiségjegyekkel foglalkoztak, úgy tűnt, hogy mostanra legalább ugyanakkora – ha nem nagyobb – hangsúlyt kaptak az antiszociális tettek. A pszichopáták kocsija elakadt a bűnügyek mocsarában.

Lilienfeld és Andrews a félelemnélküliséget említették példaként. Eredeti, 1941-es művében Cleckley az alacsony szorongási szintet a pszichopáták egyik alapvető ismertetőjegyeként említi, mint a szindróma kulcsfontosságú vonását. De vajon pontosan *hol* volt ez megtalálható a PCL-R-ben? Lilienfeld úgy érezte, hogy az efféle mulasztások hátterében jelentős elméleti törésvonal van kialakulóban, amely a pszichopátiára vonatkozó szemléletük alapján két táborra osztja a klinikai szakemberek és a kutatók közösségét – afféle régimódi választóvonalként működve két analitikai hagyomány között. Az egyik oldalra a minőségi, pszichológiai eszközök kerülnek, a másokra pedig a mennyiségi, viselkedési célok.

A jelek szerint két tábor bontakozott ki az ismeretelméleti ködből. Az egyikbe tartoztak a Cleckley-pártiak, akiket elsősorban a személyiség jellemzői érdekelték, a másikba pedig a behavioristák, a *DSM* és az ASPD elméletének elkötelezett hívei, akik inkább a bűncselekménynek minősülő viselkedéssel foglalkoztak. Talán mondani sem kell, hogy egy efféle „pártszakadás” nem vált javára sem az egységes tudományos kutatásnak, sem a diagnosztikai konszenzusnak. Ha valakiben megvolt a pszichopátikus személyiség valamennyi ismérve, viszont nem folytatott visszaeső jelleggel antiszociális tevékenységet – vagyis aki például Mullins-Sweatt egyik szubklinikai változatához tartozott –, azt a személyiség-központú megközelítés hívei pszichopátának tekintették volna, viszont, amint arra Lilienfeld és Andrews rájött, a behaviorista, a tetteket a szavaknál többre tartó kollégáik nem is foglalkoztak volna vele.

Ez a különbségtétel persze a másik irányban is érvényesült. Amint azt Ian és Jimmy esetében láthattuk, nem mindenki pszichopata, aki életvitel-szerűen követ el bűncselekményeket. Sőt, valójában csak egy kis hányaduk az. Tenni kellett valamit a rivális nézetek kibékítésére, az egymásnak szögesen ellentmondó álláspontok összeegyeztetésére.

Lilienfeld és Andrews megtalálták a megoldást.

A Pszichopátikus Személyiségjegyzék (angol rövidítéssel PPI) 187 kérdésből áll.⁵⁷ Nem lehet azt mondani, hogy a világ leggyorsabban kitölthető kérdőíveinek egyike lenne. De persze a téma sem valami egyszerű. E pszichometriai* óriás nyolc személyiségdimenziót ölel fel, s ezzel az eddig kidolgozott legátfogóbb pszichopátatesztek egyike. Érdekes módon régi ismerősünk, a faktoranalízis ismerős mintázatot mutat ki. A pszichopátikus személyiség e nyolc független állapota – machiavellisztikus egocentrikusság (ME); impulzív nonkonformitás (IN); felelősségkivetítés (FK); gondtalan tervezetlenség (GT); félelemnélküliség (FN); szociális hathatóság (SZH); stresszimmunitás (SI); és hidegszívűség (H) – három fő tengely mentén helyezkedik el...

* Lelki mérlegelés, lélektan, a lelki folyamatok megismerésére végzett mérések. (a szerk.)

1. Önközpontú impulzivitás (ME + IN + FK + GT)

2. Félelem nélküli dominancia (SZH + F + SI)

3. Hidegszívűség (H)

... és ami a matematika porának leülepedése után visszamarad, az már nem más, mint a tiszta, hamisítatlan strukturális DNS. Ez volt az a génállomány, amelynek szekvenciáját elsőként Cleckley határozta meg, amelyen nem hagyott nyomot az idő. A pozitív egyezést gyakorlatilag bárki kimutathatta.

Lilienfeld rendkívül lelkes, ahogy a táco belapátolása közben elmagyarázza, mit is jelent az alapvető személyiség szempontjából, ha valakit pszichopátának minősítenek.

Felidézi, milyen empirikus okok vezettek el a PPI kidolgozásához:

– A szindróma akkoriban létező mérőeszközeivel az volt a baj, hogy a legtöbbjüket bűnözői populációk jellemzői alapján dolgozták ki. Csak hogy mi tudjuk, hogy a pszichopátikus jellemzőkkel rendelkező emberek kívülről nézve tökéletesen jól funkcionálhatnak, és hogy némelyikük roppant sikeres is. A könyörtelenség, a szellemi szívósság, a karizma, az összpontosítás képessége, a meggyőző erő és a nyomás alatt tanúsított hűvös nyugalom olyan tulajdonságok, amelyek, hogy úgy mondjam, megkülönböztetik a férfiakat a fiúktól. Nekünk valahogy át kellett hidalnunk a szakadékot a börtönben ülő „bűnöző” pszichopáták és elit, remekül funkcionáló megfelelőik között. A pszichopátia magasán szálló útjait jól ismertük. De mi a helyzet az alvilági utakkal...?

– Arra jutottunk, hogy a pszichopátiának is van spektruma. Azt már talán mondanom sem kell, hogy vannak köztünk olyanok, akikben bizonyos tulajdonságok igen erősen vannak jelen, mások viszont semennyire sem. Te meg én talán ugyanannyi pontot érünk el a PPI-n, ám profiljaink a nyolc összetevő dimenzióban igen eltérőek lennének. Te mondjuk magas pontszámot érhetnél el a gondtalan tervezetlenségben, viszont alacsonyat a hidegszívűségben, én pedig pont fordítva.

Lilienfeld elképzelése a pszichopátia spektrumszerű jellegéről nagyon is ésszerű. Ha a pszichopátiát úgy képzeljük el, mint a normális személyiség kiterjesztését, akkor logikus, hogy a pszichopátiának ska-

lárisnak, azaz irány nélküli mennyiségnek kell lennie. És az is, hogy ha több vagy kevesebb van belőle, az bármilyen környezetben jelentős előnyökkel járhat. Ez a kiinduló tétel egyáltalán nem példa nélküli a mentális rendellenességek körében (feltéve persze, hogy a pszichopátia rendellenesség, s figyelembe véve azt, hogy milyen kedvező hatású lehet bizonyos helyzetekben). Az autisztikus spektrum például a szociális érintkezés és a kommunikáció rendellenességének kontinuum, amely a „mély végén” elhelyezkedő súlyos fogyatékoságtól – idetartoznak azok, akik nem beszélnek, akik szellemileg fogyatékosak és akiknél sztereotipizálódott viselkedések állandósultak, például a fejbólogatás vagy a test hintáztatása – a „sekély vég” enyhe zavaraiig terjed, ahol az érintett személyek lényegében jól funkcionálnak, de például egyértelműen furcsa a másokkal való érintkezésük, rendkívüli mértékben beszűkült az érdeklődésük, vagy túlzó módon ragaszkodnak a szabályokhoz, a rituálékhoz és ahhoz, hogy a dolgok mindig „ugyanúgy” legyenek.⁵⁸

Talán kevésbé ismert, de ugyanennyire idevágó példa a skizofrenikus spektrum. A skizotípiával kapcsolatos kutatások eredményei azt sugallják, hogy a pszichotikus élmények valamilyen (általában ártalmatlan, lelkiileg sem megterhelő) formája viszonylag gyakori a lakosság körében, és hogy nem olyan állapotként kell rá tekinteni, amely vagy fennáll, vagy nem, hanem mint egy dimenziális rendellenességre, amelyben önkényesen megállapított határvonalak húzódnak a normális, a furcsa és a beteg állapot között.⁵⁹ Ebben az értelmezésben a skizotíp személyiségzavar (furcsa meggyőződések; bizarr beszédjellemzők; külön érintkezési stílus) lényegében a skizofrénia hegysége tövében húzódó dombságnak felel meg. Ugyanúgy, mint a pszichopátiánál, a „rendellenesség” a kis és közepes magasságokban még tökéletesen kezelhető. Sőt, bizonyos kontextusokban akár még előnyös is lehet (jól ismert például a skizotípia és a kreativitás közötti kapcsolat). A hóhatár fölött azonban jóval veszélyesebbé válnak a körülmények.

A mentális rendellenességek kérdésének ilyen megközelítése a józan gondolkodás számára igen vonzó. Nehéz nem tudomást venni a kisördögről, amely ott bujkál bennünk, és azt sugdossa, hogy egy kicsit valamennyien dilisek vagyunk. Ami azonban a pszichopátiát és

a pszichopatikus spektrum dimenzionális jellegét illeti, a dolgok nem teljesen úgy alakultak, ahogyan azt Scott Lilienfeld képzelte. Vannak ugyanis olyanok, akiknek nincs ínyére az általa javasolt, skaláris fokozatosságon alapuló megoldás, ráadásul véleményüket bizonyítékokkal is alá tudják támasztani. E csoport vezéralakja Joseph Newman.

AMIT NEM TUDSZ, AZ NEM IS ÁRTHAT

Joe Newman a Wisconsin Egyetem pszichológiaprofesszora, és ha az ember eltölt egy órát madisoni irodájában, úgy érzi, mintha pszichológiai szélcsatornába került volna, vagy mintha vadvízi tutajozáson venne részt a kognitív tudományok zúgóin. Newman az elmúlt harminc év egy jelentős részét az USA középnagyvárosi államainak különböző börtöneiben töltötte. Persze nem rabként, hanem a világ egyik legmerészebb kutatójaként, aki a magasan a kóros állapot hóhatára fölött lévő pszichopátiákkal dolgozik. Bár már rég hozzászokott a nehéz és zord körülményekhez, nem szégyelli bevallani, hogy néha még *most* is vannak meredek helyzetek.

Felidéz például egy néhány évvel korábbi esetet egy férfival, aki a PCL-R tesztben 40 pontot kapott. Talán emlékeznek rá, ez a maximális pontszám, és csak nagyon kevesen érik el. A fickó „tisztá” pszichopata volt.

– Az interjú során általában van egy pont, amikor egy kicsit megpiszkáljuk az embereket – meséli Newman. – Tudod, valami szokatlant mondunk vagy teszünk, és megfigyeljük, hogyan reagálnak. De amikor ezzel a fickóval tettünk így, aki egyébként egészen addig igazán kellemesen viselkedett, elbűvölő, jópofa alaknak tűnt, igazi nagy egyéniségnek, akkor a tekintete hirtelen hideg és üres lett. Nehéz leírni ezt a nézést, de ha az ember látja, akkor egyértelműen azt olvassa ki belőle: „Na húzz innen!” És tudod, mit? Pontosan ezt tettük. A szar is megdermedt bennünk a rémülettől.

Egyébként, saját bevallása szerint, néha Newman is így néz. Épp csak azt nem mondja, hogy rablóból lesz a legjobb pandúr. De gyerekként a New York-i utcákon nőtt fel, ahol jó néhányszor szegeztek rá kést és pisztolyt. Szemernyi ironia sincs a hangjában, amikor azt mondja,

hogy hálás ezért. Időben kóstolót kapott abból, mi vár rá. Mármint a tudományos életben.

A pszichopáták kiválasztási kritériumainak kérdésében Newman jóval óvatosabb a többségnél.

– A fő gondom az, hogy a címkét (a pszichopátiáét) túl szabadon alkalmazzzák, anélkül, hogy tisztában lennének a kulcselemekkel – bűgja lágy, már-már bocsánatkérő hangon. – Emiatt szinte bárkire ráragaszthatják, és a kifejezést gyakran olyan, közönséges bűnözőkre és erőszaktevőkre használják, akiknek viselkedését elsősorban szociális tényezők határozzák meg, vagy egyéb, a pszichopátiánál jobban kezelhető érzelmi problémák.

Sokkal könnyebben fogadja el azt a gondolatot is, hogy pszichopáták nemcsak a bűnözői alvilágban fordulnak elő, hanem köztünk élnek, és gyakran kifejezetten jól boldogulnak olyan szakmákban, amelyek talán meglepőnek tűnnének a pszichopatikus személyiség építőelemeit kevésbé ismerők számára: például ügyvédeként, sebészekként vagy vállalati nagyfőnökként.

– Az alacsony kockázatkerülés és a megbánás, illetve a büntudat hiányának, azaz a pszichopátia két központi pillérének kombinációja – magyarázta – sikeres karrierhez vezethet, a körülményektől függően a bűn világában éppúgy, mint a vállalati életben. Vagy néha mindkettőben.

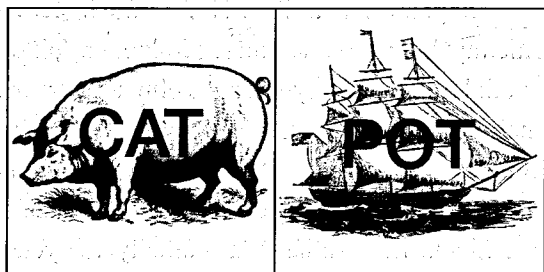
Ezzel tehát nincs gond. De amiben Newman nézetei ellentétesek a többségi véleménnyel, az a rendellenesség alapoka, ok-okozati összefüggései, azaz etiológiája. A hagyományos elméletek szerint a pszichopáták képtelenek a félelem, az empátia és egy sor egyéb érzés átélésére, ami érzéketlenné teszi szociális tudatukat, az pedig arra is képtelenné teszi őket, hogy efféle érzéseket feltételezzenek mindazokban, akikkel érintkezésbe kerülnek. Ez az álláspont – amellyel egyetért többek között a pszichopátia egy másik nagy szakértője, James Blair, a bethesdai Országos Mentálhigiénés Intézet munkatársa is – elsősorban az agy érzelmekért felelős fő központjában és néhány, ahhoz szorosan kapcsolódó képletben (ilyen a hippocampus, a sulcus temporalis superior, a cortex fusiformis, a cortex cingularis anterior és a cortex orbitofrontalis) fellépő idegrendszeri működési zavart tételez fel a szindróma fő okaként,

vagyis az alapvető érzelmehiánnyal járó viselkedési megnyilvánulások és az ismétlődő antiszociális tevékenységek pszichopatikus diádjának* biológiai alapjaként.

Newmannek azonban más elképzelései vannak. Korántsem véli úgy, hogy a pszichopáták képtelenek félelmet érezni – hogy olyan, érzelmenélküli űr tátongana bennük, amilyenről a szakirodalom általában ír –, hanem azt gondolja, hogy csupán nem veszik észre azt. Képzeld el például, hogy arachnofóbiás, és egy nyolclábú teremtménynek már a pusztá gondolata is elég ahhoz, hogy kiverje a hideg veríték. Persze könnyen lehet, hogy e pillanatban is ott himbálózik egy tarantula, alig néhány centiméterrel a feje fölött, de amíg nem tudja, hogy ott van, nem is fog félni tőle, igaz? Az agyában egyszerűen nem létezik az a pók.

Newman igen leleményes kísérletben igazolta, hogy a pszichopátákkal is ez lehet a helyzet. Nem csupán a pókok, hanem a legtöbb egyéb dolog vonatkozásában is.⁶⁰ Nem éreznek gyötrelmet, és másokban sem veszik észre az ilyen érzelmeket, mivel ha azonnali jutalommal kecsegtető feladatra összpontosítják a figyelmüket, akkor minden „lényegtelen” tényezőt kizárnak a tudatukból. Érzelmi „csőlátásuk” lesz.

A munkatársaival együtt egy sor, az alábbiakhoz hasonló, helytelenül feliratozott képet mutatott pszichopátáknak és nem pszichopátáknak:

2.3. ábra: A kép-szó Stroop-teszt (Rosinski, Golinkoff & Kukish, 1975 nyomán)

CAT = MACSKA, POT = LÁBAS

Feladatuk – amely a kognitív pszichológiával (és főként a figyelem mechanizmusaival) foglalkozó szakemberek egyik kedvence, eléggé egyszerűnek tűnik. Mondják meg, mi látható a képen, és ne is törődjenek az oda nem illő szóval. Mindezt időre, többször egymás után.

A legtöbben kissé nehéznek találják a dolgot. Az egyértelmű utasítás, hogy a képet nevezzék meg, összeütközik az oda nem illő szó felolvasására való késztetéssel, és a fogaskerek ebből eredő összeakadása némi habozást okoz. Ez a habozás, vagy Stroop-interferencia (az eredeti paradigmát még 1935-ben kidolgozó J. R. Stroop után) alkalmas a figyelem-összpontosítás mérésére. Minél gyorsabb valaki, annál jobban be tudja szűkíteni a figyelmét. Minél lassúbb az ember, annál távolabbra terjed ki a figyelmé.

Ha Newman elmélete helytálló volt, és a pszichopátáknál tényleg fennáll ez a fajta általa feltételezett információfeldolgozási hiányosság (vagy tehetség), akkor nem kell lángésznek lenni, hogy az ember rájöjjön, milyen eredménynek kell születnie. Gyorsabban kell megnevezniük a képeket, mint a nem pszichopátáknak. Képesnek kell lenniük kizárólag a kapott feladatra összpontosítani.

A kísérlet pontosan ezzel az eredménnyel zárult. Newman újra és újra azt tapasztalta, hogy míg a nem pszichopata önkénteseket alaposan megzavarták az össze nem illő kép-szó párok – vagyis lassabban nevezték meg a képeket –, a pszichopáták villámgyorsan oldották meg a feladatot, s látszólag tudomást sem vettek a súlyos következtetlenségekről.

Mi több – és a dolog itt kezd egy kicsit elszomorítóbbá válni Scott Lilienfeld és a pszichopatikus spektrum számára –, Newman egy anomáliára is felfigyelt az adatokban: a reakcióidők ugrásszerűen változtak meg egy kritikus küszöb elérése után. A PCL-R alsó lánkáin elhelyezkedők mind nagyjából hasonló teljesítményt nyújtanak, mind hasonló fokú nehézségekbe ütköznek e feladat megoldásakor. De amint elérjük a pszichopátia alaptáborát, a 28–30-as érték közelében, a helyzet egy csapásra megváltozik. E magaslatok őslakóinak egy csapásra egyszerűvé válik az egész. Úgy tűnik, egyszerűen fel sem dolgozzák az ordító perifériális sugallatot, amely mindenki másnak roppant szembeötlő.

* Kétszemélyes rendszer- és kapcsolatforma. (a szerk.)

Pedig nem arról van szó, hogy immúnisak lennének erre, egyáltalán nem. Newman és munkatársai egy másik kísérletben betűsorokat mutattak pszichopátáknak és nem pszichopátáknak egy számítógép képernyőjén.⁶¹ Egy részük vörös volt, mások zöldek, megint mások pedig fájdalmasak: az önkéntesekkel ugyanis azt közölték, hogy előre meg nem határozott számú vörös betűsor megjelenése után áramütést fognak kapni. Amint az várható volt, amikor figyelmüket elterelték a várható áramütésről (vagyis amikor arra kérték őket, hogy mondják meg, vajon kis- vagy nagybetűket látnak-e), a pszichopáták jóval kevesebb szorongást tanúsítottak, mint a nem pszichopáták. De egészen hihetetlen módon, amikor szembeszökövé tették az áramütés kilátását (vagyis amikor az önkénteseket arra kérték, mondják meg, milyen színű betűket látnak), a trend – Newman és munkatársai jóslatának megfelelően – megfordult. Ekkor már a pszichopáták voltak idegesebbek.

– Az emberek azt hiszik, hogy a pszichopáták kérges szívűek, és nem is ismerik a félelmet – mondja. – Pedig egyértelmű, hogy ennél több van bennük. Azt tapasztaltuk, hogy amikor figyelmüket az érzelmekre összpontosítják, akkor a pszichopátikus egyének normális érzelmi reakciót adnak. Ha viszont valami másra összpontosítanak, akkor teljesen érzéketlenné válnak az érzelmekkel szemben.

Azzal, hogy a válaszreakciók éppen a PCL-R skála azon pontjánál változnak meg, amely a klinikai rendellenesség határának számít, a pszichopátia mibenlétének rejtélye – vagyis hogy egy kontinuum bizonyos szakasza, vagy egy élesen elkülönülő rendellenesség – hirtelen még mélyebbé válik.

Vajon a pszichopátia csak fokozat kérdése? Vagy a „nagyfiúk” külön kategóriába tartoznak?

EGY KIS LÉPÉS, EGY ÓRIÁSI UGRÁS

Ésszerűnek tűnik a feltevés, hogy egy ilyen kérdésre a válasznak természetéből adódóan feketének vagy fehérnek kellene lennie. Vagyis ha a pszichopátia egy kontinuumon helyezkedik el, akkor az alacsony szinttől a magasig, a Teréz anyától John Wayne Gacyig vezető pályának lineárisnak kell lennie, az erkölcsi súlytalansághoz vezető útnak pedig

simának. Ha pedig nem, akkor nem: ekkor a Joe Newman által megfigyelt meredek, ugrásszerű változásokat tapasztalunk az adatokban.

Valójában azonban – és ezt bárki megmondhatja, aki játszott már hatos lottót – a helyzet nem ilyen egyszerű. Az világos, hogy a hat nyerőszám 1-től 6-ig egyfajta kontinuumot alkot. De a nyeremény nagysága, hogy tíz fontot nyer, vagy megüti a főnyereményt, már egészen más kérdés. A növekedés exponenciális, és az összefüggés, amely egyfelől a kontinuumon elhelyezkedő számok, másfelől azok valós pénzre való „átváltása” között áll fenn, csakis a valószínűségektől függ. Annak az esélye, hogy mind a hat számot eltalálja (1 a 13 983 916-hoz), nem ugyanolyan mértékben tér el az öt szám eltalálásának esélyétől (1 az 55 492-höz), mint az a négy szám eltalálásától (1 az 1033-hoz). Messze nem olyan mértékben. Így aztán míg az egyik szinten kiszámítható módon haladnak a dolgok, az, amit egy párhuzamos matematikai világegyetemben eredményeznek, már egyáltalán nem kiszámítható. Az, hogy mi lesz belőlük, lényegében önálló életre kel.

Az étteremben aztán elmondtam Scott Lilienfeldnek az elméletemet: valójában lehetséges, hogy neki és Joe Newmannek is igaza van. Nagyon is könnyen lehetséges, hogy a pszichopátia egy spektrumon helyezkedik el. De úgy tűnik, hogy a spektrum meredek, pszichopátikus végén valami kimondhatatlanul komor dolog történik. Olyan, mintha átbillenne egy kapcsoló.

– Úgy vélem, ez valóban a két perspektíva összeegyeztetésének egy lehetséges módja – tűnődik el. – És kétségtelenül sokféle spektrum jellegű eloszlásra igaz, hogy az azok legszélén elhelyezkedők mintha alapvetően különböznenek mindenki mástól. De persze sok függ a kiindulási ponttól is: attól, hogy a pszichopátiát alapvetően személyiségbeli hajlamnak vagy információfeldolgozási rendellenességnek tekintjük. Attól, hogy a kognitív hiányosságokkal vagy inkább a vérmérséklet különbségeivel akarunk-e foglalkozni. Már a nyelvezetben, a terminológiában is érződik a különbség: rendellenesség, hiány, hajlam, eltérés... Érdekes lenne hallani erről Joe véleményét is. Elmondtad már neki?

Nem, akkor még nem. De nem sokkal később megtettem.

– Lehetséges az – kérdeztem Newmantól –, hogy minél messzebbre

megyünk a pszichopátiái spektrumon, feltéve persze, hogy létezik ilyesmi, neurológiai értelemben annál erőteljesebb változásokat tapasztalunk? Mondjuk különbségeket az agy figyelem-összpontosító mechanizmusaiban vagy a jutalmazási rendszerekben, amelyek, minél pszichopatikusabb valaki, annál lézerszerű finomsággal fókuszáltak, annál inkább az azonnali kielégülésre „kihelyezettek”. És hogy bár a PPI n vagy PCL-R-en nyújtott teljesítmény lineáris lehet, az a mód, ahogyan ez a teljesítmény az alacsony szintű agyi aktivitásban megmutatkozik (főként a nagyon magas pontszámok esetében), igen eltérő is lehet? Vagyis hogy a változás látványosan exponenciális?

Összeszűkült a szeme. Az agyafűrt vén fegyverforgatónak nem fűlt a foga a játékokhoz.

– Persze – mondta. – Lehetséges. De a klinikai szint határértéke (a PCL-R-en) 30. És ez, akár a laboratóriumban, akár máshol nézzük, éppen az a pont, ahol az empirikus szar rápottyan az alacsony szintű, kognitív ventilátorra.

Elmosolyodott, és töltött egy kis kávé.

– Akárhogy is – folytatta –, valójában nem számít, merről nézed. A klinikai pszichopáták eléggé jellegzetes példányok. Bármerről nézzük őket, különbözőek, nem igaz?

III CARPE NOCTEM

Én szoptattam, és tudom mily

Édes szeretnünk a szopó piczinyt:

De kiragadtam voln' emlőimet lágy

Szájából, és szétzúztam voln' fejét,

Ha úgy fogadtam volna, mint te ezt

Hogy megteszed!

LADY MACBETH (meghallván, hogy a férje

mégsem kívánja meggyilkolni Duncan királyt)*

AZ ÖRDÖG ÉS A TENGER

A *William Brown* nevű hajó 1841. március 13-án indult el Liverpoolból Philadelphia felé. Az utazás ötödik hetében, április 19-én éjjel a hajó az új-fundlandi partoktól vagy 400 kilométerre jéghegynek ütközött, és süllyedni kezdett. Több mint harminc embernek – jórészt a még mindig hálórúhájukat viselő utasoknak és tengerészeknek – sikerült beszállnia egy mindössze hét főre méretezett csónakba. Vihar fenyegetett, jeges eső hullott, és Francis Rhodes első tiszt hamar rájött, hogy csak akkor van remény bárki túlélésére, ha jelentősen könnyítik a csónak terhelését. Ugyanerre a gondolatra jutott George L. Harris kapitány is, aki néhány emberrel együtt egy még kisebb csónakban élte túl a szerencsétlenséget, s most velük együtt haladt – de azért imádkozott, hogy valami elfogadhatóbb módon sikerüljön megmenekülni.

– Tudom, mit kell majd tenned – közölte bizalmasan Rhodesszal. – De egyelőre ne beszéljünk róla. Legyen az a végső megoldás. – Másnap reg-

* William Shakespeare: *Lady Macbeth* (Szász Károly fordítása).

gel a kapitány és emberei elindultak Nova Scotia felé, sorsukra hagyva tehetetlenül hánykolódó társaikat.

Április 20-án nap közben és a következő éjszaka a helyzet tovább romlott, és egyre erősödött a hullámvész. A csónak léket kapott, és bármilyen kétségbeesetten meregették, egyre több víz gyűlt össze az aljában. A helyzet reménytelen volt. Így aztán azon az éjjelen, 10 órakor nagy döntés született: néhány embert fel kellett áldozni. Ha így tesznek, érvelt Rhodes, az nem lenne igazságtalan azokkal szemben, akik meghalnak, hiszen amúgy is ez lenne a sorsuk. Ha viszont nem tenné semmit, akkor ő lenne felelős mindazok haláláért, akiket nem mentett meg.

Nem túl meglepő módon a csónakban lévők nem mind értettek egyet Rhodes következtetéseivel. Az érvelését vitatók azt mondták, hogy ha semmit sem tesznek, és mindenki a tengerbe vész, akkor senki sem lesz felelős a halálukért. Ha viszont az első tiszt a csoport egy részét mások feláldozása árán menti meg, ahhoz tevőlegesen ki kell oltania legalább egy életet, így ő – és valószínűleg mindenki más is – gyilkosként lenne kénytelen leélni hátralévő napjait. A két lehetőség közül messze ez lenne a nagyobb rossz.

Rhodes azonban nem hatotta meg a vád, és ragaszkodott az elképzeléséhez. Mivel az egyetlen reményük az életben maradásra az, ha a csónak nem süllyed el – és ha sikerül emberfeletti evezős teljesítményt nyújtani –, a pillanatnyi helyzet viszont tarthatatlan, magyarázta. Valaminek, pontosabban *valakinek* mennie kellett.

– Istenem, segíts meg! Emberek, munkára! – kiáltotta Rhodes a matrózoknak, ahogy egy társával, Alexander Holmessel együtt elkezdte az Atlanti-óceán kavargó, sötét vizébe taszítani az embereket.

A többi tengerész eleinte semmit sem tett, ezért Rhodes másodszor is kénytelen volt utasítani őket:

– Emberek! Fogjanak munkához, különben mind elveszünk!

Egyre többen kerültek a vízbe. Mind a tizennégy férfi utast feláldozták, köztük két olyat is, akik megpróbáltak elrejtőzni. Csak két nős férfi és egy fiú maradt, valamint a nők, kettő kivételével, az egyik, a már korábban tengerbe dobott férfi két nővére önként követte fivérét a hullámsírba.

Végül aztán rájuk mosolygott a szerencse: a túlélőket egy Le Havre-ba tartó halászhajó mentette meg. Amikor aztán Philadelphiába érkeztek, rögtön vádat emeltek az államügyésznél. 1842. április 13-án, majdnem pontosan egy évvel azután, hogy sikerült kijátszania a halált az Atlanti-óceán jeges vizein, Alexander Holmes matróz bíróság elé állt. Ő volt a legénység egyetlen tagja, akit sikerült megtalálni Philadelphiában, és az egyetlen, aki ellen valaha is vádat emeltek a tettei miatt.

A kérdés a következő: ha *őn* is az esküdtszék tagja lett volna, miként vélekedett volna az ügyről?

Mielőtt válaszolna, hadd mondjam el, miért kérdezem. Néhány évvel ezelőtt ugyanezen dilemma elé állítottam egy csoport egyetemi hallgatót – a csoport egyik fele alacsony pontszámot ért el a PPI-ben, a másik magasat. Mindegyiküknek három perce volt megfontolni a kérdést, aztán egy lezárt borítékban, névtelenül be kellett nyújtaniuk az ítéletüket. Arra voltam kíváncsi, milyen hatása lehet a PPI-pontszám különbségének a döntésükre.

Hamar kiderült.

A húsz alacsony PPI-pontszámú önkéntes közül csak egynek sikerült a kiszabott időn belül meghoznia a döntést. A többiek a három perc lejártakor még javában töprengtek. A skála másik végéről választott húsz önkéntes esetében viszont egészen más volt a helyzet. Ők kivétel nélkül mind időben döntöttek, ráadásul teljesen egyhangúan. Holmes szabadon távozhatott.

A CSOPORTON KÍVÜLI GONDOLKOZÁS

Ha hiába próbál eligazodni ebben az etikai tükörlabirintusban, ne essen kétségbe! A jó hír az, hogy *őn* nyilvánvalóan nem pszichopata. A helyzet ugyanis az, hogy 1842. április 23-án, tíz nappal a tárgyalás megkezdése után az esküdtszéknek tizenhat órájába telt meghozni a döntést – majdnem ugyanannyi ideig, amennyit Holmes a csónakban töltött. Lehet, hogy bűnös volt, de csak emberölésben, nem gyilkosságban. Ámde az iszonyatos pszichológiai terhelés hatására a jó és a rossz morálisan megkülönböztethetetlené vált egymástól. A bíró

végül jelképes, hathavi börtönbüntetést szabott ki Holmesra. És 20 dollár bírságot.*

De nézzük most meg az alábbi esetet, amelyről a *Daily Telegraph* 2007-ben számolt be:

Két kisegítő közösségi rendőr nem avatkozott közbe, és hagyta, hogy egy 10 éves fiú a vízbe fulladjon, mert „nem voltak kiképezve” az eset kezelésére, nyilatkozta egy magas rangú rendőrtiszt.⁶² A két rendőr egy wigani tavacska partján állt, amikor Jordon Lyon bajba került, mert megpróbálta kimenteni a vízből nyolcesztendőös mostoha-húgát. Két, a 60-as éveiben járó horgász a vízbe ugrott, és sikerült is kimenteniük a kislányt, de a nem sokkal később a helyszínre érkező két rendőr meg sem próbálkozott a mentéssel, inkább úgy döntöttek, hogy megvárják a kiképzett rendőrök érkezését. A fiú halála ügyében ma tartott vizsgálat során a lesújtott szülők tudni akarták, miért nem tettek többet a fiuk megmentéséért. A gyermek mostohaapja azt mondta: „... Nem kell kiképzés ahhoz, hogy az ember egy fuldokló gyermek után ugorjon.”

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy ennek az ügynek nem sok köze lehet Alexander Holmes tengerész ügyéhez. Sőt, egymással ellentétesnek tűnhetnek. Az előbbiben az élet megóvása iránti rendkívüli vonakodásról van szó, az utóbbiban a megmentése iránt mutatott különös kettősségről. De ha egy kicsit közelebbről vizsgáljuk meg a kérdést, feltűnő hasonlóságokra lehetünk figyelmesek. Például mindkét esetben a szabályok megszegése a probléma. Jordon Lyon ügyében a viselkedési szabályzat bénította meg a kisegítő rendőröket, az a mindennél fontosabb követelmény, hogy tartsák magukat az előírásokhoz. A cirkuszi fókákhoz hasonlóan a kiképzéssel elérték, hogy ne engedelmeskedjenek az ösztö-

...

* Az Alexander Holmes-ítélet szerint a tengerészek olyan felelősséggel tartoznak utasainak, amely még a saját életüknél is előbbre való. Emellett azt is kimondta, hogy gyilkossági ügy esetén a hagyományos, az önfenntartásra hivatkozó védekezés nem mindig elégséges, ha a vádlott különleges felelősséggel tartozik az elhunyt iránt.

neiknek. Azt is mondhatnánk, arra képezték ki őket, hogy tartózkodjanak minden olyan tettől, amelyre *nem* kaptak kiképzést.

A *William Brown* tragédiájának esetében mélyebben belénk kódolt „szabályokról” volt szó, azok sokkal funkcionálisabbak és „etikailag sokkal higiénikusabbak” voltak. Ugyanakkor azt is mondhatnánk – ahogyan azt néhányan igen vehemenssen meg is tették –, hogy semmivel sem voltak kevésbé károsak a pillanatnyi helyzetben. A tengerészek, hogy úgy mondjam, egy csónakban eveztek a rendőrökkel. Kilátástalan, „humánitárius pengeélen” találták magukat, ezért gyorsan és határozottan kellett cselekedniük, nem törődve tettük következményeivel. Néhányuknak ez jobban sikerült, mint másoknak.

Ámde ez a két történet az egzisztenciális kényelmi zónáinkat érintő kihívások mellett, a tragédiák mélyén egy igen különös paradoxont is rejt. Az, hogy a konformitás az agyunkba van építve, a legbiztosabb evolúciós tények egyike. Mit tesz egy csordában élő állat, ha ragadozó fenyegeti? Közelebb húzódik a csoporthoz. Az egyén feltűnőségének csökkenésével együtt nő a túlélés valószínűsége. Ez éppen annyira igaz az emberekre, mint más fajokra. Üzemanyag-befecskendezés, turbófeltöltős agyunk ősi, darwini kondenzcsíkot húz maga után, amely egészen a történelem előtti idők kegyetlen, véráztatta gyilkos mezőig húzódik. Egy kísérletben például, amely a legkorszerűbb szociális hálózati szokások és azok legkorábbi, biológiai gyökerei közötti összefüggést kereste, Véladas Griskevicius (abban az időben még az Arizonai Állami Egyetem kutatója) és munkatársai azt találták, hogy amikor egy internetes csevegőszoba felhasználóival azt éreztetik, hogy veszélyben vannak, akkor a tagok a jelek szerint egyre inkább „összetartanak”. Nézeteik mind jobban hasonulnak, és egyre valószínűbb lesz, hogy a felhasználók véleménye és hozzáállása egységesebbé válik.⁶³

Az is kétségtelen azonban, hogy vannak helyzetek, amikor ennek éppen a fordítottja igaz: amikor a szociális konvencióktól való elszakadás, a „csoporton kívüli gondolkodás” képessége is életmentő lehet. Ez szó szerint és átvitt értelemben is így van. William H. Whyte szociológus

1952-ben alkotta meg a „csoportgondolkodás” kifejezést azon mechanizmusokra, amelyek révén a szorosan összetartó, a külső befolyásoktól elzárt csoportokban gyorsan kialakulnak a szinte kötelezően „helyesnek” elfogadott álláspontok, amelyek közben intézményesen bírálhatatlannak is válnak: a csoport tagjai közömbösek lesznek a csoporton kívülről érkező kritikákkal szemben, kerülnek a csoporton belüli egyet nem értést, és egyre bizonyosabbá válnak önnön kifogásolhatatlan becsületességükben. A jelenséggel kapcsolatos empirikus munka java részét végző pszichológus,⁶⁴ Irving Janis a következő módon írja le a folyamatot: „Egyfajta gondolkozásmód, amelyet az emberek olyankor használnak, ha szerves részeivé válnak egy összetartó, zárt csoportnak, amelyben a tagok egyetértésre való törekvése erősebb az alternatív cselekvési lehetőségek reális értékelésére való késztetésüknél.”

Ez persze nem éppen hasznos az optimális döntéshozatal szempontjából.

Jó példa erre a *Challenger* űrsikló szörnyű kudarca. Mivel jelentős politikai nyomás nehezedett rájuk, hogy elindítsák a küldetést (az amerikai kongresszus abban az időben jelentős összegekkel kívánta támogatni az űrprogramot, de egy sor probléma miatt már többször is el kellett halasztani az indítást), a NASA mérnökei és tudósai a jelek szerint testületileg immunisak voltak azon aggodalmakkal szemben, amelyeket egyik munkatársuk vetett fel az indítórakéták O-gyűrűivel kapcsolatban. Noha e konkrét probléma megvitatása érdekében több konferenciahívást is lebonyolítottak, végül arra az utólag felfoghatatlan döntésre jutottak, hogy terv szerint folytatják az indítást. Hiszen az volt a legfontosabb cél, hogy elkezdődjön a show!

A döntés katasztrofálisnak bizonyult. A vizsgálatok során bebizonyosodott, hogy nemcsak az O-gyűrűk voltak hibásak, hanem akadt egy másik, sokkal alattomosabb bűnös is: egyfajta dohos, fojtogató pszichológiai hatás. A Ronald Reagan elnök által a szerencsétlenség kivizsgálása céljából felállított Rogers-bizottság a világ szociálpszichológusainak kimondatlan félelmeit igazolta: azt, hogy a NASA szervezeti kultúrájának és döntéshozatali folyamatainak fontos szerepük volt a tragédiában. A megfelelési kényszer, a figyelmeztetések meg nem hall-

gatása és a sebezhetetlenség érzése – mindez jelen volt, s a napnál is világosabban kiderült.*

Eszerint tehát a különállás, a saját szabályok szerinti, a társadalmi normák biztos menedékén kívüli játék képessége agyi jellegzetesség lenne? Vannak olyan bizonyítékok, amelyek szerint az, és amelyek azt jelzik, hogy egy félelmek és aggodalmak nélküli kisebbség fejlődött ki a körünkben.

AZ ŐRÜLET MATEMATIKÁJA

Igen érdekes kérdés, hogy miként vetette meg lábát a pszichopátia a génállományban. Ha ez a „rendellenesség” ennyire hátrányos az alkalmazkodás szempontjából, akkor miért marad nagyjából állandó az előfordulási gyakorisága úgy, hogy a becslések szerint a lakosság 1-2 százaléka pszichopátikus? Andrew Colmannek, a Leicesteri Egyetem pszichológiaprofesszorának hasonlóan érdekes válasza van a kérdésre, amelyről azt gyanítom, hogy a newarki repülőtéri autópálya-kereszteződésben nemrég szerzett élményeim nyomán örökre közel marad a szívemhez.⁶⁵

A *Haragban a világgal* című filmet 1955-ben mutatták be. A mozivászonon azelőtt soha nem ábrázolták ilyen együtt érző módon a lázadó, félreértett fiatalokat. De ennyi elég is az amatőr filmkritikából. Van viszont egy jelenet a filmben, amely – legalábbis a játékelmélet szakértői számára – magasan kiemelkedik a többi közül: az, amikor Jim Stark és Buzz Gunderson (James Dean, illetve Corey Allen alakításában) gyilkos bátorságpróbaként két lopott autóval száguldanak megállíthatatlanul egy szakadék pereme felé.

* A csoportgondolkodás tüneteinek teljes listája a következő: sebezhetetlenség érzése, ami túlzott optimizmusra és kockázatvállalásra ösztönöz; az olyan figyelmeztetések figyelmen kívül hagyása, amelyek a feltevések hibás voltát jeleznék; megkérdőjelezhetetlen hit a csoport erkölcsösségében, amely miatt a csoport tagjai nem törődnek te-teik következményeivel; az ellenség vezetőire vonatkozó sztereotíp nézetek; nyomás a csoport egyet nem értő tagjaival szembeni „összezárásra”; a csoport konszenzusának tekintettől eltérő nézetek elfojtása; az egyöntetűség illúziója; és „gondolatörök” jelenléte – vagyis a csoport olyan tagjaié, akik megvédik a csoportot az ellentétes véleményektől (Janis, 1972).

– Képzeldük most el a jelenetet a két sofőr szemszögéből – mondja Colman. – Vagy még jobb, ha a „nyuszijáték” ismertebb változatát képzeljük el, amikor a két vetélytárs egyenesen egymás felé száguld, frontális ütközést kockáztatva. Mindkettőjüknek döntenie kell. Az egyik lehetőség az, hogy az ésszerű, „nem pszichopátikus” stratégiát választva félrerántják a kormányt, és elkerülik a karambolt. De azt is megtehetik, hogy a „pszichopátikus” opciót választva tovább nyomják a gázt. Ezek a választások, a maguk különböző jutalompontjaival a klasszikus, „megvakarod-a-hátamat-és-én-is-megvakarom-a-tiedét-de-az-is-lehet-hogy-nem” forgatókönyvnek felelnek meg, amelyet pontosan modellezhetünk a játékelmélet segítségével. A játékelmélet az alkalmazott matematikának egy olyan ága, amely megpróbálja számszerűsíteni az optimális döntéshozatali folyamatokat az olyan helyzetekben, amikor azok kimenetele nem az egyes érintett felek tetteitől függ, hanem a kölcsönhatásaiktól:

	Buzz (nem pszichopata)	Buzz (pszichopata)
Jim (nem pszichopata)	Jim 3 pontot kap Buzz 3 pontot kap	Jim 2 pontot kap Buzz 4 pontot kap
Jim (pszichopata)	Jim 4 pontot kap Buzz 2 pontot kap	Jim 1 pontot kap Buzz 1 pontot kap

3.1. táblázat: A pszichopátia evolúciójának egy játékelméleti modellje

Ha Jim és Buzz is az ésszerű megoldást választják, és félrekanyarodnak egymás elől, az eredmény döntetlen, és mindketten a második legtöbb jutalompontot (3) kapják. Ha ezzel szemben mindketten pszichopátikusak, és úgy döntenek, hogy végigcsinálják, akkor mindketten a halált vagy legalábbis a súlyos sérülést kockáztatják, így aztán mindketten a legrosszabb pontszámot (1) kapják.

– Ámde – magyarázza Colman –, ha az egyik sofőr, mondjuk Jim az óvatosságot választja, míg Buzzról kiderül, hogy „eszélős”, akkor hir-

telen különbség jelenik meg. Jim pontot veszít, és a „nyuszi” jutalmat kapja (2), míg Buzz besöpri a maximális jutalmat (4).

Ez a matematikai mikrokozmosz elég jól szemlélteti, milyen érzés pszichopáták társaságában (vagy a hihetetlenül bonyolult newarki reptéri kereszteződésben) lenni. És biológiailag működik: ha a játékot laboratóriumban játsszák, előre meghatározott viselkedési stratégiákra kódolt számítógépes programokkal, akkor valami roppant érdekes dolog történik. Ha a jutalmakat darwini rátermettségi egységekké alakítjuk át, és feltételezzük, hogy a nagyobb jutalmat kapó játékosoknak több utódjuk lesz, akik azután pontosan a szüleikéhez hasonló a stratégiát fognak alkalmazni, akkor a populáció evolúciója során stabil egyensúlyi állapot áll be, amelyben a következetesen pszichopátikusan viselkedő egyének aránya megfelel a rendellenesség való életben megfigyelt előfordulási gyakoriságának (1-2 százalék körül).

Aki a lábát a gázon tartja – tehát, aki nem veszíti el a nyugalmát –, az mindig győzni fog, feltéve persze, hogy az ellenfele épeszű. Más szóval, vannak esetek, amikor az „irracionális” viselkedés a racionális.

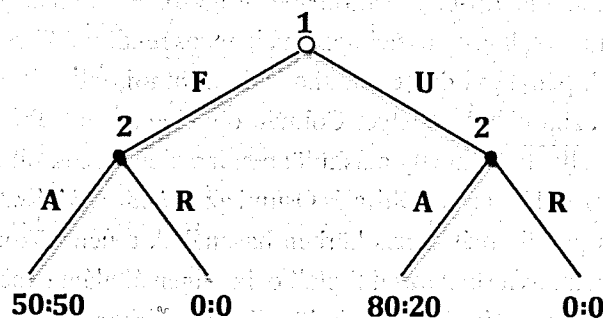
Hideki Ohira, a Nagoyai Egyetem pszichológusa és doktorandusza, Takahiro Osumi 2010-ben a való életben is igazolták Colman elméletét.⁶⁶ Megállapították, hogy a pszichopáták bizonyos rendkívüli körülmények között jobb pénzügyi döntéseket hoznak, mint mi, többiek, méghozzá pontosan azon okból, amelyet Colman oly elegánsan kifejtett. Olyan módon viselkednek, amely máskülönben irracionálisnak tűnne.

Ennek szemléltetésére Ohira és Osumi az *ultimátumjátékot* alkalmazták. Ezt a paradigmát széles körben használják a neuroökonómiában, amely tudományterület azzal foglalkozik – igen általános megfogalmazásban –, hogyan értékeljük a különféle, elsősorban pénzügyi jellegű nyereségeinket. A játékban két játékos vesz részt, akiknek arról kell megállapodniuk, hogyan osszanak el egy nekik adott összeget. Az első játékos tesz egy javaslatot, a második pedig eldönti, hogy elfogadja-e azt. Ha nem fogadja el, akkor egyikük sem kap semmit. Ha viszont elfogadja, akkor az összeget a javaslatnak megfelelően osztják el.

Vessen egy pillantást az alábbi 3.1. ábrára, és rögtön fel fog tűnni valami érdekes dolog a játékkal kapcsolatban! Az 1. játékos által tett

ajánlat lehet igazságos vagy igazságtalan. Mondhatja, hogy osszák el a pénzt 50:50 arányban, de azt is, hogy 80:20 arányban. Nos, általában a következő jelenség figyelhető meg. Ahogy az ajánlatok kezdenek közliteni a 70:30 arányhoz (az 1. játékos javára), a 2. játékos egyre inkább hajlani fog az elutasításra.* Hiszen nem csak a pénzről szól a dolog, az embernek legyenek elvei!

Csak hogy amint azt Ohira és Osumi megállapították, a pszichopáták egészen másként játsszák a játékot. Amellett, hogy sokkal inkább hajlandóak elfogadni az igazságtalan ajánlatokat, vagyis az egyszerű gazdasági hasznosságot előbbre helyezik a büntetés és az egosimogatás szempontjainál, eközben sokkal kevésbé zavarja őket az egyenlőtlenség. A bőr elektromos aktivitásának mérésével (ez a stressz kimutatására szolgáló, megbízható módszer a verejtékmirigyek akarattól független reakcióin alapul) a pszichopáták és a más önkéntesek közötti különbség finoman szólva is szembeötlő volt. A pszichopátákat a kontrollszemélyeknél sokkal kevésbé bosszantotta, ha a másik játékos kiszúrt velük. Ráadásul, a vizsgálat végére több pénzük volt, mint a nem pszichopátáknak. A vastagabb bőrnek köszönhetően a pénztárcájuk is vastagabb lett.

3.1. ábra: Az ultimátumjáték (1 = 1. játékos; 2 = 2. játékos; F = igazságos ajánlat; U = igazságtalan ajánlat; A = ajánlat elfogadása; R = ajánlat elutasítása)

* Korábbi kutatások kimutatták, hogy a tét 20-30 százalékánál kisebb ajánlatoknak nagyjából 50 százalék esélyük van az elutasításra. (Lásd W. Guth, R. Schmittberger and B. Schwarze, „An Experimental Analysis of Ultimatum Bargaining”, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 3 (4) (1982): 367–88.)

Néha tehát megéri pszichopátának lenni, állapította meg Ohira és Osumi. Csak éppen másként, mint ahogy azt Andrew Colman demonstrálta. Míg ugyanis Colman azt mutatta ki, hogy hasznos volt keménykedniük (mármint nem engedni), Ohira és Osumi ennek éppen az ellenkezőjét találták.

Ha még mindig nincs meggyőződve e stratégiák értékéről, kérdezzen csak meg valakit, aki már volt rács mögött!

HA A CSÚCSRA TÖRSZ, ELŐZZÖN MEG A HÍRED!

„Olyanok, mint egy rikitó, erőszakos fénycsík a börtön egén”, így jellemezte őket egy magánnyomozó. Nem sokan lehetnek olyanok – sem a rácsokon kívül, sem azokon belül –, akik ne értenének vele egyet. Az Árja Testvériség (Aryan Brotherhood), más néven a „Szikla” az egyik legrettegettebb banda, amelyik valaha is kialakult az amerikai szövetségi büntetőintézmény-rendszerben. Az FBI adatai szerint ők felelősek az amerikai börtönökben elkövetett gyilkosságok 21 százalékáért (noha tagjaik a börtönök összlétszámának mindössze 1 százalékát teszik ki), és nemigen lehet nem észrevenni őket. Tagjainak rozmárszerű bajsza jobban illene a vadnyugatra, mint egy modern bűnszövetkezetbe, emellett horogkereszttel kombinált lóhere-tetoválásuk van, a leveleken a „666” számmal. Ha valaki engedély nélkül viseli e jelképeket, azt felkéri az eltávolítására. Rendszerint borotvapengével.

A kegyetlenül elitista Szikla a börtönök világának különleges alakulata. A kaliforniai San Quentin börtön Supermax különleges biztonságú részlegében alapította 1964-ben néhány, a fehér faji felsőbbrendűséget hirdető elitelt, és bár tagjainak száma jócskán elmaradt a többi börtönbandáétól, a testvériség néhány vérmocskos hónap alatt a csúcsra tört. Hogyan csinálták? Nos, először is nem árt némi gögyi. Noha a banda számos tagja más Supermax létesítményekben raboskodott, gyakran napi 23 órán át bezárva, egy sor leleményes módszerrel sikerült összehangolniuk tevékenységüket: például vizeletből készült láthatatlan tintát használtak, és egy 400 éves bináris rejtjelrendszert, amelyet nem kisebb személy, mint a reneszánsz kor egyik legnagyobb filozófusa, Sir Francis Bacon fejlesztett ki.

Ugyanakkor végtelenül kegyetlenek is voltak, és egyetlen egyszerű, bár hátborzongató szabály szerint éltek (és élnek ma is): „Vérrel lépsz be, és vérrel lépsz ki.” A „vérrel lépsz be” azt jelenti, hogy a jelentkezőket csak akkor vették fel a csoportba, ha már megölték egy rivális banda egy tagját, és ha vállalták, hogy utasítás alapján további kivégzéseket is végrehajtanak. Vérrel lépsz ki: a szervezetből csak egyféle módon lehet távozni, a tag saját, sok esetben idő előtti halálával. Ez történhet természetes okból, bár elenyészően csekély rá az esély, vagy ami sokkal valószínűbb (és sokak számára sokkal vonzóbb is), hasonlóan erőszakos úton.

A tagok is elismerik, hogy ez a filozófia könyörtelenül minimalista. Nincsenek félmegoldások, és senki sem tesz fel kérdéseket. „Ne félj semmitől és senkitől”, ez a hitvallásuk. Létszámbeli hátrányukat bőven ellensúlyozzák hideg vadságukkal. Az erősen motivált pszichopataknál gyakori könyörtelen elkötelezettségről már ne is beszéljünk.

A börtönkönyvtáraknak – valamint más, kevésbé hivatalos forrásokból beszerzett olvasmányoknak – köszönhetően a tagok egyetemi tudományos kurzusként tekintenek a gyilkolásra, s buzgón tanulmányozzák az anatómiai szövegeket – no meg más okból Nietzsche, Machiavelli, Tolkien és Hitler írásait –, hogy azonosítsák a test hirtelen traumára legérzékenyebb részeit. A Supermax börtönök torz téridő-kontinuumában egy tíz másodperces ablak olyan, mint egy végtelenbe vezető feregjárát, és egy ennyi ideig tartó verekedés a mindennapi élet világában egy tizenkét menetes pisztolypárbajjal érhet fel. A gyorsaság mindennél fontosabb. Nagyon sokat lehet tenni egy szempillantás alatt: gégét metszeni, artériát kitépni, gerincvelőt átvágni, májat vagy lépet átdöfni. Nagyon fontos tudni, mit lehet megtenni, ha alkalom adódik rá.

Amint arra Barry, a Szikla egyik korábbi tagja felhívta a figyelmet, a szövetségi fegyintézetek félelemtől sötét zugaiban láthatatlanul és ellenőrizhetetlenül megbúvó, áthatolhatatlan morális repedésekben ez a fajta stratégia akár alkalmazkodást segítőnek is tekinthető: tűzoltás, nem pedig tűzgyújtás. És hosszú távon megfékezheti a bajokat ahelyett, hogy szítaná azokat.

– A börtön – fejtegeti Barry – ellenséges környezet. Ott másfajta sza-

bályok uralkodnak, mint a külvilágban. Közösség a közösségen belül. Ha nem állsz fel, és teszel róla, hogy valaki légy, akkor bárki, bármikor rád támadhat. Ezért aztán tenned kell ellene. De nem kell sorra kinyírnod az embereket, ez nem így működik. Általában egy-két eset is elég. Megteszed egyszer vagy kétszer, és hamar híre megy: ne szarakodjatok ezekkel a fickókkal! Ezzel azt akarom mondani, hogy a megelőzés jobb, mint a gyógyítás. *Carpe noctem*.*

Barry véleménye a konfliktusok megoldásáról igen érdekes, és ugyanezt mondja a bebörtönzött lemezkiadó, Phil Spector is, még ha nem is ilyen bőbeszédűen. „Jobb, ha van fegyvered, és nincs rá szükséged – jelentette ki egyszer a gyilkosságért elítélt fickó –, mint ha szükséged lenne egy fegyverre, de nincs”. Bár hogy még ma is így gondolja-e ezt, azt nem lehet tudni, Lana Clarksont ugyanis lelőtte. Árnyaltabban fogalmazott a Kr. e. 6. században élt kínai hadvezér és stratég, Szun-ce, aki ezt írta: „Harc nélkül győzni le az ellenséget igényli a legnagyobb fokú ügyességet”⁶⁷ – olyanfajta ügyességet, amelyet az imént láttunk Jim és Buzz esetében, amelyet nagyon nehéz tettetni, és amely egyértelműen a magabiztosságban gyökerezik. S nem holmi hősködéson alapuló, színlelt magabiztosságban, hanem a hiten alapuló, sziklaszilárd magabiztosságban.

Dean Petersen, a Különleges Egységek tagjából lett harcművészet-oktató mondta a következőt: „Ellenséges helyzetben néha az a legjobb, ha az ember ugyanolyan agresszív szándékot tanúsít, mint egy potenciálisan erőszakos egyén – aztán egy lépéssel még túl is megy azon. Más szóval, egy pókerből vett hasonlattal, megemeli a tétet. Csak ekkor, miután pszichológiai fölénybe került, és megmutatta neki, vagy legalábbis utalt rá, hogy ki a főnök, csak ekkor kezdheti el szavakkal lecsillapítani az illetőt.”

Ugyan hogyan lehetne hatékonyabban tekintélyt szerezni, mint azzal, hogy meggyőzzük a lehetséges kihívókat: már azelőtt veszítettek, hogy egyáltalán elkezdenék.

* Használd az éjszakát! (lat.)

Barry érvelésének szélesebb körű következményei is vannak, nem csak a könyörtelenség, hanem más pszichopatikus tulajdonságok, például a félelemnélküliség és a felszínes sármoság szelekciójára vonatkozóan is. Úgy tűnik, nem a konfliktus a dominancia biztosításának egyetlen eszköze a természeti világban. Őseink idejében – akárcsak a börtönben – a túlélésnek ára volt. Bár ezen ár jelentős részét a csoporttagság tette ki: a közösségek meglepően nagy „felárat” fizettek a kockázatvállalóknak is.

Hasonló dinamika figyelhető meg a majmoknál is.⁶⁸ A hím csimpánzok – a legközelebbi élő rokonaink, akikkel a DNS-ünk 96 százaléka közös – például „nagylelkűséggel” versengenek: kéretlenül önzetlen gesztusokat tesznek alárendeltjeik felé. Az efféle nagylelkű cselekedetek többnyire gasztronómiai jellegűek: veszélyt vállalnak, hogy élelemmel láthassák el a csapatot, jótékonyan osztogatnak az általuk elejtett zsákmányból, illetve elkobozzák mások zsákmányát, hogy szétoszthassák azt.

Amint Frans de Waal primatológus rámutat: „a domináns egyedek nem azzal emelkednek ki, amit elvesznek, hanem azzal szilárdítják meg pozíciójukat, amit adnak”⁶⁹.

Hasonló azon főemlősök viselkedése is, akik „közszolgálatokkal” vagy „vezetéssel” – vagyis a csoporton belüli együttműködés elősegítésével – vetélkednek egymással a státuszért. De ha úgy tetszik: karizmával, meggyőzéssel és sármmal. A domináns csimpánzok, medvemakákók és gorillák mind úgy versengenek, hogy beavatkoznak alárendeltjeik vitáiba. Ámde a várakozásokkal ellentétben az efféle beavatkozásoknál nem tapasztalható semmilyen eredendő részrehajlás a családtagok vagy barátok felé. Úgy cselekszenek, jegyzi meg de Waal, „ahogy a legjobban helyreállítható a béke”⁷⁰.

Így aztán, folytatja de Waal, ahelyett, hogy a konfliktusok megoldása decentralizálódna, „a csoport tagjai közül a leghatékonyabb döntőbíróhoz fordul, majd ezen egyed mögé áll, hogy széles körű támogatást kapjon a béke és rend biztosításához”⁷¹.

Könyörtelenség. Félelemnélküliség. Meggyőző erő. Sárm. Gyilkos kombináció – de olykor életmentő is lehet. Vajon a mai gyilkosok a tegnap béketeremtőinek evolúciós farvizén eveztek át a mába? Ez nem tűnik elképzelhetetlennek, bár persze az erőszakban semmi új nincs.

AZ ELSŐ PSZICHOPATÁK

Christoph Zollikofer, a Zürichi Egyetem munkatársa, valamint francia és olasz kutatók alkotta csapata 1979-ben roppant érdekes felfedezést tett a délnyugat-franciaországi St Césaire közelében, egy eldugott le-lőhelyen.⁷² Egy nagyjából 36 000 éves, azaz az „átmeneti időszakból” származó (vagyis abból a korból, amikor az előreugró állkapcsú és erős szemöldöksontú európaiakat fokozatosan kiszorították az Afrikából érkező, anatómiailag modernebb emberek) csontváz maradványai a jégkorszak óta heverték ott érintetlenül. Hamar bebizonyosodott, hogy egy Neander-völgyi embertől származtak. Ám a koponyán valami igen furcsát találtak, egy sebhelyet. Ez a sebhely úgy négy centiméter hosszan húzódott a koponyatető jobb felső oldalán. No persze egyáltalán nem volt példátlan dolog, hogy egy ásatáson nem teljesen ép maradványok buk-kannak elő. Sőt, erre számítottak is. De ebben a sebhelyben volt valami, ami egy kicsit megkülönböztette a többitől. Mintha szándékosan ejtet-ték volna, ami persze csakis gonosz szándékot jelenthet; határozottan úgy tűnt, hogy nem a geofizikai folyamatok hagytak nyomot a csonton, hanem egy történelem előtti pillanat eseményei, amelyek már réges-rég feledésbe merültek múltunk sötétjében. Ez a történet nem holmi szeren-csétlen véletlenről szólt: a sebet erőszak okozta. Még pontosabban, egy éles pengéjű eszközzel végzett vágó vagy csapó mozdulat.

Összeadva kettőt meg kettőt – a seb helyét és alakját, valamint azt a tényt, hogy a koponya többi része sem törött, sem eltorzult nem volt –, Zollikofer meglehetősen komor következtetésre jutott. Az emberek egymás közti agressziója jóval régebben kezdődött, mint azt addig bárki gyanította volna. Úgy tűnt, hogy a mások bántalmazása teljesen természetes dolog lehetett.

Érdekes gondolat, hogy vagy 40 000 évvel ezelőtt, Neander-völgyi pszichopaták járták a történelem előtti Európa tájait. Érdekes, bár egyál-talán nem olyan meglepő. Sőt, az imént felvázolt „farvizes” elképzeléssel szemben a pszichopátia evolúciójára vonatkozó hagyományos szemlélet, amint azt az I. fejezetben is láthattuk, főként a rendellenesség ragadozói és agresszív jellemzőire összpontosít. Az egyik szabványos pszicho-pátiaértékelő kérdőívén, a Levenson Önértékelési Skálán valahogy így

néz ki egy jellegzetes pont: „A siker alapja a legrátermettebb túlélése. Nem érdekelnék a veszteségek.” Értékelje a fenti kijelentéssel kapcsolatos érzéseit egy 1 és 4 közötti skálán, ahol az 1 a „határozottan nem értek egyet” válasznak felel meg, a 4 pedig a „határozottan egyetértek”-nek.

A pszichopáták legtöbbször hajlamos határozottan egyetérteni az efféle kijelentésekkel – ami egyébként nem mindig rossz dolog.

– Két kisegér pottyant egy vödör tejszínbe – mondja Leonardo DiCaprio Frank Abagnale, a világ egyik legnépszerűbb szélhámosa szerepében a *Kapj el, ha tudsz!* című filmben. – Az első gyorsan feladta, és belefulladt. De a második egér nem volt hajlandó feladni. Olyan keményen küszködött, hogy végül vajjá köpülte a tejszínt, és kimászott... Én az a második egér vagyok.*

Ámde a spektrum másik végén egészen másfajta intelmeket találunk, például a vallási, spirituális és filozófiai szövegekben hirdettekhez hasonlókat. Bőven találunk utalásokat az önmérsékletre, a türelemre és arra, hogy a jámborok öröklék a földet.

Nos hát, ön melyikük: pszichopata, szent, vagy valahová a kettő közé esik? Igen valószínű, hogy ez az utóbbi az igaz, aminek egyébként alapos biológiai okai vannak.

VALLANI VAGY NEM VALLANI?

A fejezetben korábban már volt alkalmunk látni a játékelmélet működését. Az alkalmazott matematikának ez az ága a stratégiai helyzeteket tanulmányozásával foglalkozik, illetve az optimális viselkedési stratégiák kiválasztásával olyan körülmények között, amikor egy adott választás vagy döntés ára és előnyei nincsenek köbe vésve, hanem maguk is változóak. A játékelmélet eredendően dinamikus helyzeteket tanulmányoz. Mivel olyan nagy hangsúlyt helyez az egyén és a tágabb szociális csoport közötti interakcióra, talán nem is meglepő, hogy e matematikai féldrágakő olykor dús telérként fut végig a természetes kiválasztódással

* Frank Abagnalét nem értékeltem, de az biztos, hogy fénykorában számos, a pszichopátákra jellemző vonás volt megfigyelhető nála. Persze, ez mit sem számít; még ha készítettem is volna vele értékelést, valószínűleg úgymint sikerült volna meghamisítania az eredményeket.

foglalkozó témákon azokban a modellekben és elméletekben, amelyek megmutatják, hogyan fejlődhetek ki a különféle viselkedések vagy életstratégiák. Ezalól, amint azt Andrew Coleman munkája már megmutatta, a pszichopátia sem kivétel.

Azért, hogy onnan folytathassuk, ahol Colman abbahagyta, és tovább tanulmányozhassuk a pszichopata személyiség evolúciós dinamikáját, hozzunk létre olyan helyzetet, amely hasonló a filmbéli Jim és Buzz által a szakadék szélénél átélthez, csak tegyük azt egy kicsit személyesebbé! *Képzeld el, hogy önt és egy bűntársát súlyos bűncselekmény elkövetésével vádolják. A rendőrség letartóztatta önöket, és bevitte kihallgatásra.*

A rendőrsőn a vezető nyomozó külön hallgatja ki mindkettőjüket, és mivel nincs a vádemeléshez elegendő bizonyítéka, egy ősi taktikát alkalmaz: megpróbálja egymás ellen kijátszani önöket. Kitéríti a lapjait, és üzletet ajánl. Ha ön vallomást tesz, azt bizonyítékként fogja felhasználni a társa ellen, akit tíz évre lecsuknak ezért. Az ön elleni vádak viszont ejtik, és szabadon elmehet, s a továbbiakban semmitől sem kell tartania.

Túl szép ahhoz, hogy igaz legyen? Bizony ám! Van ugyanis egy bökkenő: *A nyomozó közli, hogy pontosan ugyanezt az üzletet fogja felajánlani a társának is.*

Hagyják, hogy elgondolkozzon a dolgon. Ahogy töpreng, hirtelen eszébe jut valami: mi van akkor, kérdezi, ha mindketten vallanak? Mi fog történni? Mindketten börtönbe kerülünk tíz évre? Vagy mindketten elmehetnek? A nyomozó elmosolyodik. Ha mindketten vallanak, mondja, akkor mindketten börtönbe kerülnek, de csak öt-öt évre. És ha egyikük sem vall? Akkor is mindketten börtönbe kerülnek, de csak egy-egy évre.

	A társa nem vall.	A társa vall.
Ön nem vall.	A társa 1 évet kap. Ön 1 évet kap.	A társa elmehet. Ön 10 évet kap.
Ön vall.	A társa 10 évet kap. Ön elmehet.	A társa 5 évet kap. Ön 5 évet kap.

3.2. táblázat: A Fogolydilemma

Dörzsölt fickó ez a nyomozó. Gondoljon csak bele! Gyakorlatilag visszautasíthatatlan ajánlatot tett önnek. A helyzet ugyanis nagyon egyszerű: bármit tesz is a partnere, *ön* mindenképpen jobban jár, ha vallomást tesz. Ha a társa úgy dönt, hogy csukva tartja a száját, akkor önre vagy egy év dutyi vár, amiért ugyanígy tesz – vagy elstálhat a napnyugtában, amiért bemártotta. Ugyanígy, ha a társa vallomást tesz ön ellen, akkor ön vagy letölti a 10 évet, amiért nem beszél, vagy csak feleannyi időt kell rács mögött maradnia, ha viszonozza az árulását. Valójában persze mindkettejük helyzete szörnyen paradox. Pusztán logikai alapon az önfenntartás azt diktálná, hogy az egyetlen ésszerű megoldás a vallomástétel. Ugyanakkor pontosan ez a bénító logika az, ami mindkettejüket megfosztja az egyforma, de minimális tartamú büntetés lehetőségétől, a csendben maradástól.

Érdemes megfigyelni, hogy a tisztesség kérdése – vagyis a hallgatás, mert az a „helyes” dolog – itt egyáltalán nem játszik szerepet. Eltekintve az önmagunk nyilvánvalóan kihasználásra alkalmas helyzetbe hozásának kétes erkölcsi értékétől, a Fogolydilemma célja az, hogy optimális viselkedési stratégiákról gondoskodjon – de nem a moralitás koordináta-rendszerében, ahol filozófiai erénycsőszök állnak minden sarkon, hanem a nulla morális gravitáció pszichológiai vákuumában... amilyen például az egész természeti világ is.⁷³

Akkor hát lehet, hogy a pszichopatáknak van igazuk? Odakint tényleg a legrátermettebb marad életben? Egy ilyen stratégia határozottan logikusnak tűnne. Egyszeri találkozás esetén, amilyenről a Fogolydilemmában is szó van, logikusan érvelhetnénk azzal, hogy a másik bemártása (avagy a hivatalos terminológia szerint a *cserbenhagyás* stratégiája) jelenti a nyerő stratégiát. Egy ilyen esetben miért ne választanánk ezt a megoldást?

Az ok persze nagyon egyszerű. Az élet a maga végtelen összetettségével nem kedvez az egyszeri dolgoknak. Ha úgy lenne, és az emberi létezés nem állna másból, mint éjszaka egymás mellett elsikló hajók végtelen sorából, akkor igen, a köztünk élő pszichopatáknak valóban igazuk lenne, és rövid idő alatt ők örökölnék a földet.

De nem így van, és nem fogják örökölni a földet.

Az élet kijelzőjét valójában egyedi pixelek sok-sok milliója alkotja, s ezek ismétlődő kölcsönhatása és egymással való kapcsolata rajzolja ki az összképet. Van egymással történetünk, mégpedig szociális történetünk.⁷⁴ És a Fogolydilemmában szereplő karakterekkel ellentétben képesek vagyunk kommunikálni egymással.

Milyen sokat számított volna ez!

De semmi gond. Mint ahogy képesek vagyunk egy alkalommal Fogolydilemmát játszani, ugyanúgy játszhatjuk azt többször is. Újra meg újra. Ha a börtönbüntetési kifejezéseket jutalmazási és büntetési rendszerrel helyettesítjük, amelyben pontokat lehet nyerni vagy veszíteni (lásd 3.3. táblázat), akkor némi egyszerű matematika segítségével képesek vagyunk szimulálni a való élet összetettségét, pontosan ugyanúgy, ahogy a filmbeli Jimmel és Buzz-zal tettük:

	A társa együttműködik.	A társa verseng.
Ön együttműködik.	A társa 5 pontot kap. Ön 5 pontot kap.	A társa 10 pontot kap. Ön 0 pontot kap.
Ön verseng.	A társa 0 pontot kap. Ön 10 pontot kap.	A társa 1 pontot kap. Ön 1 pontot kap.

3.3. ábra: Egy Fogolydilemma-játék-minta

Ilyenkor mi történik? Az ismétlődő találkozások világában is aratnak a pszichopaták? Vagy stratégiájuknál erősebbnek bizonyul az egyszerű, „egységben az erő” módszer?

SENTEK KONTRA SUNNYOGÓK

A kérdés megválaszolásához képzeljünk el egy, a jelenlegitől kissé különböző társadalmat: egy, a letűnt időkéhez hasonlót, amelyben a munkásokat mindig a hét végén fizették ki, s a készpénzt névre szóló barna borítékokban kapták meg. Na most, képzeljük el azt is, hogy ezt a munkaerőt jellem szerint két csoportra oszthatjuk. Az elsőbe azok tartoznak, akik tisztességesek, keményen dolgoznak és egész héten át

szorgalmasan robotolnak. Nevezzük őket *szenteknek*. A másik csoport tagjai becsstelenek és lusták, s szorgos társaikon élőlőködnek: pénteken a gyárkapu előtt várakoznak, és elveszik a hazafelé tartó dolgozóktól nehezen szerzett bérüket. Legyenek ők a *sunnyogók*.*

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a sunnyogók sikeresek: bűnöző életmódjuk kifizetődő. És így is van, legalábbis rövid távon. A *szen*tek szorgalmasan dolgoznak, hogy a közösség működjön, a *sunnyo*gók pedig kétszeresen is jól járnak. Egyrészt élvezhetik mindazon előnyöket, amelyeket egy virágzó társadalomban való élet kínál, másfelől pedig – a szentek bérének ellopásával – a semmittevésért jutnak fizetéshez.

Remek megoldás – ha beválik.

De figyeljük csak meg, mi történik, ha folytatódik ez a viselkedési mintázat. A szentek kezdenek elfáradni, és megbetegszenek. Mivel így kevesebb a magukra fordítható jövedelmük, fokozatosan kihalnak. Így aztán a „dolgozó” lakosságban egyre nő a sunnyogók aránya.

Csak hogy pontosan ez az, amit a sunnyogók *nem* akarnak! Ahogy a szentek száma hétről hétre csökken, úgy nő annak a valószínűsége, hogy a sunnyogók egymással találják szembe magukat. Ráadásul, még ha találkoznak is egy szenttel, nagyobb lesz rá az esély, hogy hoppon maradnak, mert egy másik sunnyogó már megelőzte őket.

Ha hagyják, hogy minden természetesen folytatódjon, az erőegyensúly végül teljes kört ír le. Az inga visszalendül, ismét a szentek kerülnek

* Ehhez hasonló jelenség a valóságban is megfigyelhető, méghozzá a méheknek. Ínséges időkben úgynevezett „rabló” méhek támadhatják meg a többi méh kaptárait, mindet megölik, amelyik az útjukba kerül – néha még a királynőt is –, csak hogy hozzájussanak a mézhez. A kaptárok úgy védekeznek a rablók ellen, hogy őrszemeket állítanak a kaptár bejáratához, amelyek figyelik, nem érkeznek-e portyázók, és támadás esetén harcra szállnak ellentük, akár az életüket is feláldozva. Egy nemrég megjelent tanulmány szerzői – a brit Sussexi Egyetem és a brazil São Paulo-i Egyetem munkatársai – azonban a világ első „katona” méheinek a felfedezéséről számoltak be. A jatai méh (*Tetragonisca angustula*) ezen alkasztyjának tagjai a házi méhkolóniák közönséges őreivel szemben testileg is alkalmazkodtak kaptárőri feladataikhoz. 30 százalékkal súlyosabbak gyűjtőgető testvéreiknek, nagyobb a lábuk és kisebb a fejük. Talán „dühös, támadó” méheknek kellene nevezni őket. (Lásd Christoph Grüter, Cristiano Menezes, Vera L. Imperatriz-Fonseca and Francis L. W. Ratnieks, „A morphologically specialized soldier caste improves colony defense in a neotropical eu-social bee”, *PNAS*, 109(4) (2012): 1182–6.)

túlsúlyba, és a társadalom visszatér a munkából való megélhetéshez. De vegyük észre azt is, hogy a társadalom önmaga ismétlésére van programozva. A szentek csak addig dominálnak, amíg a gazdaság recesszióban van. A sunnyogók pedig csak addig élnek jól, amíg a szentek el tudják tartani őket. Ismétlődő fellendülések és visszaesések követik egymást, mint valami hullámvasútszerű körhintán.

A két munkaetikának ez a rövid vázlata finoman szólva is egyszerűsített kép egy végtelenül bonyolultabb jelenségegyüttesről. Csak hogy éppen ez az egyszerűsítés, a viselkedések ezen polarizációja az, ami oly hatásossá teszi a modellt. A szintiszta, feltétel nélküli agresszió és a szintiszta, feltétel nélküli megadás óhatatlanul kudarcra ítélt szociális érintkezési stratégiák egy olyan társadalomban, amelynek tagjai többször érintkeznek és kölcsönösen függenek egymástól. Az imént felvázolt, lényegében egyfajta libikókaeffektusnak tekinthető rendszerben mindkét stratégiát könnyen kihasználhatja a másik fél, amikor az jut előnyhöz: amikor az egyik stratégia követői elég nagy létszámúvá válnak ahhoz, hogy a konkurens stratégiát alkalmazók rajtuk élőlőködjenek. Egy, a szociobiológiai szóhasználatból kölcsönzött kifejezéssel élve sem a feltétlen együttműködés, sem a feltétlen versengés túlélési stratégiája nem tekinthető *evolúciósan stabilnak*.* Mindkettőt legyőzhetik a kívülről érkező vagy mutálódó ellenstratégiák.

De vajon ténylegesen meg tudjuk-e figyelni is ezt az iteratív** folyamatot, a Fogolydilemma dinamikájának ismétlődő jelentkezését? Elvégre mindaddig szigorúan elméleti síkon mozogtunk, és gondolat kísérleteket végeztünk. Vajon ezek az absztrakt feltevések a való életben is így működnek?

A válasz attól függ, mit tekintünk „valódinak”. Ha hajlandóak vagyunk a „virtuálisat” „valódiként” elfogadni, akkor úgy tűnik, szerencsénk lehet.

* A kifejezést a néhai John Maynard Smith, a Sussexi Egyetem Evolúciókutatói Központjának munkatársa használta először.

** Fokozatos közelítés; ugyanolyan eljárásnak egyre pontosabb értéket adó megismétlése. (a szerk.)

VIRTUÁLIS ERKÖLCS

Tegyük fel, hogy kísérletet végzék az emberek váratlan dolgokra adott reakcióira, és a következő ajánlatot teszem önnek. Kap 500 angol fontot, ha leveszi az összes ruháját, majd anyaszült meztelenül besétál egy bárba, és csatlakozik ott lévő barátaihoz. Öt percig kell velük ülnie és beszélgetnie az asztalnál (ez percenként 100 fontos fizetés!), s ezalatt el kell visélnie azt a gyötrelmes szociális zavartságot, ami minden bizonnyal együtt jár egy efféle vállalkozással. Az öt perc leteltével azonban sértetlenül távozhat a bárból, és én garantálom, hogy sem ön, sem pedig a jelenlevők nem fognak emlékezni a történetekre. Minden erre vonatkozó emléket kitörlok. Olyan lesz, mintha semmi sem történt volna, leszámítva a zsebében lévő ropogós bankóköteget.

Megtenné? Sőt, tulajdonképpen honnan tudja, hogy nem tette-e meg máris?

Biztos vagyok benne, hogy vannak olyanok, akik a tudomány fejlődése érdekében örömmel mutatnák meg mindenüket. Milyen felszabadító érzés lenne, ha valami módon, az idő bérházában barangolva olykor betérhetnénk egy átmeneti világba, ahol az élményeket óradíjért mérik! Lényegében erről szólt *A mátrix* is: az emberek ott egy virtuális világban éltek, amely tökéletesen valósnak tűnt a számukra. De mi van, ha megfordítjuk a dolgot? Mi lenne, ha számítógépek élnének az emberi világban?

Robert Axelrod politológus az 1900-as évek végén pontosan ezt a kérdést tette fel a Fogolydilemmával kapcsolatosan – és sikerült módszert találnia a paradigma digitalizálására, egy olyan stratégia meghatározására, amely idővel, az ismétlődő érintkezések eredményeként minden tekintetben megfelelt az evolúciós stabilitás követelményeinek, s amely megadta a mindennapos szociális érintkezések génszekvenciáját.⁷⁵

Axelrod először is megkereste a világ néhány vezető játékelméleti szakemberét azzal az ötlettel, hogy mi lenne, ha rendeznének egy Fogolydilemma-bajnokságot, amelyben kizárólag számítógépes programok indulnának. Arra biztatta ezeket a szakértőket, hogy készítsenek programot a részvételhez, amelybe egy sor előre meghatározott együttműködési és versengési stratégiát építenek be. Az összes program (tizennégyet

küldtek be) megérkezése után, de még az „igazi” torna előtt rendezett egy előzetes fordulót, amelyben a programok pontokért versenyeztek egymással. A forduló lezárását követően összeadta a programok által szerzett pontokat, aztán úgy indította el a tényleges bajnokságot, hogy az egyes programok az előző fordulóban szerzett pontjaik arányának megfelelő számban vettek részt benne. Ezután már csak hátradőlt, és várta, mi fog történni.

Az eredmény meglehetősen egyértelmű volt. A messze a legsikeresebb program egyben a legegyszerűbb is volt. A TIT FOR TAT (kb. „Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten”) névre keresztelt programot Anatol Rapoport matematikus és biológus tervezte, akinek a szociális kölcsönhatásokkal és általános rendszermérettel kapcsolatos úttörő munkáját egyebek közt konfliktusrendezési és leszerelési feladatokhoz is felhasználták, és nemcsak a laboratóriumban, hanem a nagypolitikában is. A program pontosan azt tette, amit a neve is sugallt. Az érintkezést mindig együttműködéssel kezdte, azután mindig ellenfele utolsó reakcióját utánozta. Ha például az ellenfél az első körben hajlandó volt együttműködni, akkor a TIT FOR TAT kitartott a nyitó stratégiája mellett. Ha viszont a másik program a versengést választotta, akkor a következő körökben a TIT FOR TAT is ezt tette, egészen addig, amíg a másik át nem tért az együttműködésre.

A TIT FOR TAT kecses gyakorlatiassága és szívós eleganciája hamar nyilvánvaló lett. Nem kellett lángésznek lenni ahhoz, hogy valaki lássa, mit is művel. Szövegek és szinapszisok nélkül, lélektelenül és mégis kísérteties pontossággal testesítette meg a hála, a düh és a megbocsátás azon alapvető tulajdonságait, amelyek azzá tesznek bennünket, embereket, amik vagyunk. Az együttműködést együttműködéssel jutalmazta, és learatta annak kölcsönös előnyeit. A kezdődő versengést azonnal szankcionálta, amivel elkerülhette, hogy gyengének tűnjön. Az efféle acsarkodásokat követően pedig minden neheztelés nélkül tért vissza a kölcsönös hátvakargatáshoz, amivel csírájában fojtotta el a lehetőségét bármilyen hosszadalmas, egymásra mutogató vádaskodásnak. A csoportszelekciónak, ennek az evolúciós folyamatnak, amelynek révén, ami jó a csoportnak, az az egyénben is megőrződik, semmi köze nem volt az

egészhez. Ha Axelrod kísérletének volt tanulsága, az a következő volt: bár az önzetlenség kétségtelenül fontos eleme az alapvető csoportösszetartásnak, korántsem csak olyan magasabb rendű érdekekből fakadóan jelenhet meg, mint a faj vagy akár a törzs java. Kialakulhat pusztán az egyedek közti kapcsolatokban, a túlélés érdekében is.

Kiderült tehát, hogy a makroszkopikus harmónia és a mikroszkopikus individualizmus valójában egyazon evolúciós érme két oldala. A misztikusok itt nem rúghattak labdába. Adni nem jobb, mint kapni. Az igazság, állította Robert Axelrod radikálisan újszerű szociálinformatikai tana, az, hogy adni *annyi, mint* kapni.

Ráadásul ennek nem volt ismert ellenszere sem. A korábbi, a szentekről és a sunnyogókról szóló példánkkal ellentétben, ahol mindig bekövetkezett egy fordulópon, miután a népesség előnyben lévő része elért egy bizonyos dominanciaszintet, a TIT FOR TAT zavartalanul haladt tovább, és idővel az összes konkurens stratégiát végleg lesöpörte a pályáról.

A TIT FOR TAT nem egyszerűen győztes volt. A győzelem csak a kezdet volt: miután elindult, gyakorlatilag legyőzhetetlenné vált.

A LEGJOBBAT INNEN IS, ONNAN IS

Axelrod „kiberetikai” kalandozásai persze elég nagy meglepetést okoztak, s nemcsak a biológusok közt, hanem a filozófusok körében is. Ez a meggyőző bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a „jószág” valami módon szerves része a természet rendjének, és a szociális érintkezés során automatikusan megjelenik, csak még tovább mélyítette a szakadékokat az Isten térfelén állók és az Istent félretévők között. Mert mi van akkor, ha „jobb” természetünk valójában nem is jobb? Ha az nem más, mint... a természetünk?

Ezt a szentségtörő gondolatot egyszer, úgy egy évtizeddel Axelrod munkája előtt már felvetette a Harvard Egyetem egy fiatal biológusa, Robert Trivers, aki szinte látnoki módon arról spekulált, hogy bizonyos emberi tulajdonságok talán éppen ebből az okból fejlődtek ki: azért, hogy érzelmi megerősítést nyújtsanak a tudatosságnak egy olyan, zseniálisan egyszerű mechanizmusáról, egy olyan csinos matematikai mantra

helyességéről, mint a TIT FOR TAT – egy olyan mantráéről, amely minden bizonnyal már az alacsonyabb rendű állatoknál is jelen volt, mielőtt *mi* rátettük volna a kezünket.⁷⁶ Talán, morfondírozott Trivers, éppen ez lehetett az ok, amiért evolúciós történetünk hajnalán először éreztük meg a barátság és ellenségesség, a szeretet és gyűlölet, a bizalom és árulás hullámain, amelyek most, évmilliókkal később azzá tesznek bennünket, akik vagyunk.

Szinte biztosan egyetértett volna vele Thomas Hobbes 18. századi brit filozófus is: Mintegy 300 évvel korábban megjelent *Leviathan* című művében Hobbes pontosan egy ilyenfajta elképzelés megjelenésére számított az „erő és csalás” koncepciójával: azzal az elgondolással, hogy az eredményeket elsősorban – ha ugyan nem kizárólag – az erőszak és a ravaszság befolyásolja.⁷⁷ Valamint hogy „a folyamatos félelemre, az erőszakos halál veszélyére, az ember magányos, szegény, csúf, állatias és rövid életére” az egyetlen gyógyírt az egyezség menedéke kínálja. Az, ha szövetséget kötünk másokkal.

Tény, hogy Axelrod bajnokságának kiindulási feltételei hűen tükrözték az emberi – és ember előtti – evolúció körülményeit. Néhány tucat, egymással rendszeresen érintkezésbe kerülő „egyen” nagyjából megfelelt a korai közösségek létszámának. Hasonlóképpen minden egyes programot felruháztak nemcsak a korábbi talákozásokra való emlékezés, hanem a viselkedés annak megfelelő módosítása képességével is. Így tehát az erkölcsi evolúció ezen elmélete roppant érdekes elgondolás volt. Sőt, több annál. Azok alapján, ami az egyik oldalon bement Axelrod matematikai „hurkatöltőjébe”, és a másik oldalon kijött belőle, ez az elgondolás egy igen valószínű lehetőség is volt. Most már úgy tűnt, hogy a „legrátermettebb túlélése” a korábbi vélekedésekkel ellentétben nem jutalmazza automatikusan a vetélkedést. Jutalmazza, persze, de kifinomultan. Igen, bizonyos körülmények között az agresszió jelentheti a megoldást (gondoljunk csak a filmbeli Jimre és Buzzra). Máskor viszont éppen, hogy gátjává válhat a megoldásnak, amint azt a szentek és sunnyogók példájában láttuk.

A jelek szerint tehát a pszichopaták csak félig csinálják jól a dolgot. Nem tagadható a létezés azon zordsága, az a kegyetlen, durva igaz-

ság, hogy néha *valóban* a legrátermettebb marad életben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy szükségszerűen így is *kell* lennie. Mint kiderült, tényleg a jámborak öröklik a földet. Csak persze útközben óhatatlanul vannak áldozatok is. Az „azt tedd mással, amit magadnak kívánnál” mindig is hasznos tanács volt. De most, vagy 2000 évvel később Robert Axelrodnak és Anatol Rapoportnak köszönhetően matematikailag is bizonyítani tudjuk, hogy így helyes.

Persze kétségtelen, hogy valamennyiünkben van egy kevés a pszichopátákból – afféle biológiai szökevény a béke és szeretet világából –, mint ahogy az is kétségtelen, hogy a természetes kiválasztódás hivatalának fejesei mindig is evolúciós menedéket kínáltak a pszichopátáknak. Igaz persze, hogy a szentek és sunnyogók történetének tanulsága darwini kőbe van vésve: ha mindenki tövig nyomja a gázt, idővel senki sem marad. De az is igaz, hogy vannak alkalmak a mindennapi életünk során, amikor *valamennyiünknek* bele kell taposnunk a gázba. Amikor elengedhetetlen, hogy ésszerűen, jogosan és az önfenntartás érdekében szép nyugodtan „padlógázt” adjunk.

Térjünk vissza még egyszer, utoljára Axelrod virtuális párnacsatájához. A TIT FOR TAT azért tudott ilyen könyörtelenül és megállíthatatlanul felülkerekedni mindenki másan, mert mosolygós külseje alatt acélkemény belső rejtőzött. Ha a helyzet megkövetelte, egy pillanatig sem habozott „padlógázt adni”. Sőt, éppen ellenkezőleg! Amint lehetősége adódott rá, visszaadta a kölcsönt. A TIT FOR TAT sikere egyformán volt köszönhető a kiindulási derűs oldalának és a kíméletlen sötét oldalának; annak, hogy amikor nehezedtek a körülmények, képes volt felvenni a kesztyűt, és ugyanolyan kemény lenni, mint bárki más.

A fentiekből leszűrhető következtetések világosak – és nyugtalanítóak. A TIT FOR TAT sikerstratégiájának kétségtelenül vannak pszichopatikus elemei. Ott van egyfelől a felszínes kellemesség, másfelől pedig a bosszú könyörtelen hajszolása. És persze a végtelenül nyugodt önbizalom, amellyel úgy képes visszatérni a „normális” tevékenységhez, mintha mi sem történt volna.

A program persze nem valamiféle digitális Árja Testvériség. De lélektelen bitjei és bájtjai között ott visszhangzik a hitvallásuk. „Szólj

halkan, és járj nagy bottal”, tartja a mondás. Ez igen jó tanács, ha az ember előbbre akar jutni akár a virtuális, akár a valódi világban. És hogy visszatérjünk korábbi kérdésünkhöz: éppen ez az, amiért a pszichopáták még ma is köztünk járnak, ezért nem tűntek el nyomtalanul a génállományt rettegésben tartó gyilkos darwini áramlatok mélyén.

A társadalomban mindig szükség lesz kockázatt vállalkókra, mint ahogy szükség lesz szabályszegőkre és szívtelenekre is. Ha nem léteznének, mindenütt tízéves fiúk fulladnának a tavakba.

És ki tudja, mi történne a tengeren...

Ha Francis Rhodes első tiszt és Alexander Holmes tengerész nem szedték volna össze a bátorságukat egy elképzelhetetlen szörnyűség megtételére, igencsak kétes, hogy lettek-e volna túlélői a *William Brown* tragédiájának azon a végzetes, 1841. áprilisi éjszakán, 400 kilométerre Új-Fundland partjaitól, az Atlanti-óceán háborgó vizén.

IV A PSZICHOPATÁK BÖLCSESSÉGE

Csak mert nem érdekel, az még nem jelenti azt,

hogy ne is érteném.

HOMER SIMPSON

ÚJÉVI FOGADALOM

Mondok valami érdekeset: a legrégebbi barátom pszichopata. Az óvoda óta ismerjük egymást. Úgy emlékszem arra az esetre, mintha csak tegnap történt volna, ahogy az egyik óvónő odakísért a homokozóhoz, és bemutatott egy szöke, kövér kisfiúnak, aki épp egy fejtörő játékba merült. A feladat az volt, hogy a különböző alakzatokat a megfelelő lyukba kellett tenni. Én is felkaptam egy csillagot, és megpróbáltam átgyömöszölni a lyukon, amelyikről így utólag már világosan tudom, hogy a papagájhoz illett. Persze hogy nem ment át rajta, és ami még rosszabb, bele is ragadt. Johnny vagy húsz másodpercig babrált vele (egy ötévesnek ez kész örökkévalóság), és szép nyugodtan kiszabadította. Aztán a szemembe bökött vele. Az a szívtelen, kiprovokáló, és az igazat megvallva, eléggé gyerekes támadás volt a barátságunk kezdete.

Ugorjunk előre vagy tíz évet. Johnny és én együtt járunk gimnáziumba. Szünet van, amikor odajön hozzám, és megkérdezi, odaadnám-e a történelem-házifeladatomat. Az övét ugyanis „otthon felejtette”, és találják ki, milyen óra következik?

– Ne aggódj – mondja Johnny –, nem fognak rájönni. Úgy csinálom, hogy egészen más legyen.

Odaadom neki a házi feladatomat, aztán az óra elején megkeresem.

– Visszaadod a házimat, Johnny? – súgom.

Johnny a fejét rázza.

– Bocsi – mondja –, de nem megy.

Kezdek bepánikolni. Ezzel a tanárral nem lehet szórakozni: ha nincs kész a házi feladat, akkor nem kapok jegyet. Meg tanítás után is itt kell maradnom.

– Hogy érted azt, hogy nem megy? – sziszegem. – Hol van?

Johnny erre halálos nyugalommal, mintha csak esti mesét olvasna, közli:

– Hát, Kev, az a helyzet, hogy nem volt időm átfogalmazni, ahogy ígértem. Ezért aztán szóról szóra lemásoltam.

– De hát – jajdulok fel, miközben a nem éppen emberszeretőként ismert tanár beviharzik a terembe –, ezzel még nem mondtad meg, hol az enyém, nem igaz?

Johnny úgy néz rám, mintha elment volna az eszem.

– Ugye szerinted sem adhatjuk be mind a ketten ugyanazt a szöveget? – kérdezi.

– Nem hát – vágom rá, mert nyilván még mindig nem értem a helyzetet. – Persze hogy nem. Szóval hol a fenében van a házi feladat?

Johnny vállat von, aztán előveszi a „saját” házi feladatát, hogy beadja.

– A kukában – veti oda könnyedén. – A zenecsarnok mögött.

Ösztönösen felpattanok. Talán még van idő visszaszerezni, mielőtt elkezdődik az óra.

– Te seggfej – vicsorgok rá, persze halkan. – Kurvára kicsinállak ezért!

Johnny elkapja a karomat, és visszaránt a székre.

– Figyelj – mondja aggódó, atyáskodó mosollyal, miközben az ablak felé int. – Zuhog az eső, és bőrig fogsz ázni. Ugye nem akarsz valami betegség miatt elszúrni az esélyedet, hogy a jövő héten megdöntsd az egy mérföldes futás iskolai rekordját?

A hangjában nyoma sincs iróniának. Elég régóta ismerem ahhoz, hogy tisztában legyek vele: Johnny komolyan el is hiszi, hogy a javamat akarja. Szent meggyőződése, hogy nekem tesz most jót. És ami a legdühítőbb az egészben, az az, hogy ebben az esetben kénytelen vagyok egyetérteni vele. Mond valamit. Az a rekord már a hatvanas évek eleje óta áll, és az

edzéseken nagyon jó voltam. Kár lenne veszni hagyni azt a sok munkát, csak mert valami hülyeséget csinállok az utolsó pillanatban.

Visszaroszkadok a helyemre, beletörődtem a sorsomba.

– Okos fiú – mondja Johnny. – Egyébként is, ez csak egy házi feladat. Az élet még túl rövid.

Nem figyelek rá, próbálok valami hihető magyarázatot kitalálni arra, miért nem tudok beadni semmit. És hogyha az eső nem tett benne túl nagy kárt, hogyan tudnám később megszáritani, vagy legalább lemásolni, hogy később adjam be.

Nincs sok időm a fedősztori kitalálására. Voldemort már a padok közt jár, alig egy-két sorral előttünk, kezében egy csomó bölcsekedő ostobasággal a porosz–francia háborúról.

Johnny felveszi a művét, és elismerő pillantást vet rá. Aztán megveregeti a hátamat, s az ablakon kinézve elfintorodik.

– Egyébként is – teszi hozzá –, nem sokra mennél vele, Kev. Asszem, pontosítanom kell, amit az előbb mondtam. Az van a kukában, ami maradt belőle, merthogy elégettem, haver.

Talán csodálkozik azon, mi az ördögért maradtam barátságban Johnnyval ennyi éven át. Néha, elmélkedőbb pillanataimban én magam is eltöprengek ezen. De ne feledjük, Johnny pszichopata.* És amint azt tudjuk, gyakran vannak mentő körülményeik. Johnnynál például az egyik az a hihetetlen képessége, hogy szinte bármilyen helyzetet saját előnyére tud fordítani – ami egyáltalán nem ritka az igen intelligens pszichopátikus személyek körében. Minden kétséget kizáróan ő az egyik legmeggyőzőbb személy, akit valaha ismertem (pedig ebbe a körbe sorolom a világ néhány legsikeresebb szélhámosát is). Nem is csak erről van szó: azt hiszem, őt nyugodtan nevezhetjük meggyőzőzseninek.

* Főiskolás korunkban kitölttettem vele a PPI-t, vagyis azt a kérdőívet, amelyet Scott Lilienfeld és Brian Andrews dolgozott ki a pszichopátikus tulajdonságoknak nem a bebörtönzött bűnözők, hanem az általános lakosság körében való mérésére. Egyáltalán nem lepott meg, hogy rendkívül magas pontszámot ért el – különösen a machiavellisztikus egocentrizmusban, a gondtalan tervezetlenségben, a szociális hathatóságban, a stresszimmunitásban, a félelemnélküliségben és a hidegszívűségben (vagyis hatban a kérdőívet alkotó nyolc alskála közül, ahol a maradék kettő a felelősségkivetítés és az impulzív nonkonformitás).

Őt- vagy hatévesek lehettünk, amikor Johnny szüleinek egy temetés miatt Kanadába kellett utazniuk. Johnnyt azonban nem vitték magukkal, így a szilvesztert nálunk töltötte. Este kilenc óra felé a szüeim elkezdtek célozgatni rá, hogy ideje lenne lefeküdni. Elég egyértelmű célzások voltak, például: „Most már ideje lefeküdnötök.” Igazi hatéves lévén nem akartam engedelmeskedni.

– De anyu – nyafogtam –, szeretnék Johnnyval éjfélig fennmaradni. Kééérlek...!

Ő persze hallani sem akart róla, és talán mondanom sem kell, hogy én ennek ellenére buzgón soroltam a legkülönbébb érveket, kezdve attól, hogy minden barátunknak megengedik, hogy szilveszterkor sokáig fennmaradjon (igazán eredeti, nem?), egészen addig a mélyenszántó megállapításig, hogy szilveszter tényleg csak egyszer van minden évben. Johnny mindeközben feltűnően csendes maradt. Emlékszem, csak ült ott, és hallgatta a kibontakozó színdarabot. Figyelt és várt, mint valami menő védőügyvéd, aki csak az alkalmas pillanatot lesi, amikor lecsaphat.

Anyu végül megelégtelt a huzavonát.

– Na, gyerkünk! – mondta. – Ebből elég! Te is tudod, milyen vagy, ha sokáig fennmaradsz. Nyűgös leszel, ingerlékeny, és másnap délig nem lehet kirángatni az ágyból.

Ami ekkor következett, arra azonban senki sem számított.

Vonakodva, elkeseredetten és egyre erősödő szomorú beletörődéssel pillantottam Johnnyra. Ennyi volt, a játszmának vége: Ideje jó éjszakát kívánni. Tökéletes szónoki időzítéssel, éppen abban a pillanatban, amikor bedobtam volna a törülközőt, és elindultam volna felfelé, Johnny így szólt:

– De Mrs. Dutton, ugye nem akarja, hogy holnap kora reggel itt rohangáljunk a házban, amíg maga fejfájással fekszik az ágyban?

Hajnali háromkor feküdtünk le.

A SÖTÉT TRIÁD ÉS A JAMES BOND-PSZICHOLÓGIA

Johnny képessége az élet fordulópontjainak az irányítás átvételére és arra, hogy a lehető legtöbbet hozza ki minden helyzetből, amibe csak kerül, végül jó szolgálatot tett neki. Belépett a titkosszolgálatba.

– Nemcsak a legjobbak emelkednek ki, Kev – mondogatta –, hanem

a legrosszabbak is. És tudod, mit? Én mindkettő vagyok, attól függően, hogy mihez van kedvem.

Nehéz lenne hibáztatni őt egy ilyen sziporkázó felismerésért.

Talán mondanom sem kell, hogy Johnny belépése az MI5-höz egyikünket sem lepte meg. És bármit is csinál a titkosszolgálat kötelékében, minden jel és beszámoló szerint átkozottul jól csinálja. Olyan nyugodt, karizmatikus és démonian meggyőző, állította, hogy még ha telefonzsinórral fojtogatnának bennünket, aközben is képes lenne leimádkozni rólunk a nadrágot. Simán megfojtaná az embert a glóriájával, aztán visszatenné a feje fölé, mintha mi sem történt volna.

No persze ha az olvasó kezdi úgy érezni, hogy Johnny némileg James Bondra hasonlít, az nem véletlen. Könnyű elképzelni, hogy őfelsége titkosszolgálatának az a másik híres alkalmazottja is pszichopata; hogy a gonosztevők, kémek és kémelhárítók világában csak úgy nyüzsögnek a fel nem ismert sorozatgyilkosok, akik engedéllyel gyilkolnak, nem pedig valamilyen mély és érthetetlen készletéből. Vagy azt, hogy ha a Walther PPK pisztolyért rajongó, mindannyiunk által jól ismert titkos ügynök a PPK helyett a PPI-vel foglalkozna, akkor elég magas pontszámot érne el.

De vajon van bármilyen alapja az efféle spekulációknak? Elfogadni egy sztereotípiát egy dolog, de látni, hogyan valósul meg a fantázia, egészen más. Vajon színtiszta véletlen lenne, hogy Johnny pszichopata, és a katonai hírszerzés területén dolgozik?

Peter Jonason pszichológus is feltette ezeket a kérdéseket, aztán hozzáfogott, hogy választ keressen rájuk. Jonason 2010-ben (amikor még az Új-mexikói Állami Egyetemen dolgozott) a munkatársaival közösen cikket jelentetett meg „Kicsoda James Bond? A sötét triád ügynöki szociális stílusa” címmel, amelyben kimutatták, hogy azon férfiak, akik rendelkeznek három meghatározott személyiségjeggyel – a narcizmus sztratoszferikus önértékelésével; a pszichopátia félelemnélküliségével, könyörtelenségével, ösztönösségével és izgalomkeresésével; valamint a machiavellizmus megtévesztésre és mások kihasználására való hajlamával –, igen jól teljesíthetnek a társadalom bizonyos rétegeiben.⁷⁸ Ráadásul nagyobb valószínűséggel lesz több szexuális partnerük, és jobban hajlanak az alkalmi, rövid távú kapcsolatokra, mint az e tulajdonságokkal kisebb mértékben rendelkező férfítársaik. A sötét triád tehát

korántsem jelent hátrányt a másik nemmel való érintkezésben, állítja Jonason, hanem éppen ellenkezőleg, megdobogtathatja a női szíveket – és a génállomány szaporításának nagyobb esélye révén, valójában sikeres szaporodási stratégia lehet.

Elég futó pillantást vetni a bulvárlapok szalagcímeire és a pletykarovatokra ahhoz, hogy belássuk: ez elméletnek lehet alapja. Nagyon is sok, ami azt illeti. De Jonason szerint az egyik legjobb példa éppen James Bond.

– Nyilvánvalóan kellemetlen, szélsőségesen extrovertált fickó, aki szeret új dolgokat kipróbálni – mutat rá. – Az emberek gyilkolászásában is. És persze új nőket.

Jonason a kutatásaihoz 200 főiskolai hallgatóval töltetett ki személyiség-kérdőíveket, amelyeket kifejezetten a sötét triád jegyek jelenlétének kimutatására terveztek.⁷⁹ A diákoknak emellett kérdéseket tettek fel szexuális kapcsolataikra vonatkozóan is, beleértve azt is, hogy mi a véleményük a futó viszonyokról és az egyéjszakás kalandokról. Láss csodát, az eredmények egyértelműen azt mutatták, hogy aki magasabb pontszámot ért el a triádban, az több „skalpot szögezhetett már alaposan megviselt ágya fejtámlájára”, mint az alacsonyabb pontszámot elérők, ami azt sugallja, hogy a három személyiségstílus – a narcizmus, a machiavellizmus és a pszichopátia – elősegít egy kétlépcsős hím párzási stratégiát, amelynek célja a szaporodási potenciál maximálisra növelése:

1. A lehető legtöbb nőt megtermékenyíteni.
2. Lelépni, még mielőtt bármelyikük apának nevezhetne.

Úgy tűnik, hogy a módszer remekül működött az évek során. Hiszen ha nem így lenne, mutat rá Jonason, ugyan hogyan létezhetnének még mindig ezek a tulajdonságok?*

* Bár Jonason azt is megállapította, hogy a rossz lányok több férfit szereznek meg, a sötét triád tulajdonságai és a rövid távú kapcsolatok száma közötti összefüggés erőteljesebb volt a férfiaknál, mint a nőknél. Az persze más kérdés, hogy miért tudják a rossz fiúk meghódítani a lányokat. A pszichopátia szoros kapcsolatban áll az idegesség és a szorongás hiányával, így a férfiak nem félnek a visszautasítástól, és rendkívül magabiztosnak tűnnek; a narcizmus az én előtérbe helyezésével és a sikerek látványos mutogatásával jár együtt; a machiavellizmus pedig a szociális manipulációra való képességgel. E három jellemző együttese rövid távon egy olyan laza, magabiztos és karizmatikus egyén benyomását keltheti, akivel élvezet együtt lenni, és aki „mindenfélre jár”. Hosszabb távon azonban gyakran alapvetően megváltozik a kép.

A PSZICHOPÁTIÁI SPEKTRUM „DURVA” VÉGE

Furcsa módon a pszichopaták nem csak a szaporodás terén járnak az élen. A Peter Jonasonhoz hasonló evolúciópszichológusok* megállapításai alátámasztják a játékelmélet előző fejezetben megismert nagyjait, például Andrew Colman azon állításait, hogy vannak az életnek olyan más területei, ahol kifizetődő pszichopatának lenni. A pszichopatikus stratégia nemcsak a hálósobában záloga a sikernek, hanem például a vállalati tanácsstermekben is több mint hasznos lehet.

Egy 2005-ös, a Stanford, a Carnegie Mellon és az Iowai Egyetemek pszichológusai és neuroökonómusai által készített tanulmány ragyogóan szemléltette ezt. A vizsgálat voltaképpen egy húszfordulós szerencsejáték volt.⁸⁰ A résztvevőket három csoportra osztották: az elsőbe az egészséges személyek kerültek, a másodikba olyan páciensek, akiknél az agy érzelmekért felelős területei károsodtak (az amygdala, az orbitofrontális kéreg, az insularis kéreg és a szomatoszenzoros kéreg), a harmadikba pedig olyan páciensek, akiknél az agy érzelmekkel össze nem függő területei károsodtak. A játék kezdetén minden résztvevő 20 dollárt kapott, és minden kör elején megkérdezték őket, hajlandóak-e 1 dollárt feltenni egy pénzfeldobás eredményére. Ha veszítettek, elveszítették az 1 dollárt, de ha nyertek, 2,50 dollárt kaptak.

Nem kell nagy ész a nyerő stratégia kitalálásához:

– Az a logikus megoldás, a helyes módszer, ha minden fordulóban játszunk – mondja Baba Shiv, a Stanford Üzleti Továbbképző Intézetének marketingprofesszora.

Csak hogy a logika, ahogy azt Gloria Steinem politikai aktivista egyszer oly találóan fogalmazta meg, az azt alkalmazó személytől függ. Ez különösen igaz akkor, ha pénzről van szó.

A játék kimenetelére vonatkozó előrejelzés persze roppant egyszerű volt. Ha a játékelméletnek igaza van, és vannak olyan alkalmak, amikor

* Az evolúciópszichológusok azt kutatják, hogyan hozhatta létre az emberi tulajdonságokat és viselkedéseket, például a személyiséget és a párizsi stratégiákat a természetes kiválasztódás: olyan pszichológiai alkalmazkodásokként tekintenek rájuk, amelyek az ősi környezetben ismétlődő jelleggel fellépő problémákra jelentettek megoldást.

érdemes tövig nyomni a gázt – márpedig a pszichopatáknak „nehezebb” a lábuk –, akkor a játék dinamikája alapján a releváns kóros elváltozással rendelkező (azaz a sérült érzelmi feldolgozást) pácienseknek jobb teljesítményt kellett nyújtaniuk, mint az ilyen elváltozás nélküli résztvevőknek, azaz a másik két csoport tagjainak.

Az eredmények pontosan így alakultak. Ahogy egyre tovább játszottak, a normális érzelmi működésű páciensek elkezdték visszautasítani a kockáztatás lehetőségét, s inkább a zavarba ejtően konzervatív alternatívát választották: tartogatták addig szerzett nyereményüket. Ezzel szemben azok, akiknek agyában nem is létezett az az érzelmi biztonsági öv, amelyet a legtöbben állandóan szorosra csatolva tartunk, tovább kockáztattak, és a játék végére lényegesen nagyobb haszonra tettek szert, mint a többiek.

– Ez talán az első olyan tanulmány – jegyzi meg George Loewenstein, a Carnegie Mellon Egyetem közgazdaságtan- és pszichológiaprofesszora –, amely igazolja, hogy van olyan helyzet, amikor az agyilag károsodott személyek jobb pénzügyi döntéseket hoznak az egészségeseknél.

Antoine Bechara, a Dél-kaliforniai Egyetem pszichológia- és idegtudományi professzora még tovább megy.

– Kutatásokkal kell meghatározni azon körülményeket, amelyek között az érzelmek hasznosak, illetve károsak lehetnek, (amikor) irányíthatják az emberi viselkedést – mutat rá. – A legsikeresebb tőzsdei brókereket valószínűleg nyugodtan nevezhetnénk „funkcionális pszichopatáknak” – olyan egyéneknek, akik vagy sokkal hatékonyabban tudják kontrollálni az érzelmeiket, vagy nem is élik meg azokat olyan intenzitással, mint mások.

Baba Shiv szintén így látja.

– Sok vezérigazgatóban és nagymenő ügyvédben is jelen lehet ez a vonás – teszi hozzá, és ez nem kimondottan megnyugtató gondolat.

Egy, Cary Frydman közgazdász és a Kaliforniai Műszaki Egyetem más munkatársai által készített tanulmány alá is támasztja Shiv vélekedését. Frydman 25 dollárt adott az önkénteseknek, és egy sor fogós pénzügyi dilemma elé állította őket.⁸¹ A résztvevőknek meghatározott,

rövid idő alatt el kellett dönteniük, hogy a biztonságot választják-e, és elfogadják a biztos ajánlatot – mondjuk kapnak 2 dollárt –, vagy kockáztatnak egy potenciálisan jövedelmezőbb lehetőség érdekében: például 50:50 százalék esélyük lesz rá, hogy nyerjenek 120 dollárt vagy veszítsenek 5-öt. Vajon ki zsebeli be az összes pénzt, és ki megy tönkre?

Mint kiderült, ez egyáltalán nem véletlenszerű, ugyanis az önkéntesek egy bizonyos csoportja messze kimagaslott a többiek közül, és kockázatos helyzetekben is rendre optimális döntéseket hoztak. De nem voltak pénzügyi zsenik, sem közgazdászok, matematikusok vagy sikeres pókerjátékosok. Nem, azokról van szó, akik hordozták a „harcos gént”, azaz a monoamin-oxidáz A nevű enzim egyik polimorfizmusát (MAOA-L), amelyet korábban (bár vitatottan) a veszélyes, „pszichopátikus” viselkedéssel hoztak összefüggésbe.

„A szakirodalom korábbi megállapításaival ellentétben az eredményeink azt mutatták, hogy ezek a viselkedési minták nem szükségszerűen hátrányosak – írta a Frydman vezette csoport –, mivel a pénzügyi döntések esetében ezek az alanyok csak olyankor tanúsítanak kockázatosabb viselkedést, amikor az előnyös.”⁸²

Frydman később még tovább magyarázta a dolgot: „Ha két szerencsejátékos kártyákat számlál, és az egyik többször tesz fel tétet – jegyezte meg –, akkor úgy tűnhet, hogy ő az agresszívabb vagy az impulzívabb. Csakhogy nem tudhatjuk, milyen kártyákat számlál, az is lehet, hogy pusztán a jó lehetőségekre reagál.”

További bizonyítékokkal szolgál a Bob Hare és kollégái által 2010-ben végzett munka. Hare több mint 200, a legjobbak közé tartozó amerikai vállalatvezetőnek küldte el a PCL-R-t, majd összehasonlította a pszichopátikus tulajdonságok náluk tapasztalt előfordulási gyakoriságát az általános lakosság körében megfigyelttel.⁸³ Nem elég, hogy a cégvezetők magasabb pontszámot érték el: az is feltűnt, hogy a pszichopátia mértéke arányos a kutatók által az adott személyek karizmájára és stílusára – a kreativitásra, a stratégiai gondolkodásra és a jó kommunikációs készségekre – adott minősítéssel.

Aztán ott van Belinda Board és Katarina Fritzon I. fejezetben említett felmérése is. A két kutató vállalatvezetőket vetett össze a Berkshire megyei maximális biztonságú börtön, a Broadmoor Börtönkórház lakóival (akikről később még bővebben is lesz szó) egy pszichológiaiprofilsztben. Ők is azt találták, hogy a pszichopátikus tulajdonságok terén az üzletemberek értek el magasabb pontszámot, ami – figyelembe véve, hogy a Broadmoorban őrzik Nagy-Britannia néhány legveszélyesebb bűnözőjét is – igencsak figyelemre méltó teljesítmény.

Felvettem Hare-nek, hogy az üzleti világ az utóbbi évek leépítései, átszervezései, fúziói és felvásárlásai nyomán talán még inkább kedvező környezetté válhatott a pszichopáták számára. Emellett, tettem hozzá, mint ahogy a politikai zűrzavar és bizonytalanság valóságos melegágyai a pszichopátiának, ugyanez lehet igaz az ipar és a kereskedelem tengerén tomboló viharokra is.

Hare bólintott.

– Mindig is azt mondtam, hogy ha nem a börtönökben tanulmányoznám a pszichopátákat, akkor a tőzsdén tenném ugyanezt – mondta lelkesen. – Nem kétséges, hogy az üzleti világban nagyobb arányban fordulnak elő tősgyökeres pszichopáták, mint a lakosság egészében. Minden olyan szervezetben megtalálhatóak, ahol bizonyos pozíciók és státuszok mások feletti hatalmat és ellenőrzést adnak azok betöltői kezébe, valamint lehetőséget nyújtanak az anyagi előnyök szerzésére.

Egyetért ezzel a vállalati pszichopátiával foglalkozó cikk társszerzője, Paul Babiak New York-i ipari és szervezeti pszichológus is.

– A pszichopata számára nem okoz gondot feldolgozni a gyors változások következményeit. Sőt, kimondottan élvezi is azokat – magyarázza. – A szervezeti káosz biztosítja a pszichopátikus izgalomkeresés számára a stimulációt, emellett el is fedi a pszichopátikus manipulációkat és a mások kihasználására irányuló tevékenységeket.⁸⁴

Különös módon a világgazdaság szakadéka taszításáért felelős, a szabályokat sajátosan értelmező, kockázatvállaló és izgalomkereső egyének pontosan ugyanazok, akik a roncokon a csúcsra fognak kapasz-

kodni. Frank Abagnaléhoz hasonlóan ők azok a tejszínbe pottyant egerek, akik nem adják fel a harcot, s addig kapálóznak, amíg vajjá nem köpülük azt.

A BEHÚTOTT PEZSGŐ

Habiak és Hare kijelentései – Board és Fritzon demográfiai és szociológiai jellegű megállapításaihoz hasonlóan – igen elgondolkodtatók. Ha pedig empirikusabb módszerekkel gyűjtött megfigyelésekkel állítják párhuzamba őket – például a Baba Shivhez és társaihoz hasonló neuroökonómusok pénzügyi kutatásaival, a sötét triádot kutató Peter Jonason párzási összefüggéseivel, vagy a Andrew Colemanhez hasonló játékelméleti szakemberek matematikai machinációival –, akkor minden kétséget kizáróan azt jelzik, hogy a pszichopátáknak igenis megvan a maguk helye a társadalomban.

Ez részben arra is magyarázatot ad, miért vannak még mindig közöttünk a pszichopáták: sötét és megváltoztathatatlan génáramlásaik hajthatatlan kitartása miatt. És arra is, hogy miért maradt az idők folyamán stabil és kedvező e szűk személyiségi konzorcium evolúciós részvényárfolyama. Vannak a társadalomban olyan pozíciók, olyan betöltendő szerepek és munkakörök, amelyek gyilkos, kiélezetten versengő és kényszerítő természetüknél fogva éppen azon fajta pszichológiai ingatlanokban igényelnek irodákat, amelyek kulcsait a pszichopáták őrzik. Mivel az efféle szerepek a velük együtt járó stressz és veszély miatt gyakran gazdagságot, státuszt és presztízszt nyújtanak az azokat elvállaló személyeknek, és mivel, ahogy azt Peter Jonason megmutatta, a rossz fiúk a jelek szerint nagyon „bejönnek” bizonyos fajta lányoknak, semmi meglepő sincs abban, hogy génjeik fennmaradtak. Akár azt is mondhatnánk, hogy biológiai értelemben túlteljesítik az elvárásokat.

No persze ez a fajta karizma és feszültség alatti nyugalom megtalálható azoknál is, akik kihasználják a társadalmat, például a világ legnagyobb szélhámosai körében. Ha pedig e képességek a megtévesztés terén nyújtott zsenialitással párosulnak, annak súlyos következményei lehetnek.

Nézzük például Greg Morantet. Morant Amerika egyik legsikeresebb és legnehezebben elkapható szélhámosa. Egyébként pedig az általam valaha ismert öt legsármosabb és öt legkönyörtelenebb pszichopata egyike. Egy ötcsillagos New Orleans-i szálloda bárjában találkozom vele.⁸⁵ Megvette nekünk az italt – egy palack 400 dolláros Cristal pezsgőt –, aztán visszaadta a pénztárcámat.

– A szélhámosok egyik legfontosabb képessége, amire szüksége van, a hatékonyság... „sebezhetőségradar” – magyarázta Morant, és szavai rögtön eszembe juttatják a pszichológus Angela Book munkáját. (Talán még emlékeznek rá az I. fejezetből: Book úgy találta, a pszichopáták pusztán a járás alapján pontosabban meg tudják állapítani, ki volt már támadás áldozata, mint a nem pszichopáták.) – A legtöbb ember, akivel találkozol, nemigen ügyel arra, mit mond neked beszélgetés közben. Aztán ha kimondta, a szó rögtön el is száll. De a szélhámos mindenre odafigyel... Akárcsak a pszichoterapeuta, megpróbál az illető személy fejébe jutni. Az apró dolgokból kitalálni, ki is a másik. Mindig az apróságok a lényegesek. Az ördög a részletekben rejlik... Ráveszed őket, hogy megnyíljanak. Ezt általában úgy éred el, hogy előbb te mondasz valamit magadról. A jó szélhámosnak mindig megvan a fedősztorija. Aztán rögtön témát is vált. Hirtelen és véletlenszerűen. Bármilyen megfelelő... az első gondolat, ami csak úgy az eszedbe jutott... bármilyen, ami megzavarja a társalgás ritmusát. Tíz esetből kilencszer az illető teljesen meg is feledkezik arról, amit egy pillanattal azelőtt mondott.

– Ekkor munkához láthatsz. Persze nem rögtön, türelmesnek kell lenned. Mondjuk egy-két hónappal később. Egy kicsit módosítasz azon, amit mondtak neked, azt azonnal megérzed, hol vannak a nyomáspontok, majd úgy mondd vissza a történetet, mintha a sajátod lenne. Ennyi az egész. Ettől a ponttól kezdve lényegében azt veszel el, amit csak akarsz.

– Mondok egy példát... Van egy fickó, gazdag és sikeres, dolgozik, mint az állat... Még gyerekkorában az történt vele, hogy a suliból hazatérve látja ám, eltűnt a lemezgyűjteménye. Az apja ugyanis iszákos, és eladta a lemezeket, hogy feltölthesse a bárszekrényt. Pedig a fickó évekig gyűjtögette a lemezeket.

— Aha, gondolom magamban. Szóval három-négy órányi bárismeretség után ilyesmiket mesélsz nekem? Akkor itt kell lennie valaminek. Aztán rájövök. Szóval ezért gürcölsz ennyire keményen, gondolom. Az apád miatt. Meg vagy rémülve. Az életed ennyi éven át egy helyben toporgott. Nem igazgató vagy, csak egy kétségbeesett kissrác, aki egy nap a suliból hazatérve azt látja, hogy a lemezgyűjteményének lába kelt.

— Jesszusom, gondolom. Ez kész röhej. Aztán mit teszek? Pár hétre rá elmesélem neki, mi történt *velem*. Hogy egy este, a melóból hazaérve ott találtam a feleségemet az ágyban. A főnökömmel. Aztán még a nő nyújtotta be a válókeresetet, és ő akar kisemmizni *engem*.

Morant egy kis szünetet tart, és mindkettőnknek tölt a pezsgőből.

— Tiszta kamu – nevet. – De tudod, mit? Szívességet tettem a csávónak. Megszabadítottam a szenvedéstől. Hogy is mondják? A félelmeidet úgy győzheted le a legjobban, ha szembenézel velük, nem? Nos, valakinek apucinak kellett lennie.

Morant szavai hátborzongatóak, és még inkább azok, ha az ember tőle hallja őket, közvetlen közről. Pontosan emlékszem a New Orleans-i találkozásunkra, és arra, mit is éreztem közben. Fel voltam háborodva, de ugyanakkor le is voltam nyűgözve. Megbabonázott, és a frászt hozta rám – vagyis lényegében ugyanazt éreztem, mint a Reid Meloy által megkérdezett, az I. fejezetben említett klinikai és igazságszolgáltatási szakemberek. A stílusa és a gondtalan milliomost sugalló kisugárzása ellenére nemigen voltak illúzióim azzal kapcsolatban, miféle emberrel van dolgom. Ott volt előttem egy igazi, hamisítatlan pszichopata. Egy ragadozó természetű szociális kaméleon. Miközben folyt a pezsgő, és a déli alkonyat fénye megcsillant Rolexén, szinapsziszról szinapsziszra férközött bele az agyadba, és ehhez egy kicsit sem kellett erőlködnie. Te pedig észre sem vetted.

Ugyanakkor pszichológusként Morant szavainak egyszerű, könnyörtelen zsenialitását is átláttam. Az általa alkalmazott módszerek szigorú tudományos elveket követnek. A kutatások szerint ugyanis úgy érhető el a legjobban, hogy az emberek megnyíljanak előttünk, ha előbb mi mondunk nekik valamit magunkról.⁸⁶ A kitárulkozást viszonzás követi. Más kutatásokból az is bebizonyosodott, hogy ha azt szeretnénk, hogy

valaki ne emlékezzen valamire, abban kulcsszerepe lehet a figyelem elterelésének.⁸⁷ Főleg, ha azt gyorsan alkalmazzák.* A klinikai pszichológiában pedig gyakorlatilag minden terápiás célú beavatkozásnál eljön az a pillanat, amikor a terapeuta „aranyat talál”: azaz felfedez egy olyan időszakot vagy meghatározó pillanatot, illetve esetet, amely kiváltotta az alapproblémát, vagy megtestesíti azt – vagy egyszerre teszi mindkettőt.⁸⁸ Ez nem csak a zavarokra igaz. Az alapvető személyiségi struktúrák, a másokkal való érintkezés stílusa, a személyes értékek, ezek gyakran éppen az emberek életének apró betűs részében tárulnak fel a legszebben.

— Amikor interjút készítesz valakivel, mindig figyelni kell a látszólag lényegtelen dolgokra – mondja Stephen Joseph, a Nottinghami Egyetem pszichológia-, egészségügy- és szociálisgondozás-oktatója. – Az az irodai összeörrenés tíz éve Briannel a könyvelésről. Az az eset, amikor a tanár azt mondta, elkésett, és nem engedte, hogy részt vegyen a munkában. Vagy amikor elvégezte az összes munkát, mégis az a hogyszívű aratta le a babért. Tüket keresünk, nem szénakazlakat. Az élet repeszszilánkját valahol mélyen az agyban.

Hogy is volt az, hogy maga végzi el a munkát, és más aratja le a babérokat? Ugyan már...

AZ IGAZSÁG A HAZUDOZÁSRÓL

A szélhámos és a titkos ügynök egyazon érme két oldala, már ha adunk a brit belbiztonsági erők egyik vezetőjének szavára. Mindkettő, mutatott rá a hölgy, azon képességeire épít, hogy másvalakinek tudja

* John Brown, valamint Lloyd és Margaret Peterson amerikai emlékezetkutatók még az 1950-es években olyan kutatásokat végeztek, amelyekben a résztvevőknek betűsorokat kellett megjegyezniük, de közben vagy rögtön utána számokkal terelték el a figyelmüket. Így például az alanyoknak azt mondták, jegyezzenek meg egy hárombetűs szót, aztán gyorsan mondtak nekik egy véletlenszerű, háromjegyű számot (pl. 806), és arra kérték őket, hogy kezdjenek el onnan hármassával visszafelé számolni. Ezután különböző időközönként fel kellett idézniük a betűket. A kontrolcsoport tagjainak ugyanez volt a feladatuk, de a számolás figyelemelterelés nélkül. Vajon melyik csoport emlékezett jobban? Eltalálta: az, amelyiknek nem terelték el a figyelmét. Sőt, a figyelemelterelés csoport emlékezete már mindössze tizenhét másodperc után teljesen törlődött. (Brown, 1958; és Peterson & Peterson, 1959. nyomán.)

eladni magát, hogy gyors az észjárása, és hogy remekül eligazodik a szövevényes hazugsághálókbán.

Nagyon meglepne, ha Eyal Aharoni nem értene egyet ezzel. Aharoni 2011-ben az Új-mexikói Egyetemen végzett pszichológiai kutatásokat, s ezek során egy olyan kérdést tett fel, amely – bármilyen nehéz is ezt elhinni – előtte még senkinek sem jutott az eszébe: Ha a pszichopátia bizonyos körülmények között előnyös, akkor vajon jobb bűnözővé tesz-e?⁸⁹

Egy kitöltendő kérdőívet küldött az állam különböző, közepes szigorúságú fegyházaitokban fogva tartott több mint 300 rabnak. Az egyes megkérdezettek „kriminális kompetencia” pontszámát úgy állapította meg, hogy összevetette az általuk elkövetett bűncselekmények számát azokéval, amelyekért nem ítélték el őket (pl. összesen 10 bűncselekményt követett el, és ebből 7-ért nem ítélték el, az 70 százalékos sikerességi arány). Az eredmények alapján Aharoni érdekes megállapításra jutott: a pszichopátia valóban növeli a bűnözői sikeresség esélyét.

Ez persze csak bizonyos korlátok között volt érvényes. A túl sok pszichopátia (az összes kapcsoló maximumra tekerve) éppen olyan hátrányos, mint a túl kevés. A mérsékelt szint az „eredményesség” titka.

Az, hogy pontosan *miként* tesz valakit jobb bűnözővé a pszichopátia, még vitatott kérdés. A pszichopáták egyfelől rendkívül nyugodtak tudnak maradni nagy nyomás alatt is, ami előnyt jelenthet a számukra, ha mondjuk autóval menekülnek, vagy ha éppen kihallgatják őket. Másfelől könnyörtelenek, amivel megfélemlíthetik a tanúkat, hogy ne valljanak ellenük. De ugyanígy elképzelhető – és ugyanígy igaz a kémekre és a szélhámosokra egyaránt – az is, hogy bár valóban könnyörtelenek és féltelmet nem ismerőek, a pszichopátáknak van egy további, kifinomultabb, a személyiségükből fakadó képességük is.

A világ legjobb pókerjátékosaihoz hasonlóan talán ők is hatékonyabban uralkodnak az érzelmeiken másoknál olyankor, amikor nagy a tét, és amikor sarokba vannak szorítva. Ez nemcsak sötét terveik kidolgozásakor és végrehajtásakor jöhet kapóra, hanem akkor is, ha a bíróság előtt állnak.

Az erre vonatkozó bizonyítékok egészen 2011-ig nagyrészt közvetett jelegűek voltak. Helinä Häkkänen-Nyholm, a Helsinkii Egyetem

pszichológusa Bob Hare-rel együtt megfigyelte, hogy a pszichopátikus elkövetők meggyőzőbben tudnak megbánást tanúsítani, mint nem pszichopátikus társaik.⁹⁰ Ez enyhén szólva is különös, hiszen nem is képesek megbánást érezni. Ám amikor Stephen Porter pszichológus gyorsan áttekintette, milyen körülmények között születtek ezek a megfigyelések – a bíróságon, közvetlenül az ítélethirdetés előtt; a bíróságon, fellebbezés benyújtásakor, illetve a szabadlábra helyezésről döntő bizottság pszichológusai és büntetés-végrehajtási szakemberei előtt –, gyanú ébredt benne. Nem volt biztos az „érzelmi hitelességben”. Vajon lehetséges, töprengett Porter, hogy a pszichopáták egyszerűen jobban utánozzák a megbánást?⁹¹

Porter és a munkatársai leleményes kísérletet dolgoztak ki. Önkénteseknek egy sor képet mutattak, amelyeknek különféle érzelmeket kellett kiváltaniuk, és azokra vagy őszinte, vagy hamis arckifejezéssel reagáltak. De volt még valami. Porter másodpercenként harminc képkockás sebességgel videofelvételt készített róluk, aztán kockáról kockára áttanulmányozta azokat. Ez a „hamis” reakciók esetén lehetővé tette számára a „mikro-arckifejezéseknek” nevezett fiziognómiai villanások észlelését. Ezek az igazi, kontrollálatlan érzelmeik pillanatnyi kifejeződése, amelyek valós időben, a legtöbb ember szeme számára gyakorlatilag észlelhetetlenek, mielőtt elfedi őket a tudatos álcázás maszkja (lásd a 4.1. ábrát).

4.1. ábra: Az „A” kép őszinte mosolyt ábrázol, a „C” kép hamisat, némi szomorúsággal vegyítve (a szemöldök, a szemhéj és a száj sarka lejjebb ereszkedett). A „B” kép semleges arckifejezést mutat. Még az ehhez hasonló apró – és futó – változások is képesek az egész arcot megváltoztatni.

Porter arra volt kíváncsi, vajon a nagyobb mértékű pszichopátiát tanúsító alányok hatékonyabban leplezik-e valódi érzelmeiket, mint alacsonyabb pontszámot elérő társaik.

A válasz egyhangú igen volt. A pszichopatikus vonások jelenléte (vagy hiánya) nagymértékben összefüggött azzal, mennyire volt meggyőző a hamisan mutatott érzelm. A pszichopáták sokkal hitelesebben tettek szomorúnak magukat egy vidám kép láttán, vagy vidámnak egy szomorú kép láttán, mint a nem pszichopáták.* Sőt, ugyanolyan jónak bizonyultak e téren, mint a magas érzelmi intelligenciájú önkéntesek.

Ha képes vagy őszinteséget színlelni, ahogy azt valaki mondta egyszer, akkor... nos, akkor úgy tűnik, nyert ügyed van.

A kognitív idegkutatással foglalkozó Ahmed Karim egy lépéssel még tovább ment, és némi elektromágneses varázslat segítségével jelentősen javítani tudja a szélhámosok és a titkos ügynökök teljesítményét. Karim és csoportja a németországi Tübingeni Egyetemen ugyanis jobb hazuggá tudják tenni az embert.⁹² A kísérletben az önkéntesek eljátszották, hogy pénzt lopnak egy irodából, s emiatt egy nyomozó (azaz az egyik kutató) kihallgatja őket. (A nyomozó hatékonyabb becsapására azzal ösztönözték az „áltolvajokat”, hogy ha sikerrel jártak, megtarthatták a pénzt.) Karim azt találta, hogy ha a transzkraniális mágneses stimulációnak (TMS)** nevezett módszerrel ingerli az agy erkölcsi döntéshozatalban szerepet játszó részét, a prefrontális kéreg elülső részét, az javítja az alányok hazudozási képességét.

Ennek pontos oka egyelőre nem teljesen világos, és a kutatók most tanulmányozzák a szóba jöhető lehetőségeket. Ezek egyike szerint a prefrontális kéreg elülső részének TMS-kiváltotta gátlása egyfajta idegi tilalmi zónát hoz létre a lelkiismeret felett, megkímélve a hazugot a morális konfliktustól.

* Igen érdekes, hogy Porter egyik diákja, Sabrina Demetriooff azt is megállapította, hogy a pszichopáták pontosabban észlelik és értelmezik mások mikroérzelmeit.

** A TMS neminvaszív módszer az agy átmeneti stimulálására, annak érdekében, hogy megzavarják az agykéregben zajló feldolgozási folyamatokat, s ezzel vizsgálni tudják, milyen hatása van bizonyos ideg útvonalak ingerlésének, illetve gátlásának.

Ha ez a feltevés helytálló, akkor az egybevág a pszichopátákra vonatkozó kutatások eredményeivel. Korábbi vizsgálatokból tudjuk például, hogy a pszichopátáknál az átlagosnál kisebb a prefrontális kéreg elülső részének szürkeállománya; emellett Michael Craig és munkatársai a londoni Pszichiátriai Intézetben diffúziós tenzorleképezés (DTI)* módszerrel azt is kimutatták, hogy nem teljesen ép a fasciculus uncinatus nevű idegkötegük, amely a prefrontális kéreg és az amygdala közötti kapcsolatot biztosítja.⁹³

A pszichopátáknak tehát nem csupán természetes adottságuk van a színleléshez, hanem a hazugság miatti „erkölcsi feszengést” is sokkal kevésbé érzik, mint mi, többiek. Ez nem mindig rossz dolog, ha a lapokat már kiosztották, és nyomás alatt kell döntéseket hozni.

VÉGTELEN NYUGALOM

No persze nem csak a hazugoknak válhat előnyére a szűken mért erkölcsösség. Etikailag kihívásokkal küszködő személyek az élet minden területén előfordulnak, nem csak a kaszinókban és a tárgyalótermekben. Nézzük például az alábbi, az 1962-es *A háború szerelmese* című filmben elhangzó párbeszédet:

„Lynch hadnagy: Nos, mit gondol Ricksonról? Soha nem tudhatjuk, milyen mutatvánnyal lep meg minket legközelebb. Megengedhetjük magunknak, hogy ilyen pilótánk legyen? Megengedhetjük magunknak, hogy ne legyen ilyen pilótánk? Maga mit gondol, doki?

Woodman százados: Rickson remekül szemlélteti azt az esetet, amikor nagyon vékony vonal választja el egymástól a hőst és a pszichopátát.

* A DTI a vízmolekulák mozgását követi nyomon az agyban. A vízmolekulák az agyi szövetek többségében – ahogy a legtöbb egyéb szövetben is – több irányba diffundálnak. A fehérállományban viszont, amelyet az agy különböző területei között elektromos impulzusokat továbbító idegrostkötegek alkotnak, a vízmolekulák általában irányítottan diffundálnak az axonok hossz-tengelye mentén. (Az axonok azok a minden egyes idegsejtből kiinduló hosszú nyúlványok, amelyek a sejttesttől a fogadó sejtek felé vezetik az elektromos impulzusokat.) Az axonokat fehér, zsíros jellegű mielinshüvely szigeteli és teszi vízzáróvá – ezért fehér a fehérállomány –, amelynek változó lehet a vastagsága. A víz diffúziójának irányát megfigyelve tehát a kutatók virtuális képet alkothatnak az axonokról, következtetéseket vonhatnak le a fehér mielinréteg vastagságára vonatkozóan, és felmérhetik annak szerkezeti épségét.

Lynch hadnagy: Maga szerint Rickson melyik oldalon van?

Woodman százados: Majd kiderül. Azt hiszem, kockázatot kell vállalnunk... de hát a háború már csak ilyen.”

A II. világháborúban játszódó *A háború szerelmese* főszereplője Buzz Rickson, az arrogáns és rettenthetetlen B-17-pilóta, akinek a légi harcokban tanúsított zsenialitása tökéletes levezetést kínál természete sötét, amorális oldalának. Amikor egy bombázóbevetést lefújnak a rossz idő miatt, a gépe legénysége által elképesztő pilótateljesítménye miatt szinte istenített Rickson nem hajlandó visszafordulni, hanem inkább a felhők alá bukik, hogy ledobja halálos terhét. A kötelékébe tartozó bombázók egyike azonban nem tér vissza a bevetésről.

Rickson elemi, ragadozóösztönei a háború színpadán válnak nyilvánvalóvá. Amikor parancsnoka közönséges rutinfeladatot – röplapszórás – bíz rá, a pilóta úgy fejezi ki elégedetlenségét, hogy egészen kis magasságban repül át a repülőtér fölött, ezzel adva okot a fenti párbeszédhez. „Nagyon vékony vonal választja el egymástól a hőst és a pszichopatát”, mondja Woodman százados. Sokszor attól függ minden, ki húzza azt a vonalat.

A Ricksonhoz hasonló alakok nem csak a filmekben léteznek. A Különlleges Egységek több katonáját is teszteltem már, és mindegyikük magas pontszámot ért el a PPI-ben. Ez persze igazából nem is meglepő, figyelembe véve, miféle dolgokat kell csinálniuk. Egyikük például a rájuk jellemző, bagatellizáló stílusban így beszélt erről: „A srácok, akik elintézték Bin Ladent, nem holmi paintballmeccsen voltak...”

Ezt a fajta, veszélyes helyzetben tanúsított nyugalmat és összpontosítási képességet szemléltette az a tanulmány, amelyet Adrian Raine pszichológus és idegkutató a Los Angeles-i Dél-kaliforniai Egyetemen dolgozó kollégáival közösen készített. Raine pszichopaták és nem pszichopaták teljesítményét hasonlította össze egy egyszerű tanulási feladattal, és azt tapasztalta, hogy amikor a hibákat áramütéssel büntették, a pszichopaták lassabban javították a teljesítményüket, mint a nem pszichopaták.⁹⁴ De ez még nem minden. Amikor a sikert anyagi nyereséggel – és az áramütés elkerülésével – díjazták, fordult a kocka. Ekkor már a pszichopaták voltak azok, akik gyorsabban és pontosabban tanultak.

A bizonyíték elég egyértelmű. Ha a pszichopata „nyerhet” egy helyzetből, ha lehetősége van valamiféle jutalom elnyerésére, akkor arra „rástartol”, és nem törődik sem a kockázatokkal, sem a lehetséges negatív következményekkel. Nem elég, hogy veszélyben vagy nehéz körülmények között is megőrzi a hidegvérét: a pszichopaták a baljós lehetőségek árnyékában minden mást kizárva képesek arra összpontosítani, hogy „megtegyék, amit meg kell tenni”.

A Vanderbilt Egyetem kutatói valamivel mélyebbre ástak, és azt vizsgálták, vajon tükröződik-e a pszichopatákra oly gyakran jellemző tökéletes, ragadozószzerű összpontosítási képesség az agyukban is.⁹⁵ Amit e munka során felfedeztek, egészen új megvilágításba helyezheti azt, hogy milyen érzés lehet pszichopatának lenni, és egészen újszerű képet ad arról, mi is hajthatja őket. A vizsgálat első részében az önkénteseket két csoportra osztották: az egyikbe a magas szintű pszichopatikus tulajdonságokkal rendelkezők kerültek, a másikba az e téren alacsony értékeket tanúsítók. A kutatók ezután mindkét csoport tagjainak egy-egy adag „speedet” (igen, amfetamint) adtak, és pozitron-emissziós tomográfia (PET)* segítségével vizsgálták, mi történik az agyukban.

– A feltevésünk az volt, hogy egyes pszichopatikus tulajdonságok (impulzivitás, a jutalomhoz való fokozott vonzódás, kockázatvállalás)... a dopaminos jutalmazási rendszer működési zavarával függenek össze – fejt ki Joshua Buckholtz, a tanulmány vezető szerzője –, és hogy ezen eltúlzott dopaminválasz következtében, ha egyszer figyelmüket valamilyen jutalom megszerzésére összpontosítják, a pszichopaták képtelenek máshová figyelmi, amíg meg nem szerzik, amit akartak.

Majdnem el is találta. A feltevésnek megfelelően az erős pszichopatikus tulajdonságokkal rendelkező önkéntesekben csaknem négyszer any-

* A PET segítségével a kutatók képet kaphatnak az agy különböző területein zajló neurokémiai folyamatok aktivitásáról, miközben a vizsgált személy különféle tevékenységekkel, gondolatokkal vagy érzésekkel foglalkozik. Ehhez igen rövid felezési idejű, ártalmatlan radioaktív „festéket” juttatnak az alány vérebe, majd a gamma-sugárzás kibocsátási forrásainak helyét feltérképezve állapítják meg, hová mennyi került ebből az anyagból.

nyi dopamin szabadult fel a stimuláns hatására, mint nem pszichopátikus társaikban.

De ez még nem volt minden. Az agyi aktivitás hasonló mintázatát figyelték meg a kísérlet második részében, amikor a résztvevőknek nem adtak speedet, viszont azt mondták nekik, hogy egy egyszerű feladat teljesítése esetén pénzjutalmat kapnak. (Üzenem a kutatóknak: ha kell még önkéntes, hívjanak!) Az fMRI-vizsgálat most azt mutatta ki, hogy az erőteljes pszichopátikus tulajdonságokkal rendelkező személyek agyának dopaminos jutalmazási területén, a nucleus accumbensben több aktivitás volt észlelhető, mint a csak gyengén pszichopátikus alanyoknál.

„Régóta folynak olyan, a pszichopátiával kapcsolatos kutatások, amelyek a büntetéssel szembeni érzékenység és a félelem hiányára összpontosítanak – jegyzi meg David Zald pszichológus és pszichiáter, a tanulmány társszerzője.⁹⁶ – Csakhogy ezek a tulajdonságok nem jelzik különösebben hatékonyan az erőszakra vagy bűnözői viselkedésre való hajlamot... Ezeket az egyéneket a jelek szerint annyira erősen vonzza a jutalom – a répa –, hogy az teljesen elhomályosítja a kockázattudatot vagy a bottól való félelmet... Nem egyszerűen arról van szó, hogy nem értékelik eléggé a potenciális veszélyt, hanem arról, hogy a jutalom kilátása, a motiváció felülírja ezeket az aggodalmakat.”

Az efféle eredményeket alátámasztó bizonyítékokkal szolgál a törvénytörlesztési nyelvészet is. Az, ahogy egy gyilkos a tettéről beszél, a jelek szerint attól függ, hogy miféle gyilkos is az illető. Jeff Hancock, a Cornell Egyetem számítástechnika- és informatikaprofesszora, valamint a Brit Columbia Egyetemen dolgozó kollégái tizennégy pszichopata és harmincnégy nem pszichopata férfi gyilkos vallomásait hasonlították össze, és egyértelmű különbségeket találtak: nemcsak érzelmi tekintetben (a pszichopáták kétszer annyi, a fizikai szükségleteikkel kapcsolatos szót – például étel, szex vagy pénz – használtak, mint a nem pszichopáták, akik nagyobb hangsúlyt fektettek a szociális igényekre, például a családra, a vallásra vagy a spiritualításra), hanem a tett megindokolásában is.⁹⁷

A vallomások átiratainak számítógépes elemzéséből kiderült, hogy a pszichopata gyilkosok többször használtak vallomásaikban olyan kö-

tőszavakat, mint „mert”, „mivel” vagy „és ezért”, mintegy arra utalva, hogy a bűncselekményt valahogy „el kellett követni” egy bizonyos cél elérése érdekében. Különös módon a pszichopáták hajlamosak voltak arra is kitérni, mit ettek a gyilkosság napján. Ez utóbbi talán az ősi ragadozóösztönök valamiféle machinációja lenne?

Akárhogy is, a következtetések kevés kétséget hagynak. A pszichopata mindenáron jutalmat keres, fittyet hányva következményekre és kockázatokra egyaránt. Ami persze nagyban megmagyarázhatja azt is, miért találta Belinda Board és Katarina Fritzon nagyobbra a pszichopátikus jellemvonások előfordulási gyakoriságát egy csoport találomra kiválasztott cégvezető körében, mint egy nagy biztonságú börtön lakói közt. Pénz, hatalom, státusz és irányítás – ezek mind a vállalati fejeselek kiváltságai közé tartoznak, s bár önmagukban is roppant keresettek, együttesen ellenállhatatlan vonzerőt jelentenek az üzleti beállítottságú pszichopata számára, miközben felfelé kapaszkodik a ranglétrán. Gondoljon csak vissza Bob Hare korábban már említett profetikus figyelmeztetésére: „(A pszichopáták) minden olyan szervezetben megtalálhatóak, ahol bizonyos pozíciók és státuszok mások feletti hatalmat és ellenőrzést adnak azok betöltői kezébe, valamint lehetőséget nyújtanak az anyagi előnyök szerzésére.”

Néha jó munkát végeznek, de néha óhatatlanul nem. És ha a jutalmazásra épülő etika félresiklik, akkor – amint az várható – a siker gyorsan kudarccá válhat. Mindenütt ott lehetnek az arrogáns és rettenthetetlen Buzz Ricksonok, gyakorlatilag minden területen, amit csak el tudunk képzelni. Beleértve furcsamód a banki világot is.

Ami pedig Ricksonot illeti – ha esetleg kíváncsi lenne rá –, nos, ő holtan végezte: gépe Dover fehér szikláiba csapódott, és dicstelen tűzgömbbé robbant.

HIDEG ÉS FORRÓ

A pszichopáták félelemnélküliségét és összpontosítás képességét hagyományosan az érzelmi feldolgozás hiányosságainak tulajdonították, konkrétan az amygdala működési zavarának. A kutatók emiatt egészen a legutóbbi időkig úgy gondolták, hogy mivel nem képesek

a félelemre, nem képesek az empátiára sem. De egy 2008-as tanulmány, amelyet Shirley Fecteau és a bostoni Beth Israel Deaconess Egészségügyi Központ más munkatársai készítettek, egészen más fényt vetett a kérdésre, s azt sugallta, hogy a pszichopáták nem csupán képesek felismerni az érzelmeket, de jobbak is a felismerésében, mint mi.

Fecteau és a kollégái TMS-sel stimulálták a PPI-felmérésben magas pontszámot elért önkéntesek agyának szomatoszenzoros kérgét (az agy testi érzések feldolgozásáért és szabályozásáért felelős területét).⁹⁸ Korábbi kutatások azt mutatták, hogy ha valaki tanúja annak, amint valami fájdalmas dolog történik egy másik emberrel, annak hatására átmenetileg lelassul a TMS-re válaszul adott idegi ingerület, méghozzá a szomatoszenzoros kéregnek azon a területén, amely megfelel a fájdalom által érintett területnek – ez az agy erősen specializált, úgynevezett tükroneuronjai tevékenységének köszönhető.⁹⁹ Ha a pszichopáták képtelenek az empátiára, hangzott Fecteau feltételezése, akkor az idegi válasz ilyenfajta gyengülése kisebb mértékű kell, hogy legyen azoknál, akik magas PPI-pontszámot értek el, mint az alacsony vagy átlagos pontszámot elérőknél, és ugyanezen okból a pszichopátákra például kevésbé kellene átragadnia az ásításnak is, mint a lakosság átlagos tagjaira.¹⁰⁰

Csak hogy a kutatókat nagy meglepetés érte. Fecteau és csoportja éppen az ellenkezőjét találta annak, amire számítottak. A magas PPI-pontszámot elérőknél – azon belül is azoknál, akik a kérdőívnek az empátiával legszorosabban összefüggő „hidegszívűség” alszálláján értek el magas pontszámot – jóval nagyobb mértékű gyengülést találtak a TMS-reakcióban, mint az alacsony pontszámúaknál. Ez azt jelezheti, hogy a pszichopáták mások érzelmeinek felismerésére való képességei egyáltalán nem korlátozottak, sőt, kifejezetten tehetségesek ebben, és hogy a probléma nem az érzelmek felismerésével van, hanem azzal, hogy nincs kapcsolat az érző és az érzelmi alegységek között: vagyis tudják, mi az érzelem, de nem képesek átérezni azt.

Abigail Baird pszichológus is valami hasonlót fedezett fel. Egy fMRI segítségével végzett értelemfelismerési vizsgálatban azt találta, hogy a magas PPI-pontszámú önkéntesek amygdalájának aktivitása kisebb volt az alacsony pontszámúakénál, miközben hasonló érzelmekeket kifejező

arcképeket párosítottak (ez megfelel az érzelmi feldolgozás zavarának), csak hogy ezzel egy időben fokozott aktivitás volt kimutatható a vizuális és a dorzolaterális prefrontális kéregben,¹⁰¹ és munkatársai szerint ez azt jelzi, hogy „a magas pontszámú alanyok az értelemfelismerési feladatok során az észleléssel és a kognitív gondolkozással kapcsolatos területeket használják”.

Egy pszichopata, akivel erről beszéltem, így fogalmazott:

– Még a színvakok is tudják, mikor kell megállni a jelzőlámpánál. Meglepődne azon, mikre vagyok képes.

Vagy ahogy Homer Simpson emlékeztetett rá bennünket korábban: nem törődni valamivel egészen más dolog, mint nem érteni azt.

No persze a pszichopáták fokozott képessége mások érzelmeinek felismerésére bizonyos mértékben nagyszerű meggyőző és manipulációs képességeikre is magyarázatot adhat, mint ahogy arra is, hogy másoknál jobban képesek érzéseket színlelni, amely jelenségről már volt szó korábban. De azon képességnek, hogy külön tudják választani egymástól a „hideg” érzékszervi empátiát és a „forró” érzelmi empátiát, más előnyei is vannak – különösen azon területeken, ahol bizonyos fokú érzelmi szenvtelenséget kell fenntartani a feladat és annak végzője között. Ilyen terület például az orvostudomány.

Lássuk, mit mond az egyik legkiválóbb brit idegsebész arról, hogyan érzi magát, mielőtt a műtőbe lép:

– Hogy ideges vagyok-e egy nagyobb műtét előtt? Nem, azt nem mondanám. De azt hiszem, ez olyan, mint valami előadás. Az embernek fel kell szívnia magát. Emellett meg kell őriznie az összpontosítás képességeét, nem engedheti, hogy bármi elvonja a figyelmét. Jól kell végeznie a munkáját.

– Tudja, az imént említette a Különleges Egységeket. Nos, azt hiszem, könnyen lehet, hogy sok a hasonlóság a sebész és mondjuk az egy épület vagy repülőgép megrohamozására készülő katona mentalitása között. A munkát mindkét esetben „beavatkozásnak” nevezik. Az ember mindkét esetben előkészíti a felszereléseit, és maszkot húz. És az is igaz mindkét esetre, hogy hiába a sokéves képzés és gyakorlás, az soha nem készíthet fel teljesen az első bemetszés bizonytalanságára; arra

a lelkesítő töredékmásodpercre, amikor „berobban” az ajtón, amikor visszahajtja a bőrt, és hirtelen rájön... hogy BENN van.

– Mi a különbség a fejlődésnél meghatározott egy milliméteres hibatűrés és azon egy milliméteres hibatűrés között, amikor két fontos ér között kell dolgozni? Mindkét esetben élet-halál ura vagy, és döntened kell, hogy halált akarsz, vagy dicsőséget. A sebészetben szó szerint kielezett helyzetben vagy.

Ez a pasas egyébként jóval átlag feletti PPI-pontszámot ért el. Ha úgy véli, hogy ez meglepő a világ egyik legjobb idegsebésze esetében, akkor gondolja át még egyszer a dolgot! Yawei Cheng, a tajvani Nemzeti Jang-Ming Egyetem munkatársa és kollégái egy csoport olyan orvost vontak be egy vizsgálatba, akiknek legalább kétéves akupunktúrás tapasztalatuk volt már; de volt mellettük egy nem egészségügyi dolgozókból álló kontrollcsoport is.¹⁰² A kutatónő fMRI-vel vizsgálta az agyukat, miközben az önkéntesek azt nézték, hogyan szúrnak tűket emberek szájába, kéz- és lábfejebe. A megfigyelt reakció igen érdekes volt. Amikor a kontrollcsoport tagjai a tűk beszúrásáról készített videofelvételeket nézték, szomatoszenzoros kérgük az adott testrésznek megfelelő területei úgy világítottak, mintha karácsonyfaéggökkel aggatták volna tele őket, és ugyanez történt bizonyos más agyi területeken is, például az agykamrát bélelő szürkeállományban (amely a pánikreakciót koordinálja) és a cortex cingularis anteriorban (amely a hibák, a rendellenességek és a fájdalom feldolgozását végzi).

Ezzel szemben a szakértők agyában szinte semmi, a fájdalommal összefüggő aktivitást nem lehetett észlelni. Ehelyett a prefrontális kéreg középső és felső részében nőtt meg az aktivitás, valamint a fali és a halántéklebeny találkozási pontjánál: ezek mind olyan agyi régiók, amelyek az érzelmek szabályozásában és az tudatelméletben* vesznek részt.**

* Az a képesség, hogy mentális állapotokat, elképzeléseket, szándékokat, vágyakat, színlelést, tudást tulajdonítunk magunknak és másoknak. (a szerk.)

** Általános értelemben a tudatelmélet azon képességet jelenti – kognitív és érzelmi tekintetben egyaránt –, hogy megértünk másokat.

A szakértők emellett sokkal kevésbé minősítették kellemetlennek az akupunktúrás videókat, mint a kontrollcsoport tagjai. Ez számos olyan laboratóriumi vizsgálat eredményére emlékeztet, amelyekben a pszichopaták gyengébb élettani reakciókat (pl. szívritmus, bőrellenállás, kortizolszint) adtak a félelmetes, undorító vagy erotikus ingerekre, illetve a megterhelő szociális stressztesztekre, például a Trier-tesztre.¹⁰³

Amire a szakértők hosszas tapasztalat eredményeként tesznek szert, az a pszichopatáknál velük született adottság.

PICIT PSZICHOPATÁK?

Nem sokkal azután, hogy a kezembe akadt Yawei Cheng tanulmánya, repülőre ültem, Washingtonba utaztam, és elmentem az amerikai Országos Mentálhigiénés Intézetbe, James Blairhez. Blair a világ egyik legkiválóbb pszichopata-szakértője, és Joe Newmanhez hasonlóan lényegében mindent látott már.

– Kifizetődő pszichopatának lenni? – kérdeztem. – Na jó, talán nem állandóan, csak néha, amikor a helyzet úgy kívánja?

Blair óvatosan válaszolt, elvégre meglehetősen veszélyes ez az út.

– Tény, hogy ha rossz dolgok történnek, a pszichopátiával élő egyén talán kevésbé aggódik miattuk – mondta. – Az azonban nem egyértelmű, hogy egy ilyen helyzetben különösen jó lenne a döntéshozó képessége. Ráadásul azzal, hogy nem elemzi megfelelő módon a veszély szintjeit, könnyen lehet, hogy közeledni fog annak forrásához ahelyett, hogy távolodna tőle.

Más szóval, ha valahogy sikerülne egy kicsit kiengednünk a józan eszet, leolvasztanunk valamennyit a logikát magában foglaló jégtömbből, akkor igen, a pszichopatikus vonások előnyökkel járhatnának. Máskülönben viszont felejtjük el az egészséget!

De várjunk csak egy percet, gondoltam. Nem pontosan ez az, amit világunk hőseinél megfigyelhetünk? Őket senki sem vádolná helytelen döntésekkel. Na és mi van Bechara, Shiv és Loewenstein „funkcionális pszichopatáinak” teljesítményével? Vagy Frydman menő szélhámosai-val? (Oké, egy bizonyos, a kockázatkeresésért és agresszivitásért felelős MAOA polimorfizmus jelenléte még senkit sem tesz automatikusan

pszichopatává. De van összefüggés.) A dolgok alakulása alapján úgy tűnik, az adott körülmények között az általuk hozott döntések nagy valószínűséggel jobbak lennének, mint az ön által vagy az én általam hozottak.

Akkor talán erről van szó. Lehet, hogy az egyenlet egy kis kivonással válik igazzá:

Funkcionális pszichopata = pszichopata – rossz döntéshozatal

Szerettem volna egy másik véleményt is hallani a kérdésről; ezért felkerestem Kent Kiehl pszichopatavadászt. Kiehl az Új-mexikói Egyetemen pszichológiával és idegkutatással foglalkozik, és ő az igazgatója az Albuquerque-ben működő Elmeutató Hálózat Alap és Klinikai Kognitív Idegtudományi Mobil Léképezési részlegének (*Mobile Imaging Core and Clinical Cognitive Neuroscience at the Mind Research Network*) is. Talán már ebből is sejthető, hogy meglehetősen elfoglalt ember.

Így aztán csak egy kiküldetés során sikerült elérnem. Ez a kiküldetés egyébként még most is tart, és egyáltalán nem valamiféle szokványos üzleti út. Először is, a járműve egy tizennyolc kerekű kamion, amely olyan nagy, hogy amikor leparkol, mindig csodálkozom, hogy nem kell előzetesen engedélyt kérnie. A parkoláshoz tényleg nem kell engedély, a *letapogatáshoz* viszont igen – a kamionban ugyanis egy speciálisan erre a célra épített, kétmillió dollár értékű fMRI-berendezés van. Kiehl azért utazgat vele az új-mexikói állami börtönök között, mert szeretné feltárni a pszichopátia idegi alapjait.

Ugyanazt kérdeztem tőle, amit James Blairtől. Kifizetődő-e bizonyos esetekben pszichopatának lenni? Blairhez hasonlóan ő is körültekintően válaszolt.

– Mindenképpen logikus, hogy a pszichopatikus tulajdonságok normál eloszlást mutatnak a lakosság egészében – kezdte. – A spektrum felső végén lévők abban mások, hogy nem képesek kikapcsolni (a félelem-nélküliséget) azokban a helyzetekben sem, amikor az nem helyénvaló.

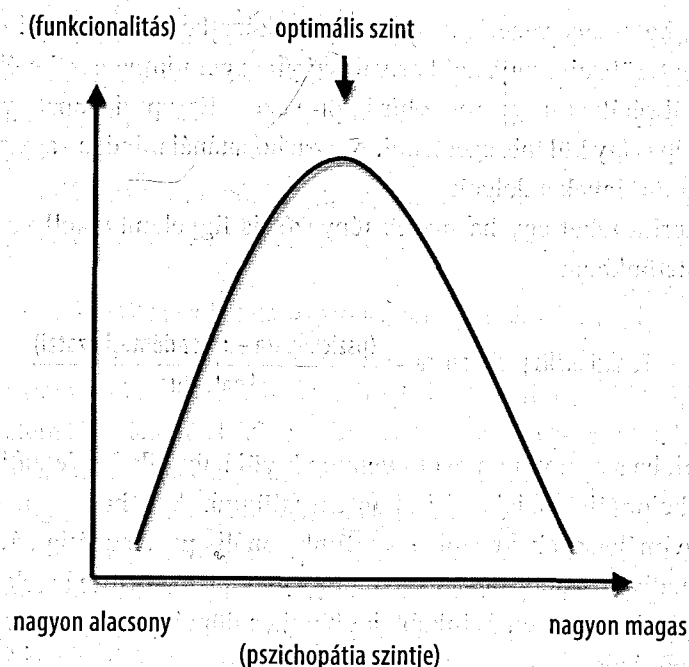
Lehet, hogy egy vezérigazgató nem kockázatkerülő az üzleti élet bizonyos területein, ugyanakkor valószínűleg nem jutna eszébe éjszaka, egyedül sétálgatni egy rossz hírű környéken. Egy pszichopata viszont nem képes így különbséget tenni. A pszichopatánál minden vagy semmi alapon történnek a dolgok.

Eszerint tehát egy harmadik tényezőt is figyelembe kell venni az egyenletünkben:

Funkcionális pszichopata = $\frac{\text{(pszichopata – rossz döntéshozatal)}}{\text{kontextus}}$

Ami, ha a számtant most figyelmen kívül hagyjuk, azt jelenti, hogy a funkcionális pszichopátia kontextusfüggő. Azt, hogy – a személységelmélet nyelvén szólva – a funkcionális pszichopátia „állapot”, nem pedig „tulajdonság”. És azt, hogy megfelelő körülmények között ahelyett, hogy rontaná, inkább javíthatja a döntéshozatal gyorsaságát és minőségét.

Hasonló következtetésre jutott az 1980-as években John Ray szociológus is. Ray egy fordított U alakú függvényt javasolt annak modelljeként, hogyan függ össze a pszichopátia és az életben elért siker (lásd 4.2. ábra).¹⁰⁴ A saját szavaival: „A pszichopátiának mind a szélsőségesen magas, mind pedig a szélsőségesen alacsony szintje káros lehet az alkalmazkodás szempontjából; e tekintetben a köztes szintek a legkedvezőbbek.”¹⁰⁵ Az, hogy a pszichopátia magas szintje káros az alkalmazkodás szempontjából, természetesen annak alapján mondható ki, amilyen gyakran a klinikai pszichopaták bajba kerülnek. A túl alacsony szint lehetséges károsására vonatkozó megállapításnak pedig a szorongásnak a pszichopátiában betöltött szerepére vonatkozó megfigyelés az alapja: a pszichopaták semmi jelét nem adják a szorongásnak. Aligha kell hangsúlyozni, milyen rendkívül káros hatású tud lenni a szorongás túl magas szintje. A normális, nem ápolat vagy fogva tartott populációkban tehát a szorongással szembeni viszonylagos immunitásuk előnyt jelenthet a pszichopaták számára.”

4.2. ábra: A pszichopátia és a funkcionalitás kapcsolata (Ray & Ray, 1982 nyomán)

Furcsa módon pontosan ezt találta Eyal Aharoni is a bűnözők körében. A bűnözői sikeresség titka a pszichopátia sem nem túl magas, sem nem túl alacsony szintje volt, hanem a közepes szint: ez olyasmi, ami nem került el a vállalati pszichopátia terén további kutatásokat folytató Bob Hare és Paul Babiak figyelmét sem.

Hare és Babiak kidolgoztak egy eszközt, amelynek a Business Scan (röviden B-Scan) nevet adták: ez a kérdőív négy alskálát ölel fel (személyes stílus, érzelmi stílus, szervezeti hatékonyság és szociális felelősségtudat), amelyeket úgy kalibráltak, hogy alkalmasak legyenek a pszichopátikus jellemzők kimutatására, de nem bűnözői populációkban (ahogy a PCL-R) és nem is a lakosság egészében (mint a PPI), hanem kifejezetten vállalati környezetben (lásd a 4.1. táblázatot).¹⁰⁶

Vezetői tulajdonság	Pszichopátikus tulajdonság
Karizma	Felszínes kellemesség
Önbizalom	Grandiozitás
Befolyásolási képesség	Manipuláció
Meggyőző erő	Szélhámosság
Látnoki gondolkodás	Bonyolult történetek kitalálása
Kockázatvállalási képesség	Ösztönösség
Cselekvésorientáltság	Izgalomkeresés
Képesség nehéz döntésekre	Érzelmi sivárság

4.1. táblázat: A B-Scan: vezetői tulajdonságok és azok pszichopátikus megfelelői

Ilyen környezetben az alapvető pszichopátikus tulajdonságok olykor átalakulhatnak azon kiváló vonásokká, amelyek a befolyásos vezetőket jellemzik. Annak érdekében, hogy értékelni lehessen az ilyen tulajdonságok jelenlétét – kellő érzékenységgel a kontextusra is –, rendkívül fontos, hogy a megfelelő kérdéseket tegyék fel, s a megfelelő kifejezéseket és nyelvezetet használják. A B-Scannek pontosan ez a célja, s ezt úgy valósítja meg, hogy a vállalati életbe illeszti a vizsgálandó tételeket, és a mindennapos üzleti nyelven fogalmazza meg azokat (pl. *Nem gond, ha egy üzlet megkötése érdekében hazudni kell. – egyetért/nem ért egyet: értékelje 1 és 4 közötti skálán*). Most dolgozunk azon, hogy kiküldjük egy sor brit ügyvédnek, brókernek és a Különleges Egységekbe tartozó katonának is, mivel látni szeretnénk, miből vannak. Ez egy különféle, nagy idegi terheléssel járó szakmák képviselői körében végzett „pszichológiai szövetmintavételnek” felel meg.

New York állam északi részén, egy kávézóban – Babiak vezetői és irányítási tanácsadó cégétől nem messze – felidézek egy beszélgetést, amelyet egy vezető brit ügyvéddel folytattam bel-londoni irodájában.

– Volt, hogy a tárgyalóteremben gyakorlatilag megsemmisítettem embereket – mondta a fickó –, keresztre feszítettem őket a tanúk padján. Számomra nem probléma, hogy egy állítólag megerőszkolt nőt a könnyekig gyötörjek. Tudja, miért nem? Mert ez a munkám. Ezért fizet meg az ügyfelem. A nap végén aztán megtehetem, hogy levegyem a köpenyemet és a parókámat, elmenjek egy étterembe a feleségemmel, és egyáltalán ne törődjek az egészszel, annak ellenére sem, hogy tudom, a nővel történtek talán az egész életét tönkretették.

– Másrészt viszont, ha a feleségem vesz egy ruhát az áruházban, elveszíti a blokkot, és engem kér meg, hogy vigyem vissza... hát, az egészen más tészta. Utálok ilyesmiket csinálni, reménytelen vagyok. Nyámnnyila alak...

Babiak bólint. Pontosan tudja, hová akarok kilyukadni. Pontosan ugyanarról a dologról van szó, aminek a vizsgálatára a B-Scant tervezték. Tejeskávét kortyolgatva szemléljük a Hudson folyót. A jegesen szürke víz fölött hatalmas felhőkontinensek nyomulnak előre lassan és könyörtelenül.

– Mit gondol – kérdezem –, fogunk valaha is valamiféle optimumértéket találni a B-Scannel? Egy olyan számot, amely a csúcsteljesítménynek felel meg?

– Lehetséges – vonja meg a vállát –, de az az érzésem, hogy az inkább egy tartomány lesz, ráadásul a szakmától függően kismértékben változhat is.

Egyet kell értenem vele. Akaratlanul is eszembe jut Johnny, és az, vajon ő hová esne a skálán? James Bondnak is volt engedélye a gyilkolásra, mégsem ölt válogatás nélkül, csak akkor, ha muszáj volt. De akkor a szeme sem rebbent.

ÖRÜLT, GONOSZ... VAGY SZUPERÉPELMÉJŰ?

Elmondom a funkcionális pszichopátiára vonatkozó elméletemet egy barátomnak is. Tom a brit Különleges Egységek tagja, s több titkos

bevetésen is részt vett már a világ legförrongóbb, legeldugottabb és legveszélyesebb vidékein.

Nagyon tetszik neki az egész.

Mesélek neki a szerencsejátéktestsztekről, az érzelem-felismerési feladatokról, Ahmed Karim transzkraniális hazugságjavítójáról és az akupunktúrás orvosokról. Aztán azt is elmondom, mit hallottam James Blairtól, Kent Kiehlől, Bob Hare-től, Paul Babiaktól és Peter Jonasontól.

– Pontosan mire akarsz kilyukadni? – kérdezi, amikor végül arról beszélek neki, hogy éjjellátó szemüveget feltenni és az északafgán hegyvidék sötét és mély barlangrendszeiben kesharcot vívni a talibánokkal valószínűleg nem fekdüdné minden katonának. – Arra, hogy örült vagyok? Hogy valamiféle féleszü fickóként olyan helyekre is berontok, ahová még az angyalok sem merészkednek be? És meg is ússza? Sőt, még meg is fizetik érte?

Miután sikerül kiszabadulnom szorult helyzetemből, Tom megoszt velem egy történetet. Néhány éve egy este hazafelé tartott, miután a moziban megnézte a *Fűrész* című filmet. Egyszer csak egy kapualjból eléjük ugrott egy fickó egy késsel. Tom barátnője halálra rémült, és elkezdte kapkodva szedni a levegőt. Tom azonban... hogy is mondjam, nyugodtan lefegyverezte a fickót, aztán elzavarta.

– Az egészben az a vicces – mondja Tom –, hogy a filmet kifejezetten ijesztőnek találtam. De amikor egyszer csak a való életben kerültem szorult helyzetbe, valahogy bekapcsoltam. Egyáltalán nem érintett meg a dolog. Nem voltam ideges. Nem izgultam. Egyszerűen... semmit sem éreztem.

Hasonló tapasztalatai vannak a korábban már említett idegsebésznek is. Bach *Máté-passióját* rendszeresen megkönnyezi. Ami pedig a focit illeti, és azt a csapatot, amelyiknek gyerekkora óta szurkol... nos, néha oda sem mer nézni.

– Hogy pszichopata lennék? – kérdezi. – Ebben nem vagyok biztos. Abban sem, hogy mit gondolnának erről a pácienseim. De tetszik a szó. És igen, amikor egy nehéz műtét előtt bemosakodok, tényleg így van: mintha jég áradna szét az ereimben. Az egyetlen dolog, amihez hasonlítani tudom, az a részegség. Csak éppen ez olyan részegség, amely nem

tompítja, hanem éppen ellenkezőleg, még élesebbé teszi az érzékeket; valamiféle megváltozott tudatállapot, amelynek nem a zavartság és az összevisszaság, hanem a pontosság és a tisztaság a lényege... Talán jobb szó lenne rá a „szuperélméjű”. Kevésbé cseng gonoszul. És... nem is tudom, spirituálisabb.

Felnevet.

– De persze az is lehet, hogy ez még örültebben hangzik!

V TEGYÉL PSZICHOPATÁVÁ!

Életünk nagy korszakai azok az alkalmak,

amikor elég bátrakká válunk ahhoz,

hogy gonosz tulajdonságainkat

a legjobb tulajdonságainkká kereszteljük át.

FRIEDRICH NIETZSCHE

VÁLTOZNAK AZ IDŐK

Ha az ember olyan sokáig volt szakterülete legelismertebb alakjainak egyike, mint Bob Hare, akkor joga van ahhoz, hogy megválogassa, kivel tölti az idejét a konferenciák alatt. Így amikor 2011-ben sor került a Pszichopátia Tudományos Tanulmányozásának Társasága (Society for the Scientific Study of Psychopathy) szokásos, kétévente megrendezett találkozójára – ez alkalommal Montrealban –, e-mailt küldtem a kiváló professzornak, hogy találkoztát kérjek tőle. Úgy éreztem, az lesz a legjobb, ha hivatalos hangnemet ütök meg: ha a rendezvény alatt rám tudna szólni egy kis időt, meghívhatnám-e egy kávéra, érdeklődtem.

A válasz szinte rögtön megérkezett: „Jobb szeretem a jóféle skót whiskyt, mint a kávé. A szálloda bárjában leszek. Én fizetek.”

Úgy is volt. Mind a három pontban.

Elhatároztam, hogy óvatosan indítok:

– Mondja, Bob, *maga* hány francos pontot ért el a PCL-R-ben? – kérdezem, miközben aprót kortyolok a húszéves whiskyből.

Elneveti magát.

– Nagyon keveset – feleli. – Úgy egyet vagy kettőt. A diákjaim mindig azt mondják, hogy nem ártana dolgoznom rajta egy kicsit. Bár nemrég

tettem valami „pszichopatikusát”. Megengedtem magamnak egy új sportkocsit. Egy BMW-t.

– Remek! – mondom. – Lehet, hogy a diákjai nagyobb hatással vannak magára, mint gondolja.

A második kérdésem már komolyabb volt:

– Ha körülnéz a modern társadalomban, mi a véleménye, nem válunk nagy általánosságban egyre pszichopatikusabbá?

Ez alkalommal a nagy ember tovább gondolkozik a válaszan.

– Általánosságban, azt hiszem, igen, a társadalom egyre pszichopatikusabb lesz – mondja végül. – Úgy értem, olyan dolgok történnek manapság, amilyeneket húsz, sőt, még tíz éve sem láttunk volna. A srácokat érzéketlenné teszi a normális szexuális viselkedés iránt az internetes pornográfiával való korai érintkezés. A „Bérbarát” oldalak egyre népszerűbbek lesznek a neten, mert az emberek vagy túl elfoglaltak vagy túl kockák ahhoz, hogy igazi barátokat szerezzenek. És nemrég olvastam egy jelentést arról, amely a csak női tagokból álló bandák számának jelentős emelkedését összefüggésbe hozza a modern videojáték-kultúra egyre erőszakosabb jellegével.¹⁰⁷ Tulajdonképpen úgy vélem, ha arra vonatkozó bizonyítékot keres, hogy a társadalom egyre pszichopatikusabb lesz, akkor a női bűnözés utóbbi időkben tapasztalt megugrása igen árulkodó. A Wall Streetről pedig hadd ne kezdjek el beszélni!

Hare álláspontja nagyon is érthető bárkinek, akit csak egy kicsit is érdekel, mit olvas a lapokban, mit lát a tévében vagy mibe botlik a neten. Japánban 2011-ben egy tizenhét éves fiú eladta az egyik veséjét, hogy az árából vehessen egy iPadet. Kínában egy balesetet követően – egy két éves gyermeket magára hagytak egy piac közepén, ahol egymás után kétszer is elgázolták, miközben az emberek, mintha mi sem történt volna, nyugodtan járkáltak körülötte – a felháborodott polgárok kérényt nyújtottak be a kormányhoz egy „Irgalmas Szamaritánus” törvény meghozataláért, hogy ilyesmi ne fordulhasson elő többet.

Másfelől persze a társadalomban mindig is történtek rossz dolgok, és nem kétséges, hogy a jövőben is elő fognak fordulni. A Harvard Egyetem pszichológusa, Steven Pinker nemrég megjelent „Természetünk jobb angyalai” (*The Better Angels of Our Nature*, 2011) című könyvében is

említést tesz erről.¹⁰⁸ Sőt, egy lépéssel még tovább megy. Szerinte az erőszak egyáltalán nem válik gyakoribbá, sőt, inkább csökken. A kegyetlen gyilkosságok és más szörnyű bűncselekmények nem azért kerülnek a lapok címlapjára, mert olyan gyakoriak – éppen ellenkezőleg, azért, mert annyira ritkák.

Nézzük például az emberöléseket! Kutatók átböngészték néhány európai ország bírósági feljegyzéseit, és kiderült, hogy az ilyen bűncselekmények aránya óriási mértékben csökkent az évek során.¹⁰⁹ A tizen-nyedek századi Oxfordban például úgy tűnik, a mai helyzethez képest szinte mindenki szorgosan öldökölt: akkoriban évi 110 gyilkosság jutott 100 000 lakosra, míg a huszadik század közepén, Londonban már csak egyetlenegy. Hasonló trendet dokumentáltak máshol is, Olaszországban, Németországban, Svájcban, Hollandiában és Skandináviában.¹¹⁰

Ugyanez érvényes a háborúra is.¹¹¹ Pinker számításai szerint a rengeteg konfliktus terhelte huszadik század hatmilliárd lakójából nagyjából 40 millióan estek el a harcmezőkön, ami 0,7 százalékos arálynak felel meg. Vegyük hozzá azokat is, akik a háborúval összefüggő okokból – járványok, éhínségek, népirtások miatt – veszítették életüket, és az áldozatok száma így 180 millióra nő. Ez elég soknak tűnik, de statisztikai értelemben még mindig viszonylag jelentéktelen, hiszen nagyvonalú számolással is csupán 3 százalékot tesz ki.

Hasonlítsuk ezt össze a történelem előtti társadalmaknál becsült aránnyal – ami nem kevesebb, mint 15 százalék –, és máris kezd világossá válni a kép. Az a bevert Neander-völgyi koponya, amelyet Christoph Zollikofer és munkatársai találtak Délnyugat-Franciaországban, csak a jéghegy csúcsa volt.

Efféle számok hallatán rögtön felmerül két kérdés is. Először is, megfelelőnek-e annak az ösztönösen érzett, de empirikusan meglehetősen spekulatív elképzelésnek, hogy a társadalom pszichopatikusága nem csökken, hanem nő? Másodszor pedig, ha csökken, akkor mi történt az eltelt években, ami ilyen drámai mértékben csillapította erőszakos és gyilkos késztetéseinket?

Nézzük először a második kérdést, amelyre a legkézenfekvőbb válasz – vagy legalábbis az, amelyik elsőként fog kiborulni az emberek

többségének magyarázatládájából – a jog. Thomas Hobbes 1651-es *Leviathan*-jában vetette fel elsőként azt az állítást, hogy a felülről betartatott állami ellenőrzés híján különösebb erőlködés nélkül változnánk át egy csapat kegyetlen vademberré. Ebben az elképzelésben bőven van igazság. Pinker azonban inkább egy lentől felfelé ható megoldás mellett teszi le a garast, és bár nem tagadja a jogi szankciók jelentőségét, úgy véli, főként egyfajta fokozatos, kulturális és pszichológiai érési folyamatról van szó: „A tizenegyedik vagy tizenkettedik századtól kezdődően az európaiak egyre inkább visszafogták késztetéseiket, mind jobban számítottak tetteik hosszú távú következményeire, és mind nagyobb mértékben vették figyelembe mások gondolatait és érzéseit¹¹² – mutat rá. – A folyamat a tizenhetedik–tizennyolcadik században érett be. A becsület kultúrája – készség a bosszúra – átadta helyét a méltóság kultúrájának – az érzelmek megzabolázására való készségnek. Ezek olyan, egyértelmű utasításokból fakadtak, amelyeket a kulturális döntőbírók adtak az arisztokratáknak és nemeseknek, lehetővé téve a számukra, hogy megkülönböztessék magukat a gonosztevőktől és bugrisoktól. De aztán a gyermekek a szocializációjuk során egyre korábban szívták magukba ezen eszményeket, míg második természetünkkel nem váltak. A normák emellett a felső osztályból fokozatosan szivárogtak le az őket utánozni kívánó burzsoá rétegekbe, onnan pedig az alsóbb osztályokba, míg végül az egész kultúrának részévé váltak.”

Ez történelmi és szociológiai szempontból is tökéletesen ésszerű. Ámde Pinker megfigyeléseiben néhány kritikus fontosságú, sokkal közvetlenebb következménnyel járó tétel is rejtőzik: finom szociobiológiai jelzések, amelyek alaposabb vizsgálat esetén segítenek egy érdekes kulturális paradoxon körének négyesítésében. És amelyek, ha érvényesek, bizonyos fokig az első kérdésünkre is megadhatják a választ: arra, hogyan lehetséges az, hogy egyfelől csökken a társadalom erőszakossága, másfelől viszont a jelek szerint egyre pszichopatikusabbá válik.

Vegyük például Pinker elegáns magyarázatát az ideológiai változás megindítójának szerepét betöltő „kulturális döntőbíróról”. E személyek a múltban hagyományosan a papok voltak. Vagy a filozófusok. Vagy a költők. Vagy, néhány ritka esetben, az uralkodók. Ma azonban, amikor

a társadalom egyre világiasabbá válik, a virtuális világegyetem pedig robbanásszerű gyorsasággal, mind mélyebben szövi át életünket, már egészen mások töltik be ezt a szerepet: popsztárok és színészek, média- és videojáték-mogulok, akik nem terjesztik a méltóság parancsait, hanem inkább feláldozzák azokat a kreatív pszichopátia oltárán.

Eleg bekapcsolni a tévét. Az NBC *Fear Factor* („Félelemfaktor”) című műsorában undorodó versenyzők falnak férgeket és rovarokat. A *The Apprentice*-ben (A *gyakornok*) gyakran és többnyire teljesen közönyösen hangzik el ez a mondat: „Ki van rúgva.” Simon Cowell sem a finom bírálatairól híres. És beleborzongok, ha Anne Robinson* helyébe képzelem magam, ahogy átható pillantást vet a kiszavazott játékosra, és mint valami démoni dominadiva, úgy közli vele: „Te vagy a leggyengébb láncszem. Viszlát!”

Ám a normáknak megfelelő viselkedésformák kulturális átadása csupán az egyik oldala Pinker szociobiológiai egyenletének. Egészen más kérdés, hogyan ivódnak be a társadalomba szokásos viselkedési szabályokként, míg végül „második természetünkkel válnak”.

Példaként nézzük a pénzügyi világot! A mohóság és a korrupció mindig is ott lebzseltek a nagyvállalkozások környékén, az amerikai polgárháború spekulánsaitól kezdve egészen az 1980-as évek thatcheri, kapitalista Nagy-Britanniájában a felszín alatt fortyogó bennfentes kereskedési botrányokig. Az új évezred azonban, úgy tűnik, példátlan vállalati bűnözési hullámot hozott. Soha nem látott mértékűvé váltak a befektetési átverések, az érdeklődések, az ítélőképességi kisiklások, meg persze az olyan örökzöld vállalati trükkök, mint a csalás és sikkasztás. Ez mind a gyakoriságukra, mind az érintett összegek nagyságára igaz.

A vállalatirányítási elemzők szerint több jelenség találkozásával magyarázható napjaink meglehetősen szennyezett levegőjű üzleti klímája. Ezek egyike természetesen a mohóság, a Gordon Gekko-jelenség** gerince. De fontos szerepet játszik benne az úgynevezett „kreatív könyvelés”.

* A BBC *The Weakest Link* (A leggyengébb láncszem) című vetélkedőműsorának népszerű vezetője. (a szerk.)

** *Tőzsdecápák* – A pénz nem alszik című film főhőse után.

Mivel a Wall Street és a londoni tőzsde továbbra is nyereségeket várt, az üzlet gyorsasága és összetettsége pedig exponenciálisan nőtt, a szabályok sajátos értelmezése és a ködösítés szinte elvárassá vált.

„Ahogy az értékpapírok, a könyvelési módszerek és az ügyletek összehasonlíthatatlanul bonyolultabbá válnak – állapítja meg Seth Taube tapasztalt vállalati ügyvéd –, sokkal könnyebb elleplezni a csalást.”¹¹³

Clive R. Boddy, a Nottinghami Üzleti Főiskola korábbi professzora nyíltan ki is mondja ezt – és a *Journal of Business Ethics* („Az üzleti etika”) című folyóirat egy közelmúltban megjelent számában kerek perec kijelenti: az összes gond hátterében a pszichopáták állnak.¹¹⁴ A pszichopáták, fejtegeti Boddy olyan stílusban, amely némiképp hasonlít Bob Hare és Paul Babiak előző fejezetben említett megnyilatkozásaira, kihasználják „a modern vállalatok viszonylag kaotikus voltát, beleértve a „gyors változásokat és a folyamatos megújulást”, valamint a „kulcsfontosságú személyi állomány” gyors cserélődését – s e körülmények nem csupán azt teszik lehetővé számukra, hogy „extrovertált személyes karizmájuk és sármjuk” kombinációja segítségével magas pozíciókat szerezzenek a fő pénzügyi intézményekben, hanem „láthatatlanná teszik viselkedésüket”, és, ami még nagyobb baj, „normális, sőt, ideális vezetőnek mutatják őket”.

No persze amint megfelelő helyzetbe kerülnek, ezek a nagyvállalati Attilák Boddy elemzése szerint „képesek befolyásolni az egész szervezet morális klímáját”, és „jelentős hatalomra” tesznek szert.

Cikkét súlyos váddal fejezi be. Szerinte a pszichopáták felelősek a globális pénzügyi válságért, mivel „önnön meggazdagodásuk és dicsőségük eltökélt, minden más megfontolást semmibe vevő hajszolása vezetett el a *noblesse oblige*, az egyenlőség és a tisztesség, sőt, minden, a vállalatok szociális felelősségével kapcsolatos szempont régimódi koncepcióinak sutba vetéséhez”.

Tagadhatatlan, hogy van abban valami, amit mond.

Másfelől viszont, ott van a társadalom általában, mondja Charles Elson, a Delaware-i Egyetem Weinberg Vállalatirányítási Központjának vezetője, aki szerint a problémáért nem szabad kizárólag a vállalati feje-
seket okolni, mivel fontos szerepe van benne az erkölcsi szabályszegések

kultúrájának is, amikor az igazságot az önértékek kőpadjára feszítik, az etikai határokat pedig gátlástalanul és lelkiismeretlenül elmoszák.¹¹⁵

Elson szerint a vízvázlat – legalábbis az Egyesült Államokban – Clinton elnök Monica Lewinskyvel folytatott viszonya volt. Meg persze az a tény, hogy az ügyet a kormánya, a családja és (nagyértékben) a hátrahagyott politikai öröksége is viszonylag épségben élte túl. De akárhogy is, a lényeg az, hogy a becsület és a bizalom máshol is visszaszorulóban vannak. A rendőrséget az intézményesített rasszizmus miatt bírálják. A sportot a teljesítményfokozó szerek mind szélesebb körű használata miatt. Az egyházat pedig a gyermekek szexuális jellegű bántalmazásáért.

Még maga a jog sem mentes a jelenségtől. Az Elizabeth Smart elrablása ügyében Salt Lake Cityben tartott tárgyaláson Brian David Mitchell – a hajléktalan utcai prédikátor és önjelölt próféta, aki elrabolta, megerőszakolta és kilenc hónapon át fogva tartotta (ami alatt egyébként az áldozat szerint szinte mindennap megerőszakolta) a tizennégy éves Elizabethet – ügyvédje az ítélelhozatal előtt arra kérte a bírót, hogy legyen elnéző az ügyfelével, mondván, hogy: „Smart kisasszony túltette magát rajta. Túlélte a dolgot. Ő jött ki belőle győztesen.”¹¹⁶

Ha már a tárgyalótermek környékén is ilyen szelek fújnak, akkor ki tudja, hová sodorhatnak bennünket.

AZ ÉNGENERÁCIÓ

A Harvard Egyetem Klubjában, sör és pattogatott kukorica mellett vettem fel Pinkernek, hogy elég fogós kérdéssel van dolgunk. Egyfelől bizonyítékaink vannak rá, hogy a társadalom egyre kevésbé válik erőszakossá, másfelől bizonyítékaink vannak rá, hogy egyre pszichopatikusabb lesz.

Mire a következő remek gondolatot vetette fel:

– Rendben, tegyük fel, hogy a társadalom *valóban* egyre pszichopatikusabbá válik. Ez nem jelenti szükségszerűen azt, hogy az erőszak is gyakoribb lesz. Nekem úgy tűnik, hogy a pszichopáták többsége nem erőszakos. Elsősorban érzelmi fájdalmakat okoznak, nem testieket...

– No persze, ha a pszichopátia valóban elkezd terjedni, akkor tényleg előfordulhat, hogy látunk némi – minimális – növekedést az erőszakos

cselekményekben, mondjuk a negyven-ötven évvel ezelőtti szinthez képest. De valószínűbb, hogy az erőszakos cselekedetek jellegében fogunk változást észlelni. Például véletlenszerűbbé válnak. Vagy gyakrabban szolgálnak valamiféle célt.

– Úgy gondolom, a társadalomnak nagyon pszichopatikusá kell válnia, ha el akarjuk érni azt a szintet, ahol mondjuk a középkorban tartottunk. Sőt, ez a szint már csak pusztán praktikus okokból sem érhető el.

– Cseppet sem lepődnék meg, ha kiderülne, hogy az elmúlt évtizedekben csekély mértékű ingadozások voltak megfigyelhetők a személyiségben vagy az emberek közti érintkezés stílusában. De a modern civilizáció erkölcei és etikettje túl mélyen ivódott már belénk, túlságosan beleágyazódott természetünk jobbik oldalába ahhoz, hogy egy kis kilengés, vagy ami még valószínűbb, egy taszítás a sötét oldal felé irányítsa.

Pinkernek igaza van abban, hogy a pszichopátia hosszú távon nem tartható fenn. Amint azt az előző fejezetben a játékelmélet segítségével bemutattuk, biológiailag nemigen rúg labdába. Azzal kapcsolatban, hogy milyen felszín alatti folyamatok állhatnak az erőszakos cselekmények motivációja megváltozásának hátterében, is igaza van. A londoni King's College Bűnügyi és Igazságügyi Központjának egy nemrég készült tanulmányához 120 elítélt utcai rablót kérdeztek meg pusztán csak arról, miért követték el tettüket.¹¹⁷ A válaszok nagyon sok mindent elárultak a mai brit utcákon uralkodó viszonyokról. Élvezetből. Pillanatnyi késztetés hatására. A státusz miatt. És anyagi haszonszerzés céljából... pontosan ebben a fontossági sorrendben. Ez ugyanaz a fajta közönyös, kérgesszívű viselkedési mintázat, amellyel gyakran találkozni a pszichopáták körében is

Eszerint egy szubpszichopatikus kisebbség felemelkedésének vagyunk tanúi, akik számára a társadalom lényegében nem is létezik? Az egyének egy új fajtájának, akiknek alig vannak fogalmaik a társadalmi normákról, nem tisztelik mások érzéseit, és alig törődnek tetteik következményeivel? Igaza lehet Pinkernek a modern személyiségstruktúra eme kismértékű ingadozásairól, és az azt alattomosan a sötét oldal felé taszigáló erőkről? Ha Sara Konrath és a Michigani Egyetem Társadalomkutató Intézetében dolgozó munkatársainak nemrég készült tanul-

mányában foglalt eredményeknek hinni lehet, akkor a válasz ezekre a kérdésekre: igen.¹¹⁸

Egy felmérésben, amelyben eddig már 14 000 önkéntes vett részt, Konrath megállapította, hogy a főiskolai diákok önmaguk által meghatározott empátiaszintje (amelyet az Interperszonális Reaktivitási Index-szel¹¹⁹ állapítottak meg) valóban folyamatosan csökkent az elmúlt három évtizedben, vagyis azóta, hogy a módszert 1979-ben alkalmazni kezdték. Ráadásul az elmúlt tíz évben határozottan felgyorsult a csökkenés üteme.

„A mai főiskolások mintegy 40 százalékkal kevésbé empatikusak, mint húsz-harminc évvel ezelőtti társaik voltak”, írja Konrath.¹²⁰

Jean Twenge, a San Franciscói Állami Egyetem pszichológiaprofesszora ennél is aggasztóbbnak tartja azt, hogy ugyanezen időszak alatt a diákok saját maguk által jelentett narcizmus szintje a másik irányban változott, méghozzá elképesztő mértékben.¹²¹

„A főiskolások jelenlegi csoportját, akiket néha az »Éngenerációnak« is neveznek – folytatja Konrath –, sokan a közelmúlt legönközpontúbb, legnarcisztikusabb, legversengőbb, legmagabiztosabb és legindividua-listább nemzedékének tartják.”¹²²

Aligha meglepő tehát, hogy a brit fegyveres erők korábbi vezetője, Lord James Dannatt nemrég azzal az ötlettel állt elő, hogy az újoncok egy része az alapkiképzés keretében részesüljön „morális nevelésben” is, mivel oly sokukból hiányzik az alapvető értékrend.

„Az emberek ma nem kerülnek olyan mértékben érintkezésbe a hagyományos értékekkel, mint a korábbi nemzedékek tagjai – magyarázza Dannatt –, ezért fontosnak érezzük, hogy erkölcsi alapértékeket adjunk át nekik.”¹²³

Dugjátok csak be őket a hadseregbe, szokták mondani régebben a vétkekről. Ma már ez nem megoldás – éppen elegenden vannak belőlük ott is.

Nem teljesen világos, hogy pontosan mi is az oka a szociális értékek eme hanyatlásának. A környezet, a példaképek és az oktatás hatásainak bonyolult együttese minden bizonnyal közrejátszik benne. Ám egy még alapvetőbb válasz csírái rejtőzhetnek egy másik tanulmányban, amelyet Jeffrey Zacks és munkatársai készítettek a St. Louis-i Washington Egyetem Dinamikus Kognitív Laboratóriumában.¹²⁴

Zacks és csoportja fMRI segítségével tanulmányozták önkéntesek agyát, miközben azok történeteket olvastak. Amit találtak, az roppant érdekes bepillantást nyújt abba, hogyan állítja elő agyunk az éntudatunkat. A szereplők helyváltoztatásai (pl. „kiment a házból az utcára”) a halánték-lebeny azon régióiban idéztek elő fokozottabb aktivitást, amelyek a térérzékelésben és térbeli tájékozódásban játszanak szerepet, míg a szereplővel érintkezésbe kerülő tárgyak esetén (pl. „felvett egy ceruzát”) hasonló aktivitásnövekedést okoztak a homloklebenynek azon a területén, amely fontos a fogó mozdulatok irányításához. De a legérdekesebb az volt, hogy a szereplő céljának megváltozása a prefrontális kéreg azon területein fokozta az aktivitást, amelyekről tudjuk, hogy károsodásuk a tervezett, szándékos tevékenységek sorrendjének és felépítésének ismeretében okoz zavarokat.

Úgy tűnik tehát, a dolgok elképzelése bizonyos fokig valóra is váltja azokat. Amikor történetet olvasunk, olyan mértékben azonosulunk vele, hogy „mentálisan stimulálunk minden egyes, a szövegben előforduló új helyzetet”, mondja a tanulmány vezető szerzője, Nicole Speer. Agyunk azután összeszövi ezeket az újonnan megismert helyzeteket az életünk-ből szerzett tudással és tapasztalatokkal, s a végeredmény dinamikus mentális képződmények szerves mozaikja lesz.

Egy könyv olvasása vadonatúj idegi útvonalatokat váj agykérgünk ősi alapközetébe. Átalakítja azt a módot, ahogyan a világot látjuk. Vagy ahogy Nicholas Carr fogalmazott nemrég megjelent, „Az olvasók álmái” (*The Dreams of Readers*) című értekezésében: „fogékonyabbá tesz bennünket mások belső élete iránt”¹²⁵.

Vámpírokká válunk anélkül, hogy megharaptak volna. Más szóval, empatikusabbak leszünk. A könyvek hatására olyan módon látjuk a világot, ahogyan az interneten való felszínes böklészás és az ott kínált, pergő virtuális világban való elmerüléssel nem lehetséges.¹²⁶

BŰNÖS, DE NEM HIBÁS

Montrealban eközben Bob Hare-rel már a második whiskynél tartunk. Az empátia és a perspektívák témájában az „idegi jog” megjelenéséről beszélgettünk – ez a most kialakulóban lévő tudományág azon egyre fokozódó érdeklődésnek köszönheti létét, amelyet a bíróságok tanúsítanak az élvonalbeli idegkutatások iránt.¹²⁷

A vízvázlatnak számító tanulmányt 2002-ben adták ki, és szerzői arról írtak, hogy az egyik idegi ingerületátvivő vegyület anyagcseréjében szerepet játszó gén egy funkcionális polimorfizmusa pszichopatikus viselkedést jelez előre azon férfiaknál, akikkel gyermekkorukban rosszul bántak.¹²⁸ A szóban forgó gén – amint azt korábban már említettük, a saját rögtön a „harcos gén” néven kezdte emlegetni – a monoamin-oxidáz A (MAOA) nevű enzim termelését szabályozza, amelyről korábban már megállapították, hogy alacsony szintje az egerekben összefüggésben áll az agresszív viselkedéssel.

Ámde Avshalom Caspi és Terrie Moffitt, a londoni King's College Pszichiátriai Intézetének munkatársai tovább tanulmányozták a kérdést, és egy úttörő jellegű tanulmányban, amely a serdülőkortól a felnőttkorig kísért figyelemmel a gyermekeket, hasonló megállapításra jutottak az ember esetében is. Azoknál a kisebb korokban bántalmazott vagy elhanyagolt fiúknál, akik a gén egy alacsony MAOA-szintet kódoló változatával rendelkeznek, nagyobb a veszélye annak, hogy idősebb korukra erőszakos pszichopátákká válnak. Ugyanakkor azoknál, akiknek hasonlóan nehéz gyermekkoruk volt, de többet termelnek az enzimből, csak ritkán fordulnak elő efféle problémák.

A felfedezés híre a tárgyalótermekbe is eljutott, s még az is előfordulhat, hogy teljesen átírja a bűnre és büntetésre vonatkozó alapvető szabályokat.¹²⁹ Azt, hogy „jó” vagyunk, vagy „rosszak”, részben a génjeink, részben pedig a környezetünk határozzák meg.

Mivel azonban egyiket sem választhatjuk meg, van egyáltalán választásunk?

Bradley Waldroup védőügyvédje, Wylie Richardson a tennessee-i Nashville-ben lévő Vanderbilt Egyetem törvényszéki pszichiáterét, William Bernet professzort szólította a tanúk padjára.¹³⁰

Nem kis feladatra vállalkozott.

Waldroupot Tennessee állam történetének egyik legsúlyosabb és legszörnyűbb bűncselekményével vádolták. Amikor a lakókocsiban élő férfit meglátogatta különvált felesége, négy gyermekük és a feleség egy barátnője, Waldroup a saját szavaival élve „bekattant”. Fogta 22-es kaliberű puskáját, nyolcszor hátba lőtte a barátnőt, majd egy bozótvasgató késsel a koponyáját is felhasította. A kést ezután a felesége ellen fordí-

totta, levágta a nő egy ujját, majd többször megszurta és megvágta, hogy aztán taktikát váltson, és egy lapáttal eszméletlenre verje.

A felesége csodával határos módon túlélte a támadást. A barátnő sajnos nem. Ami azt jelentette, hogy ha Waldroupot bűnösnek találják, halálbüntetés várhatott rá.

Richardsonnak azonban más elképzelései voltak.

– Igaz-e az – kérdezte Bernetet –, hogy a vádlottnál egy olyan génváltozat van jelen, amely alacsony MAOA-szintet kódol?

– Igaz – felelte Bernet.

– És igaz-e az is – folytatta az ügyvéd –, hogy a szülei gyermekkorában rendszeresen és durván verték?

– Igaz – mondta ismét Bernet.

– Akkor viszont milyen mértékben tekinthető felelősnek az ön előtt álló férfi a tetteiért? – tette fel a döntő kérdést Richardson. – Mennyire gyengítette meg szabad akaratát az örökletes hajlama?

Valóban döntő, úttörő jellegű kérdés volt, különösen Bradley Waldroup számára, akinek szó szerint az élete múlt a válaszon.

Nos, a válasz is úttörő jellegű volt. A bíróság úgy vélte, ezen bizonyíték alapján felmentik a gyilkosság vádjá alól, és csak szándékos emberölésért ítélik el. Ez történelmi jelentőségű döntés volt, amelynek értelmében a viselkedésgenomika az egyébként biztosnak tűnő halálos ítéletet életfogytiglani börtönre változtatott.

Az idegi jog témája egyébként egy átfogóbb beszélgetés során merült fel, amely a kulturális idegtudománnyal foglalkozott, vagyis annak tanulmányozásával, hogyan alakítják egymást a különféle korokban és kultúrákban a társadalom értékei, szokásai és hiedelmei, illetve a genomikus*, az idegi és a pszichológiai folyamatok.¹³¹ Ha a társadalom valóban egyre pszichopatikusabbá válik, gondoltam, akkor vajon létezik egy gén, amely máris javában azon dolgozik, hogy több pszichopatát állítson elő? Vagy inkább arról van szó, amit Steven Pinker fejtegetett

* A genomika egy új tudományág, amely arra törekszik, hogy leírja és megmagyarázza a teljes genom genetikai információ-tartalmát, szerveződését, szerepét, valamint kialakulását, azaz evolúcióját. (a szerk.)

a „méltóság kultúrájáról” szóló érvelésében, hogy a szokások és erkölcsök egyre inkább szocializálódnak, míg végül a második természetünkkel válnak?

Hare úgy véli, hogy mindkettőben lehet némi igazság: abban is, hogy a pszichopatáknak most elég jól megy, és abban is, hogy minél jobban megy nekik, annál inkább normává válik a viselkedésük. Felhívja a figyelmet az epigenetika megjelenésére; a genetikának ez a vadonatúj ága nagyon egyszerűen fogalmazva azzal foglalkozik, hogyan változhat meg a gének aktivitása olyan módon, amely nem jár a genetikai kód szerkezetének megváltozásával, ennek ellenére továbbadódik a következő nemzedékeknek.¹³² A génexpresszió ezen jellegzetességeit afféle „kapcsolók” szabályozzák, amelyek a genomon helyezkednek el, s az olyan környezeti tényezők, mint az étrend, a stressz vagy akár a magzati tápanyagellátás e kapcsolók segítségével, nem pedig bonyolult belső átalakításokkal szólnak bele a folyamatba. Afféle csintalan biológiai kopogó szellemekként kapcsolgathatják be és ki a géneket, s éreztethetik jelenlétüket olyan ősi szobákban, amelyeket eredeti tulajdonosaiktól és lakóiktól örököltünk.

Hare mesél egy, még az 1980-as években, Svédországban készített tanulmányról.¹³³ A tizenkilencedik század első felében az ország egy eldugott, északi részét, Överkalixot hosszabb időn át igen kiszámíthatatlanul termés sújtotta. Az évekig tartó éhínségeket időnként egy-egy különösen bőséges esztendő szakította meg.

A gondosan vezetett mezőgazdasági feljegyzések és az időszak országos egészségügyi adatainak összehasonlításakor a tudósok valami egészen különös és rejtélyes dologra bukkantak: olyan, epidemiológiai öröklődési jellegzetességekre, amely a feje tetejére állította a genetika tudományát.

Azon férfiak fiainál és unokáinál, akiknek a serdülőkor előtti évek* éhínségek idejére estek, kisebb volt a keringési betegségben (pl. szélütés, magas vérnyomás vagy koszorúér-betegség) való elhalálozás kockázata.

* Egészen pontosan az úgynevezett lassú növekedés időszakáról van szó, azaz a pubertást közvetlenül megelőző időről, amikor a környezetnek nagyobb hatása van a szervezetre. A fiúknál ez a kritikus időszak általában a kilenc- és tizenkét éves kor közé esik.

Ugyanakkor azon férfiak fiainál és unokáinál, akiknek a serdülőkor előtti időszaka bőséges évekre esett, határozottan nagyobb volt a cukorbetegséggel összefüggő problémák jelentkezésének a valószínűsége.

Ez egészen hihetetlen összefüggés. Bár semmit sem tettek érte; az egymást követő nemzedékek férfi tagjai keringési és belső elválasztású mirigyrendszerének jövőjét egy rég letűnt, jóval a születésük előtti kor véletlenszerű ökológiai szükséghelyzetei befolyásolták.

Alig hittem a fülemnek.

– Tehát lehetséges – kérdezem, megpróbálva egyesíteni mindent: Pinkert és a kulturális döntőbírókat, Boddyt és a vállalati Attilákat, meg az egész genetikai hókuszpókust –, hogy a pszichopáták „dobtak egyet a kockával”, s idővel egyre többen dobunk ugyanúgy?

Hare újabb kört rendel.

– Nemcsak erről van szó – mondja –, hanem arról is, hogy ha a színfalak mögött az epigenetika is elkezd beleszólni a dologba, akkor a kocka egyre inkább „cinkeltté” válik. Nem kétséges, hogy vannak olyan elemei a pszichopatikus személyiségnek, amelyek ideálisan alkalmasak ahhoz, hogy a segítségükkel a csúcsra jussanak. Aztán ha már ott vannak, a helyzetüknél fogva elkezdhetnek fütyülni, hogy hasonszőrű társaik annak megfelelően táncoljanak... Nézd csak meg például, mi történt a Wall Streeten... Az is felülről indult. Aztán ahogy megerősödött, lehetővé tette, hogy az alsóbb vezetői szintek ilyen környezetben legjobban boldoguló tagjai is elkezdjenek felfelé lépkedni...

– Volt egy író még a hatvanas években, Alan Harrington, aki úgy vélte, hogy a pszichopáták képezik az evolúció következő lépcsőfokát: ők a természetes kiválasztódás legújabb trükkje, ahogy a társadalom egyre gyorsabbá és szabadabbá válik.¹³⁴ Lehet, hogy igaza van. Ezt egyelőre nem lehet megmondani. De az biztos, hogy a genetikai laboratóriumokban e pillanatban is roppant érdekes kutatások folynak.

– Említettem már azt a cikket, amelyikben kimutatták, hogy azok, akiknek magas a tesztoszteronszintjük, és a szerotoninreceptor-génjeiken hosszú allélek vannak, a szociális dominanciát jelző fenyegetések hatására gyengébb amygdalareakciót tanúsítanak?¹³⁵

– Tessék, itt van neked egy lehetséges pszichopatagén. Egy helyen találkozok a magas agresszivitás és az alacsony szintű félelem...

GARY GILMORE SZEME

Az órára pillantok. Nem sokkal múlt kilenc óra, és a bár kezd megtelni. Vicces, hogy a háttérben a *The Adverts Gary Gilmore szeme* című száma szól – egy régebbi posztpunk dalocska, amelyben az énekes azon tűnődik, milyen lehet Gary Gilmore szemén át látni a világot.¹³⁶ Ez érdekes kérdés – és van, aki tudja rá a választ. Gilmore ugyanis azt kérte, hogy kivégzése után a szerveit használják fel átültetésekhez. Óhajának megfelelően szaruhártyáit néhány órával a kivégzés után két páciens szemébe ültették át.

Gilmore persze a bűnügyi történelem szuperpszichopatáinak egyike – azon ritka csoport egyik tagja, akiknél a keverőpult összes kapcsolója a maximumra van állítva. A volt cipőbolti eladó 1977 telén került kivégzőosztag elé az egyébként teljesen jellegtelen utahi városkában, Draperben. Előző év júliusában onnan néhány kilométerre, egy benzinkútnál agyonlőtte a kútkezelőt – hogy miért, azt maga sem tudja –, aztán moziba ment a barátnőjével. Másnap egy motel tisztviselőjét lőtte közvetlen közelről fejbe.

Hat hónappal később, miután utolsó vacsorájaként hamburgert, tojást és krumplit evett, Gilmore-nak szembe kellett néznie az öttagú kivégzőosztaggal. A börtönigazgató meghúzta a férfi fejét és mellkasát rögzítő borszíjakat, és kör alakú szövet célpontot tűzött a szíve fölé. Ezután kiment a kivégzőkamrából, és arcát a hűvös, tiszta kémlelőüveghez nyomta.

Most már semmi sem menthette meg Gilmore-t, legfeljebb egy csoda vagy egy utolsó pillanatban érkező kegyelem. De persze Draperben akkoriban egyik sem volt túl gyakori. Egyébként is, Gilmore néhány hónappal korábban visszavonta a kegyelmi kérvényét. Meg akart halni, vagy legalábbis ezt mondta az ügyvédjének.

Reggel nyolc óra volt, amikor a kivégzőosztag tagjai felemelték a puskát. Mielőtt fejére húzta volna a szokásos, fekete kordbársony csuklyát, a börtönigazgató – szintén a szokásoknak megfelelően – megkérdezte Gilmore-tól, akar-e még valamit mondani.

Gilmore egyenesen maga elé meredt, a szeme hidegebb volt a fehér cápáénál is, ahogy a halál mások számára nem hallható mennydörgése végigdübörgött a lelkén.

– Essünk túl rajta! – mondta.

Még szól a szám, amikor ismét Hare-hez fordulok.

– Kíváncsi vagyok, milyen lenne *tényleg* Gilmore szemével látni – mondom elgondolkozva. – Úgy értem, igazából. Ha valaki egy órára pszichopátává tudna változtatni, kipróbálnád?

Hare felnevet.

– Most már talán igen. Az én koromban. De előbb el kellene tőlem venniük a BMW-m kulcsát!

Felhajtjuk maradék italunkat, aztán megyünk a magunk útján. De a dal bogarat ültetett a fülembe, és ahogy Montreal óvárosának utcáin bolyongok, egy örült ötlet kavarg a fejemben. Hogy is volt az a tanulmány, amelyben Ahmed Karim jobb hazudozókká tette az embereket azzal, hogy transzkraniális mágneses stimulációval „kiütötte” morális döntéshozatali régióikat a prefrontális kéreg elülső részén?

Ha egy kapcsolót magasabb értékre lehet állítani, akkor miért ne tehetnénk ezt meg többel is?

VONZÓ SZEMÉLYISÉG

A transzkraniális mágneses stimulációt (röviden TMS) Anthony Barker és munkatársai fejlesztették ki 1985-ben, a Sheffieldi Egyetemen, bár a módszer története ennél messzebbre nyúlik vissza.¹³⁷ Az idegek és izmok elektromos ingerelhetőségét már vagy 200 évvel Barker munkája előtt, az 1780-as években felfedezték, amikor Luigi Galvani olasz anatómus és orvos, valamint honfitársa, Alessandro Volta egy egyszerű elektromos generátor és néhány levágott békaláb segítségével kimutatták, hogy az idegek Descartes egykori elképzelésével ellentétben nem vizet továbbító csövek, hanem elektromos vezetők, amelyek információkat szállítanak az idegrendszerben.

Azóta persze sokat fejlődött a tudomány. Míg Barker és munkatársai a TMS első kipróbálásakor beérték azzal, hogy a mozgatókéregből egyszerű idegi impulzusokat továbbítottak a gerincvelőbe, amivel izom-

összehúzódnásokat váltottak ki, ma már egészen más a helyzet. A TMS-t széles körben alkalmazzák diagnosztikai és terápiás céllal egyaránt, igen sokféle neurológiai és pszichiátriai állapotban, a depressziótól kezdve a migrénen és a szélütésen át egészen a Parkinson-korig.

A TMS működése azon az elven alapul, hogy az agy elektromos jelek továbbításával működik, s ezért más hasonló rendszerekhez hasonlóan az elektromos környezete megváltoztatásával a működési módja is megváltoztatható. Az általában használt berendezésnek két kulcseleme van: egy nagy teljesítményű elektromágnes, amelyet a fejre helyeznek, és amely folyamatosan, a kezelő által meghatározott frekvenciával lüktető mágneses erőteret hoz létre, és egy műanyaggal bevont tekercs, amely a koponyacsonton át az agy pontosan behatárolt régióira fókuszálja azokat a mágneses impulzusokat, s ezzel stimulálja az agykéreg megfelelő részeit.

A pszichopátákról más sok mindent tudunk, például azt is, hogy agyuk villanykapcsolói nem egészen úgy vannak bekötve, mint a többi ember agyáé, és hogy az e tekintetben leginkább érintett területek egyike az amygdalának nevezett, földimogyoró nagyságú képződmény, az agy kellős közepén. Amint azt korábban már említettük, az amygdala az agy érzelmi irányítótornya. Folyamatosan ellenőrzi érzelmi légterünket, s felelős azért, amit a különféle dolgokkal kapcsolatban érzünk. A pszichopátáknál azonban e légtér egy része – az, amelyik a félelemnek felel meg – teljesen üres.

A villanykapcsoló-hasonlatnál maradva a TMS-t úgy is elképzelhetjük, mint egy fényerő-szabályozó kapcsolót. Miközben információkat dolgozunk fel, agyunk gyenge elektromos jeleket gerjeszt. Ezek a jelek nemcsak az izmokat működtetik, hanem kérészéletű adatrajokként úszkálnak ide-oda az agyban is, létrehozva a gondolatainkat, emlékeinket és érzéseinket. A TMS képes megváltoztatni e jelek erősségét. Ha elektromágneses hullámokat bocsátunk át az agykéreg pontosan behatárolt részén, azzal felerősíthetjük vagy gyengíthetjük a jeleket, vagy segíthetjük az adatrajokat továbbjutni, vagy gátolhatjuk a haladásukat.

Talán nem is kellene már magyarázni: ha az amygdalában gyengítjük a jeleket, és – ahogyan Ahmed Karim és kollégái tették a Tübingeni

Egyetemen – az agy erkölcsösségért felelős részein, azzal jó eséllyel „pszichopatasíthatjuk” az embert. Liane Young és az MIT-n dolgozó csoportja már tovább is léptek Kárimékhoz képest, és igazolták, hogy ha a jobb oldali fali és halántéklebeny találkozási területét – annak is egy pontosan meghatározott kis régióját – ingerlik TMS-sel, az nemcsak a hazugságra való képességeket befolyásolja jelentősen, hanem a morális következtetéseket is, különös tekintettel azon képességre, hogy szándékosságot tulajdonítsunk mások tetteinek.¹³⁸

Fogom a telefont, és felhívom régi cimborámat, Andy McNabet. Éppen egyhetes sivatagi kikapcsolódáson van: egy Harley Davidsszal száguldozik fel-alá Nevadában.

– Sisak nélkül! – kurjantja.

– Te Andy – mondom –, mit szólnál egy kis versenyhez, amikor hazajöttél?

– Fasza! – bömböli. – Miről lenne szó?

– Mit szólnál ahhoz, ha te meg én beülnénk a laborba, egy kis lazasági tesztre? És én győznék?

Eszelős kacagást hallok.

– Jól hangzik – feleli aztán. – Benne vagyok! De azért van itt egy kis gond, Kev. Hogy a francba akarsz legyőzni?

– Egyszerűen – mondom sejtelmesen.

KÜLÖNLEGES „SZERZŐI” EGYSÉG

Azon olvasók kedvéért, akik az elmúlt húsz évet egy barlangban töltötték (kivéve talán a tálibokat), vitathatatlan, hogy Andy McNab volt az őfelsége fegyveres erőinél szolgálatot teljesítő leghíresebb katona, egészen addig, amíg Harry herceg 2005-ben Etonban szögre nem akasztotta a pólóútját. Az első öbölháború idején Andy volt a parancsnoka a Különleges Egységek Bravo Two Zero jelű, nyolcfős járőrének, amely azt a feladatot kapta, hogy gyűjtsön információkat a Bagdad és Északnyugat-Irak közötti kommunikációs összeköttetésekről; továbbá kutassa fel és semmisítse meg a térségbe telepített iraki Scud-rakéta-kilövő állásokat.

A fiúknak azonban hamarosan más dolguk is akadt. Néhány nappal a ledobásuk után a járőrt észrevette egy kecskepásztor. Így lelepleződvn

nem tehettek mást, mint hogy elindultak a szíriai határ felé. 300 kilométert kellett megtenniük a sivatagon át. Gyalog.

Csak egyikük jutott el odáig. Három katonát megöltek, a többi négyet pedig – köztük Andyt is – elfogták az irakiak. Fogvatartóikról legyen elég annyi, hogy soha egyikük sem kapna saját talkshow-t a tévében... mint ahogy plasztikai sebésznek sem vennék fel őket. A legtöbben egyetértenek abban, hogy van az ember megnyugtatójának kellemesebb módja is, mint ha cigarettákat nyomnak el a nyakán. Meg hogy az állkapocs vonala finomabb eszközökkel is módosítható, mint az AK-47-es gépfegyver tusa. A korszerű orvostudomány csodáinak köszönhetően Andy szájában ma több a porcelán, mint a Buckingham-palota összes fürdőszobájában együttvéve.

Ő már csak tudja: 1991-ben ott vette át a királynőtől a Kiváló Szolgálatért Érdemérmét.

A kitüntetés csak a kezdet volt. 1993-ban egy, a járőr nevét viselő könyvben Andy minden véres részletre kiterjedően megírta a történetüket, s ezzel lényegében egy csapásra meghatározta a modern katonai emlékiratok jellegét.¹³⁹ A Különleges Légiszolgálat (SAS) egy akkori parancsnokának szavaival élve a Bravo Two Zero története „örökre az ezred történetének része lesz”.

Nem tréfált. Sőt, a könyv azóta az általánosabb kultúrtörténetre is rányomta a bélyegét. Andy pedig szinte önálló márka lett.

Néhány éve Sydney-be repültem, és a gép éjszaka Afganisztán fölött haladt át. Messze alattunk, a Hindukus hegyei közti veszélyes sötétségben a szakadozott felhőtakaró résein át időnként apró fénypontokat láttam. Mi a csuda lehet az, töprengtem. Talán nomád állattartók tábor-tüzei? Vagy félszemű tálib hadurak titkos rejtekhelyei?

A pilóta mintha csak a gondolataimban olvasott volna, mert abban a pillanatban megszólalt a hangosbeszélő:

– A gép jobb oldalán utazók most azt láthatják, amint az SAS tagjai odalent a laptopjaikon a legújabb bestsellereiket írják.

A pilóta kikapcsolta a hangosbeszélőt. Mindenki nevetett, Andy is így tett volna, ha ott lett volna. De azt hiszem, éppen fölötte repültünk át.

– Az egyik első dolog, amire az ember Andyvel kapcsolatban rájön – és átkozottul hamar rájön –, az az, hogy egyáltalán nem érdekli semmi. Semmi sem szent a számára, és semmi sem képes akár csak egy kicsit is kizökkenteni őt a nyugalmból.

– Pár napos koromban találtak rám – magyarázta, amikor először találkoztunk a London Bridge állomáson. – Innen nem messze, a Guy's Kórház lépcsőjén. Azt mondják, egy Harrods áruházi táskába voltam bugyolálva.

– Ugye csak viccelsz: – mondom. – Ez komoly?

– Igen – feleli –, így volt.

– Ez döbbenet – mondom. – Hihetetlen. Bevallom, mindig úgy gondoltam, hogy a TK Maxx cuccok jobban illenek hozzád.

– Te nyavalyás! – bödül fel. – Ez jó volt. Tetszett!

Egy, a BBC számára készített rádióműsor apropóján találkoztunk. A műsor címe „Extrém meggyőzés” (*Extreme Persuasion*), és azt szeretném kideríteni, vajon bizonyos pszichopatikus tulajdonságok nem jönnek-e kapóra az SAS-ben?¹⁴⁰ Például bármilyen furcsa is, az, hogy az embert semmi sem hozza ki a sodrából. Nem ér csalódás. Ha valaki szeretne belépni a Különleges Egységekbe, annak itt egy ingyenes jó tanács: amennyiben rosszul bírja, ha a szüleiről beszélnek, maradjon inkább otthon.

– A laktanyába bekerülve az egyik első dolog, ami feltűnik, a heccelődés – mondja Andy. – Gyakorlatilag folyamatosan megy. Mindenki mindig mindenkit cikiz. Húzzák egymást. És mint szinte mindennek a Különleges Egységeknél, ennek is megvan az oka.¹⁴¹ Arra tanítanak bennünket, hogy ha elfognak, legyünk „szürke alakok”. Tettessük magunkat fáradtnak, olyannak, akinek elege van az egészből. Keltsük azt a benyomást kihallgatóinkban, hogy szart sem tudunk. Hogy nem sok hasznunkat veszik.

– Na most, ha a fogvatartóid értik a dolgukat, akkor elkezdene gyengeségeket keresni. Figyelik a legapróbb reakciót is – futó mikro-archi-fejezéseket, végtelenül kicsi szemrebbenéseket –, amelyek a tényleges szellemi állapotodról árulkodnak. És ha találnak bármit, akkor hidd el nekem, annyi volt, haver. Vége. Vagy hogy másként fogalmazzak: ha

gondjaid vannak a farkad nagyságával, nem egy iraki vallatószooba a legjobb hely arra, hogy rájössz erre.

– Az egységeknél ezért mindent szabad. A cikizésnek fontos feladata van: hatékony módszer a pszichológiai immunitás kialakítására. Egyfajta védőoltás azon szarságok ellen, amikkel, ha elfognak, próbálkoznunk fogunk nálad. Rossz dolog, de abból még a legjobb, ha érted, mire gondolok. Meg egyébként is, nincs is jobb egy jó kis zrikálásnál, nem igaz?

Ha ő mondja... De nem a szellemi szívósság a Különleges Egységek katonái és a pszichopaták egyetlen közös vonása.

Ott van a félelemnélküliség is.

Pár évvel ezelőtt, egy gyönyörű tavaszi délelőttön, 3600 méterrel a sydney-i Bondi Beach fölött hajtottam végre életem első önálló ejtőernyős ugrását. Az előző éjszaka, egy vízparti bárban ülve, eléggé elázott állapotban SMS-ben kértem még valami utolsó tanácsot Andytól.

„Tartsd nyitva a szemed – és csukva a segged”, jött a válasz.

Úgy is tettem, és bár éppen csak, de sikerült. De ugyanez a mutatvány éjszaka, háborús övezetben, a viharos tenger felett, 90 kilónyi felszereléssel – nos, az valami egészen más élmény.

És ha ez nem lenne elég, el kell viselni a cikizést is. Az ugyanis még 10 kilométeres magasságban sem enyhül.

– Általában nevetgélünk – emlékezik vissza Andy –, meg hülyéskedtünk. Például először a felszerelést dobtuk ki, aztán megpróbáltuk utolérni. Vagy zuhanás közben hátulról átkaroltuk egymást, olyan medveölésben, hogy lássuk, melyikünk a nyuszi, ki fog előbb elszakadni, és meghúzni a kioldózsínórt. Jó móka volt.

Ööö, persze, Andy. Ha te mondd...

Ami azonban nem csak móka volt, az az ölés. Megkérdem Andy, érzett-e valaha megbánást bármiért, amit tett. Az életek miatt, amelyeket a világ különböző pontjain végrehajtott titkos küldetései során kioltott.

– Nem – feleli tényszerűen, és jegesen kék szemében (mert annyit elárulhatok, hogy a képeken látható fekete csíkok mögött Andynek tényleg van szeme) az érzelem legapróbb szikrája sem látszik. – Hidd el, az ember nem is gondol rá kétszer. Ha ellenséges környezetben vagy, a fő feladatod előbb húzni meg a ravaszt, mint a másik fickó. És ha

meghúztad, továbblépsz. Ilyen egyszerű. Ugyan minek rágódnál azon, amit tettél? Ha ezt csinálod, elég valószínű, hogy az utolsó dolog, ami átfut az agyadon, egy gépfegyverlövődék lesz.

– Az egység jelmondata így hangzik: „Aki mer, az nyer!” De ha ki-mondjuk, néha valahogy mégis így hangzik: „Ki nem szarja le?”

SZENVTELENÜL

Ha így fogalmazzák meg, nem is olyan nehéz elképzelni, miként is jöhet jól bizonyos helyzetekben ez a fajta szinte beteges higgadság, ez a lelkiismeret nélküli összeszedettség – sőt, hogyan tekinthető egyes esetekben akár alkalmazkodást segítőnek is. Andy egyik honfitársa, Colin Rogers – azon híres SAS-rohamosztag egykori tagja, amely a Nimrod-művelet keretében 1980-ban szép udvariasan bekopogott Irán londoni nagykövetségének ablakain – hasonlóképpen látja a dolgokat. Ha egy terroristát kell kiiktatni a váratlan behatolásokkal rendszerint együtt járó por, tűz és törmelék közepette, a Különleges Egységek katonái nem sokat gondolkoznak – különösen akkor nem, ha a vállukon egy percenként 800 lövés leadására képes Heckler & Koch MK5 géppisztoly van, és amikor a hibahatár sok esetben milliméteres nagyságrendű. Ha alkalmad nyílik egy tiszta lövésre, ne habozz! Összpontosíts! Maradj nyugodt! Aztán szépen húzd meg a ravaszt! Habozásnak helye nincs.

A trükk a jelek szerint az, hogy „tűzállónak” kell lenni. Nemcsak a pillanat hevében kell képesnek lenni cselekedni, hanem egyszerűen *a pillanatban*. Az a lényeg, hogy a pillanat „hevét” ne is érezzék.

– Az ember fel van spannolva, tuti, hogy fel van – mondja Colin szokásos East End-i stílusában. – De ez olyasmi, amire éveken át készültél. Naponta hat-hét órán át gyakoroltál. Olyan, mint a vezetés. Nincs két egyforma út, de az ember elég jól megbirkózik a menet közben adódó eseményekkel. A reakcióid automatikussá válnak. Persze, használnod kell az ítélőképességedet is. De még az is a kiképzés eredménye. Nehéz ezt leírni annak, aki még nem próbálta. Olyan, mintha kiélesedne az éberséged, mintha az egész környezetedet sokkal tudatosabban látnád. Éppen az ellentétje annak, mint amikor dühös vagy. Ugyanakkor valahogy kívül is vagy a helyzeten, mintha filmen néznéd.

Igaza van. És nem csak akkor, amikor nagykövetségek megrohamozásáról van szó. Emlékeznek az idegsebész szavaira az előző fejezetből? „Olyan részegség, amely nem tompítja, hanem éppen ellenkezőleg, még élesebbé teszi az érzékeket”, így jellemezte azt a tudatállapotot, amelybe a bonyolult műtétek előtt kerül. Sőt, bármilyen válsághelyzetről van is szó, sok esetben azok a leghatékonyabbak, akik nyugodtak tudnak maradni, akik úgy tudnak reagálni a pillanatnyi helyzetre, hogy közben kellően szenvtelenek maradnak.

Nézzük például a következő esetet: egy interjú kivonatát, amelyet az USA Különleges Erőinek egyik kiképzőjével készítettem arról, milyen-nek is kell lennie annak a katonának, aki a világ egyik leggyötrelmesebb testi és lelki kiképzésének végén bekerül a US Navy SEAL-ek válogatott elit egységébe. Azon fickók közé, akik Bin Ladent is elintézték:

„Mindent elkövettünk, hogy megtörjük ezt a fickót. Sőt, az igazat megvallva egy kicsit jobban is igyekeztünk, mint a többieknél. Afféle kihívásként tekintettünk a dologra. No meg valahol a lelkünk mélyén úgy éreztük, hogy kibírja. Tizenegy évesen lett árva, de valahogy kicsúszott a szociális hálóból, és egyedül tartotta el az öccsét és a húgát – akármit kellett is tennie ezért. Lopott. Csalt. Üzletelt. Tudod, efféle dolgok. Aztán amikor tizenhat éves lett, annyira összevert valakit, hogy az illető kómába esett. Akkor bevitték.

Fehér zaj. Alvásmegvonás. Érzékmegvonás. Víz. Stresszt okozó testhelyzetek. Mindent bevetettünk. Mindent kipróbáltunk. Aztán negyven-nyolc óra elteltével levettem a szeméről a kötést, odahajoltam hozzá, hogy az arcom csak centiméterekre volt az övétől, és elordítottam magam:

– Akar valamit mondani?

A legnagyobb meglepetésemre, és be kell valljam, csalódásomra – mondom, hogy olyan kemény volt a srác, mint a szikla, és már mind ott tartottunk, hogy átengedjük – azt mondta, igen. Mondani akart valamit.

– Na és mit? – kérdeztem?

– Kevesebb fokhagymát kéne enned, haver – felelte.

Tizenöt évi kiképzői pályafutásom alatt ez volt az egyetlen eset, amikor valakinek sikerült meglepnie. Egy pillanatra, egy másodperc tört részére elmosolyodtam. Nem tehettem róla. Az igazat megvallva

csodáltam a fickót. És mondok még valamit. Akármilyen undorító, lestrapált állapotban volt is, az a rohadék észrevette.

Észrevette!

Odahívott, hogy hajoljak megint közelebb, és a szemében színtiszta, nem is tudom, dac vagy a jó ég tudja, mi tükröződött.

A játszmányak vége – súgta a fülembe. – Megbukott.

Mi?! Ez az én szövegem volt! Akkor jöttem rá, hogy azok közé tartozik, akiket mi csak úgy hívunk, a »megtörhetetlenek«. A kemények között is a legkeményebbek.

Könyörtelen, rohadt egy kurafi volt. És ha volt egyáltalán lelkiismerete, én soha nem láttam jelét. Olyan hideg volt, mint a jég, akármelyik végén állt is a fegyvernek. Ami egyébként ebben a munkában nem feltétlenül hátrány...”

MCNAB A LABORBAN

Andy tartja a szavát, és egy dermesztően hideg decemberi délelőttön ellátogat az Essexi Egyetem Agykutatási Központjába. Az ajtóban az a férfi fogad, aki a következő néhány órában meggyötör majd bennünket: Nick Cooper, a TMS alkalmazásának egyik leghangosabb szószólója. Abból ítélve, ahogy ezen a délelőttön kinéz, a munka java részében önmagán kísérletezhetett...

Nick a laboratóriumba terel minket. Az első dolog, ami feltűnik, az a két egymás mellett álló, magas támlájú bőrszék. Mellettük pedig a világ legnagyobb, ipari méretű papírtörölő tekerese áll. Tudom, mire kell a törölő: azzal törlik le a felesleges gél, amely segít abban, hogy a Nick által hamarosan a fejünkre helyezett EEG-elektrodák észlelni tudják az agyunk mélyén keletkező jeleket. Andy viszont csak a fantáziájára hagyatkozhat ebben a kérdésben.

– Jézusom – mutat a tekerésre –, ha itt ekkora adag klotyópapírra van szükség, akkor én már itt se vagyok!

Nick a székekhez kísér és leszíjaz bennünket. Felhelyezi a szívritmusmérőket, az EEG-adatrögzítőt és a bőrellenállás-mérőt (GSR), amely a stressz-szint kimutatására alkalmas. Mire végez, mindketten úgy nézünk ki, mintha egy telefonközpont szekrényébe lennénk zárva. Az elektro-

dákhöz használt gél elég hideg, de Andy nem panaszkodik. Végre ő is rájött, mire kell az óriási papírtekerces.

Pontosan előttünk, úgy három méterre, a falon óriási videokivetítő ernyő van. Nick megnyom egy kapcsolót, és a képernyő megelevenedik. Ezután orvosüzem módra vált. Kellemes háttérzene szól a helyiségben, szemünk előtt pedig idilli tó vize fodrozódik a naplementében.

– Mi a franc? – szólal meg Andy. – Ez valami inkontinenciabetét-reklám?

– Oké – mondja Nick. – Figyeljete! Az előttetek látható képernyőn, békés, nyugodt jelenetet láttok, amelyet halk, relaxációt segítő zene kísér. Erre azért van szükség, hogy meghatározzuk az élettani jelek alapszintjét, amelyhez aztán a későbbi, izgalmi állapotban mért szinteket hasonlíthatjuk.

– De valamikor a következő hatvan másodpercben ez a kép eltűnik, és helyette másfajta képek lesznek majd láthatóak. Erőszakos, hányingert keltő képek, amelyek nyíltan ábrázolnak bizonyos nyugtalanító jellegű dolgokat.

– Miközben a képeket nézitek, figyelemmel fogom kísérni a szívritmusotokat, a bőrtők vezetőképességét és az EEG-aktivitásokat, és összehasonlítom azt a most felvett, nyugalmi állapotban mértekkel. Van kérdésetek?

Andy és én is a fejünket rázzuk.

– Minden rendben?

Bólintunk.

– Oké – mondja Nick. – Akkor vágjunk bele!

Eltűnik mögöttünk, így Andy és én zavartalanul élvezhetjük az inkontinenciabetét-reklámot. Az eredményekből később kiderült, hogy ezen a ponton, miközben arra vártunk, hogy történjen valami, eléggé hasonlóak az élettani adataink. Minkettől pulzusa lényegesen gyorsabb a nyugalmi értéknél, hiszen azt várjuk, hogy valami történjen.

De amikor Nick meghúzza a kart – vagy bármi is az, ami kiváltja a jelenet megváltozását –, Andy agyában működésbe lép egy, az eddigi állapotot felülbíráló kapcsoló.

A jéghideg SAS-harcos hirtelen akcióba lendül.

Ahogy a képernyőn csonkolások, darabolások, kínszások és kivégzések színes, eleven képei villannak fel (annyira elevenek, hogy Andy később bevallotta, szinte érezte a vér szagát: „azt az émelyítő, édeskés szagot, amit az ember soha nem felejt el”), az addigi andalító zene helyett pedig hol szirénák vijjognak, hol fehér zaj serceg. Eközben Andy élettani értékei csökkenni kezdenek. A szívverése lelassul, a GSR-je visszaesik, az EEG-je pedig gyorsan és jelentősen gyengül.

Ez a folyamat olyan mértékű, hogy mire véget érnek a képek, Andy mindhárom élettani paraméterének szintje a korábban felvett alapérték alatt van.

Nick még soha nem látott ehhez hasonlót.

– Szinte olyan, mintha felkészült volna a kihívásra – mondja. – Aztán amikor a kihívás megérkezett, az agya hirtelen folyékony nitrogénnel árasztotta el az ereit, hirtelen idegi fűnyírást hajtott végre, amely levágta az összes felesleges, vad érzelmet; hirtelen hipnotikus mélységű „Vörös Kód” állapotba került, szélsőséges és könyörtelen fókusszal.

Elképedten csóválja a fejét.

– Ha nem saját magam rögzítettem volna ezeket az adatokat, talán nem is hinném el őket – folytatja. – Igaz, még soha nem teszteltem a Különleges Egységek egy tagját. Ott talán várható is némi gyengülés a reakcióban. De ez a fickó teljes mértékben ura maradt a helyzetnek. Annyira rá volt hangolódva, hogy úgy nézett ki, mintha egyáltalán nem lenne ráhangolódva.

Pontosan úgy volt, ahogyan Bob Hare is találta: az adatok annyira furcsák voltak, hogy az ember akaratlanul is eltöprengett, vajon kitől származhatnak.

A laborban persze nem minden ennyire nyugodt. Az én élettani értékeim az égis ugrottak, s amíg a vérfürdőre vártunk, Andyéhez hasonlóan jóval a normális szint fölöttiek voltak. De ezzel véget is ért minden hasonlóság. Ahelyett, hogy a „csata hevében”, a vérben és belekben tocsogva visszaestek volna, az én értékeim ugrásszerűen megnöttek.

– Legalább látszik, hogy a berendezés jól működik – jegyzi meg Nick. – Meg hogy normális emberi lény vagy.

Andyre pillantunk, aki Nick néhány PhD-diákjával társalog a monitorok sora fölött. A jó ég tudja, mit gondolhatnak róla. Épp most elemezték az adatait, a hajába ragadt elektródagél miatt pedig úgy néz ki, mint Don King* egy szélcsatorna meglátogatása után.

En ezzel szemben még mindig nem tettem túl magam a képek okozta kezdeti megrázkódtatáson. Kicsit rosszul vagyok, remegek, és nem állok teljesen biztosan a lábamon. Lehet, hogy amint azt Nick mondta, a műszerek szerint normálisnak tűntem. Lehet, hogy a tűk és számsorok az épelméjűségemről tanúskodtak. De az biztos, hogy nem érzem magam normálisan, miközben egy fülke sarkában kuporogva a számítógép által kijelzett adatokat böngésem.

A profiljaink közti különbség szinte már kínos. Míg az én EEG-görbém New York sziluettjéhez hasonlít, Andyé inkább olyan, mint egy felső kategóriás, művészien gondozott síkvidéki golfpálya keresztmetszete. Egységes, kompakt, és eszelősen, kísértetiesen szimmetrikus.

– Ez azért elég elgondolkoztató, nem? – fordulok Nickhez. – Tulajdonképpen mi is a normális?

Ő csak vállat von, és alapállapotba kapcsolja a számítógépet.

– Talán hamarosan megtudod – mondja.

TEGYÉL PSZICHOPATÁVÁ!

Miután végzett, és egy kicsit rendbe is szedte magát, Andy egy vidéki luxusszállodába utazik majd, ahol később én is csatlakozom hozzá, hogy kikérdezzem. De nekem még egyszer végig kell csinálnom a vesszőfűtást, a kísérlet II. fázisához. Most „pszichopatásítva” fogom végigülni a mozt. Újra végignézhetem a szörnyű, véres és visszataszító képeket. Csak éppen ez alkalommal – szinte szó szerint – egy másik fejjel, hála ugyanannak a fajta kezelésnek, amelyet Ahmed Karim és Liane Young alkalmaztak erkölcsi feldolgozást tanulmányozó kísérletükben: egy nagy adag TMS-nek.

* Donald „Don” King (1931–) afroamerikai bokszoló, akinek fehér haja mintha állandóan égnek állna. (a szerk.)

– Ugye az átalakítás hatása elmúlik? – nevet Andy, miközben lesimítja a haját. – Mert a szállodában biztos nem örülnének, ha két pszichopata ücsörögne a bárban.

– A kezelés hatásának fél órán belül el kell múlnia – magyarázza Nick, miközben egy speciálisan átalakított fogorvosi székhez vezet, amelynek nem csak fej- és álltámlája van, hanem a fej rögzítésére szolgáló szíjakkal is felszerelték. – A TMS úgy is elképzelhető, mint egy elektromágneses fésű, az agysejtek pedig a hajszálak. A TMS csak annyit csinál, hogy egy bizonyos irányba fésüli azokat a hajszálakat, amivel ideiglenes, idegrendszeri „frizurát” hoz létre. De a haj, ahogy az a gondozás nélkül maradó frizurákkal lenni szokott, hamar visszaáll a megszokott formájába.

– Andy arca kész tanulmány. Mi a fene ez? Laboratórium vagy fodrászat?

Nick leültet a nem túl bizalomgerjesztő külsejű székbe, és bátorítónan megveregeti a vállamat – bár ami azt illeti, ez a gesztus most inkább megrémít. Mire a szíjak és csavarok segítségével rögzíti a fejemet, úgy nézek ki, mint Hannibal Lecter a látszerésznél. Az óriási ollóra emlékeztető TMS-tekerceket a koponyám középső része fölé állítja, és bekapcsolja a készüléket.

Azonnal úgy érzem, mintha egy bohókás bányászmanó költözött volna az agyam mélyére, s most geológuskalapáccsal kopácsolna. Nem mondanám, hogy fájdalmas volt, de az ember közben nem szeretné, hogy ez még csak az idegbányászati műszak kezdete legyen.

– Azt érzed, ahogy az elektromágneses indukció végighalad a háromosztatú idegen – magyarázza Nick. – Ez az arc érzékelésért felelős idegeinek az egyike, emellett bizonyos mozgató funkciókat is szabályoz, például a harapást, a rágást és a nyelést. Most valószínűleg azt érzed, hogy a hátsó fogaid felé tart, nem?

– De – próbálok bólintani.

– Most éppen a mozgatókéregnek azt a pontját keresem – folytatja –, amelyik a jobb kezéd kisujjának a mozgatásáért felel. Ha megvan, azt használhatom, ha úgy tetszik alaptáborként, hogy onnan kiindulva térképezsem fel a bennünket érdeklő agyi régiók helyét – vagyis az amygdaláét és az erkölcsi gondolkodását.

– Akkor jobb lesz, ha behúzol – morgom –, mert ha még sokáig tart, kurvára megfojtalak!

Nick elmosolyodik.

– A mindenit! – mondja. – Úgy látszik, máris hat.

Valóban, úgy húsz másodperc elteltével akaratlan rándulásokat érzek ott, ahol Nick mondta. Először gyengék, aztán egyre erősebbek lesznek. A kisujjam hamarosan már görcsösen rángatózik. Nem mondanám, hogy ez a legkellemesebb érzés a világon – az ember egy félhomályos szobában, egy székbe szíjazva ül, és tudja, hogy nem ura annak, mit tesz a teste. Eléggé kísérteties érzés. Lealacsonyító. Zavarba ejtő... és egy kicsit az egész szabad akarat dolgot is megkérdőjelezi. Csak abban reménykedhetem, hogy Nicknek nem most támad kedve bohóckodni. A cuccal, amit a fejem fölött mozgat, tán arra is rá tudna venni, hogy körbe-körbe cigánykerekezzek a laborban.

– Rendben – mondja végül. – Most már megvan a célba veendő területek helye. Úgyhogy el is kezdhetjük.

Ahogy az ijesztő neurológiai varázspálcát fejem egy másik pontja fölé helyezi át, a kisujjam rángatózása egyszeriben abbamarad. Most már csak várni kell, amíg az elektromágneses mező új frizurát fésül a prefrontális kéreg hátsó-oldalsó részébe és a jobb oldali fali és halántéklebeny érintkezési területébe. A TMS nem tud elég mélyre hatolni az agyban ahhoz, hogy közvetlen módon érje el az érzelmet és erkölcsi gondolkodást szabályozó régiókat. De azzal, hogy gátolja vagy serkenti az agykéregnek ezekkel a régiókkal kapcsolatban álló területeit, szimulálni képes egy mélyebben fellépő befolyás hatásait is.

Nem tart sokáig, s észreveszem a változást: egy homályosabb, áthatóbb, egzisztencialistább változást. A kísérlet előtt kíváncsi voltam rá, mennyi idő múlva kezdem el érezni a hatást. Nos, most már tudom a választ: úgy tíz-tizenöt perc kell hozzá. Nagyjából ugyanannyi idő, amennyi alatt a legtöbben megérzik egy sör vagy egy pohár bor hatását.

Egyébként ez a hatás sem alapvetően más. Könnyed, felszabadult magabiztosság lesz úrrá rajtam. A gátlások transzcendentális módon felszabadulnak. Ébredezni kezd bennem valamiféle szubjektív, morális

hencegés: az a tudatomat lassan teljesen bekerítő, de valahogy furcsamód mégis spirituális felismerés, hogy a francba, ki a fenét érdekel ez?

Van azonban egy fontos kivétel, egy feltűnő, félreismerhetetlen eltérés a mostani és az alkohol hatása között: nyoma sincs lelassulásnak. Az éberségem és a figyelmem kiélezettsége megmaradt, vagy talán fokozódott is. A fokozott, tökéletesre csiszolt tudatosság legyőzhetetlen érzése árad szét bennem. Persze tény, hogy a lelkiismeretemet mintha morális altatóval tömték volna tele; a szorongásaim pedig lassan teljesen háttérbe szorúlnak, mintha már benyomtam volna pár pohárkával. Ám eközben az egész lényem úgy érzi, mintha a fény fenséges tavaszi nagytakarítást hajtott volna végre bennem. A lelkemet – vagy nevezzük, aminek akarjuk – spirituális mosogatógépbe tették.

Szóval ilyen érzés pszichopatának lenni, gondolom. Ilyen lehet Gary Gilmore szemével látni a világot. Úgy siklani át az életen, hogy tudod, bármit mondasz vagy teszel is, tübbé nem zavar majd a büntudat, a megbánás, a szégyen, a száanalom, a félelem – az a sok jól ismert, mindennapos jelzőfény, amelyek rendes körülmények között gyakran gyulladhatnak ki a pszichológiai műszerfalon.

Hirtelen felismerés hasít belém. Beszélünk nemről, társadalmi osztályról, bőrszínről, intelligenciáról. Meg a hitről. Pedig két egyén közötti legalapvetőbb különbség minden bizonnyal a lelkiismeret megléte, vagy hiánya. A lelkiismeret az, ami fáj, miközben minden mást jónak érzünk. De mi van akkor, ha olyan kemény, mint a szikla? Mi van akkor, ha egy ember lelkiismeretének korlátlan a fájdalomküszöbe, és cseppet sem izgatja, amikor mások gyötrelmükben sikoltoznak?

És mi, hmm, ami még fontosabb: vajon a frissen belém ültetett pszichopátiától nyugodtabb leszek-e Andy McNabnél?

Átülve a székbe, rám kötik a rengeteg drótot és bigyót, és még egyszer végignézem a horrorshow-t: a képeket azért megváltoztatták, hogy kiszűrjék a hozzászokás hatását. Ez alkalommal azonban egészen másként élem meg a dolgot.

– Tudom, hogy ez a fickó az előző alkalommal gyomorforgatónak találta a képeket – hallok a hangomat –, de az igazat megvallva most alig tudom megállni, hogy ne mosolyogjak rajtuk.

A görbék és a számok is alátámasztják a vallomásomat. Míg kész csoda, hogy előzőleg, a felfokozott izgalmi állapotom nem sütötte ki a szupermodern EEG-készülék áramköreit, a pszichopatásítás utáni agyi aktivitásom jelentősen csökkent. Na jó, a görbéim talán még most sem olyan szelíden hullámzóak, mint Andynek voltak, de már sokkal közelebb állnak azokhoz. Nyoma sincs többé New York felhőkarcolóinak.

Hasonló a helyzet a szívritmusom és a bőrellenállásom esetében is. Sőt, az utóbbi tekintetében még Andyre is ráverek.

– Szóval akkor hivatalos? – kérdezem Nicktől, miközben az adatokat nézegetjük. – Jogosan állíthatom, hogy lazább vagyok Andy McNabnél?

– Asszem, igen – vonja meg a vállát. – Legalábbis pillanatnyilag. De jó lesz, ha igyekszel ezt minél jobban kihasználni, mert már csak egy negyedórányi ideig élvezheted. Maximum.

Megcsóválom a fejem. Érzem, hogy a varázslat máris múltóban van. Az elektromágneses bűbáj gyengülni kezdett. Például sokkal házasabbnak érzem magam, mint pár perccel korábban. És sokkal kevésbé érzem magam hajlandónak arra, hogy odamenjek Nick csinos asszisztenséhez, és meghívjam egy italra. Ehelyett inkább Nickkel látogatok el a diákok bájába, és nagyon csúnyán felülmúlok korábbi legjobb eredményemet a *Gran Turismo** című játékban. Végig padlógázzal megyek. De hát miért is ne, hiszen ez csak egy játék, nem?!

– Tudod, most azért nem szívesen ülnék be melléd egy autóba – szólal meg Nick. – Egyértelmű, hogy egy kicsit még mindig túlteng benned az önbizalom.

Nagyszerű érzés. Bár nem annyira nagyszerű, mint valamivel korábban, a laborban volt. Nem érzem magam annyira... nem is tudom... „sebezhetetlennek”. De azért még mindig elég közel vagyok hozzá. Az élet lehetőségekké telinek tűnik. Miért ne húzhatnék el ezen a hétvégén a cimborám glasgow-i kanmurijára ahelyett, hogy a feleségemnek segítsek Dublinban egy idősotthonba költöztetni az anyját? Miért ne tenném az ellenkezőjét annak, amit normálisan tennék, és miért ne tennék

* A *Gran Turismo* egy igen népszerű autóvezetés-szimulátor videojáték.

magasról arra, amit mások gondolnak? Végül is, mi a legrosszabb, ami történhet? Jövő ilyenkor, sőt, talán már jövő héten ilyenkor a kutya sem fog emlékezni rá.

– Aki mer, az nyer, igaz?

– Felkapok pár fontot az egyik szomszéd asztalról – borravalóként hagyták ott, de ki fogja megtudni? –, és próbát teszek néhány másik játékgépnél is. A *Legyen ön is milliomos!* nevűben egészen 64 000 fontig jutok, de aztán mindent elveszítek, mert nem vagyok hajlandó a felezésre.

A leggondosabb előkészületekkel sem lehetett volna jobb. Teljesen biztos vagyok benne, hogy az *Amerikai Pszicho* Los Angelesben játszódik, és Nick fenntartásai ellenére lazán megnyomom a gombot.

A helyes válasz New York.

– Azt hittem volna, hogy ezt tutira eltalálok – nevet Nick.

Aztán változni kezdenek a dolgok. Méghozzá elég látványosan. A *Gran Turismo* a második próbálkozásra nagy csalódás. Jóval óvatosabban vezetek, és a mezőny második felében végzek. Ráadásul észreveszem a sarokban a biztonsági kamerát, és eszembe jut az imént zsebre tett borravaló. A biztonság kedvéért úgy döntök, visszateszem az asztalra.

Nick az órájára pillant. Tudom, mi következik, nem kell figyelmeztetnie.

– Még mindig lazább vagy McNabnél?

Elmosolyodok, és felhajtom a sörömet. De hát ilyenek a pszichopáták. Soha nem maradnak sokáig. Amint vége a bulinak, továbbállnak a következőbe, alig törődve a jövővel, és még annyira sem foglalkozva a múlttal.

Nem kivétel az a pszichopata sem, aki húsz percig én voltam. Kiszórakozta magát, és kapott egy potya sört is. De a kísérletnek már vége, így ő is vígan útra kelt: itthagytá a várost.

Remélem, jó messzire ment.

Az biztos, hogy nem szerettem volna, ha felbukkan a szálloda bárjában, ahol Andyvel találkoztam. Lehet, hogy remekül kijöttek volna egymással. Vagy nagyon nem jöttek volna ki.

Az igazat megvallva nem is tudom, melyik lehetőség az ijesztőbb.

VI A HÉT FŐBÜN

*Az érzés a vesztes oldalon előforduló
vegyi rendellenesség.*

SHERLOCK HOLMES

HATÁRÁTLÉPÉS

Viccesen azt szokták mondani, hogy nehezebb bejutni a Broadmoor Kórházba, mint kijutni onnan. Pedig nem az. Mármint, ez nem egy vicc.

– Van önnél valamilyen éles eszköz? – vakkantja a recepciónál ülő nő, ahogy aktatáskám teljes tartalmát – laptop, telefon, tollak, és igen, még a jó öreg Glock–17 pisztoly is – egy plexiajtájú szekrénybe teszem az előcsarnokban.

– Csak az elmém – felelem, Oscar Wilde egy amerikai vámtisztviselőnek tett nyilatkozatára utalva.

A recepciós a jelek szerint nincs oda a szellemességemért. Vagy Oscaréért.

– Az azért nem annyira éles, fiam – veti oda. – Most tegye oda a jobb keze mutatóujját, és nézzon fel a kamerába!

Miután az ember túljut a broadmoori határátkelőn, azonnal egy biztonsági zsilipbe terelik – egy apró, üvegfalú cellába, amelyet a recepció és a kórházépület között alakítottak ki –, s addig ott is kell maradnia, amíg a meglátogatott személyt nem értesítik, és nem kísérik le.

Idegcsillapító, klausztrofóbiás várakozás ez. A magazinokat lapozgatva felidézem magamban, miért is vagyok itt; egy e-mail miatt, amelyet a Nagy

Brit Pszichopátia Felmérés (*Great British Psychopath Survey*) elindítása után kaptam.¹⁴² Különleges felmérésről van szó: a maga nemében ez az első, amely a pszichopatikus vonások gyakoriságát vizsgálja az ország teljes munkaerőjének körében. A résztvevők a honlapomon tölthették ki a Levenson Pszichopátiai Önértékelési Skálát, s rögtön láthatták a pontszámukat is.¹⁴³

Ez azonban még nem minden. Arra is megkérték őket, hogy adjanak meg bizonyos, a foglalkozásukra vonatkozó adatokat. Azt szerettem volna megtudni, vajon melyik az Egyesült Királyság legpszichopatikusabb szakmája, és melyik a legkevésbé az. Az alább ismertetett eredmények roppant érdekesek. Különösen talán azok számára, akik vasárnaponként misére vagy istentiszteletre járnak.

+ Pszichopátia	– Pszichopátia
1. Vezérgazgató	1. Szociális munkás
2. Ügyvéd	2. Ápoló
3. Sajtómunkás (Tv/Rádió)	3. Terapeuta
4. Eladó	4. Kézműves
5. Sebész	5. Kozmetikus/Stylist
6. Újságíró	6. Jótékonyági dolgozó
7. Rendőr	7. Tanár
8. Pap	8. Kreatív művész
9. Séf	9. Orvos
10. Köztisztviselő	10. Könyvelő

Aztán pár héttel később a felmérés egyik kitöltőjétől a következő e-maillt kaptam. Az illető ügyvéd – a legjobbak egyike az Egyesült Királyságban –, és olyan magas pontszámot ért el, ami igencsak felkelte az érdeklődésemet. Az ő számára azonban nem volt ebben semmi különös.

– Egészen kicsi korom óta tudom, hogy másként látom a dolgokat, mint a többi ember – írta. – De az életben ez gyakrabban volt a segítségemre, mint ahányszor nem. A pszichopátia, ha ennek akarja nevezni, olyan, mintha a modern kor ellenszere lenne. Ha az ember mértékkel szedi,

rendkívül kedvező hatású lehet. Számos olyan egzisztenciális panaszt enyhíthet, amelyeknek másként áldozatul esnénk, mivel sérülékeny pszichológiai immunrendszerünk nem lépés megvédeni bennünket. De ha túl sokat szedünk belőle, ha túladagoljuk, annak az összes gyógyszerhez hasonlóan igen kellemetlen mellékhatásai lehetnek.

Ez az e-mail elgondolkodtatott. Lehetséges, hogy van valami abban, amit ez a büntetőügyekre specializálódott, kiváló védőügyvéd mond? A pszichopátia valóban a „modern kor ellenszere” lenne? Lehetséges, hogy ha mértékben szedjük, ha személyiségünk pszichopátiai keverőpultján bizonyos időszakokban, bizonyos körülmények között egy kicsit feljebb tekerjük azokat a kapcsolókat, az valójában jó nekünk?

Érdekes lehetőségnek tűnt. Ráadásul az ösztöneim azt súgták, hogy sok igazság van benne. Nézzük csak meg egy pillanatra azokat a kapcsolókat: könyörtelenség, sármosság, összpontosító képesség, szellemi szívósság, félelemnélküliség, tudatosság (képesség a pillanatban való életre) és cselekvőkészség. Kinek ne jönne jól élete bizonyos pontjain, ha ezek közül egyikből-másikból kicsit több lenne benne? Csak az a fontos, hogy utána képes legyen újra visszavenni belőlük.

Úgy döntöttem, próbára teszem ezt az elméletet. Mégpedig alaposan. Amúgy is el kellett látogatnom néhány kórházba, hogy interjút készítsék ott dolgozó kollégáimmal. De mi lenne, ha a körtermeket is felkeresném? Mi lenne, ha nemcsak az orvosokkal találkoznék, hanem a pácienseikkel is? Ha a mindennapos életből vett problémákkal szembesíteném őket – olyasmikkel, amik miatt a kocsmában szoktunk panaszkodni –, és megnézném, ők miként viszonyulnak azokhoz? Ha kideríteném, milyen megoldásokat javasolnának?

Nos, ez egészen mostanáig jó ötletnek tűnt.

– Dutton professzor? – Megzavarták a gondolataimat, és amikor felnézek, egy szőke, a harmincas éveire járó pasas néz rám az ajtón túlról. – Üdv, Richard Blake vagyok, a Paddock Központ egyik csoportvezetője. Isten hozta Broadmoorban! Bekísérhetem?

Ahogy felszedjük a horgonyt, s elindulunk a kórház útvesztőszerű belseje felé, egy sor, egymáshoz kapcsolódó folyosón és az előbbihez hasonló, üres zsilipkamrán haladunk át, amelyeket Richard „biztonsági

buborékként” emleget. Elmondja, hogy Broadmoorban alapszabály: soha ne nyiss ki egy ajtót, amíg meg nem győződött arról, hogy a mögöttes lévő zárva van. Ezután egy kicsit részletesebben is elmeséli, hová tartunk.

A Paddock Központ egy zárt, erősen specializált, személyiségzavaros páciensekkel foglalkozó osztály, amely hat, egyenként tizenkét ágyas kórteremből áll.¹⁴⁴ Az itt lévő pácienseknek mintegy a 20 százaléka „tisztá” pszichopata – őket két, kizárólag az ő kezelésük és folyamatos értékelésük céljából fenntartott kórteremben különítik el – a Veszélyes és Súlyos Személyiségzavar feliratú termekben. A központ többi ápolója úgynevezett „klaszter” zavarok miatt van itt: klinikailag jelentős pszichopátikus vonásaik vannak (amit a mérsékelt magas PCL-R-pontszám jelez), emellett olyan alapvető személyiségjegyekkel is bírnak, amelyek általában más személyiségzavarokra jellemzők – például a borderline, a narcisztikus vagy a paranoid zavarra. Vagy akiknek a személyiségjegyei inkább elsődleges pszichotikus tünetek közé sorolhatóak – ilyenek például a távképzetek és a hallucinációk.

Hirtelen ráébredek a valóságra – ahová most megyek, az nem holmi átmeneti szállás az aggódo normálisoknak. Ez maga a fészék, az aggodalom nélküli nem normálisok lelkiismeretelen belső szentélye, a létező leggonoszabb neurokémiajú személyek némelyikének a lakhelye, akiknek agyi állapota szó szerint késélen táncolhat. Itt őrzik a „yorkshire-i hasfelmetsző”-t éppúgy, mint a „stockwelli fojtogató”-t. A világ egyik legveszélyesebb épülete ez.

– Ööö, ugye nem lesz semmi bajom, Richard? – nyögöm ki nagy nehezen, amikor hirtelen jókora udvaron találjuk magunkat, amelynek falait roppant barátságtalan külsejű szögesdrót fonat koronázza.

Elvagyorodik.

– Nem lesz semmi baj – mondja. – A DSPD-kórtermekben viszonylag ritkán vannak gondok. A pszichopátikus erőszaknak az esetek legnagyobb részében konkrét célja van, meghatározott okkal kerül rá sor. Ami azt jelenti, hogy egy ilyen környezetben nagyrészt megelőzhető. Ha pe-

dig mégis kirobban valami, azt könnyű megfékezni. A pszichotikus*ok kórtermei sokkal kiszámíthatatlanabbak.

– Egyébként is, más személyiségzavarokban szenvedőkhöz képest a pszichopátákkal egész könnyű boldogulni. Valamilyen okból jobban reagálnak a mindennapos foglalkozásokra, mint mondjuk a borderline vagy paranoid személyiségzavarosok. Talán az alacsony unalomküszöbük az ok: szeretik, ha van valami elfoglaltságuk.

– Egyébként pedig – teszi hozzá, enyhén feddő hangsúllyal –, most már úgylis késő lenne visszafordulni, nem igaz?

ISMERKEDÉS

– Mi vagyunk a gonosz elit – mondja Danny a Chelsea színeiben, és az ötös széléről befejeli második gólját. – Ne dicsőítsen minket! De ne menjen el a másik véglet felé se, ne kezdjen el emberteleníteni bennünket!

Rám pillant a Nintendo Wii konzol felett. Jól mennek a dolgok – a pályán és azon kívül is. A Chelsea 2:0-ra vezet a Manchester United ellen – én pedig egy csapatnyi pszichopata társaságában, az asztalra feltett lábbal nézem a meccset Broadmoor egyik ultrabiztonságos DSPD-kórtermében. A légkör egyébként nem olyan, mint vártam. Az első benyomásom az, hogy egy gondosan berendezett, drága diákszálláson vagyok. Mindenütt világos, sima fafelületeket látok. Böven ömlik be a természetes fény. És hely is akad elég. Még egy biliárdasztal is befért, veszem észre. Sajnos azonban ma le van takarva – pedig jó lett volna visszanyerni a vonatjegyem árát.

Larry, a nagydarab, kövérkés, bajuszos fickó, aki pulóverében és bézs színű nadrágjában úgy fest, mint mindenki kedvenc bácsikája – bár ha ön és a párja elmennének valahová estére, és bébiszitterre lenne szükségük, nála még Heródezzel is jobban járnának –, nagyon rám van kattanva. Úgy tűnik, torkig van a focival.

* A valóságkontroll elvesztésével járó állapotok, amikor a beteg saját észleléseit nem tudja a külvilág jelzéseivel vagy mások észleléseivel kontrollálni. (a szerk.)

– Tudja – szól, és megrázza a kezemet, miközben felnyársal álmatag, holdfény melegségű tekintetével –, azt mondják, én vagyok az egyik legveszélyesebb ember Broadmoorban. El tudja ezt hinni? De megígérem, hogy nem fogom megölni. Jöjjön, hadd vezessem körbe!

Larry a terem túlsó végébe kísér, ahol megállunk, és bekukkantunk a szobájába. Nem sokban különbözik bármely más egyágyas kórházi szobától, csak éppen több benne a kényelmi felszerelés. Például van egy számítógép is. Meg íróasztal. És egy csomó könyv és papír az ágyon.

Talán megérzi a bennem ébredő kíváncsiságot, mert közelebb húzódik.

– Húsz éve vagyok benn – sziszegi a fülembé. – Ez pokolian sok... ööö... – megköszörüli a torkát, és cinkos mosolyt villant felém – eltöltendő idő. Ugye érti?

A következő állomás a kert: szürke téglákkal burkolt, talán tenispályányi terület, ahol néhány pad és túlevelű töri csak meg az egyhangúságot. Larry véleménye:

– Két évtized után kezd egy kicsit unalmassá válni.

Azt elhiszem. Ezután átmegyünk a terem túlsó oldalára. A helyiség szimmetrikus kialakítású, mindkét oldalán hat szoba van, amelyeket középen gondosan tisztán tartott, szürke padlós térség választ el egymástól. Benézünk Jamie-hez.

– A pasas a Cambridge-i Egyetemről jött – jelenti be Larry –, és éppen könyvet ír rólunk.

Jamie felpattan, és elénk áll az ajtóban: elég egyértelmű felkérés arra, hogy legyünk szívesek távozni. Teljesítjük az óhaját – meglehetősen fürgén –, és visszahúzódunk a kórterem menedékébe. Mint megtudom, Jamie egészen más, mint Larry. A közel 190 centiméter magas férfit, az arcán durva borostával és átható kobaltkék szemmel, a magányos, szupererőszakos gyilkosok vészjósló, fenyegető, szinte sátáni aurája veszi körül. A benyomást nem javítja a favágóing és a kopaszra borotvált fej sem.

– Na és miről szól az a könyv? – mordul fel a londoni alvilág akcentusával, miközben csak áll ott a szobája ajtajában karba tett kézzel, s állát hatalmas bal öklén nyugtatja. – Gondolom, a szokásos szarságokról, mi? Zárjuk be őket, és dobjuk el a kulcsot? Tudja, sejtelve sincs róla,

milyen rosszindulatúnak tűnik ez néha. Azt már hadd ne mondjam, hogy mennyire fájdalmas tud lenni. Nem igaz, Larry?

Larry színpadiasan felkacag, és kezeit a szívére szorítja, mintha egy Shakespeare-darabban akarná szavak nélkül kifejezni mélységes bánatát. Jamie közben képzelt könnycseppeket morzsol szét az arcán.

Ez nagyszerű! Pontosan ezért jöttem! Ez a könyörtelen, a nehézségek közepette tanúsított sztoikus tiszteletlenség az, amiből talán mindenki másnak is jót tenne egy kevés.

– Tudja mit, Jamie? – szólítom meg. – Épp az ellenkezője a célo-m. Ugyanis az a véleményem, hogy maguk is taníthatnának nekünk egyet s mást. Van egyfajta stílusuk, ami nekünk, többieknek is hasznos lehet. Persze csak mértékkel. Ez nagyon fontos. Például az, ahogy az imént lerázta magáról mindazt, amit mások gondolnak. A mindennapi életben ez a képesség bizonyos szinten kifejezetten egészséges lenne.

Jamie a jelek szerint szórakoztatónak találja a gondolatot, hogy a tanácsát kérhetem. Hogy a pszichopata erősen sarkított nézőpontja értékes segítséget kínálhat a mindennapi élet dilemmáiban. De azért még mindig óvatos egy kicsit.

– Szóval azt akarja mondani, hogy nekem meg a jó öreg Iglo kapitánynak egyszerűen csak túl sok jutott a jóból? – vigyorog. – Hogy a kocsi tök klassz, csak éppen a vezetője hajt túl gyorsan?

Igen érdekes ez a hasonlat.

– Valami olyasmi – felelem. – Volna kedve levenni a lábát a gáزرól, és félreállni egy percre?

Jamie szeme résnyire szűkül.

– Én ugyan senki kedvéért nem állok félre – vág vissza –, de ha van kedve, beülhet mellém.

Ahol kezdtem, a kórterem másik végében a Chelsea már négy góllal vezet a Manchester United ellen. Dannyt pedig – ki mást – a mérkőzés legjobbjának kiáltották ki.

– Látom, mégsem csinálta ki magát – veti oda foghegyről, és Iglo kapitányra pillant. – Na mi van, Larry? Vénségedre kezdesz elpuhulni?

Nevetni kezdek – nem is kicsit idegesen, ha jól sejtem. Szinte már mániákusan. Larry azonban egyáltalán nem nevet.

– Hé – mondja halálosan komolyan. – Látom, fiú, nem érted a dolgot. Megmondtam, hogy nem foglak megölni. És nem is tettem, igaz?

Hirtelen rádöbbenek, hogy Larry talán tényleg nem blöffölt; talán valóban nagyobb önfegyelmet gyakorolt, mint azt a látszat alapján hittem volna. Azzal pedig, hogy hagytam magam a sarokba szorítani, aztán megpróbáltam nevetéssel elütni a dolgot, korántsem értem el ezt a dicséretes célt; éppen ellenkezőleg, sikerült megharagítanom.

– De igen, Larry – nyögöm ki nagy nehezen –, persze hogy értem. Tényleg. És hálás is vagyok érte. Igazán értékelem.

Jamie elmosolyodik, nyilván mulatságosnak találja az egészet. De az ijesztően vékony jégről nézve, amelyen a jelek szerint korcsolyázok, egyáltalán nem olyan vicces a dolog. Könnyű elfelejteni, hogy ezeknek a fickóknak a számára bármi lehetséges. Nincsenek korlátok. S mivel nincs sem morális fékpedál, sem 12 hengeres amygdala, nem kell sok ahhoz, hogy a kocsí lecsússzon az útról.

A focimeccs véget ér, és Danny kikapcsolja a készüléket, aztán hátrádól a székében.

– Szóval könyvet ír, mi? – kérdezi.

– Igen – felelem. – Arra vagyok kíváncsi, maguk hogyan oldják meg a problémákat.

Danny kíváncsian néz rám.

– Miféle problémákat? – kérdezi.

– Olyan mindennapiakat – mondom. – Tudja, olyanokat, amilyenekkel a legtöbb embernek meg kell birkóznia az életében.

Larry-re és Jamie-re nézek.

– Mondhatok egy példát?

Danny az órára pillant.

– Miért is ne? – sóhajt fel. – Csak ne tartson öt évnél tovább.

– Igyekszem rövidre fogni – nyugtatom meg, aztán mesélek neki a barátaimról, akik el akarták adni a házukat.

– Hogyan lehet megszabadulni a nem kívánt bérlőtől? Ezzel a kérdéssel

küszködött Don és a felesége, Fran, miután az asszony idős édesanyja,

Flo beköltözött hozzájuk. Flo negyvenhét évig élt az otthonában, de most már nem volt rá szüksége, ezért Don és Fran meghirdették eladásra. Mivel a ház London egy mind divatosabbá váló negyedében állt, elég nagy volt az érdeklődés. Csak éppen akadt egy kis bökkenő is: az albérlő, akit nem különösebben dobott fel a gondolat, hogy szedje a sátorfáját.

Don és Fran már eléggé ki voltak borulva az ügy miatt. Egy lehetséges vevőt már elveszítettek, csak mert az albérlő nem volt hajlandó kiköltözni. Ha még egyet elveszítenek, az már katasztrofális lehetett volna. De hogyan szabaduljanak meg a pasastól?

– Ha jól sejtem, most ne erőszakos megoldásra gondoljunk, ugye? – kérdezi Danny.

– De ne ám – felelem. – Nem szeretnénk rács mögé kerülni, nem igaz?

Danny bemutat nekem. De már a kérdés feltevésének a pusztá ténye is megcáfolja azt a mítoszt, hogy a pszichopáták számára az erőszak az egyetlen eszköz.

– Na és mit szólna ehhez? – hallom Jamie dörögő hangját. – Mivel az öreglány már a lányáéknál lakik, elég valószínű, hogy a pasi egyedül él a házban, nem? Akkor mondjuk becsöngetsz, a helyi önkormányzat munkatársának mondd magad, és közöld, hogy a tulajdonossal szeretnél beszélni. Ő azt mondja, hogy sajnos a kedves hölgy már nem lakik ott. Semmi gond, feleli maga. De nem tudná-e megadni az új címét vagy a telefonszámát, mert sürgősen beszélnie kellene vele.

– A fasz! most már biztosan kíváncsi. Miért, mi van, kérdezi, kicsit riadtan. Nos, mondja maga, egy kis gond. Illetve nem is olyan kicsi. Az előbb rutinszerű azbeszt szintméréseket végzett a ház előtt, és talált valamit. A szint olyan magas, hogy ahhoz képest Csernobil gyógyfürdőnek tűnik. Azonnal fel kell vennie a kapcsolatot az ingatlan tulajdonosával. A házban szerkezeti vizsgálatot kell végezni. A házból pedig mindenkinek ki kell költöznie, amíg az önkormányzat azt nem mondja, hogy biztonságos.

– Ez tutira beválik. Ha van egy kis szerencséje, még el sem mondhatja, hogy „lassú és gyötrelmes halál a tüdőrák miatt”, és az ipse már húz is kifelé az ajtón. De persze, gondolom, azt is megteheti, hogy egyszerűen kicseréli a zárat, amíg ő valahol a dolga után jár. Az még vicces is lenne.

Csak hát akkor az a gond, hogy ott vannak még a cuccai. Ami persze nem is olyan nagy baj, ha mondjuk tart egy garázs vásárt, és eladja az egészet. Bejönne pár font, talán fedezné a zárcsere költségét...

– De hogy én mit tennék? Ami engem illet, az egészség és biztonság módszerét választanám. Úgy egy csapásra megszabadulhatna a nyavalyástól. Ráadásul még azt is hinné, hogy maga tett neki szívességet.

Jamie elegáns, bár meglehetősen unortodox módszere a Don és Fran albérlőjétől való megszabadulásra nekem eszembe sem jutott volna. De mentségemre legyen mondva, hogy van erre egy igen jó okom. Nem vagyok könyörtelen pszichopata! Meg sem fordult a fejemben a gondolat, hogy ilyen gyorsan pateroljuk ki a fickót a lakásból, amivel gyakorlatilag hajléktalanná tennénk. Mint ahogy az sem, hogy zárjuk ki a lakásból, és adjuk el a holmijait. Ugyanakkor, amint arra Jamie nagyon helyesen rámutatott, vannak az életben olyan helyzetek, amikor a „rossz, de legkevésbé rossz lehetőséget” kell választani. Amikor a kívánt vagy legkedvezőbb eredmény érdekében igenis bele kell taposni a gázba.

De ez még nem minden. Jamie ugyanis érdekes módon azt állítja, hogy ez a helyes út: objektív szempontból ez az etikus megoldás.

– De miért ne lehetne kihajítani a nyavalyást? – kérdezi. – Úgy értem, gondoljon csak bele! Azt mondja, „helyesen kell cselekedni”. De morális szempontból mi a rosszabb? Elverni valakit, aki megérdemli? Vagy elverni önmagát, aki nem érdemli meg? Ha maga boksoló, akkor mindent el fog követni azért, hogy a másik fickót a lehető leghamarabb kiflektesse, nem igaz? Akkor miért van az, hogy az emberek a sportban megtűrik a könyörtelenséget, de a mindennapi életben nem? Mi a különbség...?

– Sok emberrel az a baj, hogy amit erénynek tartanak, az valójában álcázott bűn. Sokkal könnyebb arról meggyőznie önmagát, hogy civilizált és józan, mint arról, hogy gyenge és puhány, nem igaz?

„A jó emberek éjjelente békésen alszanak az ágyukban – mondta egyszer George Orwell –, mert kemény férfiak állnak készen arra, hogy helyettük megtegyék az erőszakos dolgokat.”

De ha hinni lehet a világ egyik legveszélyesebb pszichopatájának, akkor lehet, hogy mindannyiunkra ráférne már egy ébresztő.

SÁRMOSSÁG ÉS ÖSSZPONTOSÍTÁS

A Don és Fran albérlőproblémájára Jamie által javasolt megoldásban kétségtelenül felfedezhetők a könyörtelenség nyomai. De amint azt a dilemma Danny általi pontosítása egyértelműen jelzi – „Ha jól sejtem, most ne erőszakos megoldásra gondoljunk, ugye?” –, a könyörtelenségnek nem feltétlenül kell látványosnak lennie. Minél leleményesebben alkalmazzák, és minél kreatívabb az ötlet, annál nagyobb az esély arra, hogy büntetlenül megússzák. A kökemény önérdék törét igen ügyesen rejtheti el a sármoosság játékos, mindent elfedő köpenye.

A pszichopata sármoossága, talán mondanom sem kell, sokszorosan dokumentált tény. Mint ahogy az adott feladatra való rendkívüli összpontosítási képességük is az. Azt is felesleges lehet megemlíteni, hogy a kettő együtt roppant hatásos kombinációt alkothat, olyat, amelynek alkalmazása mindannyiunknak előnyére válhatna.

Csatlakozott hozzánk Leslie is, és nagyon ötletesen fogalmazta meg a sármoosság lényegét: „... az a képesség, hogy vörös szőnyeget terítsünk az általunk elviselhetetlennek tartott személyek lába elé, s ezáltal a lehető leghatékonyabban és leggyorsabban tereljük őket abba az irányba, amerre szeretnénk, hogy menjenek”.

Tökéletesen fészült szőke fürtjeivel és hibátlan akcentusával úgy néz ki és úgy is hangzik, mint egy igazi szakértő.

– Az emberek annyira kedvesek, amennyire azzá tesszük őket – fejtegeti. – Amivel persze átkozottul nagy hatalomra tehetsz szert felettük.

Leslie-nek az összpontosításról is megvan a maga sajátos véleménye – különösen arról az összpontosításról, amellyel az ember eléri, amit akar. Ő már egészen fiatalon rájött, hogy az észjárása egészen más szabályokat követ, mint a legtöbb más emberé – és ezt a tudást kíméletlenül fel is használta önmaga érdekében.

– A suliban általában elkerültem a bunyókat – mondja. – Mint ahogy felnőttként is így teszek. Vagy mint Jamie, gondolom.

Jamie elmosolyodik, bár van a fintorában némi fanyar öngúny is.

– Tudja, nagyon hamar rájöttem, hogy az emberek sokszor azért nem érik el azt, amit akarnak, mert maguk sem tudják pontosan, mit akarnak. Elragadja őket a pillanat heve, és átmenetileg letérnek az eredeti útról.

És ezen a ponton megváltozik az egész helyzet dinamikája. Ettől kezdve már nem csak arról van szó, hogy megkapják, amit akarnak. Most már az a lényeg, hogy úgy *tűnjön*, mintha megkapnák, amit akartak. A győzelem a lényeg.

– Jamie az előbb a bokszot említette. Nos, egyszer hallottam egy idézetet, az egyik legkiválóbb edzőtől. Azt mondta, ha úgy lépsz a ringbe, hogy mindenáron egy hétre ki akarod ütni a másikat, akkor elég valószínű, hogy az veled fog megtörténni. Ha viszont a meccs megnyerésére összpontosítasz, egyszerűen arra, hogy tedd a dolgokat, akkor lehet, hogy sikerül egy hétre kiütnöd az ellenfeledet.

Leslie szavai teljesen logikusan csengenek a számomra, és egy néhány évvel ezelőtti találkozást juttatnak az eszembe, egy olyan alkalmat, amikor könnyen a bosszú és az erőszak is szóhoz juthatott volna, mégis a sármé és az összpontosítás lett a főszerep.

A majdnem két méteres és 110 kilós Dai Griffiths igencsak masszív jelenség volt. Huszonhárom éven át szolgált megszakítás nélkül egy brit rendőri egységben, a PPI-pontszáma alapján pedig valószínűleg jóval feljebb állt a spektrumon, mint az általa letartóztatottak túlnyomó többsége. Ő tényleg szinte mindent látott már.

– Az azon az ajtón belépők húsz százalékára – mesélte, és az őrizetese cellájának ajtaja felé mutatott – megy rá az időnk nyolcvan százaléka.

– Ami, ha eltekintünk a számoktól, lényegében annyit jelentett, hogy a visszaesőkkel sok a gond.

Az olyan visszaesőkkel, mint például Iain Cracknell.

Cracknell akár hivatásos piásnak is nevezheték volna. Péntek vagy szombat esténként szinte óraműpontossággal vitték be az örsre, miután alaposan benyakalt az aranylő nedűből. Ez általában egy üveg Jack Daniels whiskyt jelentett, és csak Isten tudja, mennyi sört.

Ami ezután történt, az már olyan pontosan begyakorolt koreográfia szerint zajlott, hogy ahhoz képest a legmenőbb *Hattyúk tava*-előadás is egyszerű csúrdöngölőnek tűnik. Cracknell először elkezdett „örülként” viselkedni. Ekkor (a törvény előírásainak megfelelően) pszichiátert hívtak hozzá, hogy felmérje a mentális állapotát. De mire a szakember megérkezett, Cracknell – micsoda meglepetés – már újra teljesen normá-

lisnak tűnt. Persze részeg volt, de nyilvánvalóan nem örült. A pszichiáter távozott, s közben motyogott valamit a rendőrök hozzá nem értéséről meg a képtelen időpontokról, Cracknell pedig, aki jót röhögött az egészen, szépen bedugták egy cellába, hogy aludja ki magát. Aztán legközelebb minden kezdődött előlről.

Úgy tűnt, a Cracknell-problémát nem lehet megoldani. Hogyan vethetnének véget állandó elmejátékainak? A baj az volt, hogy – a visszaesők legtöbbszöréhez hasonlóan – jobban ismerte a rendszert, mint bárki más, és azt is tudta, hogyan használhatja ki azt. Ami azt jelentette, hogy a rendőröknek mindig dönteniük kellett: vagy nem is tartóztatták le, vagy bevitték, és vállalták a következményeket – általában egy csúnyán fel-paprikázott pszichiáter szidalmait.

Az általános vélekedés az volt, hogy nincs megoldás.

De aztán Griffithsnek az egyik este támad egy ötlete. Miután elhelyezte Cracknell a szokásos hétvégi zárkájában, és szokás szerint hívatta az ügyeletes pszichiátert, szépen odasétál a talált tárgyak őrzésére szolgáló szekrényhez. Nem sokkal később komplett bohócöltözékben – paróka, rúzs, piros orr, csengettyűk – tér vissza Cracknellhez.

– Mit óhajt reggelire? – érdeklődik Griffiths.

Cracknell finoman szólva meglepődik. Néha, ha szerencséje van, kap egy pohár vizet. Na nem rendes pohárból, hanem műanyagból. Erre most puccos vendégként kezelik. Alig akarja elhinni, mekkora mázlija van.

– ... és hogyan szeretné, hogy elkészítsük a tojást? – folytatja Griffiths.

– Lágy tojásnak, kemény tojásnak, tükörtőjásnak vagy rántottának?

Egy előkelő főpincér figyelmességével jegyez fel mindent, amit csak Cracknell kér. A frissen facsart narancslevet sem hagyja ki. Azután távozik.

Tíz perccel később, amikor az ügyeletes pszichiáter társaságában visszatér, már ismét egyenruhában van.

– Szóval – morogja a pszichiáter –, most mi a gond?

Cracknell idegesnek tűnik.

– Nem velem kellene beszélnie – dadogja –, hanem vele! Nem fogja elhinni, de mielőtt maga megjött, bohócnak volt beöltözve, és arról faggatott, mit kérek reggelire!

A pszichiáter gyanakvó pillantást vet Griffithsre, aki azonban csak vállat von.

– Úgy tűnik, ez most komoly – mondja.

Higgye el nekem, Dai Griffiths nem az az ember, akivel szeretne egy csetepatéban találkozni. Sokaknak volt már ilyen „szerencséje”, és rendszerint néhány foggal kevesebbel zárták a kalandot, mint amennyivel elkezdték. Nem véletlenül szokták Griffithst „A fogorvos” néven emlegetni.

De az is világos, hogy Griffiths fegyvertára korántsem egyoldalú. Nyugodtan móresre taníthatta volna Cracknell. A részeket, ezt mindenki tudja, gyakran érik „balesetek”. Nekimennek dolgoknak. Zúzdásokat szednek össze. De ő nem tette. Elkerülte azt a csapdát, amelyre Leslie oly ékesszólón figyelmeztetett – nem engedett a kísértésnek, hogy ne csak elérje, amit akart, hanem hogy úgy látsszon, elérte azt –, és inkább egy olyan megoldásra összpontosított, amellyel véglegesen megoldhatta a problémát. Nemcsak önmaga számára, hanem a kollégái számára is. A megoldandó feladatra koncentrált. Leterítette a vörös szőnyeget. És a probléma forrását szüntette meg. A pszichiátereknek attól kezdve nyugodtabbak voltak a hétvégéik.

No persze talán nem túl meglepő az a megfigyelés, hogy a sármosság, az összpontosítás képessége és a könyörtelenség – a pszichopáták három legkönnyebben felismerhető vonása – megfelelő módon alkalmazva a sikeres problémamegoldás kulcsa lehet. De hogy ugyanez a hármas kombináció – ha az istenek valóban önre mosolyognak – rendkívüli, kiemelkedő, hosszú távú sikerességre is hajlamossá teheti, az talán egészen más térszta.

Vegyük például Steve Jobsot.¹⁴⁵

Jobs, írta róla nem sokkal a halála után John Arlidge, a kultikus vezető státuszát „nem csak azzal érte el, hogy céltudatos, eltökélt, fókuszált (egy volt kollégája szerint „olvasztókemencéhez hasonló intenzitás” sugárzott belőle), perfekcionista, kompromisszumot nem ismerő és kőkemény volt. Ez minden sikeres üzleti vezetőre igaz, bármennyire is igyekeznek busásan megfizetett PR-szakemberek elhíttetni velünk, hogy ők is ugyanolyan visszahúzó fűkók, mint mi, többiek...”

Nem, ennél több volt benne. Emellett, jegyzi meg Arlidge, volt neki karizmája. Volt jövőképe. Vagy, ahogy Walt Mossberg technológiai szakíró elárulta, még a nem nyilvános bemutatókon is kelmével takarta le a szóban forgó terméket – valami vadonatúj kettyerét a csillogó tárgyalótermi asztalon –, hogy aztán látványos mozdulattal rántassa le róla a leplet.

Az Apple nem a világ legnagyobb technikai újító cége. Sőt, igencsak távol áll még a dobogótól is. Viszont egészen kiemelkedő teljesítményt nyújt mások ötleteinek átdolgozása terén. Nem az Apple volt az első olyan cég, amely személyi számítógépet mutatott be (hanem az IBM). Az első okostelefon sem az övék volt (hanem a Nokiáé). Sőt, amikor mégis megpróbálkozott az újítással, gyakran csúnyán elbaltázta. Emlékszik még valaki a Newtonra? Vagy a Power Mac G4 Cube-ra?

Jobs viszont bevezette a stílust. A kifinomultságot. És az időtlen, technológiai sármot. Kiterítette a vörös szőnyeget a fogyasztók elé: a nappaliktól, az irodáktól, a formatervező stúdióktól és a filmgyáraktól – lényegében mindenhol – egyenesen a világ minden részén megtalálható Apple szakszettek bejárataig.

SZELLEMI SZÍVÓSSÁG

Az Apple botlásai a világuralom felé vezető úton (ami azt illeti, a korai években néhányszor elég közel álltak ahhoz, hogy végleg eltűnjének a süllyesztőben) meggyőző emlékeztetők arra, hogy az életben mennyi gödör és buktató vár valamennyiünkre. Senki sem mondhatja azt, hogy minden az akarata szerint történik. Előbb vagy utóbb mindenki „a padlón vagy valakit”, hogy az ismert Leonard Cohen-dalt idézzük. És elég nagy a valószínűsége annak, hogy arról a valakiről ma, holnap vagy valamikor a távolabbi jövőben kiderül, hogy ön volt az.

A pszichopátáknak, ha esetleg önnek még nem lett volna szerencséje Jamie-hez és a hozzá hasonlókhöz, semmi gondot nem okoz az, ha elő kell segíteni mások padlóra küldését. De akkor is feltalálják magukat, amikor ők kerülnek ki, amikor fordul a kocka, és ők találják magukat a tűzvonalban. Márpedig ez a fajta idegi acélosság, ez az élet balszerencsés fordulataival szembeni felbecsülhetetlen értékű közöny olyan dolog, amiből így vagy úgy, de mindegyikünknek jól jönne néha egy adag.

James Rilling, az Emory Egyetem antropológus docense laboratóriumban igazolta ezt, és egy többközeliítéses, a III. fejezetben tárgyalt Fogolydilemmához hasonló feladat alapján különös, ám szívderítő paradoxont fedezett fel a pszichopataknál.¹⁴⁶ Talán nem meglepő, hogy a pszichopata ilyen körülmények között nagyobb hajlandóságot tanúsítanak a „cserbenhagyásra”. Ez a viselkedés viszont fokozott harciasságot és opportunistát, személyek közti agressziót (ami az „együtműködés-cserbenhagyás” dinamikájában testesül meg) vált ki a másik félből.

De most jön az érdekesség. Amikor a másik kerül hasonló helyzetbe, a pszichopatakat egyszerűen nem zavarják annyira az efféle problémák. Az ilyen fordított, „lássuk csak, hogy tetszik ez *neked*” jellegű esetekben, amikor a pszichopatikus tulajdonságok terén magas pontszámot elérők azt tapasztalják, hogy együtműködési hajlandóságuk viszonzatlan marad, Rilling és munkatársai érdekes dolgot figyeltek meg az agyukban. A „kellemesebb”, igazságosabb résztvevőkhöz képest a pszichopataknál sokkal kevesebb aktivitást észleltek az amygdalában: ez jól ismert idegrendszeri jele a „fordítsd oda a másik orcádat is” hajlamnak... amely olykor igen szokatlan módokon is megnyilvánulhat.

– Sráckorunkban – jegyzi meg Jamie – volt egyfajta versenyünk. Azt néztük, hogy ha elmentünk valahová éjszaka, ki tudja begyűjteni a legtöbb visszautasítást. Mármint a lányoktól, bár lehet, hogy ha a jó öreg Iglo kapitány is játszott volna, akkor nem lettünk volna ennyire válogatósak.

Larry megrökönyödve pillant rám

– Na mindegy, aki reggelre a legtöbbet gyűjtötte be, az a következő alkalommal ingyen bulizott.

– Naná, hogy érdekedben állt minél több visszautasítást kiharcolni, nem igaz? Bulizós éjszaka úgy, hogy mindent a haverok fizetnek? Benne vagyok! De az volt a furcsa, hogy ha az ember már begyűjtött pár kosarat, az újabbak megszerzése rohadtul nehezzé vált. Amint rájössz, hogy az egész nem nagy ügy, elkezdesz beképzelten viselkedni. Elkezdesz nagyszájúskodni. És a csajok között vannak olyanok, akiknek ez bejön.

Ha bemutatsz a visszautasításnak, akkor a visszautasítás viszonzni fogja azt.

FÉLELEMNÉLKÜLISÉG

Nem Jamie és a társai az elsők, akik rájöttek, hogy kapcsolat van a félelemnélküliség és a szellemi szívósság között.

Lee Crust és Richard Keegan, a Lincoln Egyetem munkatársai például kimutatták, hogy a kockázatkedvelők általában magasabb pontszámot érnek el az általános „szellemi szívósságot” vizsgáló tesztekben, mint azok, akik kerülnek a kockázatot; ezen belül is a kihívás/tapasztalatokra való nyitottság alskála a *testi* kockázatvállalással állt különösen szoros összefüggésben, míg a magabiztosság-alskála a *pszichológiai* kockázatvállalással.¹⁴⁷ A pszichopata mindkét tulajdonságból bőséges készletekkel rendelkezik.

Emlékeznek még rá, mit mondott Andy McNab az előző fejezetben? Az ember tudja, jó esélye van rá, hogy egy bevetés során megölik; tudja, hogy nagy a valószínűsége az ellenséges erők fogságába esésnek; tudja, hogy őt magát és az ejtőernyőjét is elnyelhetik a toronymagas hullámok valami távoli tengeren. De „Ki nem szarja le?” – az ember túlteszi magát rajta. Ez a lényege a Különleges Egységeknél való szolgálatnak.

Nem kétséges, hogy a Különleges Egységek katonái félelem nélküliek és szellemileg szívósak is (pszichopatikus mértékben, amint azt a testület jó néhány, általam vizsgált tagjának eredményei tanúsítják). Sőt, az SAS kegyetlen, elképesztően nehéz válogató kiképzésén – amely kilenc hónapig tart, és amelyen csak egy maroknyi jelölt bizonyul alkalmasnak – kifejezetten keresik ezeket a tulajdonságokat. Ezt igazolja némelyik, a kiképzés során szerzett, rémálomba illő tapasztalat is.

Jó példa erre az, amit a „megfelelt” kategóriába sorolt kevés katona egyikétől hallottam, és amely elég világosan szemlélteti, milyen jellegű szellemi szívósság az, ami megkülönbözteti az igazi férfiakat a fiúktól; s ami egyértelműen megmutatja, miféle gondolkozásmód, milyen elit pszichológiai alkat jellemző a kiképzést sikeresen teljesítőkre.

– Nem az erőszak töri meg az embert – magyarázza –, hanem az erőszakkal való fenyegetés. Az az ártalmas, rákkeltő gondolati folyamat, hogy valami szörnyűség fog történni, még hozzá hamarosan.

Elmesél egy ilyen próbát, amely örökre elvette a kedvemet attól, hogy magam próbáljam megjavítani a kocsim kipufogóját:

– Mire idáig jutunk, a jelölt általában eléggé kimerült... Aztán az utolsó dolog, amit a csuklya felhelyezése előtt lát, egy kéttonnás teherautó. Lefektetjük a földre, és ahogy ott hever, hallhatja a közeledő teherautó hangját. Úgy harminc másodperc elteltével a kocsí már fölötté van, a motor alig néhány centiméterre jár a fülétől. Alaposan felbőgöztük, aztán a sofőr kiszáll, és becsapja az ajtót. A motor közben továbbra is jár. Kicsit később valaki a távolból megkérdezi, behúzták-e a keziféket. Ekkor a csapat egyik tagja – aki a csuklyás fejű fickó tudta nélkül végig ott volt – szép lassan elkezd rágurítani a halántékára egy üres abroncsot. Csak úgy, kézzel, és egyre növeli a nyomást. A másik csapattag közben egy picit felpörgeti a motort, hogy úgy tűnjön, mintha a teherautó mozogna. Néhány másodperc után elvesszük onnan a gumit, és lehúzzuk a fejről a csuklyát. Aztán jól helybenhagyjuk... Nem ritka, hogy ezen a ponton dobják be a törülközőt.

Aztán elszórakoztatom a srácokat – Dannyt, Larryt, Jamie-t és Leslie-t – az SAS-válogatásból kapott saját történetemmel, amelyben egy tévéműsor forgatása során volt részem. Egy hideg, félhomályos rak-tárepület padlójához bilincselve feküdtem, és elmondhatatlan rettegéssel figyeltem, ahogy egy villástargonca egy raklapnyi betontömböt hozott egyenesen a fejem fölé, aztán elkezdte leereszteni azt, míg a raklap alsó, durva farésze már enyhe nyomást nem gyakorolt a mellkasomra. Talán tíz-tizenöt másodperce tarthatta ott, amikor a hidraulikus rendszer bal-jóslatú, gonosz sívítása ellenére meghallottam a targoncakezelő kiáltását: „A fenébe, beragadt ez a szar, és nem tudok átkapcsolni...”

Utólag, miután forró fürdőt vettem, hamar világossá vált, hogy végig tökéletes biztonságban voltam. A betontömbök nem is betonból voltak, hanem szürkére festett polisztirolból. A targonca pedig hibátlanul működött. De talán mondanom sem kell: akkor ez eszembe sem jutott. Mint ahogy a Különleges Egységekhez jelentkezők sem gondolnak rá, amikor a válogatás során efféle megpróbáltatásokon mennek át. Azokban a pillanatokban szörnyűségesen valódinak tűnik a dolog.

Jamie-re azonban a jelek szerint nem tett különösebb hatást a történet. – De még ha a szerkezet be is ragadt – mutat rá –, az sem jelenti azt, hogy a rakomány rád fog zuhanni, nem? Csak annyit jelent, hogy egy

darabig úgy fog maradni. Na és? Tudja, sokat gondolkoztam már ezen. Azt szokták mondani, hogy a bátorság erény, igaz?

– De mi van akkor, ha nincs szükséged bátorságra? Akkor mi a helyzet? Mi van akkor, ha eleve nem is ismered a félelmet? Akkor bátorságra sincs szükséged, hogy legyőzd a félelmedet, nem igaz? A betontömbös meg a kocsikerekes trükk engem tökre hidegen hagyott volna. Ezek csak elmejátékok. Viszont ettől még nem vagyok bátor. Ha egyáltalán nem is érdekelt a dolog, hogyan is lehetnék az?

– Szóval arra akarok kilyukadni, hogy én ezt nem veszem be. Nekem úgy tűnik, azért zengenek folyton ódákat a bátorságról, és az emberek azért érzik úgy, hogy szükségük van rá, mert csak így tudnak eljutni arra a működési szintre, amely az én számomra természetes. Nevezheted persze erénynek is. De én inkább természetes adottságnak hívom. A bátorság meg nem más, mint érzelmi vérdopping.

TUDATOSSÁG

Nem kimondottan kellemes érzés úgy ülni a kanapén, hogy a veled szemközt lévő, jól megtermett pszichopata éppen egy nagy pszichológiai mágneset helyez erkölcsi iránytűd egyik oldalára. Természetesen tisztában vagyok azzal, milyen meggyőzőek tudnak lenni a pszichopaták, ennek ellenére folyton az jár a fejemben, hogy van igazság Jamie szavaiban. Amit egy „hős” a velünk született létfenntartási ösztön fojtott sikolyai közepette tesz meg, azt a pszichopata talán teljes csendben végzi el, és még csak meg sem izzad. S hogy az iránytű még gyorsabban pörögjön körbe-körbe, Leslie felvet egy újabb egzisztenciális problémát.

– De nem is csak a funkcionalitásról van szó, nem igaz? – kezdi lassan. – A félelemmel kapcsolatosan, vagy legalábbis azzal kapcsolatosan, amit én gondolok a félelemről – ugyanis az igazat megvallva szerintem még soha nem tapasztaltam meg –, az az egyik legérdekesebb dolog, hogy többnyire teljesen alaptalan. Hogy is szokták mondani? Azon dolgok kilencvenkilenc százaléka, amelyek miatt az emberek aggódni szoktak, soha nem következik be. Akkor meg mi értelme az egésznek?

– Szerintem az a baj, hogy az emberek rengeteg időt töltenek azon aggódva, mi történhet, mi romolhat el, s közben teljesen szem elől

tévesztik a jelent. Egyáltalán nem veszik észre azt a tényt, hogy a jelen pillanatban minden a legnagyobb rendben van. Ez világosan látszik abban a kihallgatásos gyakorlatban is. Mit is mondott a fickó? Nem az erőszak tör meg, hanem a vele való fenyegetés. Akkor meg miért ne maradnál inkább a jelenben?

– De komolyan, gondoljon csak bele! Ahogy azt Jamie is mondta, amikor ott feküdt a nagy halom beton alatt – vagyis amit betonnak hitt, az alatt –, valójában semmi rossz nem történt magával, igaz? Oké, belátom, hogy egy vetett ág kellemesebb lett volna. De ha mondjuk aludt volna közben, akkor az egész nem is számított volna, igaz?

– Ami kikészítette, az a képzelete volt. Az agya gyors előretékerés üzemmódba kapcsol, és villámgyorsan sorra vette, milyen szörnyű dolgok történhetnének. De nem történtek.

– Szóval én azt javaslom, hogy amikor csak lehetséges, ne engedje előrerohanni az agyát. Ha így tesz, akkor előbb-utóbb arról az ostoba bátorságdologról is leszokik.

– Viszont azt is megteheti, hogy előnyére fordítja a képzeletét – veti közbe Danny. – Ha legközelebb olyan helyzetbe kerül, amikor meg van rémülve, gondolja azt: „Elképzelem, hogy *nem* így érzek. S most mit tennék?” Aztán tegye azt!

Jó tanács – ha az embernek van hozzá elég bátorsága.

Megbocsátható, ha az ember Jamie-t, Leslie-t és Dannyt hallgatva úgy érzi, igazi nagyságok között van: mintha három bölcs, öreg buddhista beszélgetne, akik már közel járnak a nirvána eléréséhez. Csakhogy rájuk sokféle hasonlat illik, de ez nem. Pedig a gondolatok jelenben való megingathatatlan rögzítése, és az, hogy kizárólag az itt és mosttal foglalkozunk, olyan kognitív módszer, amely a pszichopátiában és a spirituális megvilágosodásban egyaránt jelen van.

Mark Williams, az Oxfordi Egyetem pszichiátriai tanszékének klinikai pszichológia professzora a jelenre összpontosításnak ezt az elvét a szorongásban és depressziókban szenvedők kezelésére szolgáló, tudatosság-alapú kognitív viselkedésterápiás (KVT) programjába is beépíti.¹⁴⁸

– A tudatosság – ugratom Markot a Warneford Kórházban lévő szobájában – lényegében puccos buddhizmus, nem igaz?

Megkínál egy fahéjas csigával.

– Ja, már csak a pompomlányok hiányoznak, meg a pezsgő – vág vissza. – De tény, hogy a dolog elméletében és gyakorlatában is van némi keleties színezet.

Mark egy példán keresztül mutatja be, hogyan segíthet a tudatosság-alapú KVT valakinek egy fóbia, például a repüléstől való félelem legyőzésében. Még Jamie, Leslie és Danny sem fogalmazhatta volna meg jobban.

– Az egyik lehetséges megközelítés az – magyarázza Mark –, ha az illetőt repülőgépre ülteted, egy repülésbolond mellé. Úgy értem, olyasvalaki mellé, aki imád a levegőben lenni. Aztán útközben odaadsz nekik két, emberi agyról készült szkent. Az egyik egy boldog agyat ábrázol, a másik egy szorongó, rettegő agyat.

– „Ez a két kép”, mondod, „pontosan azt szemlélteti, mi zajlik most, ebben a pillanatban a maguk agyában. De mivel ennyire különbözőek, nyilvánvaló, hogy igazából egyikük sem jelent semmit, ugye? Mármint egyikük sem mond semmit a gép fizikai állapotáról. Az az igazság a hajtóművekben keresendő”.

– „De akkor mit jelentenek?”, kérdezed tőlük. „Nos, valójában pontosan azt jelentik... amit a kezükben tartanak. Agyi állapotokat. Nem többet, és nem is kevesebbet. Amit éreznek, az is csupán egy érzés, nem egyéb. Egy idegi hálózat, egy elektromos együttes, egy kémiai konfiguráció, amelyet a fejükben felhökként kavargó, ide-oda sodródó gondolatok idéznek elő.”

– „Na most, ha képes rávenni magát, hogy valami módon elfogadja ezt a tényt”, mondod a szorongó páciensnek, „ha képes szenvtelenül megfigyelni virtuális belső valóságát; ha képes hagyni, hogy a felhők tetszésük szerint szálljanak, és az árnyékuk oda essen, ahová esik, s inkább arra összpontosít, ami maga körül történik, a környező hangokra és érzésekre, akkor az állapota előbb vagy utóbb javulni fog”.

CSELEKVŐKÉSZSÉG

Az, ahogy Jamie és a fiúk helyeslik a tudatosság elméletét és gyakorlatát – még ha nem is pontosan azon változtatát, amelyet egy kiváló

oxfordi professzor dicsér –, igen jellemző a pszichopátákra. Rendkívüli hajlamukat a jelenben való létezésre – vagyis Larry szavaival élve azt a képességet, hogy „hagyják a francba a holnapot, és élvezzék a márt” – a szakirodalom is bőségesen dokumentálja, és az (a terápiás alkalmazásokról most nem is beszélve) olykor egészen döbbenetesen kedvező hatású lehet.

Nézzük például a pénzügyi világot. Don Novick tizenhat évig volt bróker, és ezalatt egy fillért sem vesztett. Egyébként pedig pszichopata. Noha még csak negyvenhat éves, már visszavonult, manapság a Skót-felföldön él, ahol főként a borospincéjével és régi órákból álló gyűjteményével foglalkozik.

Azért nevezem Dont pszichopátának, mert ő is annak vallja magát. Legalábbis így tett az első találkozásunkkor, és én a biztonság kedvéért elvégeztem néhány vizsgálatot. Az eredmények őt igazolták.

Eldugott helyen álló, Jakab korabeli stílusban épült kastélya – a behajtótú olyan hosszú, hogy elkelne mellette egy-két benzinkút – egyik társalgójába ülve felteszem Donnak a szó szerint egymillió dolláros kérdést. Pontosan mi kell ahhoz, hogy valaki sikeres bróker legyen?¹⁴⁹ Most nem a jó és a rossz között különbség érdekel, pontosítok. Hanem a jó és a pokoli jó közötti.

Neveket ugyan nem mond, de nem habozik objektíven válaszolni a kérdésre, kvalitatív, analitikai szempontból megközelítve azt.

– Úgy gondolom, az egyik legfontosabb dolog, ami megkülönbözteti az igazán jó brókereket a többtől, az az, hogy milyennek tűnnek a játék végén, amikor befejeződik a kereskedés – mondja. – Tudja, a brókerség olyan szakma, amelyben ha valaki csak egy kicsit is sérülékeny mentálisan, az teljesen kikészülhet. Láttam már brókereket, akik egy-egy keményebb nap végén sírtak, vagy akár el is hányták magukat. A nyomás, a környezet, az emberek... mindez iszonyatosan kegyetlen.

– De a legjobbak esetében az a helyzet, hogy a nap végén, amikor kimennek az ajtón, nem tudsz róluk semmit. Ránézésre nem tudod megállapítani, hogy aznap éppen pár milliárdot kaszáltak, vagy az egész portfóliójuk elúszott.

– Dióhéjban ennyi az egész. Ez a jó brókerség titkának az alapelve.

Amikor kereskedsz, agyad érzelmi igazgatótanácsa egyetlen tagjának sem engedheted meg, hogy bekopogjon a döntéshozatali tárgyalóba, arra pedig, hogy helyet foglaljon az asztalnál, még csak nem is gondolhatsz. Könyörtelenül és kíméletlenül a jelenben kell létezned. Nem engedheted, hogy ami tegnap történt, az hatással legyen a mai történésekre. Ha megengeded, semmi perc alatt kikészülsz.

– Ha hajlamos vagy az „érzelmi másnaposságra”, akkor a tőzsdepartetten két másodpercig sem maradsz meg.

Don megfigyelései, amelyeket tizenhat évi pénzügyi borotvaélen táncolás során szerzett, nagyon emlékeztetnek Baba Shiv, Antoine Bechara és George Loewenstein „szerencsejáték” tanulmányának laboratóriumi körülmények között kapott eredményeire. Természetesen logikus, hogy a helyes választás az volt, hogy minden körben tétet tegyenek. De ahogy a játzsmák egymást követték, a résztvevők némelyike mind többször mondott le a kockáztatás lehetőségéről, mivel úgy érezték, jobban járnak, ha óvják a megszerzett nyereményt. Más szóval, elkezdtek „a múltban élni”, s ezzel, hogy Don hasonlatával éljek, lehetővé tették agyuk érzelmi igazgatótanácsa tagjainak, hogy bekopogjanak a döntéshozatali tárgyalóterem ajtaján.

Ez rossz lépés.

A kísérlet más résztvevői viszont továbbra is a jelenben éltek, és a kísérlet végére elég jelentős haszonra tettek szert. Ezek a „funkcionális pszichopáták”, ahogy Antoine Bechara nevezte őket – vagyis olyan egyének, akik vagy jobban képesek szabályozni az érzelmeiket, vagy nem élik meg azokat ugyanolyan mértékben vagy intenzitással: továbbra is minden körben befektették a pénzüket, és minden körre úgy tekintettek, mintha az lett volna az első.

Furcsamód egyre csak erősödtek. És pontosan úgy, ahogyan Don megjósolta volna (egyébként pontosan erre tippelt, amikor meséltem neki a kísérletről), lényegében feltörölték a padlót az óvatosabb, a kockázatokat jobban kerülő riválisaikkal.

Am a történetnek ezzel még nincs vége. Néhány évvel ezelőtt, amikor a tanulmány híre először jutott el a nagyközönségnek szánt sajtóba, a cikk olyan címmel jelent meg, amely maga is kiérdemelt még néhány

további főcímet: „*Wanted: Psychopaths to Make a Killing in the Market*” (Szó szerint: Keresünk: Pszichopátákat, hogy gyilkoljanak a piacon, de a „gyilkolás” itt nagy nyereség szerzeként értendő). Don szerint a címnek rejtett mélységei vannak.

– Egy hivatásos gyilkos, például egy hóhér valószínűleg semmit sem érez, miután kioltotta valakinek az életét – magyarázza. – Igen könnyen elképzelhető, hogy a bánat és a megbánás nem is kerül a képbe. Valahogy így van ez a brókerekkel is. Amikor egy bróker megköt egy ügyletet, azt *exécutionnek* (kivégzés, de jelent végrehajtást, elvégzést is) fogja nevezni. Ez a brókerszleng. És az ügylet kivégzése után az igazán jó brókereknek – vagyis a magát érdeklő típusú fickóknak – egyáltalán nincs büntudatuk azért, mert kiszálltak. Sem a miértek, sem a prók és kontrák miatt: nem érdekli őket, hogy az egész helyes-e, vagy helytelen.

– És visszatérve arra, amit korábban említettem, ez teljesen független az ügylet kimenetelétől: vagyis attól, hogy milliárdokat nyertek, vagy ugyanannyit buktak. Az ügyletből való kilépés hűvös, klinikai döntés, amelynek nincsenek érzelmi utórezgései, sem utólagos pszichológiai hatásai.

– Azt hiszem, a professzionális gyilkoláshoz és a sikeres tőzsdei tevékenységhez egyaránt szükség van bizonyos skatulyázási képességre. Arra, hogy az éppen megoldandó feladatra összpontosítsanak, amikor pedig teljesítették azt, egyszerűen elsétálnak, és elfelejtsék az egészet.

No persze a jelenben való létezés az egyenletnek csak az egyik oldala. Ugyanolyan súlyosan gátolhatja a cselekvőképességet az is, ha a jövőben élünk, ha „megelőzzük magunkat”, és engedjük, hogy a képzeletünk álmokfutást rendezzen – ahogy az én képzeletem tette a betontömbökkel vagy mi a csudákkal teli raklap alatt. A rosszul működő döntéshozatal során működő kognitív és érzelmi összpontosításra vonatkozó vizsgálatok például kimutatták, hogy amikor közönséges, mindennapos viselkedéseket értékelünk – például azt, hogy beleugorjunk-e az úszómedencébe, vagy felvegyük-e a telefont, amikor rossz hírt kell közölnünk –, az „elképzelt”, lehetséges valóság lényegesen kellemetlenebb, mint az „igazi”¹⁵⁰.

Ami persze tökéletesen megmagyarázza azt is, miért érzünk rendszerint olyan ellenállhatatlan kényszert az efféle dolgok elodázására.

A pszichopáták viszont soha nem odázzák el a dolgokat. Ez azon okok egyike, amelyek miatt – ahogy azt broadmoori vendéglátóm, a Paddock Központ klinikai csapatának egyik tagja mesélte – olyan aktívan vesznek részt a kórtermi foglalkozásokon. A pszichopátáknak szükségük van rá, hogy *tegyenek* valamit. A semmi egyszerűen nem opció a számukra.

– Számomra létfontosságú, hogy jól érezzem magam – jegyezte meg Danny, miután megszerezte a Chelsea negyedik gólját is. – Imádom az élet hullámvasútján utazni, imádom megpörgetni a szerencse végtelen számú lehetőséget kínáló rulettkerekét.

Aztán elfintorodott, és megigazította a baseballsapkáját.

– Legalábbis imádtam, amíg ide nem kerültem – tette hozzá egy vállrándítással.

Ez egyáltalán nem szokatlan kijelentés egy pszichopata szájából. Olyasmiről szól, amiből talán mindegyikünknek jót tenne, ha valamivel több lenne belőle az életünkben.

– Gyerekkoromban – meséli Larry – minden évben Hastingsben nyaraltunk. Egy nap – ezt soha nem fogom elfelejteni – a húgomat figyeltem, ahogy a tengerben játszott. Jött egy nagy hullám, és feldöntötte, ő meg sírva szalad ki, és ennyi volt. Soha többé nem ment bele a tengerbe. Nem lehettem több hét-nyolc évesnél, de amikor láttam, mi történt vele, emlékszem, azt gondoltam: „Ha ott állsz, ahol megtörnek a hullámok, akkor tényleg bajod eshet. Szóval két lehetőség van. Vagy a parton maradsz, és nem mész a vízbe, vagy beljebb mész, ahol a hullámok csak felemelnek, de megtörni mögötted fognak.”

Jamie feltápaszkodik.

– Csak persze arra is oda kell figyelni, hogy ne menj túl mélyre – morogja –, máskülönben itt fog partra vetni a víz.

„TLS”-MENTALITÁS

– Nos hát, tudja, hol talál meg. Én nem megyek sehová.

Kezet rázunk Jamie-vel. Az imént azt mondtam neki, hogy ha legközelebb erre járok, mindenképpen benézek hozzá, s erre válaszul tájékoz-

tatott arról, hol is keressem. Larry és Leslie már korábban elkészöntek. Leslie, akár hiszik, akár nem, elegáns térdhajlítással búcsúzott, Larry pedig katonás tisztelgéssel. Lehet, hogy egykor tényleg tengerész volt. Danny pedig visszatért a virtuális focihoz.

A DSPD-t a külvilággal összekötő folyosókon és biztonsági féregjáratokon áthaladva kicsit úgy érzem magam, mint egy hazatérő úrhajós. – Sikerült beilleszkedni? – kérdezi Richard, miközben a klinikai pszichológiai részleg felé sétálunk.

– Már kezdtem egészen otthon érezni magam – mosolyodok el.

Ahogy a londoni vonat felgyorsít, a körülöttem ülők arckifejezését tanulmányozom: a többségük munkából hazafelé tartó ingázó. Némelyek feszültek és szorongóak, mások fáradtak és elcsigázottak. Efféle arcokat nemigen látni a pszichopáták között.

Bekapcsolom a számítógépet, és elkezdem feljegyezni a gondolataimat. Úgy egy órával később, ahogy megérkezünk az állomásra, nagy vonalakban már el is készültem egy ötlet felvázolásával, amelyet „TLS”-mentalitásnak nevezek el: ez azon pszichológiai készségek együttesére utal, amelyek segítségével valóra várható a *törekvés*, a *leküzdés* és a *sikerre vitel*.

A pszichológiai készségeknek a „Hét Főbűn” nevet adom. A pszichopátia hét alapelvéről van szó, amelyek, ha megfontoltan adagolják és kellő gondossággal alkalmazzák őket, segíthetnek abban, hogy pontosan azt kapjuk, amit akarunk; segíthetnek abban, hogy ne *reagáljunk*, hanem *válaszoljunk* a modern élet kihívásaira, és eddigi áldozati szemléletünket a győztes szemléletévé változtathatja, de úgy, hogy közben nem válunk gonosztevőkké sem.

1. Könnyörtelenség
2. Sármoság
3. Összpontosító képesség
4. Szellemi szívósság
5. Félelemnélküliség
6. Tudatosság
7. Cselekvőkészség

Cseppnyi kétség sem fér hozzá, hogy eme készségegyüttes erejét az alkalmazása jelentette. Bizonyos helyzetekben óhatatlanul nagyobb szükség van egyes tulajdonságokra, mint másokra; és ezen körülménycsoportokon belül az egyes alhelyzetek – visszatérve a jól bevált keverőpult-hasonlathoz – nyilván eltérő kimeneti szinteket igényelnek az ott alkalmazott tulajdonságokból. Ha például feltekeri a könnyörtelenség, a szellemi szívósság és a cselekvőkészség gombjait, az magabiztosabbá teheti – így nagyobb tiszteletet vívhat ki munkatársai körében. De ha túl magasra tekeri őket, akkor fennáll a veszély, hogy zsarnokká válik.

És persze ott van az ellentétes szempont is, hogy képesnek kell lenni visszatekerni őket – képesnek kell lenni az egyes sávok erősítésére és gyengítésére, és a megfelelő összhatás kialakítására. Ha például a IV. fejezetben megismert ügyvéd a mindennapi életben is ugyanolyan könnyörtelen és félelmet nem ismerő lett volna, amilyen a tárgyalóteremben, akkor valószínűleg rövid időn belül neki is ügyvédre lett volna szüksége.

Vitathatatlan tehát, hogy a titok nyitja a kontextus:

Nem az a lényeg, hogy valaki pszichopata-e, hanem az, hogy képes-e *módszerűen* az lenni. Képes-e belebújni ebbe a szerepbe akkor, amikor a helyzet úgy kívánja, hogy aztán, a szükség múltával visszatérjen megszokott személyiségéhez.

Mert pontosan ez az, amiben Jamie és a fiúk tévedtek. Náluk nem azzal volt gond, hogy nem tudták szükség esetén magasabbra tekerni az egyes kapcsolókat, hanem azzal, hogy az kapcsolókat egyáltalán nem lehet kimozdítani a maximum állásból. Olyan gyártási hiba ez, amely kétségtelenül balszerencsés következményekkel járt.

Ahogy azt Jamie fejtegette a Broadmoorba való érkezésem után, a pszichopátákkal nem az a baj, hogy túlteng bennük a gonoszság. Furcsa módon ennek éppen az ellenkezője igaz: túl sok van bennük egy *jó* dologból.

Az autó imádni való. Csak éppen túl gyors ahhoz, hogy kivigyék az útra.

VII SZUPER-ÉPELMÉJŰSÉG

Az életnek nem olyan, a sírhoz vezető utazásnak kell lennie, ahol az a lényeg, hogy csinosan, jó karban lévő testtel érkezünk meg; hanem inkább olyannak, ahol sivító fékekkel, porfelhőt kavarva csúszunk be a célba, teljesen elhasználódva és kimerülve, s hangosan kiáltjuk: „Hű, micsoda menet volt!”

HUNTER S. THOMPSON

A P-NEMZEDÉK

Az oxfordi Magdalen Kollégium kápolnájának egyik falát az imatáblácskáknak tartanak fenn. Egy nap a rengeteg, isteni beavatkozást fohászkozó kérelem között észrevettem a következőt: „Uram, kérlek, add, hogy kihúzzák a lottószámaimat, s megígérem, hogy utána nem hallasz többet felőlem.”

Furcsamód ez volt az egyetlen, amelyre Isten választ adott. A következőket írta: „Fiam, tetszik a stílusod. Ebben a nyomorúságos, zűrzavaros világban, amely oly sok bánatot okoz nekem, sikerült megmosolyogatnod. Az ördögbe is, mindenképpen hallani AKAROK rólad a továbbiakban. Szóval, több szerencsét legközelebb, pimasz kis nyavalyás! Szeretettel: Isten.”

Ha valaki azt hitte, hogy Istennek nincs humorérzéke, az most jobban teszi, ha újra átgondolja a dolgot. Annak is ezt javaslom, aki úgy vélte, hogy az Úr nagyon távol áll e világtól, s nem érdeklődik az esendő és esetlen emberkének jelentéktelen problémái iránt. A Mindenható itt nyilvánvalóan Önmaga egy másik oldalát mutatta meg: a ravasz, kemény, mellébeszélést nem tűrő irányítóót, aki éppen annyi jót képes adni, amennyit kap, és aki korántsem csak felületesen ismeri az ember

pszichológiáját. Ha ez úgy hangzik, mint egy olyan Isten, aki nem riad vissza a keverőpult kapcsolóinak piszkálgatásától sem, ha a helyzet úgy kívánja, nos, akkor nem téved.

Alan Harrington 1972-ben adott ki egy kevésbé ismert könyvet *Pszichopáták* címmel. A műben az emberi evolúció egy radikálisan új elméletét ismertette. A pszichopáták, állította Harrington, a *Homo sapiens* egy veszedelmes, új változatának képviselői: egy darwini vészterv részei, amely a modern kor hideg és nehéz szükséghelyzeteinek túlélésére jött létre. Egy legyőzhetetlen P-nemzedék tagjai.

Elméletének kulcseleme azon ősi kötések – etikai, érzelmi és egzisztenciális kapcsolatok – általa látni vélt fokozatos, alattomos meggyengülése volt, amelyek évszázadok, sőt, évezredek óta egységbe kovácsolták az emberiséget. Régen, érvelt Harrington, amikor a nyugati civilizációban még a kemény munka és az erényességre való örekvés polgári erkölce uralkodott, a pszichopáták a többségi társadalom peremvidékére szorultak. Tisztességes gondolkozású polgártársaik pedig vagy örültek, vagy gonosztevőnek bélyegezték őket. De ahogy teltek a huszadik század évei, s a társadalom mind gyorsabbá és lazább szövetűvé vált, az addig a hidegben fagyoskodó pszichopáták is egyre beljebb húzódtak.

Ahhoz képest, hogy főként regényeket írt, s nem is volt tudományos végzettsége, Alan Harrington kétségtelenül tudta, miről beszél. A pszichopata riválisokra vonatkozó leírása – változatos, eklektikus ecsetvonásainak köszönhetően – néhol még felül is múl jó néhány ma olvasható ábrázolást. A pszichopata Harrington meghatározása szerint az „új ember”: pszichológiai szuperhős, aki mentes a szorongás és megbánás béklyóitól. Kegyetlen, unott és kalandvágyó. De amikor a helyzet úgy kívánja, boldogságos is lehet.

Idéz néhány példát is: „Részegesek és hamisítók, drogfüggők, hippik...¹⁵¹ A maffiauzsorás, aki összeveri áldozatát, az elbűvölő színész, a gyilkos, a vándorgitáros, a sürgő-forgó politikus, a traktorok elé fekvő szent, a fagyosan domináns Nobel-díjas, aki asszisztensei munkájának sikerét aratja le... mind teszik a maguk dolgát.”

És úgy teszik, hogy fikarcnyi gondjuk sincs.

SZENT PÁL, A PSZICHOPATÁK VÉDŐSZENTJE

Nem véletlen, hogy Harrington a szenteket is megemlíti a listán. És nem is egyszer. A szórakoztató és ragyogó szövegben újra meg újra felbukkan a pszichopata és a spirituálisan megvilágosodottak összehasonlítása. Bár ezek nem mind a saját gondolatai.

Idéz például az orvos Harvey Cleckley-től, akivel a II. fejezetben találkoztunk, és aki az 1941-es, azóta klasszikussá vált *Az épelméjűség álarcá* című művet írta, amelyben a pszichopátia egyik legelső klinikai leírását olvashatjuk. Mint kiderül, ami ellen a pszichopata úgy érzi, hogy tiltakoznia kell, az nem valami szűk csoport, nem is egy bizonyos intézmény vagy ideológiarendszer, hanem maga az emberi élet.¹⁵² A jelek szerint semmi mélyen jelentőségteljeset vagy tartósan stimuláló hatásút nem talál benne, csupán néhány futó és jelentéktelenül kellemes szélséyt, valamint apró bosszúságok és unalmak végtelenül unalmas sorát... Sok tinédzserhez, *szen*thez (a szerző kiemelése), történelmet formáló államférfihoz és más nevezetes vezetőhöz vagy zsenihez hasonlóan ő is nyugtalan, s tenni akar valamit a helyzet ellen.

Harrington Norman Mailertől is idéz: „(A pszichopata) az elit potenciális könyörtelenségén belüli elit... Belső tapasztalata a halálban rejlő lehetőségekről a saját logikája. Ugyanez igaz az egzisztencialistára is. Meg a *szen*tre (a szerző kiemelése), a matadorra és a szertőre is.”¹⁵³

Ennek következményei igen érdekesek. Lehetséges volna, kérdezi Harrington, hogy a szent és a pszichopata valami módon egyazon egzisztencialista érme két transzcendentális oldala? Lehetséges-e: „... akár hajlandók vagyunk beismerni, akár nem, hogy a legelvetemültebb, legmegbocsáthatatlanabb pszichopata egyfajta kegyelmi állapotba gyilkolja magát?”¹⁵⁴ Szörnyű eszközökkel ér el bizonyos fajta tisztaságot? Gyötrelmei és a másoknak okozott gyötrelmek révén más személlyé alakul át, szelleme megtisztul a színház, a nyilvánosság, a hírnév, a rémület által?

Bár ez bántaná intellektuális érzékenységüket, az Újszövetség tudorai valószínűleg nehezen tudnának ellenvetéseket felhozni. Kétezer évvel ezelőtt a tarsusi Saul számtalan keresztény halálát hagyta jóvá vezetőjük

nyilvános kivégzése után. Ma, a genfi egyezmény alapján népirtással vádolhatnák meg.

Mind jól tudjuk, hogy mi lett *vele*. A damaszkuszi úton történt csodás páfördulás* nyomán a gyilkos hajlamú, könyörtelen sátorkészítő lényegében egy csapásra a nyugati világ történetének egyik legfontosabb alakjává vált. A ma Szent Pálként ismert férfi volt a szerzője az Újszövetség több mint a felének (a huszonhét könyv közül tizennégyet tulajdonítanak neki); ő a hőse egy másik újszövetségi könyvnek,¹⁵⁵ az apostolok cselekedeteinek; és ő szerepel a világ néhány legszebb színes üveglakán is.

Emellett azonban valószínűbb, hogy pszichopata volt, mint hogy nem volt az. Könyörtelen, félelmet nem ismerő, megszállott és karizmatikus – egyenlő mértékben.

Vessünk egy pillantást a bizonyítékokra! Pál a jelek szerint mind az úton, mind a városok legbelső bugyraiban vonzódott a veszélyes, ellenséges területekhez, ahol állandó kockázatot jelentettek a véletlenszerű, erőszakos támadások. Vegyük hozzá azt a tényt, hogy a Földközi-tengeren utazgatva háromszor is hajótörést szenvedett – egyszer huszonnégy órán át sodródott a nyílt vízen, mielőtt megmentették –, s máris kirajzolódik egy olyan ember képe, aki nem, vagy csak alig törődik saját biztonságával.

Megrögzött szabályszegőről van szó, aki látszólag képtelen tanulni saját viselkedésének hibáiból (vagy egyszerűen csak nem törődik velük). Pált apostollá válása után többször is bebörtönözték, s a becslések szerint hat évet tölthetett rács mögött; kegyetlenül megkorbácsolták (ötször mérték ki rá a maximális harminckilenc korbácsütést: ennél több már megölhette az embert); háromszor pedig bottal ültelgették. Egy ízben, a mai Törökország területén fekvő Lisztrában pedig olyan kegyetlenül

* A neuroteológiának nevezett modern szakterület művelői szerint Saul élménye nagyobb valószínűséggel lehetett halántéklebenyi epilepsziás roham, mint a Mindenhatóval való tényleges találkozás. A „mennyei fény”, a hanghallucinációk („Saul, Saul – miért üldözel engem?”) és az utána következő átmeneti vakság mindenképpen alátámasztják ezt a diagnózist – akárcsak Saul saját rejtélyes, az egészségére tett utalása (2 Kor 12,7–10), miszerint „töviset kaptam testembe, a sátán angyalát, hogy... el ne bízzam magam”.

megkövezték, hogy a végére úgy hitték, már csak percei vannak hátra, ezért az ottani szokásnak megfelelően a városon kívülre vonszolták.

A Szentírás azt is megemlíti, mi történt ezután: „De amikor a tanítványok köréje gyűltek, eszméletre tért, és visszament a városba. Másnap Barnabással együtt útra kelt Derbébe.”*

Őn vajon visszatérne-e teljes lelki nyugalommal egy olyan városba, amelynek lakói nemrég mindent elkövettek, hogy halálra kövezzék? Nem hiszem, hogy én megtenném.

És még nincs vége. Pál állandóan vándorolt, mivel mindenütt életveszélyes fenyegetéseket kapott. Amikor Damaszkusz kormányzója kordont vont a város köré, hogy letartóztassa, Pál a városfal egy részén át, kosárba rejtőzve menekült el.

Tehát van egy hideg, számító politikai manipulátor, aki nem fél mások lelkébe gázolni, bármennyire fontosak vagy hűek is hozzá azok. Pál és Szent Péter antiochiai összejövetelét – amelyben Pál szemtől szembe álszentséggel vádolta meg Pétert, mivel a nem zsidókat zsidó szokások felvételére kényszeríti, miközben ő maga nem zsidóként él – L. Michael White, a Texasi Egyetem austini ókor- és vallástudományi professzora *Jézustól a kereszténységig* című könyvében így jellemezte: „teljes kudarcot vallott politikai virtuskodás, és a *persona non gratá*vá vált Pál hamarosan kénytelen volt elhagyni Antiochiát, hogy soha ne is térjen vissza oda”¹⁵⁶.

Végül pedig ott van a megfoghatatlan, pszichológiai besurranó tolvaj könyörtelen, szünet nélküli manőverezése is. A szakértő manipulátor selyemsimaságú önbemutató képessége.

Emlékszik még rá, mit mondott a zseniális szélhámós Greg Morant? A szélhámósok piszkos arzenáljának egyik leghatásosabb fegyvere a jó „sebezhetőségadar”.

Akár Pálról is beszélhetett volna. De fogalmazhatunk máshogy is:

„A zsidók előtt zsidóvá váltam, hogy megnyerjem a zsidókat. A törvény alá rendelvek között a törvény alárendeltje lettem – noha magam

* ApCsel 14:20.

*nem vágyok a törvénynek alárendelve –, csak hogy megnyerjem azokat, akik a törvény alárendeltjei. Azok közt, akikre a törvény nem vonatkozik, olyan lettem, mint aki a törvényen kívül áll – pedig nem állok Isten törvényén kívül, hanem Krisztus törvényének vagyok alárendelve –, csak hogy megnyerjem a törvény alá nem rendelteket. A gyöngék közt gyöngé lettem, hogy megnyerjem a gyöngéket. Mindenkinék mindene lettem...”**

Ha tényleg Jézus volt ott azon a Damaszkuszba vezető úton, és követet keresett, hogy segítsen az igét terjeszteni, nem is választhatott volna alkalmasabb embert a feladatra, vagy legalábbis a keresztények körében, nem találhatott volna rettegettebbet és népszerűtlenebbet. Megtérése idején Pál minden kétséget kizáróan keresztényüldözői hatalma csúcán állt. Sőt, éppen azért indult Damaszkuszba, hogy ott további vérontást folytasson. Véletlen egybeesés lenne, hogy apostoli tevékenységét is ott kezdte?

Nem minden pszichopata szent. És nem is minden szent pszichopata. De vannak bizonyítékok, amelyek azt sugallják, hogy valahol az agy folyosóinak mélyén a pszichopátia és a szentség közös helyiségeken osztozik. És azt is, hogy a pszichopáták bizonyos tulajdonságai – a sztoicizmus, a képesség az érzelmek szabályozására, a pillanatban élésre, megváltozott tudatállapotok elérésére, a hősiességre, a félelemnélküliségre való képesség, és, igen, a jelek szerint az empatikusságra is – eredendően spirituális természetűek, és nemcsak az egyén saját közérzetét javítják, hanem másokét is.

Ha még mindig nincs erről meggyőződve, nézze csak meg néha a Magdalen Kollégium imatáblás falát!

A VÖRÖS LENDÍTI ELŐRE A BAJNOKOT

A képességet arra, hogy a nehézségek arcába ne vessünk, régóta a spirituális intelligencia egyik fokmérőjének tartják. Vegyük például Rudyard Kipling költeményének sorait¹⁵⁷ – az utolsó szavakat, ame-

* 1 Kor 9:20–22.

lyeket a teniszezők látnak, mielőtt kilépnének a wimbledoni fő pálya gyepére:

*Ha a Sikert, Kudarcot bátran állod,
s úgy nézed őket, mint két rongy csalót...**

Ezt a fajta hozzáállást általában a szentekre tartják jellemzőnek, s a pszichopátákkal való kapcsolatát ritkábban tételezik fel.

Derek Mitchell, a londoni University College munkatársa 2006-ban elhatározta, hogy megtöri ezt a trendet. Ez Érzelmi Megszakításos Teszt (EIT) nevű feladatot önkéntesek két csoportjával – pszichopátákkal és nem pszichopátákkal – végeztette el.¹⁵⁸ Az önkéntesek általában egy számológép képernyője előtt ülnek, és a bal vagy a jobb mutatóujjukkal billentyűket nyomkodnak, attól függően, hogy milyen alakzat – általában egy kör vagy egy négyzet – villan fel előttük.

Ez igazán egyszerű, gondolhatná. A feladat azonban valójában igen trükkös lehet.

Ennek az az oka, hogy az alakzatok nem önmagukban jelennek meg. A képernyőn néhány tizedmásodpercig látható minden egyes kör vagy négyzet különböző képpárok – rendszerint arcok – közé ékelve jelenik meg. Vagy két pozitív kép (mosolygó arcok), vagy két negatív kép (dühös arcok), vagy pedig két semleges kép (kifejezéstelen arcok) között.

Az érzelmes képek a legtöbb ember számára gondot jelentenek. Egyszerűen csak amiatt, hogy érzelmi töltésük van, s ezért figyelemelterelő hatásúak. Mitchellnek az volt a feltevése, hogy ha a pszichopáták valóban annyira kikököszenthetetlenek és nyugodtak, amilyenek tartják őket, és nem számít nekik, hogy valami egyszerű vagy bonyolult, akkor az ő esetükben nem ezt kell tapasztalnia. Sőt, nekik gyorsabban és pontosabban kell reagálniuk, mint a kontrollcsoport tagjainak – vagyis kevésbé szabad „elterelődni” a figyelmüknek – azon feladatokban, ahol a négyzetet, illetve a kört két pozitív vagy két negatív kép kíséri. Más szóval

olyan képek, amelyeknek érzelmi értékük van. A semleges feladatoknál viszont, ahol a figyelem elterelése nem annyira jelent problémát, ennek a pszichopáták és nem pszichopáták közötti különbségnek el kell tűnnie.

Pontosan ezt is találta. Valahányszor a kört, illetve a négyzetet érzelmi töltésű képek kísérték, a pszichopáták a várakozásoknak megfelelően jobban tudták megkülönböztetni a „célpontokat” a nem pszichopátáknál. És gyorsabban is. Kipling talán úgy fogalmazott volna, hogy nem vesztették el a fejüket, amikor mások elvesztették az övéket.

A sztoicizmus a társadalom által igen nagyra tartott tulajdonság. Ez nem véletlen. Sokféle módon lehet hasznos: gyász idején, szakítás után, vagy mondjuk a pókerasztalnál. Néha még akkor is, ha az ember könyvet ír. De az angol futballválogatott régóta szenvedő szurkolójaként és megszámlálhatatlan büntetőpárbaj-vita veteránjaként számomra mégis talán a sztoicizmus és a sport kapcsolata a legszembeötlőbb.

És most nem csak a néző szemszögéről beszélek. A sport minden másnál hatékonyabb pszichológiai prizmaként bontja szét a sztoicizmus fényét két összetevőjére, a félelemnélküliségre és az összpontosítás képességre, amelyek önmagukban a pszichopátiának és a spirituális intelligenciának is fontos összetevői.

„Nem tudjátok, hogy a pályán küzdők mind futnak ugyan, de a díjat csak egy nyeri el? Úgy fussatok, hogy elnyerjétek! – írta Szent Pál. – ...az ökölvívásban nem a levegőt csapkodom, hanem megzabolázom és rabságba vetem testemet.”*

Nyilván nem véletlen, hogy éppen Kipling szavai olvashatóak a wimbledoni fő pályánál – és azok nem is csak a teniszezők érdekesek.

„Amikor mindent jelent, úgy játssz, mintha semmit sem jelentene”, felelte Steve Davis, a legendás snookerjátékos, amikor arról kérdezték, mi tesz valakit naggyá a sportban. „Felejtsd el” a rossz lökéseket – és ha már itt tartunk, a jókat is –, és összpontosítsd a teljes figyelmedet a következőre!

Ugyanez igaz a golfban is.

* Kosztolányi Dezső fordítása.

* 1 Kor 9:26, 26.

A dél-afrikai Louis Oosthuizen 2010-ben esélytelenként nyerte meg a Brit Nyílt Bajnokságot St. Andrewsban. Miután a bajnokság előtti tornákon rendre csalódást okozott, mindenki arra számított, hogy még négyütéses vezetés mellett is összeomlik majd a gyilkos küzdelmet hozó utolsó fordulóban. De nem így történt. Ennek oka meglepően – bár csalókan – egyszerű volt: egy kis, vörös pont, amelyet a kesztyűjén helyeztek el feltűnő módon, közvetlenül a hüvelykujja tövében.

A pont ötlete Karl Morris manchesteri sportpszichológustól származott, akit Oosthuizen kért fel arra, hogy segítsen neki kapcsolatba kerülni azzal, amit nyugodtan nevezhetünk rejtett, belső pszichopatájának: hogy az éppen soron következő ütésre tudja összpontosítani az elméjét ahelyett, hogy a lehetséges következményeken rágódik, s teszi ezt éppen a legrosszabb pillanatban.

Morris ezért kiötlött egy tervet. Valahányszor Oosthuizenre került a sor, a figyelmét hűvösen, nyugodtan és összeszedett módon arra a pontra kellett összpontosítania. Nem neki kellett megjátszania az üteget. Az ütésnek kellett megjátszania őt.

Hét ütéssel nyert.

Oosthuizen vörös pontja klasszikus példája annak, amit a sportpszichológiában „folyamatcélként” neveznek – ez egy olyan technika, amely által a sportolónak valamire – bármilyen apró dologra – kell összpontosítania a figyelmét, hogy ne tudjon másra gondolni. Oosthuizennek például arra nem volt szabad gondolnia, milyen módokon ronthatja el az üteget. A módszer hatékonyan és biztosan horgonyozza le a sportolót az itt és mostban. Még mielőtt ütné. Még mielőtt megmozdulna. És ami a legfontosabb, mielőtt elkezdené semmivé foszlani az önbizalma. A tisztán az elvégzendő feladatra való összpontosítás képessége – amit Csíkszentmihályi Mihály pszichológus „optimális tapasztalatnak” vagy „flow”-nak nevez – egyike annak a néhány kulcstechnikának, amelyekkel a teljesítménypszichológusok manapság is dolgoznak.¹⁵⁹ Nemcsak a golfban, hanem az élsport minden területén.

A flow pillanataiban a múlt és a jelen absztrakciókként párolog el. Nem marad más, csak az intenzív, titokzatos, figyelmet felfaló jelen, az a mindent elborító érzés, hogy az ember „a zónában van”. Ez az elme,

a test és a játék varázslatos egyesülése, amelyet a szakmában csak a teljesítmény „Arany Háromszögeként” emlegetnek: az erőfeszítések nélküli cselekvés és reakció transzhoz hasonló állapota, ahol találkozik az idő és az én, ahol az ember egyszerre irányít, és mégsem irányít.

Talán nem meglepő, hogy ennek is megvan a maga jellegzetes lenyomata az agyban.

Martin Klasen, az Aacheni Egyetem munkatársa 2011-ben fedezte fel, hogy a flow-pillanatoknak sajátos élettani profiljuk van.¹⁶⁰ Videójátékokkal játszó agyát figyelte meg fMRI-vel, és azt találta, hogy a felfokozott összpontosítás időszakaiban csökken az agykéreg cortex cingularis anterior nevű részének – az agy hibaészlelő és konfliktus-ellenőrző rendszerének – az aktivitása. Ez azt jelzi, hogy a figyelem fokozódik, míg a figyelmet elterelő és a feladattal össze nem függő információk a háttérbe szorulnak.

De ez még nem minden. Hasonló jellegzetesség mutatható ki a bűnöző pszichopata agyában is.

Ugyanabban az évben, amikor Klasen videójátékokkal szórakozott, Kent Kiehl leporolta tizenhét kerekű guruló fMRI-jét, és új kísérlettel vágott neki Új-Mexikó útjainak. Kiehl arra volt kíváncsi, hogy pontosan mi hajtja a pszichopátákat, amikor erkölcsi döntéseket kell hozni.¹⁶¹ Valóban jéghidegek nyomás alatt? Valóban jobban tudnak dönteni, amikor már mindenki megtette a tétjeit, és alig van idő? És ha igen, miért? Talán valami olyasmiről van szó, ami be van építve az agyukba? Ez lenne a hidegvérű kognitív érvelés győzelme a melegvérű érzelmi feldolgozás felett?

Ennek kiderítése céljából két különböző fajta erkölcsi dilemmát tárt pszichopáták és nem pszichopáták elé: ő ezeknek a „súlyos konfliktus (személyes)” és a „gyenge konfliktus (személyes)” neveket adta – az alábbiakban egy-egy példával is bemutatjuk őket.*

* Kiehl és szerzőtársai egy harmadik fajta dilemmát is alkalmaztak, amelyet „Személytelennek” neveztek. Ez a Philippa Foot által kidolgozott hajtányprobléma eredeti változata volt (lásd I. fejezet), amelyben a döntés (amelyet egy kapcsoló átbillentésével lehet meghozni) az, hogy eltérítsenek-e egy elszabadul vasúti járművet a jelenlegi vágányról, ahol öt embert ölne meg, egy másik vágányra, ahol csak egy embert öl meg.

Súlyos konfliktus (személyes)

Ellenséges katonák szállták meg a faluját. Parancsuk van rá, hogy mindenkit megöljenek, akit csak találnak. Ön és még néhány ember egy pincében rejtőztek el. Hallja, hogy a katonák belépnek a feje fölött lévő házba. Csecsemőkorú gyermeke azonban hangosan sírni kezd, mire ön a szájára tapasztja a kezét. Ha elveszi a kezét a kicsi szájáról, ő hangosan felsír, amit a katonák is meghallanak majd. Ha pedig meghallják, akkor megtalálják önöket, és mindannyiukat megölik, a csecsemőt is beleértve. Csak úgy mentheti meg önmagát és a többieket, ha addig nem engedi levegőhöz jutni a gyermekét, amíg az meg nem hal.

Erkölcseleg elfogadható-e az ön számára, hogy megfojtsa a gyermekét önmaga és a többiek megmentése érdekében?

Gyenge konfliktus (személyes)

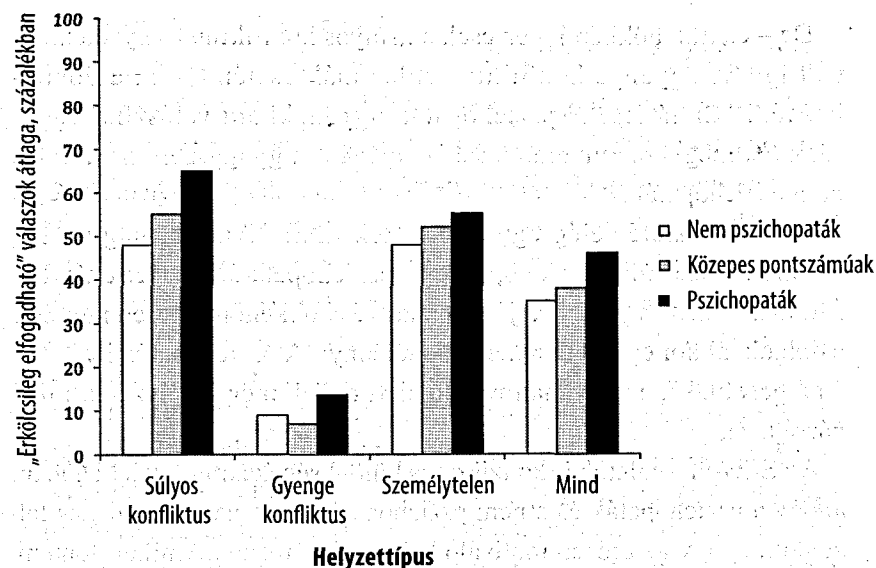
A hétfőre látogatóba megy a nagymamájához. Érkezésekor általában kap tőle néhány dollárt ajándékba, most azonban nem. Megkérdezi tőle, hogy miért, mire valami olyasmit felel, hogy *már nem ír neki annyi levelet, mint régen*. Ön dühös lesz emiatt, és úgy dönt, hogy kiszúr vele.

Elővesz néhány tablettát a gyógyszereszekrényből, és a nagyanyja teáskannájába teszi azokat, gondolván, hogy ettől nagyon rosszul lesz majd.

Erkölcseleg elfogadható-e az ön számára, hogy gyógyszer tegyen a nagymamája teáskannájába, és ezzel „kiszúrjon” vele?

Egyszerű volt meghatározni, milyen eredményre számíthatnak. Ha a pszichopátákat kevésbé zökkentik ki nyugalmaikból a pillanatnyi érzelmi szükséghelyzetek, s az élet-halál döntésekben hidegségüknek köszönhetően előnyt élveznek velünk, többiekkel szemben, akkor Kiehl feltevése szerint köztük és a nem pszichopáták között a legnagyobb különbségnek a súlyos konfliktus (személyes) esetén kell mutatkoznia, ebben a helyzetben legnagyobb ugyanis az érzelmi töltés.

Az eredmények minden tekintetben megfeleltek a várakozásainak.

7.1. ábra: A pszichopáták erkölcsileg kevésbé finnyásak – de csak akkor, ha nagy a tét (Ermer et al., 2011 nyomán).

A „súlyos konfliktus-” helyzetekben a pszichopáták valóban sokkal többször minősítették a haszonelvű döntést „erkölcseleg elfogadhatónak” a nem pszichopátáknál. Könnyebben fojtották meg a babákat, vagy legalábbis könnyebben birkóztak meg az efféle tett fájdalmával, mint etikailag kényesebb társaik. Az is feltételezhető, hogy nagyobb eséllyel maradtak volna életben és mentették volna meg a többi, a pincében rejtőző ember életét, ha a helyzet a valóságban játszódik le.

De ez még nem minden. William Brown példájához (III. fejezet) hasonlóan, Kiehl és munkatársai is azt állapították meg, hogy a pszichopátáknak nemcsak kevesebb problémájuk van az erkölcsi tisztasággal, hanem sokkal gyorsabban is elemzik a helyzeteket. Jóval kevesebb idő kellett a helyes út megtalálásához. Ráadásul ezeket a rövidebb válaszidőket a cortex cingularis anterior csökkent aktivitása kísérte – ugyanúgy, ahogyan azt Martin Klasen találta a flow-élmény hatása alatt állóknál.

De – és itt a bökkenő – ez csak a „súlyos konfliktus” helyzetekben volt így. A „gyenge konfliktus” dilemmák esetén eltűnt a döntéshozatali különbség. A pszichopáták ugyanakkora valószínűséggel vétőzták meg a nagymama teáskannájába tett gyógyszereket, mint a nem pszichopáták.

A következtetés elég egyértelműnek tűnik. Amikor nagy a tét, és sarokba szorultunk, jobb, ha egy pszichopata áll mellettünk. Ha azonban nincs nagy tétje a játszmának, és zökkenőmentesen mennek a dolgok, akkor egyáltalán nem jelent előnyt. A pszichopáták ilyenkor „kikapcsolnak”, és ugyanannyi idő alatt oldják meg a helyzetet, mint bárki más.

Az EEG-vizsgálatok is konzisztens különbségeket mutattak ki abban, ahogy a pszichopáták és a nem pszichopáták agya nagyon érdekes feladatokra vagy az erősen motiváló helyzetekre reagál. Amikor dönteni kell, a pszichopátáknál jóval nagyobb mértékben aktivizálódik az agy bal prefrontális régiója (a közvetlenül a homlok bal oldala mögötti terület), mint a nem pszichopátáknál. Az eltérés a jóval kisebb mértékű szorongásnak, a pozitívabb alkatnak, a figyelem erőteljesebb összpontosításának és a jutalom fokozott ösztönző erejének tulajdonítható.

Emellett a jelek szerint az emelkedet lelkiállapotoknak is. Richard Davidson, a Wisconsini Egyetem idegkutatója ugyanis pontosan ugyanezt a profilt fedezte fel a legkiválóbb buddhista szerzeteseknél, a Himalája lelki élsportolóinál, amikor azok a mély meditáció állapotába merültek.¹⁶²

„Nagyon sok bizonyíték utal arra, hogy a legjobb sportolóknál kialakultak azok a pszichológiai készségek, amelyek lehetővé teszik számukra az összpontosítást és a szorongás kontrollálását”, magyarázza Tim Rees, az Exeteri Egyetem sportpszichológusa.¹⁶³ Ráadásul „arra vonatkozóan is sok a bizonyíték, hogy miután elérnek egy bizonyos készség szintet, a pszichológiai megközelítés különbségei döntik el, kik lesznek a legjobbak”.

Az a hozzáállás tehát, amely megkülönbözteti a nagyszerűt a jótól – és amint azt Kent Kiehl kimutatta, bizonyos helyzetekben az éltől a halottól –, eredendően pszichopatikus természetű.

És eredendően spirituális is.

ÁLLÍTSÁK MEG AZ ÖSSZES ÓRÁT!

Az összefüggés, amelyet Csikszentmihályi és mások találtak a „jelenben maradás” és a szorongás hiánya között, persze korántsem újdonság. A „helyes éberség” gyakorlása a *Nemes Nyolcrétű Ösvény* hetedik lépése, amely az egyik legfontosabb a mintegy 2500 éve élt Gautama Sziddhártha, azaz Buddha tanításai közül.

A buddhizmus teraváda iskolájához tartozó szerzetes, Bhikkhu Bodhi *A Nemes Nyolcrétű Ösvény: Út a szenvedés megszüntetéséhez* című könyvében leírja, hogy mit is jelent ez:

„Az elmét szándékosan a *puszta figyelem* szintjén tartjuk, amikor szenvtelenül figyeljük meg, mi történik bennünk és körülöttünk az adott pillanatban. A helyes éberség gyakorlása arra edzi az elmét, hogy maradjon a jelenben, legyen nyitott, nyugodt és éber, és tűnődjön a jelen eseményeken. Minden ítélezést és értelmezést fel kell függesztetni, vagy ha megjelennek, egyszerűen tudomást kell venni annak tényéről, majd el kell ejteni őket.”¹⁶⁴

A teraváda buddhizmus páli kánonjának egyik alapdiskurzusa, a Mahāsatipatthana Sutta szerint, ha ezt a fajta gyakorlást következetesen végzik, az idővel elvezet „az éleslátás kialakulásához és olyan tulajdonságok megjelenéséhez, mint a szenvedélytelenség, a nem ragaszkodás és az elengedés”¹⁶⁵.

Ezek mind olyan tulajdonságok, amelyek, ahogy láttuk, a pszichopátáknál a jelek szerint természetesen megvannak.

Ám a nyugati pszichopatamentális és a keleti transzcendentális hozzáállás hasonlóságainak sora ezzel még nem ért véget. Az utóbbi időben egyes pszichológusok, például az előző fejezetben megismert Mark Williams és az imént említett Richard Davidson elkezdték módszeresebb, terápiás és klinikai célra felhasználni a buddhista meditációs gyakorlatok gyógyító tulajdonságait. Ez újszerű, integráló jellegű, de empirikusan igen nehéz feladat.

Egyelőre úgy tűnik, hogy a dolog beválik. A tudatosságon alapuló közbeavatkozás, amint azt valamivel korábban már láttuk, különösen hatékony metakognitív stratégia a szorongás és a depresszió tüneteinek

a kezelésére... márpedig ez két olyan állapot, amelyekkel szemben a pszichopáták kifejezetten immúnisak.

A terápia alapelvei, amint az várható, nagyon sokat merítenek az imént körvonalazott buddhista tanokból. Van azonban egy hozzáadott elemük is, egyfajta naiv, gyermeki kíváncsiság, amely erősen emlékeztet a II. fejezetben bemutatott Nagy Ötös személyiségstruktúra „tapasztalatokra való nyitottság” faktorára – és amelynek tekintetében, mint talán emlékszik rá, a pszichopáták igen magas pontszámokat érnek el.

„A tudatosság első eleme a figyelem önszabályozása, hogy az tartósan a közvetlen, jelen tapasztalásra irányuljon”, magyarázza Scott Bishop pszichiáter a témáról 2004-ben írt, igen nagy hatású cikkében, „amivel lehetővé válik a jelen pillanatban zajló mentális események fokozottabb felismerése.”¹⁶⁶ A második elemhez egy bizonyos fajta irányultságot kell elérni az ember pillanatnyi tapasztalásai iránt, egy olyan irányultságot, amelynek fő jellemzői a kíváncsiság, a nyitottság és az elfogadás.”

Vagy, ahogy a harcművészetek zen buddhista mesterei mondanák, a *shoshin*, azaz a „kezdő elméje” állapotába kerül.

„A kezdő elméjében rengeteg lehetőség van – magyarázta Shunryu Suzuki, a jelen egyik legünnepeltebb buddhista tanítómestere. – A szakértő elméjében csak kevés.”¹⁶⁷

Ezzel nem sokan vitatkoznának. Amikor Dickens úgy döntött, hogy elküldi Scrooge-hoz a múlt, a jelen és a jövő szellemeit, azt a három jelenést választotta, amelyek mindannyiunkat kísértene. De ha gondolatainkat kizárólag a jelenben horgonyozzuk le, s kiszűrjük a siránkozó, vádaskodó múlt és a megfoghatatlan, tolakodó jövő fecsegését, akkor a szorongás rögtön enyhülni kezd. Az észlelés kiélesedik, és a hasznosság válik a fő szemponttá: mihez kezdünk ezzel a mindent elborító „mosttal”, ezzel az óriási, empatikus jelenrel, ha már egyszer megszereztük? „Él-lelgezzük” a pillanatot, ahogy egy szent tenné? Vagy inkább „ragadjuk meg”, mint egy pszichopata? Tűnődünk el tapasztalásunk természetén? Vagy inkább összpontosítsuk minden figyelmünket önmagunkra, az azonnali kielégülés örült hajszolásával?

Néhány évvel ezelőtt ellátogattam egy távoli, japán kolostorba, hogy választ találjak egy rejtélyre. A szóban forgó rejtély egy próbával függött

össze: egy olyan próbával, amelyre csak a harcművészetek legmagasabb szintjeinek spirituális jégmezőit elérők vállalkoznak.

A próbát végző bekötött szemmel letérdel, a karját az oldala mellett leengedve tartja, egy másik ember pedig a feje fölé emelt szamurájkarddal mögé áll. A kardforgató az általa választott, a sebezhető ellenfele számára nem ismert pillanatban lesújt a karddal a térdelőre, amivel súlyos, talán halálos sérülést okozhat neki. Kivéve, ha a csapást valahogy el nem térítik, és a kardforgatót le nem fegyverzik valahogy.

Ez lehetetlennek tűnik. De nem az. Az imént ismertetett próba nagyon is valós: ősi, gondosan koreografált szertartás, amelyet titkos, alig ismert japán és himalájai dozsókban rutinszerűen végeznek el azok, akik az igazi nagysághoz közelítenek – azok a szellemi óriások, akik mérföldekkel haladták meg az egyszerű fekete öv szintjét.

Manapság szerencsére műanyagból készült kardot használnak. De volt idő, amikor az egészség és a biztonság nem számított olyan sokat, s amikor valódi penge függött a próbatevő feje fölött.

Egy idős, jóval nyolcvan év feletti szenszei fedte fel a titkot:

– Az embernek teljesen ki kell ürítenie az elméjét – mondta a mester, miközben törökülésben kuporogtunk egy, a Tanzawa-hegység ősi bükköseitől lévő kertben. – Kizárólag a mostra kell összpontosítania. Amikor valaki ilyen állapotba kerül, akkor érzi az idő szagát. Érti, ahogy hullámai átcsapnak az érzékein. Óriási távolságból észlelhető a legapróbb fodrozódás is, a jelzések pedig elfoghatóak. Gyakran úgy tűnik, hogy a két résztvevő egyszerre mozdul meg, de nem így van. Nem is olyan nehéz. Kellő gyakorlással elsajátítható.

Ahogy most visszaolvasom az idős szenszei szavait, határozottan emlékeztetnek arra, amit a pszichopátikus idegsebész mondott a IV. fejezetben. Persze, amikor Japánban jártam, még nem ismertem a dokit. De ha ismertem volna, biztosan örömmel idéztem volna fel a mesternek az idegsebész szavait arról, hogyan érez a bonyolult műtétek előtt.

A szerzetesek fekete *hakamáját* és vöröses kimonóját viselő öreg pedig elmosolyodott volna.

A sebész beszámolója az általa „szuper-épelemjűségnek” nevezett tudatállapotról – valamiféle megváltozott tudatállapot, amelynek...

a pontosság és a tisztaság a lényege – nagyon hasonlónak tűnik a szenszei által leírthoz: azon elmeállapothoz, amelybe az idő térdelő mesterének el kell jutnia kardos támadója lefegyverzéséhez.

De eszembe jut Joe Newman is, aki, mint talán emlékszik rá, a Wisconsin Egyetemen mutatta ki: nem annyira arról van szó, hogy a pszichopáták ne éreznének szorongást bizonyos helyzetekben. A valóság az, hogy csupán nem veszik észre a veszélyt: figyelmüket teljesen leköti az adott feladat, és minden zavaró külső tényezőt könyörtelenül kiszűrnék.

No persze a pszichopátákkal kapcsolatban ezt a fajta összpontosítást általában rosszindulatúként értelmezik: a jéghideg, büntudat nélküli gyilkos úgy cirkál a város peremén, mint valami zsákmányt kereső, benzinfaló imádkozó sáska; a népirtó diktátor, aki tudomást sem vesz a polgári jogról vagy erkölcsről, s a kulturális és politikai mindenhatóságra törekedve csak az érdekli, hogy minden, az övétől eltérő véleményt elhallgattasson.

Az együtt érző, a transzcendens és a spirituális jelzőkre ebben az összefüggésben csak ritkán gondolnak, ha gondolnak egyáltalán.

Pedig az utóbbi időkben több tanulmány is új fényt vetett egy ilyen elképesztően valószerűtlennek tűnő lehetőségre. Hatásukra fokozatosan, de egészen alapvető módon kezdtük el átértékelni, hogy mit is jelent pszichopátának lenni.

HŐSÖK ÉS GONOSZTEVŐK

Mem Mahmut, a sydney-i Macquarie Egyetem munkatársa valami egészen rendkívüli dologra bukkant. A pszichopáták a jelek szerint egyáltalán nem állandóan kérges szívűek és érzelem nélküliek, sőt, a megfelelő helyzetben önzetlenebbek lehetnek bárki másnál.¹⁶⁸

Mahmut kísérletet végzett néhány, a való életben eljátszott forgatókönyv szerint. A lényeg az volt, hogy emberek kértek segítséget járókelőktől (de nem véletlenszerűen: olyan személyeket szelítettek meg, akik egy korábbi pszichopátatesztben alacsony vagy magas pontszámot értek el).

Persze nem volt ennyire egyszerű a dolog. A segítséget kérők ugyan-

is Mahmut galád cinkosai voltak egy egyedülálló, ördögien kitervelt kísérletben, amelynek célja a pszichopátia és a segítő viselkedés közti összefüggés tanulmányozása volt.

A kísérlet három részből állt. Az elsőben Mahmut bűnsegedei közvetlenül kérték a járókelők segítségét: úgy tettek, mintha eltévedtek volna, és útbaigazítást kérnek. A második részben a segítségkérés sokkal kevésbé volt közvetlen és kifejezett: egy szerencsétlen nő elejtett egy nagy köteg papírt. A harmadik részbe a segítségkérés még ennél is kevésbé volt kifejezett: egy laboratóriumi kutatónő, aki látszólag törött karja miatt különféle feladatokkal ügyetlenkedett – például vizespalack kinyitásával, vagy a tesztelt személy nevének beírásával egy listára –, de összeszorított foggal küszködött, feltűnő „sérülése” ellenére is.

Mahmut azt szerette volna kideríteni, vajon ebben a három helyzetben ki segít a legnagyobb valószínűséggel: a könyörtelen, hideg szívű pszichopáták, vagy melegebb természetű, empatikusabb társaik.

Az eredmények megdöbbentették a kutatót. Olyannyira váratlanok voltak, hogy tán még most is szédül miattuk.

A kísérlet első részében, ahol Mahmut segítője útbaigazítást kért, a pszichopáták a várakozásnak megfelelően kevésbé voltak hajlandók segíteni, mint a nem pszichopáták.

Ebben nincs semmi meglepő.

A második részben – az elejtett papíroknál – azonban eltűnt az önzetlenségi különbség. A pszichopáták és a nem pszichopáták is azonos arányban ajánlották fel a segítségüket.

De Mahmut előfeltevése – az, hogy a pszichopáták kevésbé lesznek segítőkészek – a harmadik részben, a magát sérültnek tettető segítőnél hullott végképp darabjaira.

Ennek ugyanis éppen az ellenkezőjét tapasztalta.

A pszichopáták egyértelműen hajlandóbbak voltak felajánlani segítségüket a vizespalack kinyitásához, vagy saját kezűleg beírni a nevüket, mint a nem pszichopáták. Amikor a segítségre szoruló a leginkább bajban volt, ugyanakkor mégsem próbálta elérni, hogy segítsenek neki, a pszichopáták akkor „dobták be” igazán magukat. Amikor a leginkább számított, akkor lényegesen nagyobb hajlandóságot mutattak az ön-

kéntes segítségnyújtásra, mint a (feltételezhetően) melegebb szívű és empatikusabb emberek.

Az talán senkit sem lep meg, hogy Mahmut kísérletének eredményei meglehetősen nagy port kavartak. Az egyik értelmezés persze az volt, amint arra egyszer egy felvilágosult (és minden bizonnyal igencsak megkeseredett) illető rámutatott, hogy valójában nem is léteznek igazán őszinte cselekedetek. Mindig van egy alantas, önérdékű, egyértelműen kevésbé dicséretes indíték, bármilyen jól lapulnak is meg sűrű és sötét pszichológiai aljnövényzetünkben, és a Mahmut vizsgálatában részt vevő pszichopáták pontosan behangolt és nagy érzékenységgű „sebezhetőség-radarjuk” segítségével (emlékezzen csak vissza Angela Book kísérletére, amelyben a pszichopáták – pusztán az emberek járását megfigyelve – a nem pszichopátáknál jobban képesek voltak azonosítani, ki esett már áldozatul erőszakos támadásnak) egyszerűen „vért szimatoltak”.

„A gyönyör lappang minden egyes erényed gyakorlásában – írta W. Somerset Maugham az *Örök szolgaság* című regényben. – Az ember azért cselekszik, mert az jó neki, és ha másoknak is jó, az ilyen cselekedetet erényesnek tekintik... Ugyanannyira a saját élvezetédre vetsz oda egy kétpennyst a koldusnak, mint ahogy én is a sajátomra iszok meg még egy whiskey-t szódával. De én, kevésbé lévén nálad csalo, nem dicsérem magam a saját élvezetemért, és nem is igénylem a te csodálatodat.”¹⁶⁹

Pontosan.

Másfelől viszont vannak bizonyítékok arra is, hogy Mahmut megkezelést keltő eredményei nem a puszta véletlennek köszönhetők, és hogy tapasztalati és elméleti fókuszunk örömmel látott eltolódását okozzák: eltávolodik a hagyományos, pejoratív élettani profiloktól, amelyeket az idegrendszer leképezésével foglalkozók ontottak magukból, s közelebb kerül egy alkalmazottabb jellegű, pragmatikusabb kutatáshoz, amely a funkcionális, „pozitív” pszichopátiával foglalkozik. Jó példa erre, hogy Diana Falkenbach és Maria Tsoukalas, akik a New York-i City University John Jay Büntetőjogi Főiskoláján nemrég tanulmányozni kezdték az úgynevezett „adaptív” pszichopátiái jellemzőket az általuk „hőspopulációnak” elnevezett csoportban, amelyet olyan szakmák ál-

landó veszélyben dolgozó képviselői alkotnak, mint a rendvédelem és igazságszolgáltatás, a katonaság vagy a mentőszolgálatok.¹⁷⁰

Eredményeik jól megfelelnek a Mahmut kutatása során feltárt adatoknak. Egyrészt, bár egy, a társadalmat segítő életmód megtestesítői, a hőspopulációk *kemények*. A foglalkozásaikkal járó kockázatok és traumák ismeretében talán nem is meglepő, hogy körükben nagyobb arányban vannak jelen a PPI félelemnélküliség/dominancia és hidegszívűség alskáláival összefüggő pszichopatikus tulajdonságok (pl. szociális dominancia, stressz-immunitás és alacsony szorongási szint), mint a népesség egészében.

Ezek a kapcsolók magasabb állásban vannak.

Másfelől viszont eltérnek a bűnöző pszichopátáktól abban, hogy viszonylag kismértékben vannak bennük jelen az önközpontú impulzívítási skálával összefüggő tulajdonságok (mint a machiavellizmus, a narcizmus, a gondtalan tervezetlenség és az antiszociális viselkedés).

Ezek a kapcsolók alacsonyabb állásban vannak.

Ez a profil jól megfelel a hősök anatómiájának, ahogyan azt Philip Zimbardo pszichológus, a Hősi Képzelet Projekt (*Heroic Imagination Project*) alapítója ábrázolta. A projekt egyébként egy arra irányuló kezdeményezés, hogy felvilágosítsa az embereket a társadalombefolyásolás alattomos módszereiről, pontosabban arról, hogyan állhatnak ellen azoknak.¹⁷¹

Egy 1971-es kísérletben, amely azóta bekerült a pszichológia dicsőségsarnokába, Zimbardo börtönné alakította át a Stanford Egyetem pszichológiai épületének a pincéjét, és huszonnégy önkéntes diákját véletlenszerűen két tizenkét fős csoportra osztotta: az egyik csoport a foglyok szerepét játszotta el, a másik a börtönőrökét.¹⁷²

Alig hat nap elteltével azonban a kísérletet meg kellett szakítani. Az „örök” némelyike ugyanis bántalmazni kezdte a „rabokat”: visszaéltek a hatalmukkal, pusztán azért, mert volt nekik.

Negyven évvel később, túl Abu Ghraib fájdalmas tanulságain Zimbardo most egészen másféle projekten dolgozik, amelynek célja, hogy afféle „hősizmot” fejlesszen ki mindannyiunkban. Mivel a dugót kihúzva kieresztette a bennünk lakozó gonosztevő és áldozat dzsinnjét, most

ennek az ellenkezőjére törekszik: képessé szeretné tenni az egyszerű embereket arra, hogy kiálljanak magukért és számítsanak a szavuk az olyan helyzetekben, amikor egyébként elnémitaná őket a félelem. Ez nemcsak a testi fenyegetettségére vonatkozik, hanem a pszichológiaiakra is, ami a körülményektől függően legalább ugyanakkora kihívást jelenthet.

– Sokunk életében eljön egy olyan pillanat, amikor el kell döntenünk, hogy hőiesen cselekszünk – magyarázza Zimbardo. – Azt jelenti, hogy nem félünk attól, mások mit fognak gondolni. Azt jelenti, hogy nem félünk a bennünket érintő következményektől. Csak az a kérdés, meg-hozzuk-e ezt a döntést?

Az irodájában, egy kávé mellett beszélgetünk félelemről, konformitásról és arról az etikai kényszerről, hogy vállalni merjük a pszichológiai és a testi konfrontációt. Nem ér váratlanul, hogy újra felüti a fejét régi barátunk, a *csoportgondolkodás*, amely, mint azt a III. fejezetben a *Challenger* úrsíkló katasztrófája kapcsán láthattuk, olyankor jelenik meg, amikor a szociális gravitáció csoporton belüli, torz formái oly nagy nyomást gyakorolnak egy közösségre, hogy az – a folyamattal kapcsolatos korai kutatások javát elvégző Irving Janis pszichológus szavaival élve – „a mentális hatékonyság, a valóság-ellenőrzés és a morális megítélés leromlása” eredményezi.¹⁷³

Zimbardo másik példát is említ: a Pearl Harbor ellen a II. világháborúban intézett japán támadást.

A japán Birodalmi Haditengerészet 1941. december 7-én meglepetésszerű támadást intézett az Egyesült Államok Hawaii-szigetekhez tartozó Oahun lévő támaszpontja ellen. A támadást megelőző csapásnak szánták, s az volt a célja, hogy az USA csendes-óceáni flottája ne veszélyeztethesse a szövetségesek kezén lévő Malajzia és Holland Kelet-India tervezett japán megszállását.

Szörnyű pusztítást végeztek.

188 amerikai repülőgép semmisült meg; 2402 amerikai veszítette életét, és további 1282 sebesült meg, és Franklin D. Rooseveltnak másnap hivatalosan hadat üzent a Japán Császárságnak. A Kongresszustól alig egy óra alatt kapta meg az erre vonatkozó felhatalmazást.

De vajon megelőzhető lett volna a Pearl Harbor elleni támadás? Elháríthatták volna a borzalmas vérontást és a zűrzavart, háborús következményeket? Vannak arra vonatkozó bizonyítékok, hogy ez lehetséges lett volna, és hogy egy sor csoportgondolkodási tényező – hamis feltevések, ellenőrizetlen konszenzus, meg nem kérdőjelezett elfogultságok, sérthetlenségi illúziók – is hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai haditengerészet Hawaii állomásozó tisztjei olyan nagy mértékben elhanyagolták az óvintézkedéseket.

A japán kommunikáció lehallgatása alapján például az Egyesült Államoknak megbízható információi voltak arra vonatkozóan, hogy Japán egy nagyszabású támadásra készül. Washington ezt a hírszerzési információt továbbította is a Pearl Harbor-i katonai főparancsnokságnak. A figyelmeztetéseket azonban hanyagul figyelmen kívül hagyták. A fegyverkezést pusztán kardcsörtetésnek tekintették: Japán csak azért tesz lépéseket, hogy megelőzze ellenséges területeken lévő követségei elfoglalását. A támadás lehetetlenségének magyarázatai között voltak a következők is: „A japánok soha nem mernének megkísérteni egy nagyszabású nyílt támadást Hawaii ellen, hiszen tisztában kell lenniük vele, hogy ezzel teljes erőbedobással vívott háborút robbantanának ki, amelyet az Egyesült Államok minden bizonnyal meg is nyerne”, illetve „Még ha a japánok elég ostobák lennének is ellenünk küldeni az anyahajóikat, még jó időben észlelnénk és elpusztítanánk azokat.”

A történelem tanúsága szerint tévedtek.

A pszichológiai hibakeresés hasznosságát és a hősi cselekedetekben eredendő spirituális tulajdonságokként jelen lévő félelemnélküliséget és szellemi szívósságot tanúsító példaként a *Challenger*- és a Pearl Harbor-fiasco is érdekes párhuzamokat vet fel Philip Zimbardo, illetve a korábban említett Diana Falkenbach és Maria Tsoukalas munkája között. Vizsgáltuk már annak lehetőségét, hogy a pszichopatikus jellemzők, mint a sármoosság, a szorongás hiánya és a stresszel szembeni immunitás – vagyis azok a jellemzők, amelyeket Falkenbach és Tsoukalas viszonylag nagyobb arányban azonosított a hőspopulációkban –, kissé furcsa módon azért kapaszkodhattak meg evolúciós génállományunkban, mert elősegíthetik a konfliktusok megoldását. Ha még emlékszik rá, a domi-

náns csimpánzok, medvemakákók és gorillák mind úgy versengenek a nőstényekért, hogy közbeavatkoznak alárendeltjeik vitáiban.

De egy alternatív magyarázat szerint – és a kettő persze korántsem zárja ki egymást – az ilyen jellemzők pontosan az ellenkező okból fejlődhetek ki és állhatták ki az idő próbáját: azért, mert képesek katalizátorként elősegíteni a konfliktusokat.

Ez az álláspont jobban illeszkedne a pszichopátia evolúciójának egy ortodoxabb olvasatához.¹⁷⁴ A pszichopátia darwini magyarázata hagyományosan a rendellenesség nonkonformista aspektusaira épült (gondoljon csak vissza a II. fejezetben említett 1. kritériumra: „a társadalmi normákhoz való alkalmazkodás hiánya”): a pszichopata társadalmi konvenciók iránti „bánja az ördög” hozzáállására. Az olyan konvenciókról van szó, mint egyfelől a becsületesség, a számonkérhetőség, a felelősség és a monogámia*, ugyanakkor másfelől az olyanokról is, mint a szociális engedelmesség, amely távoli, ősi múltunkban nemcsak a veszélyesen rossz döntéshozatalhoz járulhatott hozzá, hanem – azokban a zavaros, nehéz időkben – a szörnyű, ragadozó általi halálhoz is.

A Dávid és Góliát-elv ez: a kis fickó, aki, egy kitekert hasonlattal élve, parittyájával nyugodt, egyet nem értő kavicsot röpít a mindent legyőző gépezet fogaskerekei közé, mit sem törődve az empátia alattomos mérgével.

A magányos hang a vadonban.

SOROZATGYILKOSOK

A kutatók és a klinikai szakemberek gyakran érvelnek azzal, hogy a pszichopáták nem „empatizálnak” – hogy tespedt amygdalájuk miatt egyszerűen nem ugyanúgy érzik a dolgokat, mint mi, többiek. Vizsgálatok mutatták ki, hogy amikor pszichopátáknak nyomasztó képeket mutatnak – például éhínség áldozatairól –, akkor agyuk érzelmi folyosóin egyszerűen nem gyulladnak ki a fények: vagyis az agyuk – fMRI-vel

* Természetesen a monogámia gyakorlatának ennyire szegénytelen semmibevétele szexuális promiskuitáshoz vezet... s ezáltal a gének szélesebb körű elterjesztéséhez.

vizsgálva – egyszerűen leereszti az érzelmi redőnyöket, és idegi kijárási tilalmat rendel el.¹⁷⁵

Láthattuk már, hogy egyes esetekben az effajta kijárási tilalomnak meglehetnek a maga előnyei, például az orvosi szakmában. Néha azonban a redőny teljesen kizárhatja a fényt, és a sötétség valóban áthatolhatatlan lehet.

2010 nyarán repülőre ültem, és a virginiai Quanticóba utaztam. James Beasley III vezető különleges ügynököt, az FBI Viselkedéselemzési Egységének munkatársát látogattam meg. Beasley az Egyesült Államok egyik legkiválóbb pszichopata- és sorozatgyilkos-szakértője, és nagyon sokféle bűnözőről készített már profilt: gyermekrablóktól kezdve erőszaktevőkön és drogbárókon át egészen a mániákus gyilkosokig.

Szövetségi alkalmazásban töltött huszonhét esztendeje alatt – ebből az utolsó tizenhét évben az Erőszakos Bűncselekmények Elemzésének Országos Központjában (National Center for the Analysis of Violent Crime) dolgozott – Beasley különleges ügynök talán már mindent hallott vagy látott, amivel szakmájában találkozni lehet. De néhány éve egy olyan fickót hallgatott ki, aki annyira mélyen volt a hőmérsékleti skálán, hogy kis híján a hőmérőt is megfagyasztotta.

– Egy fegyveres rablássorozat ügyében nyomoztunk – magyarázza Beasley. – És bárki volt is az elkövető, nem voltak különösebb aggályai a ravasz meghúzását illetően. Az ilyen rablásokra amúgy az a jellemző, hogy az elkövető csak fenyegetésre használja a fegyverét.

– Ez a fickó azonban más volt. És mindig közletről lőtt. Egyetlen golyó a fejbe. Semmi kétségem nem volt afelől, hogy pszichopatával van dolgunk. Ez a fickó jéghideg volt. Megbabonázóan könyörtelen. Csak éppen volt benne valami, ami nem stimmel. Valami, ami nem hagyott nyugodni.

– Az egyik gyilkossága után – amely egyébként az utolsó volt, mivel nem sokkal később sikerült elkapnunk – elvitte az áldozata zakóját. Na most, ennek nem volt semmi értelme. Ha a tettes elvisz egy ruhadarabot a gyilkosság színhelyéről, az általában kétféle dolgot jelenthet: vagy valamiféle szexuális ok áll a háttérben, vagy a gyilkos valamiféle fantáziavilágot épít maga körül. Ezt az utóbbit a szakmában csak „trófeagyilkosságnak” nevezzük. De ennek a fickónak a profiljába egyik

lehetőség sem illett.¹⁷⁶ Ahhoz túlságosan... nem is tudom... funkcionális volt. Csak a „munka” érdekelte, ha érted, mire gondolok.

– Így amikor behoztuk, megkérdeztük tőle: Miért kellett neki annak a fickónak a zakója? Tudod, mit felelt? Azt mondta: „Ja, az? Csak egy hirtelen ötlet. Már éppen kifelé mentem, amikor odanéztam a pultra rogyott csávóra, és egyszer csak az jutott az eszembe: »Hmm, az a zakó jól megy az ingemhez. Miért is ne? Ő már úgyis halott.« Szóval elvettem. Aznap este fel is vettem egy bárba. Meg is döntöttem egy csajt. Szóval azt mondhatnánk, hogy az volt az én szerencsezakóm. A csávónak nem hozott szerencsét, de nekem igen.”

Efféle történeteket hallva nehéz elhinni, hogy a pszichopáták akár csak hírből is ismernék az empátiát, nemhogy személyes tapasztalatból. Pedig meglepő módon a kép e tekintetben korántsem egyértelmű. Mem Mahmut például megmutatta nekünk, hogy bizonyos fajta körülmények között a pszichopáták *empatikusabbnak* tűnnek a többi embernél. Vagy legalábbis segítőkészebbnek. Aztán, ha még emlékszik, ott volt Shirley Fecteau és munkatársai tanulmánya, amely kimutatta, hogy a pszichopáták tükroneuronjai, és különösen az agy szomatoszenzoros részében lévő idegsejtek – amelyek lehetővé teszik számunkra az azonosulást a fájdalmakat átélő más személyekkel – aktívabbak, mint a nem pszichopátáknál.

Egyelőre nem tudjuk, arról van-e szó, hogy egyes pszichopátákban több az empátia, mint másokban; vagy hogy némelyikük jobban ki és be tudja azt kapcsolni, mint a többi; vagy pedig hogy bizonyos pszichopáták egyszerűen jobban színlelik azt a többieknél. De rendkívül izgalmas kérdés, amely egyenesen a pszichopáták igazi identitásának a lényegét érinti, és amellyel kapcsolatban minden bizonnyal hosszú évekig folynak majd heves viták.

Pontosan emiatt faggatom Beasley-t a sorozatgyilkosokról. A tapasztalatai szerint *ők* hol állnak az empátiaskálán? Lényegében biztos vagyok a válaszban, ám Beasley-nek sikerül meglepnie.

– Tudod, kissé félrevezető az a gondolat, hogy a sorozatgyilkosokban nincs empátia – mondja. – Persze tény, hogy vannak a Henry Lee Lucas-féle gyilkosok, akik azt mondják, hogy egy embert megölni

csak annyi, mint agyoncsapni egy legyet.* A sorozatgyilkosoknak ezen funkcionális célratörő, állandóan sodródó és mindig csak a gyors pénzszerzésre törekvő típusa számára az empátia hiánya hasznos lehet, segíthet még nehezebbé tenni a megtalálásukat. Hiszen a halottak nem beszélnek, ugye?

– De a sorozatgyilkosok egy másik csoportja, a szadista sorozatgyilkosok számára, akik a gyilkolásért ölnek, az empátia megléte, sőt, talán a fokozott empátiáé, két fontos célt szolgál.¹⁷⁷

– Vegyük például Ted Bundy-t. Bundy törbe csalta az áldozatait, akik mind főiskolai hallgatók voltak: úgy tett, mintha fogyatékos vagy mozgáskorlátozott lenne. Mankót használt, felkötötte a karját, ilyesmi. Bundy tudta; legalábbis logikusan, hogy mely gombokat kell megnyomnia, ha el akarja érni, hogy segítsenek, s így a bizalmukba tudott férközni. Na most, ha nem lett volna tisztában ezzel, ha nem tudta volna a helyükbe képzelni magát, akkor vajon sikerült volna ennyire hatékonyan megtéveszteni őket?

– A válasz szerintem az, hogy nem. Bizonyos mértékű *kognitív* empátia, egy kevés „tudatelmélet” nélkülözhetetlen követelmény egy szadista gyilkos számára.¹⁷⁸

– Másrészt azonban lennie kell valamilyen mértékű *érzelmi* empátiának is. Máskülönben hogyan nyerhetnél élvezetet az áldozatod szenvedésének látványából? Abból, hogy megvered és megkínzod őket, meg ilyesmi? A válasz nagyon egyszerű: sehogy.

* Henry Lee Lucas amerikai sorozatgyilkos volt, akit egyszer a „valaha élt legnagyobb szörnyetegnek” kiáltottak ki. Vallomásai alapján a rendőrség 246 áldozata maradványait találta meg, s közülük 189-nek a meggyilkolásáért ítélték el. Lucas gyilkosságsorozata több mint két évtizeden át tartott: 1960-ban kezdődött, amikor egy vita során leszúrta az anyját, majd közöszlött a holttestével, s 1983-ig tartott, amikor lőfegyver engedély nélküli birtoklásáért letartóztatták. Az 1970-es évek végén Lucas összeállt egy bűntársal, Otis Toole-lal, és együtt vándorolgattak az Egyesült Államok déli részén, ahol elsősorban – de nem kizárólagosan – autóstopposokat gyilkoltak. Elmondásuk szerint, egy alkalommal két államot autóztak át, mielőtt észrevették, hogy legutóbbi áldozatuk levágott feje a hátsó ülésen hever. „Semmit sem éreztem sem az emberek, sem a bűncselekmények iránt”, állította egyszer Lucas. Felvettem őket, ahogy stoppoltak, mászkáltak, meg ilyesmi. Össze-haverkodtunk, jól elvöltünk, aztán a következő pillanatban már azt vettem észre, hogy kinyírtam őket, és valahol kidobtam a testüket. Lucas 2001-ben, szízelégtelenségben halt meg a börtönben. Történetét az 1986-ban készült *Henry: Egy sorozatgyilkos portréja* című film meséli el.

– A lényeg tehát, bármilyen furcsának tűnik is, ez: a szadista sorozatgyilkosok pontosan úgy érzik át áldozatuk fájdalmát, mint ahogy te vagy én éreznénk. Egyrészt érzik kognitívan, objektív módon, másrészt érzik érzelmileg, szubjektíven is: A különbség közöttük és közöttünk az, hogy ők saját, szubjektív gyönyörökké alakítják át ezt a fájdalmat.

– Voltaképpen valószínűleg az is igaz, hogy minél több empátiájuk van, annál nagyobb az így szerzett gyönyör mennyisége. Ami persze, ha belegondolsz, eléggé furcsa.

Hát hogy ne lenne az! De miközben Beasley-t hallgatom, kezdem meglátni az összefüggéseket. A dolgok elkezdene érthetővé válni.

Greg Morant, a világ egyik legkönyörtelenebb szélhámosa, s egyben igazoltan pszichopata is. Belőle csak úgy áradt az empátia. Ettől volt annyira jó: mert kíméletlenül felismerte és kihasználta áldozatai pszichológiai gyengéit.

Shirley Fecteau tükörneuron-tanulmányában, amelyben a pszichopáták több empátiát tanúsítottak, mint a nem pszichopáták... nos, ott az alanyoknak mutatott videó fizikai fájdalmat ábrázolt: egy kézbe szűrődő tűt.

Aztán persze ott volt Mem Mahmut segítségnyújtásos kísérlete is. Talán meglepődött azon a tényen, hogy a pszichopáták akkor voltak empatikusabban a nem pszichopátáknál, amikor a „törött kar” helyzetben vizsgálták őket.

James Beasley azonban nem csodálkozik.

– Pontosan úgy volt, ahogyan jóoltam volna – jegyzi meg habozás nélkül. – Bár azt hiszem...

Kis szünetet tart, és a lehetőségeket mérlegeli.

– Bár azt hiszem, bizonyos fokig attól is függ, milyen fajta pszichopátákat vizsgált.

Beasley mesélt egy vizsgálatról, amelyet Alfred Heilbrun, az Emory Egyetem pszichológusa végzett az 1980-as években.¹⁷⁹ Heilbrun több mint 150 bűnöző személyiségstruktúráját elemezte, és az eredmények alapján két igen különböző fajta pszichopátát különböztetett meg: azokat, akik rosszul uralkodtak a késztetéseiken, alacsony volt az IQ-juk és kevés volt bennük az empátia (a Henry Lee Lucas-típus); és azokat,

akik jobban kontrollálták a késztetéseiket, magas IQ-val rendelkeztek, s szadista motivációjuk és fokozott empátiájuk volt (a Ted Bundy-, vagy ha úgy tetszik, a Hannibal Lecter-típus).

Az adatok azonban egy háborzongató csavart is tartalmaztak. Abba a csoportba, amelynek tagjai a legtöbb empátiát tanúsították, Heilbrun rendszere szerint magas IQ-jú, szélsőségesen erőszakos cselekedeteket elkövető pszichopáták tartoztak. Különösen gyakoriak voltak köztük az erőszaktevők: ennek a bűncselekménynek olykor szadista komponensei is vannak. Amellett, hogy a másoknak fájdalmat és szenvedést okozó erőszakos cselekmények sok esetben inkább megfontoltak, mint impulzív jellegűek, mutatott rá Heilbrun Beasley korábban említett megfigyelésével egybecsengően, sok esetben éppen az empátia megléte és az teszi lehetővé az előzetes gerjedelmet és a szadista célok kielégülését, hogy az elkövető tudatában van az áldozata által átélt fájdalomnak.

Úgy tűnik tehát, hogy nem minden pszichopata érzelmi színvak. Néhányuk pontosan ugyanolyannak látja a jelzőlámpát, mint mi. Csak éppen úgy döntenek, áthajtanak a piroson.

A MASZK AZ ARC MÖGÖTT

A tény, hogy a pszichopátáknak legalább egy része a jelek szerint képes az empátiára, sőt, talán nagyobb mértékben éli azt meg, mint mi, többiek, bizonyos fokig segíthet egy rejtély eloszlatásában: hogyan sikerült az Angela Book „sebezhetőségi” kísérletében részt vevő pszichopátáknak nálunk, többieknél jobban észlelni azokat a viselkedési nyomokat, a járásban azokat a jeleket, amelyek támadást átélt áldozatra utaltak.

Ám ha azt gondolnánk, hogy a pszichopáták az egyedüliek, akik képesek a mély érzelmek szabad szemmel nem látható szálkáit, a fel nem dolgozott érzések mélyen a tudatos ellenőrzés felszíne alá ágyazódott szilánkjait észlelni, akkor tévednénk. Paul Ekman, a Kaliforniai Egyetem munkatársa számolt be arról, hogy két meditáló tibeti szerzetes a bírónál, pszichiátereknél, vámtiszviselőknél, sőt, még titkos ügynököknél is jobb teljesítményt nyújtott egy szubliminális arcfeldolgozási feladatban, amelyet a szerzetesek előtt senkinek sem sikerült teljesítenie (pedig több mint 5000-en próbálkoztak vele).¹⁸⁰

A feladat két részből áll. Először olyan arcokat villantanak fel egy számítógép képernyőjén, amelyeken a hat alapérzelem (düh, szomorúság, boldogság, félelem, undor és meglepődés) valamelyike tükröződik. A képek annyi időre jelennek csak meg, hogy az agy képes legyen feldolgozni őket, de az alanyok ne legyenek képesek tudatosan beszámolni arról, mit láttak. A második részben egyetlen arcot villantanak csak fel, és az alanyoknak az utána megjelenített hat arc közül kell kiválasztaniuk az előbb látottat.

A résztvevők általában a véletlenszerű eloszlásnak megfelelő teljesítményt nyújtanak: többszöri vizsgálatsorozatok után egyértelművé vált, hogy az átlagos találati arány nagyjából egy a hathoz.

A szerzetesek átlaga viszont három vagy négy volt.

Ekman feltevése szerint az lehet a titkuk, hogy fokozott, már-már természetfölötti képességük van a mikro-arc kifejezések olvasására: az érzelmek azon parányi, néhány ezredmásodpercnyi felvillanásaira, amelyekről korábban már volt szó, és amelyek elkezdnek „letöltődni” az arc izmaira, még mielőtt a tudatos agynak elég ideje lenne lenyomni a „megszakít” billentyűt, s az általunk kívánt képet mutatni.

Ha ez így van, akkor ezen képességükben a pszichopáttákkal osztoznak.

Sabrina Demetriooff, a Brit Columbia Egyetem munkatársa nemrég pontosan ilyen képességeket fedezett fel azon egyéneknél, akik magas pontszámot értek el a Hare-féle Pszichopátiái Önértékelési Skálán – különösen a félelem és a szomorúság tekintetében.¹⁸¹

Ennél is érdekesebb az, hogy mi történt, amikor Ekman az általa tesztelt szerzetesek egyikét lekísérte a kollégája, a Robert Levenson vezette berkeley-i Pszichofiziológiai Laboratóriumba, hogy felmérjék a „lélekjelenlétét”. A szerzetesre itt olyan műszereket kötöttek, amelyek az önkéntelen élettani működések – izom-összehúzódások, pulzus, verejtékezés és bőrhőmérséklet – legapróbb változásainak kimutatására is képesek, majd közölték vele, hogy a következő öt perc folyamán valamikor egy váratlan, hangos robbanást fog hallani (Ekman és Levenson meghatározása szerint egyébként a hang egyenértékű volt azzal, mint amikor a fültől néhány centiméterre egy pisztolyt sütnék el: ez az ember akusztikai tűrőképességének a felső határa).

Az így figyelmeztetett szerzetest arra kérték, hogy, amennyire csak tudja, próbálja megfékezni az elkerülhetetlen „riadalomreakciót”: ha lehet, annyira, hogy az teljesen észrevehetetlen legyen.

No persze Ekman és Levenson túl sok kísérletet látott már ahhoz, hogy csodára számítson. A korábban vizsgált több száz alany egyikének sem sikerült tökéletesen uralkodnia magán. Még az elit rendőrségi mesterlövészeknek sem. Egyszerűen lehetetlenség nem reagálni. A műszerek mindig észlelnek valamit.

Legalábbis így gondolták.

Csak hogy azelőtt soha nem tesztelték tibeti meditációs mestert. Így aztán nagyon meglepődtek, amikor kiderült, hogy végre emberükre akadtak. Az emberi élettan szabályait látszólag meghazudtoló módon a szerzetes egyáltalán nem reagált a robbanásra. Nem ugrott fel. Nem rezzent össze. Nem csinált semmit.

A műszerek meg se moccantak.

Eldördült a lövés... és a szerzetes csak ült a helyén. Mint egy szobor. Ekman és Levenson sok-sok év alatt még csak hasonlót sem láttak ehhez.

– Amikor megpróbálja elnyomni a riadalomreakciót, az szinte teljesen eltűnik – jegyezte meg később Ekman. – Azelőtt senkit sem találtunk, aki képes lenne erre. Más kutatók sem. Ez roppant látványos teljesítmény. Elképzelni sem tudjuk, miféle anatómia teszi lehetővé a számára a riadalomreflex elnyomását.

A szerzetes egyébként, aki a robbanás hangjának pillanatában a nyitott jelenlét meditációnak nevezett módszert alkalmazta, más szemszögből közelítette meg a dolgot.

– Abban az állapotban – magyarázta – nem próbáltam tudatosan ellenőrizni a reakciómat. De a robbanás halkabbnak tűnt, mintha távolról hallottam volna... Amikor az ember elterelődött figyelmű állapotban van, a robbanás hirtelen visszarántja a jelen pillanatba, és meglepetésében rándul össze. A nyitott jelenlét állapotában azonban az ember a jelen pillanatban pihen. A robbanás egyszerűen csak megtörténik, de nem okoz zavart. Olyan, mintha egy madár szállna át az égen.

Azért kíváncsi vagyok rá, tesztelték-e a hallását is.

ÚTSZÉLI ÁLDOZATOK

Paul Ekman, Robert Levenson és Richard Davidson korábban említett munkája alátámasztja azt az általános vélekedést, hogy a relaxált tudatállapot gyakorlása és fenntartása jelentős segítség lehet nemcsak a modern élet stresszhatásaira adott reakcióink, hanem az azokkal kapcsolatos észleléseink szempontjából is. No persze nagyon kevesen vannak köztünk olyanok, akik képesek lennének elérni a tibeti buddhista szerzetesek spirituális csúcseit. Másfelől viszont szinte valamennyien hasznát vehetnék annak, ha olykor-olykor sikerülne megőriznünk a nyugalunkat.

Úgy tűnhet azonban, hogy a pszichopáták jelentik a kivételt erősítő szabályt. Sőt, a pszichopátáknak ahelyett, hogy (amint azt a buddhista szerzetesek teszik) meditációval próbálnák elérni a belső nyugalmat, a korábban említett, erkölcsi dilemmás feladatokban elért eredményeik tanúsága szerint egyszerűen természetes adottságuk van rá. Ezt a következtetést nem csak a kognitív, döntéshozatali feladatokban nyújtott teljesítményük támasztja alá. A nyugalom velük született adottságára vonatkozó további bizonyítékokkal szolgálnak az *érzelmi* reaktivitásra vonatkozó alapszintű vizsgálatok is.

Egy, a korábban említett Érzelmi Megszakításos Teszthez hasonló vizsgálatban például Chris Patrick, a Floridai Állami Egyetem munkatársa pszichopáták és nem pszichopáták reakcióit hasonlította össze, miközben egy sor borzalmas, gyomorforgató, illetve erotikus képet mutattak nekik. Minden élettani jellemző – vérnyomás, verejtékezés, szívritmus és pislogási gyakoriság – terén azt találta, hogy a pszichopáták lényegesen kevesebb jelét adják az izgalomnak, mint a lakosság normális tagjai.¹⁸² Vagy hogy a megfelelő szakkifejezést használjam, gyengült *érzelmeglepetés-reakciót* tanúsítottak.

A legnagyobb érték, írta a tizenegyedik századi buddhista tanító-mester, Atisha, az önuralom.¹⁸³ A legnagyobb varázslat a szenvedélyek átváltoztatása. És a pszichopátáknak ebben a jelek szerint bizonyos fokig előnyük van velünk, többiekkel szemben.

De ez az előny nem feltétlenül csak átvitt értelemben értendő. Az, hogy a pszichopáták „egy lépéssel előttünk járnak”, néha nemcsak

az érzelmi ingerekre adott reakciók terén igaz, hanem olykor szó szerint – vagyis az A-ból B-be való eljutásban – is az lehet.

Ez az örökös vándorlás gyötrelmesen megterhelő lehet.

Az átmeneti, állandóan vándorló életmódnak, amely a pszichopátikus személyiség alapvető vonásai közé tartozik, ősi gyökerei vannak a spirituális megvilágosodás legendáiban. Atisha idejében például a spirituális östípus megtestesítője a *Shramana*, azaz a vándorló szerzetes volt, és a földi javak eldobása és elutasítása, a magány, a gyökértelenség és a tűnődés shramanikus eszményei a Buddha által bejárt, a megvilágosodáshoz vezető utat másolták.

A Shramanák napjai persze spirituálisan már leáldoztak: ősi szellemként kísértének a szellemvilág csillagfényes, nirvanisztikus pusztaságában. De a pszichopáták még ma is itt vannak, s remekül érzik magukat a bárók, motelek és kaszinók neonfényes világában, szerzetesi elődeikhez hasonlóan nomád, vándorló életet élnek.

Vegyük például a sorozatgyilkosságokat. Az FBI legfrissebb, bűncselekményekre vonatkozó adatai szerint az Egyesült Államokban bármely időpillanatba nézzük is, harmincöt és ötven közé tehető az éppen aktív sorozatgyilkosok száma.¹⁸⁴ Akármilyen mércével nézzük is, ez pokolian sok sorozatgyilkost jelent. De ha az okok után kutatva egy kicsit mélyebbre ásunk, hamarosan azon fogunk töprengeni, hogy miért nincsenek ennél többen.

Az Egyesült Államokat behálózó autópálya-rendszer skizofrén szörnyeteg. A nappali órákban a pihenők igen forgalmasak, és barátságos, családi hangulatot árasztanak. Ám sötétedés után hamar megváltozhat a légkör, és jó néhány ilyen helyen droggereskedők és prostituáltak kezdnek könnyű zsákmányra – kamionsofőrökre és más utazókra – vadászni.

Ezeket a nőket nem igazán hiányolja a családjuk. Sokuk holtteste hetekig vagy akár évekig hever a parkolók közelében vagy a szemétteleneken, Amerika legkülönbözőbb pontjain, gyakran több száz kilométerre onnan, ahol eredetileg felszedték őket. A rendőrség például nemrég fedezte fel a Long Island-i sorozatgyilkos egy újabb áldozatának öt-tíz éves maradványait. Ezt a bűnözőt a sorok írásakor már összesen tíz gyilkossággal vádolják, amelyeket egy tizenöt éves időszak alatt követett el.

Azt pedig már soha nem fogjuk megtudni, valójában hány életet oltott ki Henry Lee Lucas.

Az ország nagysága, a tanúk hiánya, az a tény, hogy jogilag minden állam önálló, valamint az, hogy sok esetben az áldozatok és az elkövetők is csak átutazók, nos, együttesen mindez kész logisztikai és statisztikai rémálommá áll össze a nyomozó hatóságok számára.

Az FBI egyik különleges ügynökétől azt kérdezem, szerintem vannak-e olyan szakmák, amelyekre a pszichopáták különösen alkalmasak.

A fejét csóválja.

– Az biztos, hogy kamionsofőrnek nagyon jók – kuncog. – Sőt, megkockáztatom, hogy a kamion itt, az Egyesült Államokban talán a sorozatgyilkosok legfontosabb munkaeszköze. Egyszerre *modus operandi* és menekülő jármű.

A szóban forgó ügynök egyébként annak a bűnüldözési szakemberekből álló csoportnak a tagja, amely az FBI Autópálya-sorozatgyilkosság Kezdeményezésén (Highway Serial Killings Initiative) dolgozik: e programnak az a célja, hogy elősegítse az adatok áramlását Amerika önálló jogterületeinek bonyolult rendszerén belül, továbbá felhívja a lakosság figyelmét ezen gyilkosságok tényére.

A kezdeményezés egyébként szinte a véletlen szülötte. 2004-ben az Oklahomai Állami Nyomozóiroda egyik munkatársa felfigyelt egyfajta rendszerre. Egyre több meggyilkolt nő holtteste került elő viszonylag szabályos időközönként az Oklahoma, Texas, Arkansas és Mississippi államokon át futó Interstate 40 autópálya környékén. Az Erőszakos Bűnözők Elfogási Programja (Violent Criminal Apprehension Program, ViCAP) nevű, az ország területén elkövetett összes gyilkosság és szexuális támadás, valamint eltűnt személyekre és azonosítatlan emberi maradványokra vonatkozó bejelentés adatait tartalmazó adatbázis elemzői kutatni kezdtek a rendszerben, hogy kiderítsék, vannak-e máshol is hasonló, bizonyos autópályákhoz kapcsolódó gyilkosságsorozatok.

Amit találtak, az a legvadabb rémálmaikat is felülmúlta.

Az azóta is folyó munka eredményeként eddig több mint 500, az autópályák mentén vagy közelében megtalált áldozatról tudnak, és csáknem 200 lehetséges elkövetőt soroltak fel.

– A pszichopáták afféle árnyékvarázslók – mondja az ügynök, akinek asztala mögött, a falon az USA nagy léptékű térképe függ, idővonalakkal, forró pontokkal és gyilkosságsorozatok vörös pályáival telefirkálva. – Azáltal tudnak életben maradni, hogy állandó mozgásban vannak. Nincs a normális emberekéhez hasonló igényük a szoros kapcsolatokra. Így aztán állandóan sodródznak, ami minimálisra csökkenti annak valószínűségét, hogy ismét összefussanak korábbi áldozataikkal.

– És persze roppant megnyerőek tudnak lenni, ami rövid vagy középtávon lehetővé teszi számukra, hogy a gyanú elaltatásához szükséges ideig megmaradhassanak egy helyben, s közben kiszemeljék és megismerjék áldozataikat. Ez a rendkívüli karizma – amely egyes esetekben már-már természetfelettinek tűnik: noha tudod róluk, hogy jéghidegek, és éppen olyan könnyen gyilkolnának meg, mint ahogy rád pillantanak, néha akaratod ellenére is azon kapod magad, hogy kedveled őket – egyfajta pszichológiai füstfüggönyként működve elfedi valós szándékaikat.

– Egyébként ez az oka annak, hogy általában miért gyakoribbak a pszichopáták a nagyvárosi területeken, mint vidéken. A városban könnyű névtelennek maradni. De próbálj csak meg eltűnni a tömegben egy mezőgazdaságból vagy bányászatból élő kisvárosban: pokolian nehéz dolgod lesz.

– Sajnos a „pszichopata” és a „vándor” szavak kék a kézben járnak, és ez óriási fejfájást okoz a bűnüldöző szerveknek. Pontosan ez az, ami néha olyan átkozottul nehézvé teszi a dolgunkat.

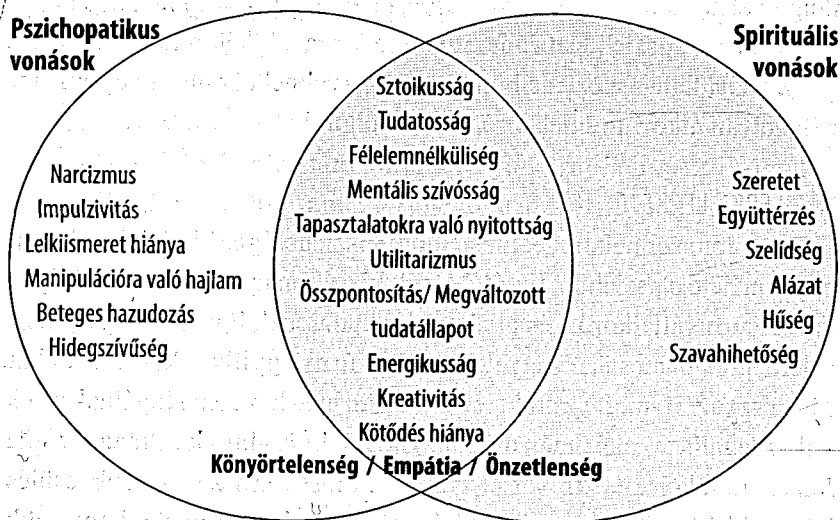
A LEPKE LECKÉJE

Peter Jonasonnak, a „James Bond” pszichológia kitalálójának van egy elmélete a pszichopátiáról. Mások kizsákmányolása, mutat rá, igen kockázatos vállalkozás, és gyakran jár kudarccal. Egyrészt azért, mert az emberek óvatosak, és igyekeznek kiszűrni a gyilkosokat és csalókat. Másrészt azért, mert az emberek általában elég hevesen reagálnak rájuk – akár legálisan, akár más módon. Ha valaki csalni akar, magyarázza Jonason, akkor az extrovertáltság, a sármosság és a nagy önbecsülés könnyebbé teszi a kudarcok feldolgozását éppúgy, mint azt, hogy szükség esetén továbbálljon.

Bond természetesen állandóan úton volt. Egy kém számára ez természetes: ugyanúgy, mint az autópályán utazgató sorozatgyilkosnak, vagy mint az egykori vándorló szerzeteseknek volt. Ám noha az említett három csoport tagjai igen különböző okból utazgatnak, és a pszichopátiái spektrum igen különböző részein foglalnak helyet, közös metafizikai terv irányítja őket, az új, nagyszerű élmények keresése: legyen bár szó az aljas mesterbűnözővel vívott élet-halál harcról; egy másik élet kioltásának felfoghatatlan, mérgező varázsáról; vagy az állandó vándorlás transzcendentális tisztaságáról.

A tapasztalatok iránti ilyen nyitottság a pszichopáták és szentek közös sajátossága, s talán még emlékszik rá, hogy a tudatos meditációnak is szerves részét alkotja. Ám így is csak egyike annak a meglehetősen sok vonásnak, amelyek közősek ebben a két, látszólag szögesen ellentétes csoportban (lásd a lenti 7.2. ábrát). Persze nem minden pszichopátikus tulajdonság spirituális, és ez fordítva is igaz. De amint láttuk, kétségtelenül akadnak átfedések, és ezek közül a tapasztalatok iránti nyitottság talán a legalapvetőbb.

Egészen biztos, hogy Hunter S. Thompson is egyetértene ezzel. Elvégre ez az egyetlen, amelyik velünk születik.

7.2. ábra: A pszichopátikus és spirituális vonások kapcsolata

Miután elintéztem az ügyeimet az FBI-nál Quanticóban, leautóztam Floridába egy kis nyaralásra. Egy ragyogó vasárnap délelőttön, amikor a hazaút előtti utolsó néhány órát Miami belvárosában bókálászva töltöttem, a Kis Havanna nevű városrészben egy kis bolhapiacra bukkanok. Egy asztalon, a kacatok közt megpillantom az „Archy és Mehitabel” című könyv egy példányát: az eredetileg éjkék borítót trópusi türkizszínűre szívtá a nap fénye és a tenger sója.

Az 1927-ben a népszerű New York-i újságíró, Don Marquis írta könyv a kissé szokatlan címszereplők különös kalandjait énekli meg. Archy egy költészetrajongó, filmrendező csótány, a legjobb cimborája, Mehitabel pedig egy kóbor macska, aki állítása szerint egyik előző életében Kleopátra volt.

Átlapozom a kötetet, aztán kiköhhögök érte pár dollárt. Jó lesz a hazaútra, gondolom. Aznap éjjel, 12 kilométerrel a szunnyadó Atlanti-óceán fölött egy versen akad meg a szemem.

A vers a lepkékről szól.¹⁸⁵ És a pszichopátákról is.

Lemásoltattam, bekereteztettem, és most tekintélyt parancsolóan pöffeszkedik az íróasztalom fölött: entomológiai emléktárgy a létezés horizontjáról.

És mindazok kegyetlen, balszerencsés bölcsességéről, akik odatartanak.

*egy lepkével beszéltem
épp a minap este
azon volt, hogy betörjön
egy villanykörtebe
és megsüsse magát a dróton*

*mondd, ti miért csináljátok
ezt folyton, kérdeztem én
azért, mert nálunk
ez a szokás, azért
de ha az egy gyertya volna
és nem villanykörte
most már ottan heverné
halálra pörköelve
tán nincs elég eszed*

van az bőven, felelte
 csak néha nincs kedvünk
 használni
 ráununk a megszokottra
 vágyjuk a szépet
 és az izgalmasat
 a tűz gyönyörű
 és tudjuk, hogy megöl
 ha túl közel repülünk
 de mit számít mindez
 jobb egy pillanat
 boldogság
 s elégni a szépben
 mint az örök unalom
 ezért galacsinná gyúrjuk
 egész életünket
 s elpöcköljük messzire
 hisz erre van az élet
 inkább vagyunk egyetlen pillanatra
 szépnek része, és szününk meg
 utána, mint hogy öröklétre
 legyünk kárhoztatva nem élve a szépet
 az életről azt mondjuk
 könnyen jött, könnyen megy
 olyanok vagyunk, mint az ember
 volt, mielőtt túl civilizált
 lett ahhoz, hogy jól érezze magát

s még mielőtt lebeszélhettem
 volna filozófiájáról
 odébbszállt és ellobbant
 egy öngyújtó lángjától
 nem értek egyet vele, nekem
 inkább fele öröm
 s kétszer annyi élet kéne,
 de bárcsak én is akarnék
 valamit oly nagyon, mint ő
 akarta elégetni magát

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az íróknak pszichológiai értelemben rengeteg válfaja akad. Egy, az embereket megnevettető könyv megírása az én számomra – elvileg – viszonylag könnyű lenne. Valamivel nehezebb feladat egy olyan könyvet megírni, amely megnevetteti és el is gondolkztatja az embereket – ahogyan azt korábban a Flipnosis: *The Art of Split-Second Persuasion* (Flipnózis: A pillanatszerű meggyőzés művészete) című könyvemmel tettem (legalábbis ezt mondják azok, akik kedvelnek). Viszont egy olyan könyvet írni, amely csak elgondolkztat... nos, ez egyáltalán nem könnyű.

A Sikeres és bölcs pszichopata vitathatatlanul ez utóbbi kategóriába tartozik (de ha néha sikerült egy-egy mosolyt csalnom az arcára, azért még ne kövessen meg). Tagadhatatlan, hogy a pszichopata érdekesek. De a szintisza igazság az, hogy semmi vicces nincs bennük. Veszedelmesek, rombolóak és életveszélyesek lehetnek – és minden komoly írónak kötelessége éppen olyan megfontoltan kezelni őket nyomtatásban, mint ha a való életben találkozna velük.

Ez a kényes szerkesztői higiénia még fontosabb akkor, ha valaki azt a nézetet hirdeti, hogy a pszichopata agya a közvélekedéssel ellentétben

nem teljes egészében fagyos, ellenséges világ, amely távoli neurológiai pályán kering a szinaptikus mennybolton, hanem lakható pszichológiai menedéket kínálhat a közönséges, normális embereknek is mindennapi életük során (legalábbis e világ szelídebb, mérsékeltébb régiói). A bizonyítékokat légmentesen lezárt tudományos érvelésbe kell csomagolni, és empirikusan kell csírámentesíteni, hogy a túlzások és a dicsőítés legparányibb mikrobáitól is megszabadítsák őket – a következtetéseket pedig szigorúan ellenőrzött, igen biztos körülmények között kell levonni.

Ámde a pszichopáták papíron éppen olyan csábítóak, mint szemtől szembe... sőt, a feleségem arról biztosított, hogy nem sikerült érintetlenül megmenekülnöm ördögi pszichológiai karmaik közül. Úgy tűnik, hogy e könyv befejezésére valamivel feljebb kerültem a pszichopátiai spektrumon, mint az írás kezdetén voltam, s egy ideig vékony jégen korcsolyáztam.

Természetesen máris van egy terve (mármint a feleségemnek). Az egyensúly helyreállítása érdekében ragaszkodik hozzá, hogy a következő könyvem a szeretetről és az együttérzésről szóljon – két olyan érzésről, amelyek megalapozott véleményem szerint erősen túlértékelték és felbecsülhetetlenül feleslegesek (gondolom, nem sok esély van rá, hogy egy ilyen könyvet valaha is megírjak). De ha már itt tartunk: Elaine, csak annyit akarok mondani: Kösz a nagy semmit, drágám! Hamarosan jelentkezik nálad az ügyvédem.

Billy Wilder mondta egyszer, hogy az irodalmi ügynök olyan, mint az autógumi: legalább négy kell belőle, hogy eljuthass valahová, és 8000 kilométerenként kell cserélni. Ami engem illet, nem tudom elég lelkesen dicsérni az egykereű bicikli erőnyeit – főleg nem a Patrick Walsh-féle változatét. Speciális defektjavító készletem, Jake Smith-Bosanquet segítségének köszönhetően évek óta hajtom Patricket, és minden egyes, a nyeregben töltött percet élveztem. Csak a jó ég tudja, hová visz majd a következő kalandunk.

Sokan vannak még olyanok, akik nélkül ez a könyv soha nem látta volna meg az éjszaka sötétjét (és persze akik kiköthögték az említési díjat): Denis Alexander, Paul Babiak, Alysha Baker, Helen Beardsley, James Beasley III, Peter Bennett, James Blair, Michael Brooks, Alex Christofi,

David Clark, Claire Conville, Nick Cooper, Sean Cunningham, Kathy Daneman, Ray Davies, Roger Deeble, Mariette DiChristina, Liam Dolan, Jennifer Dufton, Robin Dunbar, Elsa Ermer, Peter Fenwick, Simon Fordham, Mark Fowler, Susan Goldfarb, Graham Goodkind, Annie Gottlieb, Cathy Grossman, Robert Hare, Amelia Harvell, John Horgan, Glyn Humphreys, Hugh Jones, Terry Jones, Stephen Joseph, Larry Kane, Deborah Kent, Nick Kent, Paul Keyton, Kent Kiehl, Jennifer Lau, Scott Lilienfeld, Howard Marks, Tom Maschler, Matthias Matuschik, Andy McNab, Alexandra McNicoll, Drummond Moir, Helen Morrison, Joseph Newman, Richard Newman, Jonica Newby, Steven Pinker, Stephen Porter, Caroline Pretty, Philip Pullman, Martin Redfern, Christopher Richards, Ann Richie, Ruben Richie, Joe Roseman, John Rogers, Jose Romero-Urcelay, Tim Rostron, Debbie Schiesser, Henna Silvennoinen, Jeanette Slinger, Nigel Stratton, Christine Temple, Leanne ten Brinke, John Timpone, Lisa Tuffin, Essi Viding, Dame Marjorie Wallace, Fraser Watts, Pete Wilkins, Mark Williams, Robin Williams, Andrea Woerle, Philip Zimbardo, Konstantina Zougkou. (Megjegyzés: bár egyébként is vitatható a jelentősége, Ian Collins úgy döntött, nem perkálja le a szükséges fizetséget, ezért az ő nevét nem vagyok hajlandó megemlíteni.)

Különösen nagy köszönet illeti a William Heinemann-nél dolgozó szerkesztőimet, Tom Averyt és Jason Arthurt, valamint a Farrar, Straus and Giroux hasonlóan igényes munkatársait, Amanda Moont és Karen Maine-t.

JEGYZETEK

Előszó

- 1 Heinrich Klüver–Paul C. Bucy, „Psychic Blindness and Other Symptoms Following Bilateral Temporal Lobectomy in Rhesus Monkeys”, *American Journal of Physiology* 119 (1937): 352–3; Heinrich Klüver–Paul C. Bucy, „Preliminary Analysis of Functions of the Temporal Lobes in Monkeys”, *Archives of Neurology and Psychiatry* 42, no. 6 (1939): 979–1000.
- 2 Idézet innen: Jane Spencer, „Lessons from the Brain-Damaged Investor”, *Wall Street Journal*, 2005. július 21.
<http://online.wsj.com/article/0,,SB112190164023291519,00.html>
- 3 Elaine M. Fox–Riccardo Russo–George A. Georgiou, „Anxiety Modulates the Degree of Attentive Resources Required to Process Emotional Faces”, *Cognitive, Affective, and Behavioral Neuroscience* 5, no. 4 (2005) 396–404.
- 4 Oliver Sacks, „A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét”, (Budapest: Park Kiadó, 2009).
- 5 Kéri Szabolcs, „Genes for Psychosis and Creativity: A Promoter Polymorphism of the Neuregulin 1 Gene Is Related to Creativity in People with High Intellectual Achievement”, *Psychological Science* 20, no. 9 (2009): 1070–73.
- 6 Joseph P. Forgas–Liz Goldenberg–Christian Unkelbach, „Can Bad Weather Improve Your Memory? A Field Study of Mood Effects on Memory in a Real-Life Setting”, *Journal of Experimental Social Psychology* 45 (2009): 254–7.

- 7 A pszichopátia sokkal gyakoribb a férfiak, mint a nők körében. Ennek okára vonatkozóan több feltevés is született. A fejlődéstanál foglalkozó elméleti szakemberek a fiúk és lányok eltérő családi szocializációjából fakadó agresszivitáskülönbségekre gyanakszanak, de arra is rámutatnak, hogy a lányoknál hamarabb jelennek meg a nyelvi és szocio-érzelmi készségek, ami aztán hajlamosabbá teheti őket a hatékonyabb viselkedésgátlási stratégiák alkalmazására. Az evolúcióteoretikusok ezzel szemben az aktivizálódási, illetve visszahúzó-dási viselkedésformák veleszületett különbségeiben keresik a magyarázatot: a nők például az undort keltő ingerek hatására inkább „negatív visszahúzó-dó” érzelmekről (például félelemtől) számolnak be, míg a férfiakra a „negatív aktivizálódás” jellemző (például a harag). Egy harmadik irányzat a rendellenesség „jelenlétével” kapcsolatos szociológiai tényezők lehetséges szerepéről beszél: például a klinikusoknál a diagnózis terén jelen lévő kismértékű nemi elfogultságról, valamint az externalizált antiszociális pszichopatológia jeleit tanúsító – vagy akár csak antiszociális érzésekről vagy attitűdökről beszámoló – nők társadalmi megbélyegzéséről. Bármilyen is az ok – az a legvalószínűbb, hogy a demográfiai adatokra mindhárom tényező hatással van –, a pszichopátia előfordulási gyakoriságára vonatkozó becslések a férfiak körében 1 és 3 százalék, a nőknél 0,5 és 1 százalék közötti arányokat emlegetnek.

I A Skorpió felszáll

- 8 A szóban forgó cikk, amelyet Hare-nek egyébként végül sikerült megjelentetnie, a következő volt: Sherrie Williamson–Timothy J. Harpur–Robert D. Hare, „Abnormal Processing of Affective Words by Psychopaths”, *Psychophysiology* 28, no. 3 (1991): 260–73.
- 9 Sarah Wheeler–Angela Book–Kimberley Costello, (2009). „Psychopathic Traits and the Perception of Victim Vulnerability”, *Criminal Justice and Behavior* 36, no. 6 (2009): 635–48. Megjegyzendő, hogy miközben a pszichopátáknak lehet ilyen „sebezhetőségradarjuk”, vannak arra vonatkozó adatok is, hogy saját testbeszédjük bizonyos elemei szintén „kiszivárognak”, és megkülönböztetik őket a lakosság normális tagjaitól. Egy vizsgálat például videofelvételek segítségével kimutatta, hogy a pszichopáták már öt-tíz másodperces felvételek alapján is megkülönböztethetők a nem pszichopátáktól. Katherine A. Fowler–Scott O. Lilienfeld–Christopher J. Patrick, „Detecting Psychopathy from Thin Slices of Behavior”, *Psychological Assessment* 21, no. 1 (2009): 68–78.
- 10 Delroy L. Paulhus–Craig S. Neumann–Robert D. Hare, Self-Report Psychopathy Scale: Version III (Toronto: Multi-Health Systems, megjelenés alatt).
- 11 Sőt, amikor Book megismételte a kísérletet egy maximális biztonságú börtön

- klinikailag diagnosztizált pszichopata foglyaival... Kimberley Costello–Angela Book, „Psychopathy and Victim Selection”, poszter a Society for the Scientific Study of Psychopathy konferenciáján, Montreal, Kanada, 2011. május.
- 12 2009-ben, nem sokkal Angela Book kutatási eredményeinek megjelenése után úgy döntöttem, hogy elvégzem a kísérlet magam kiötlött változatát. A kutatás jelenleg is zajlik, és további adatokat gyűjtünk a kezdeti eredmények alátámasztása érdekében.
- 13 Reid Meloy, a Kaliforniai Egyetem San Diegó-i Orvosi karának pszichiátria-professzora 2003-ban a másik oldalról vizsgálta meg a zsebkendőcsempészös jelenséget. J. Reid Meloy–M. J. Meloy, „Autonomic Arousal in the Presence of Psychopathy: A Survey of Mental Health and Criminal Justice Professionals”, *Journal of Threat Assessment* 2, no. 2 (2003): 21–34.
- 14 Kent G. Bailey, „The Sociopath: Cheater or Warrior Hawk?” *Behavioral and Brain Sciences* 18(3), no. 3 (1995): 542–3.
- 15 Robin I. M. Dunbar–Amanda Clark–Nicola L. Hurst, „Conflict and Cooperation among the Vikings: Contingent Behavioral Decisions”, *Ethology and Sociobiology* 16(3), no. 3 (1995): 233–46.
- 16 Joshua Greene, a Harvard Egyetem pszichológusa az elmúlt néhány évet annak megfigyelésével töltötte, hogyan oldják meg a pszichopáták az erkölcsi problémákat... Joshua Work munkájáról, valamint az idegkutatás és az erkölcsi döntéshozatal kapcsolatáról bővebben lásd Joshua D. Greene–Brian R. Sommerville–Leigh E. Nystrom–John M. Darley–Jonathan D. Cohen, „An fMRI Investigation of Emotional Engagement in Moral Judgment”, *Science* 293, no. 5537 (2001): 2105–8; Andrea L. Glenn–Adrian Raine–R. A. Schug, „The Neural Correlates of Moral Decision-Making in Psychopathy”, *Molecular Psychiatry* 14 (2009. január): 5–6.
- 17 A hajtánydilemmát ebben a formában először Philippa Foot vetette fel itt: „The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect”, in *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy* (Berkeley, CA: University of California Press, 1978).
- 18 Judith J. Thomson, „Killing, Letting Die, and the Trolley Problem”, *The Monist* 59 (1976): 204–17.
- 19 Daniel M. Bartels–David A. Pizarro, „The Mismeasure of Morals: Antisocial Personality Traits Predict Utilitarian Responses to Moral Dilemmas”, *Cognition* 121 (1) (2011): 154–61.
- 20 Belinda J. Board–Katarina Fritzon, „Disordered Personalities at Work”, *Psychology, Crime and Law* 11, no. 1 (2005): 17–32.
- 21 Mehmet K. Mahmut–Judi Homewood–Richard J. Stevenson, „The Characteristics of Non-Criminals with High Psychopathy Traits: Are They Similar to

- Criminal Psychopaths?", *Journal of Research in Personality* 42, no. 3 (2008): 679–92.
- 22 Kiadatlan próbavizsgálat.
- 23 Emma Jacobs, „20 Questions: Jon Moulton”, *Financial Times*, 2010. február 4.
- 24 A történetért köszönetet mondok Nigel Henbestnek és Dame Heather Coupernek.
- 25 Rachman munkájáról bővebben lásd Stanley J. Rachman, „Fear and Courage: A Psychological Perspective”, *Social Research* 71, no. 1 (2004): 149–76. Rachman ebben a cikkben világossá teszi, hogy a tűzszerészek nem pszichopáták – s mi is ezt az álláspontot képviseljük. A lényeg az, hogy a nyomás alatt tanúsított nyugalom és magabiztosság a pszichopáták és a tűzszerészek két közös vonása.
- 26 Neil Jacobson–John Gottman, *When Men Batter Women: New Insights into Ending Abusive Relationships* (New York: Simon and Schuster, 1998).
- 27 Lilianne R. Mujica-Parodi–Helmut H. Strey–Frederick Blaise–Robert Savoy–David Cox–Yevgeny Botanov–Denis Tolkunov–Denis Rubin–Jochen Weber, „Chemosensory Cues to Conspecific Emotional Stress Activate Amygdala in Humans”, *PLoS ONE* 4, no. 7 (2009): e6415. doi:10.1371/journal.pone.0006415.
- 28 A cikket már benyújtottam megjelentetésre. Saját vizsgálatommal kapcsolatban megjegyzendő, hogy a pszichopáták semmivel sem tudták a nem pszichopátáknál pontosabban megmondani, melyik szagminta származik félelmi verejtékből, és melyik nem abból. A verejték jellegzetes szaga baktériumoktól származik, s a verejték gyűjtésének és tárolásának a baktériumok elszaporodásának megakadályozására szolgáló módszer megegyezett a Mujica-Parody kutatásában alkalmazottal. A különbség a pszichopáták és a nem pszichopáták között félelemverejték a teljesítményre gyakorolt hatásában volt.

II Kérem, álljanak fel az igazi pszichopáták!

- 29 Eysenck személyiségelméleti munkájának részletes ismertetését lásd Hans J. Eysenck–Michael W. Eysenck, *Personality and Individual Differences: A Natural Science Approach* (New York: Plenum Press, 1985) A Hippokratész-féle négy vérmérséklettel foglalkozó eredeti cikket lásd Hans J. Eysenck, „A Short Questionnaire for the Measurement of Two Dimensions of Personality”, *Journal of Applied Psychology* 42 no. 1 (1958): 14–17.
- 30 Gordon. W Allport–H. S. Odbert, „Trait-Names: A Psycho-Lexical Study”, *Psychological Monographs* 47, no. 1 (1936): 1–171.
- 31 Raymond. B. Cattell, *Personality and Motivation Structure and Measurement* (Yonkers-on-Hudson, NY: World Book Co., 1957).
- 32 Ernest. C. Tupes–Raymond E. Christal, „Recurrent Personality Factors Based on Trait Ratings”, Technical Report ASD-TR-61-97, Personnel Laboratory,

- Aeronautical Systems Division, Air Force Systems Command, United States Air Force. Lackland Air Force Base, Texas, 1961. május. Újra kiadva: *Journal of Personality* 60, no. 2 (1992): 225–51.
- 33 Paul T. Costa–Robert R. McCrae, „Primary Traits of Eysenck’s PEN System: Three-and Five-Factor Solutions”, *Journal of Personality and Social Psychology* 69, no. 2 (1995): 308–17.
- 34 A személyiség Nagy Ötösének atomjai olyanyira oszthatatlanok, hogy azokat még más fajoknál is megfigyelték. Egy 1997-es tanulmány, amelyet James King és Aurelio Figueredo, az Arizonai Egyetem munkatársai végeztek, azt mutatta ki, hogy a csimpánzok személyisége is megfelel az ember ötfaktoros modelljének, azzal a különbséggel, hogy náluk van még egy fontos tényező is: a dominancia, amely a hierarchikus szerveződésű csimpánztársadalom evolúciójának mellékterméke. A jelenleg a Texasi Egyetemen dolgozó Sam Gosling hasonló munkát végzett hiénákkal. Négy önkéntest kért fel, hogy egy speciálisan kidolgozott skálák segítségével készítsenek standardizált személyiségjellemzést egy foltoshiéna- (*Crocota crocuta*) csoport tagjairól. A hiénák Berkeley-ben, a Kaliforniai Egyetem Viselkedéskutató Állomásán éltek. Amikor Gosling elemezte az adatokat, láss csodát, öt dimenzió képe rajzolódott ki előtte: magabiztosság, ingerlékenység, emberek iránti kellemesség, társas hajlam és kíváncsiság. Ami, ha most egy pillanatra elfelejtjük a lelkiismeretességet, elég jól megfelel az emberi személyiség égboltja négy csillagának (neurotikusság, kellemesség, extrovertáltság és tapasztalatokra való nyitottság). De Gosling nem állt meg itt. Az eredményeken felbátorodva érzelmi vizsgálódását a tenger fenekén folytatta – és egyértelmű különbségeket talált a társas hajlam terén – a polipoknál. Egyes polipok a jelek szerint jobb szeretnek üregük magányában enni, míg mások inkább egymás társaságában tesznek így.
- James E. King–Aurelio J. Figueredo, „The Five-Factor Model plus Dominance in Chimpanzee Personality”, *Journal of Research in Personality* 31 (1997): 257–71; Samuel D. Gosling, „Personality Dimensions in Spotted Hyenas (*Crocota crocuta*)”, *Journal of Comparative Psychology* 112 no. 2 (1998): 107–18. Az állatvilágban felfedezhető személyiségjegyekről általánosabban lásd S. D. Gosling–Oliver P. John, „Personality Dimensions in Non-Human Animals: A Cross-Species Review”, *Current Directions in Psychological Science* 8 no. 3 (1999): 69–75.
- 35 A személyiség szerkezetéről és különösen a Nagy Ötösről bővebben lásd R. R. McCrae–P. T. Costa, *Personality in adulthood* (New York: Guilford Press, 1990); R. R. McCrae–P. T. Costa, „A Five-Factor Theory of Personality”, in L. A. Pervin and O. P. John (eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research*, 2nd ed (New York: Guilford Press, 1990), pp. 139–53.

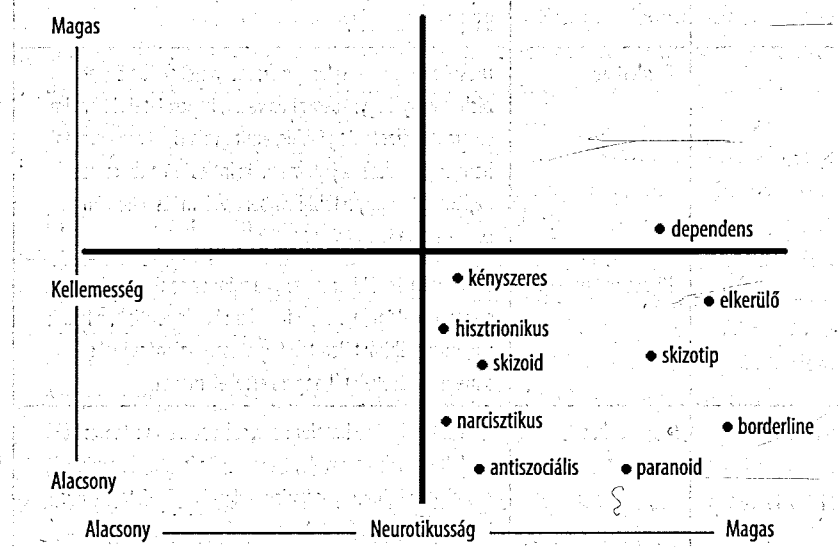
- 36 A személyiség és a pályaválasztás kapcsolatáról bővebben lásd Adrian Furnham–Liam Forde–Kirsti Ferrari, „Personality and Work Motivation”, *Personality and Individual Differences*, 26, no. 6 (1999): 1035–43; Adrian, Furnham–Chris J. Jackson–Liam Forde–Tim Cotter, „Correlates of the Eysenck Personality Profiler”, *Personality and Individual Differences*, 30 no. 4 (2001): 587–94.
- 37 A Lynam-tanulmánnyal kapcsolatosan lásd Joshua D. Miller–Donald R. Lynam–Thomas A. Widiger–Carl Leukefeld, „Personality Disorders as Extreme Variants of Common Personality Dimensions: Can the Five-Factor Model Adequately Represent Psychopathy?”, *Journal of Personality* 69 no. 2 (2001): 253–76. A pszichopátia és az öttényezős személyiségmodell kapcsolatáról bővebben lásd Thomas A. Widiger–Donald R. Lynam, „Psychopathy and the Five Factor Model of Personality”, in T. Million–E. Simonsen–M. Birket-Smith–R. D. Davis (szerk.), *Psychopathy: Antisocial, Criminal, and Violent Behaviors* (New York: Guilford Press, 1998); és Joshua D. Miller–Donald R. Lynam, „Psychopathy and the Five-Factor Model of Personality: A Replication and Extension”, *Journal of Personality Assessment*, 81 no. 2 (2003): 168–78. Az öttényezős modell és más személyiségzavarok, köztük a pszichopátia kapcsolatának elemzéséről lásd Paul T. Costa–Robert R. McCrae, „Personality Disorders and the Five-Factor Model of Personality”, *Journal of Personality Disorders* 4, no. 4 (1990): 362–71.
- 38 Scott O. Lilienfeld–Irwin D. Waldman–Kristin Landfield–Ashley L. Watts–Steven Rubenzer–Thomas R. Faschingbauer, „Fearless Dominance and the U.S. Presidency: Implications of Psychopathic Personality Traits for Successful and Unsuccessful Political Leadership”, *Journal of Personality and Social Psychology*.
- 39 Steven J. Rubenzer–Thomas R. Faschingbauer–Deniz S. Ones, „Assessing the U.S. Presidents Using the Revised NEO Personality Inventory”, „Innovations in Assessment with the Revised NEO Personality Inventory”, szerk. R. R. McCrae–P. T. Costa, különszám, *Assessment* 7, no. 4 (2000): 403–19. A NEO Személyiségfelmérés kialakulásának szerkezetéről bővebben lásd P. T. Costa–R. R. McCrae, *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual* (Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, 1992); P. T. Costa–R. R. McCrae, „Domains and Facets: Hierarchical Personality Assessment Using the Revised NEO Personality Inventory”, *Journal of Personality Assessment* 64, no. 1 (1995): 21–50.
- 40 Az egyes csoportokat alkotó rendellenességek a következők (DSMIVTR Washington, DC: American Psychiatric Association, 2000):

Csoport	Személyiségzavar	Jellemzők
A Furcsa / különc	Skizotip	Különc megjelenés és gondolkozási folyamatok; nem egyértelműen skizofrén, de hangokat hallhat és jelenléteket érezhet; furcsa meggyőződések, pl. hit a telepátiában vagy a holtakkal való kommunikációban; gyakran nehéz társalgást folytatni vele – állandóan elkalandozik vagy magában beszél; néha kreatív.
	Paranoid	Rendkívül gyanakvó másokkal szemben; hajlamos haragot tartani; soha nem hajlandó a jobbik eshetőségben hinni; ellenséges és ingerlékeny interperszonális stílus; féltékeny és nem fedi fel a lapjait; nincs vagy alig van tartós barátja; néha kifejezi haragját, de egyébként hűvös.
	Skizoid	Súlyosan introvertált és visszahúzódozó; mások helyett a saját társaságát kedveli; gyakran „távolinak” és „magának valónak” tűnik; hajlamos képzeletvilágban élni, de nem veszítve el kapcsolatát a valósággal (mint a skizofrénia esetén); szociális téren esetlen.
B Dramatikus / Szeszélyes	Antiszociális	Nem foglalkozik mások érzéseivel; nehezen alakít ki szoros kapcsolatokat; gyakran cselekszik pillanatnyi ötlettől vezérelve; hiányzik a bűntudat, illetve a lelkiismeret; képtelen megérteni a következményeket és tanulni a tapasztalatokból.
	Borderline	Üresség vagy értéktelenség érzése, amely néha önsebzéshez vagy öngyilkossághoz vezet; kapcsolatai többnyire viharosak; érzelmileg labilis, amit gyakori és/vagy drámai hangulatváltozások jellemeznek; ingadozó önbecsülés; hajlam arra, hogy a többi embert „velem” és „ellenem” csoportokba skatulyázza.
	Hisztrionikus	Túlreagálja és túldramatizálja a mindennapi eseményeket; szeret a rivaldafényben, a figyelem középpontjában lenni; vamous; csábító; túlzottan foglalkozik az imázsával és a megjelenésével; túl nagyra értékeli magát.
	Narcisztikus	Túlzottan vágyik a hatalomra, a státuszra és a sikerre; bonyolult és makacs figyelemkeresés; önérdékből manipulál másokat; a kellemes és karizmatikus külső szívtelen, önző belsőt takar; „Én, én, én” mentalitás.

Csoport	Személyiségzavar	Jellemzők
C Szorongó / Gátlásos	Elkerülő	Mélyen gyökerező kisebbségi érzés; fokozott érzékenység a bírálatra; elfogadásra vágyik, de nem meri megkockáztatni az elutasítást; szorongó, feszült, bizonytalanság kínozza; gyakran menti ki magát a szociális események alól.
	Dependens	Túlzottan másokra bízva a döntéseket, és túlzottan alárendeli magát mások akaratának; reménytelenség és tehetetlenség érzése; „piócaszerű”, éremlyító kapcsolatok; gyakran érzi magát „elhagyottnak”, ha számára fontos más személyek a maguk dolgát teszik; állandóan elismerést keres.
	Kényszeres (Obszesszív- kompulzív)	Igen perfekcionista, pedáns és az apró részletek megszállottja; töprengő és túlzottan fegyelmezt, különösen döntéshozatalkor; rugalmatlanul magas mércét állít, amely a munka- és személyes kapcsolataira is hatással lehet; gyakran tekintélyelvű. (Nem tévesztendő össze az obszesszív-kompulzív zavarral)

- 41 Lisa M. Saulsman–Andrew C. Page, „The Five-Factor Model and Personality Disorder Empirical Literature: A Meta-Analytic Review”, *Clinical Psychology Review* 23, no. 8: (2004): 1055–85.

42

- 43 Theophrasztosz, „*Jellemrajzok*”, ford. Szepessy Tibor (Budapest: Európa, 1982).
- 44 Philippe Pinel, *Medico-Philosophical Treatise on Mental Alienation, a Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale*, 1809 Gordon Hickish, David Healy és Louis C. Charland készítette angol fordítása (Oxford: Wiley-Blackwell, 2008).
- 45 Benjamin Rush, *Medical Inquiries and Observations upon the Diseases of the Mind* (1812; New York: New York Academy of Medicine/Hafner, 1962).
- 46 Hervey Cleckley, *The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify some Psychopathic Personality* (St Louis, MO: C. V. Mosby, 1941, 1976). A teljes szöveg ingyenesen letölthető a következő címről: http://www.cassiopeca.org/cass/sanity_1.PdF
- 47 Judith J. Thomson, „The Trolley Problem”, *Yale Law Journal* 94, no. 6 (1985): 1395–1415.
- 48 Robert D. Hare, „A Research Scale for the Assessment of Psychopathy in Criminal Populations”, *Personality and Individual Differences* 1, no. 2 (1980): 111–19.
- 49 Robert D. Hare, *The Hare Psychopathy Checklist – Revised: Technical Manual* (Toronto: Multi-Health Systems, 1991).
- 50 Robert D. Hare, *The Hare Psychopathy Checklist – Revised*, 2nd ed. (Toronto: Multi-Health Systems, 2003). A pszichopátikus személyiség részletes áttekintését lásd Craig S. Neumann–Robert D. Hare–Joseph P. Newman, „The Super-Ordinate Nature of the Psychopathy Checklist – Revised”, *Journal of Personality Disorders* 21, no. 2 (2007): 102–17. Lásd még Robert D. Hare–Craig S. Neumann, „The PCL-R Assessment of Psychopathy: Development, Structural Properties, and New Directions”, in C. Patrick (szerk.), *Handbook of Psychopathy* (New York: Guilford Press, 2006), pp. 58–88.
- 51 Megan J. Rutherford–John S. Cacciola–Arthur I. Alterman, „Antisocial Personality Disorder and Psychopathy in Cocaine-Dependent Women”, *American Journal of Psychiatry* 156, no. 6 (1999): 849–56.
- 52 További, a pszichopátiával kapcsolatos tényeket és adatokat ismertető, valamint igen olvasmányos általános bevezetőt kínál a pszichopátia világába Robert D. Hare, „Kímélet nélkül: a köztünk élő pszichopáták sokkoló világa”, (Budapest: Háttér, 2011).
- 53 James F. Hemphill–R. D. Hare–Stephen Wong, „Psychopathy and Recidivism: A Review”, *Legal and Criminological Psychology* 3, no. 1 (1998): 139–70.
- 54 Az elképzelést, hogy két jellegzetes, de kitalált történeten keresztül mutassuk be a pszichopátia és az antiszociális személyiségzavar különbségét, egy hasonló illusztrációból nyertük, amelynek forrása James Blair–Derek Mitchell–Karina Blair, *The Psychopath: Emotion and the Brain* (Malden, MA: Blackwell, 2005) pp. 4–6.

- 55 Robert D. Hare, *The Hare Psychopathy Checklist – Revised* (Toronto: Multi-Health Systems, 1991).
- 56 Stephanie M. Mullins-Sweatt–Natalie G. Glover–Karen J. Derefinko–Joshua M. Miller–Thomas A. Widiger, „The Search for the Successful Psychopath”, *Journal of Research in Personality*, 44, no. 4 (2010): 554–8.
- 57 Scott O. Lilienfeld–Brian P. Andrews, „Development and Preliminary Validation of a Self-Report Measure of Psychopathic Personality Traits in noncriminal Populations”, *Journal of Personality Assessment* 66, no. 3 (1996): 488–524.
- 58 Az autisztikus spektrumú rendellenességek közé tartozik az autizmus, az Asperger-szindróma, a gyermekkori dezintegratív zavar, a Rett-szindróma és a másként nem specifikált pervazív fejlődési zavar. Az autizmussal kapcsolatos általános, bővebb információért lásd <http://www.autism.org.uk/>. Az autisztikus spektrumról angolul bővebben lásd <http://www.autism.org.uk/about-autism/autism-and-asperger-syndrome-an-introduction/what-is-autism.aspx>, magyar nyelven pedig itt: www.autizmus.hu
- 59 A skizofréniáról – tüneteiről, diagnózisáról, kezeléséről és a kapcsolódó támogatásról angol nyelven lásd <http://www.schizophrenia.com/>. A skizofrenikus spektrumról és a lehetséges idegi összefüggésekről lásd <http://www.schizophrenia.com/sznews/archives/002561.html>
- 60 Kristina D. Hiatt–William A. Schmitt–Joseph P. Newman, „Stroop Tasks Reveal Abnormal Selective Attention Among Psychopathic Offenders”, *Neuropsychology* 18, no. 1 (2004): 50–59.
- 61 Joseph P. Newman–John J. Curtin–Jeremy D. Bertsch–Arielle R. Baskin–Sommers, „Attention Moderates the Fearlessness of Psychopathic Offenders”, *Biological Psychiatry* 67, no. 1 (2010): 66–70.

III Carpe noctem

- 62 Idézet forrása: Matthew Moore, „Officers »Not Trained« to Rescue Drowning Boy”, *Daily Telegraph*, 2007. szeptember 21., <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1563717/Officers-not-trained-to-rescue-drowning-boy.html>.
- 63 Vladas Griskevicius–Noah J. Goldstein–Chad R. Mortensen–Robert B. Cialdini–Douglas T. Kenrick, „Going Along Versus Going Alone: When Fundamental Motives Facilitate Strategic (Non)Conformity”, *Journal of Personality and Social Psychology* 91, no. 2 (2006): 281–94.
- 64 Irving L. Janis–Leon Mann, *Decision Making: A Psychological Analysis of Conflict, Choice and Commitment* (New York: Free Press, 1977).
- 65 Andrew M. Colman–J. Clare Wilson, „Antisocial Personality Disorder: An

- Evolutionary Game Theory Analysis”, *Legal and Criminological Psychology* 2, no. 1 (1997): 23–34.
- 66 Takahiro Osumi–Hideki Ohira, „The Positive Side of Psychopathy: Emotional Detachment in Psychopathy and Rational Decision-Making in the Ultimatum Game”, *Personality and Individual Differences* 49, no. 5 (2010): 451–6.
- 67 Idézet forrása: Szün-ce, „A háború művészete”, (Budapest: Cartaphilus, 2006).
- 68 A csimpánzok önzetlen viselkedésével kapcsolatos legfrissebb eredményeket lásd Victoria Horner–J. Devyn Carter–Malini Suchak–Frans B. M. de Waal, „Spontaneous Prosocial Choice by Chimpanzees”, *PNAS*, 108, no. 33 (2011): 13847–51. Önzetlen harc a madaraknál is megfigyelhető. A him hollók például nem agresszió révén vetélkednek egymással, hanem „hőstettek” végrehajtásával. Más szóval, nem csőr-csőr elleni harcot vívnak, hanem életveszélyes „hősködéssel” mérik össze bátorságukat: azt ellenőrzik, vajon a tetemnek látszó állat tényleg halott-e (lehet ugyanis, hogy csak alszik, sebesült vagy éppen halottnak tetteti magát). „A varjúfélék időnkénti merészsége a státusz javítását és a lehetséges párok elkápráztatását szolgálja – magyarázza Frans de Waal, az Emory Egyetem főemlőstan-professzora –, mivel azt bizonyítja, hogy ezek az egyedek elég bátrak, tapasztaltak és gyors reakciójuk az élet nehézségeinek leküzdéséhez.” (Idézet forrása: Frans de Waal, „Jótermészetűek: A jó és a rossz eredete az emberben és más állatokban”, ford. Sós-kuthy György (Budapest: Műszaki Könyvkiadó 2001), 136. old.
- 69 De Waal, *Jótermészetűek*, p. 145.
- 70 Id. mű, p. 129.
- 71 Id. mű, p. 145.
- 72 Zollikofer, P. E. Christoph–Marcia S. Ponce de León–Bernard Vandermeersch–François Lévêque, „Evidence for Interpersonal Violence in the St Césaire Neanderthal”, *PNAS*, 99, no. 9 (2002): 6444–8.
- 73 A Fogolydilemmát eredetileg a RAND Corporation matematikusai, Merrill Flood és Melvin Dresher dolgozták ki. A játékot még ugyanebben az évben Albert Tucker egészítette ki a börtönbüntetés-különbségekkel, s ekkor kapta hivatalos nevét is.
- 74 Az „ismétlődő érintkezések” világában (például a mindennapi életben) a pszichopatikus stratégiának tényleg vannak hiányosságai. Ám egy ilyen megállapítás nem vesz figyelembe két dolgot:
- A Azzal, hogy a szoros kapcsolat igényétől nem gátolt pszichopata egyik helyről a másikra vándorol, létrehozza a saját „virtuális világát”, amelyben minimálisra csökken az ismétlődő találkozások esélye.
- B A pszichopata rendkívüli elbűvölőképessége és tökéletes pszichológiai álcázása bizonyos mértékig megvédi őket attól, hogy „árulásuk” kiderüljön. Ez – legalábbis rövid és középtávon – egyfajta füstfüggönyként hat, s lehetővé teszi,

hogy vétségeik észrevétlenek maradjanak. Sőt, a lebukás elkerülése bizonyos fokig azt is megmagyarázza, miért fordul elő gyakrabban a pszichopátia nagyvárosi környezetben – ahol a névtelenség, ha valaki arra vágyik, lényegében garantált –, mint vidéken, ahol sokkal kevésbé van lehetőség „beleolvadni a tömegbe”.

A tanulság? A pszichopáták pontosan azokkal a „személyiségszisztemekkel” rendelkeznek, amelyek a szabályok meggyőztetéséhez vagy megszegéséhez szükségesek. Aki csálni kíván az élet játékában, az a környékiségének és félelemnélküliségének köszönhetően soha nem távolodik túl messze komfortzónájától, az extrovertáltsága és a kellemessége pedig segíti abban, hogy tovább megússza. Ha pedig mégis lebukik, az erős önbecsülés megkönnyíti az elutasítás elfogadását.

75 Robert Axelrod, „*The Evolution of Cooperation*”, (New York: Basic Books, 1984).

76 Robert L. Trivers, „The Evolution of Reciprocal Altruism”, *Quarterly Review of Biology* 46 no. 1 (1971): 35–7.

77 Thomas Hobbes, *Leviathan*, Parts I and II, Revised Edition, ed. A. P. Martinich and Brian Battiste (Peterborough, ON: Broadview Press, 2010).

IV A pszichopáták bölcsessége

78 Peter K. Jonason–Norman P. Li–Emily A. Teicher, „Who is James Bond? The Dark Triad as an Agentic Social Style”, *Individual Differences Research* 8, no. 2 (2010): 111–20.

79 P. K. Jonason–N. P. Gregory–W. Webster–David P. Schmitt, „The Dark Triad: Facilitating Short-Term Mating in Men”, *European Journal of Personality* 23, (2009): 5–18.

80 Baba Shiv–George Loewenstein–Antoine Bechara, „The Dark Side of Emotion in Decision-making: When Individuals with Decreased Emotional Reactions Make More Advantageous Decisions”, *Cognitive Brain Research*, 23, no. 4 (2005): 85–92. A neuroökonómia interdiszciplináris tudományág, amely a pénzügyi döntéshozatal mögött rejlő szellemi folyamatokat tanulmányozza. Az idegtudományból, a gazdaságtanból, valamint a szocio- és kognitív pszichológiából kölcsönzött kutatási módszereket használ, emellett felhasználja az elméleti biológia, a számítástudomány és a matematika ötleteit és fogalmait is. Azok számára, akik szeretnék többet tudni az érzelmek és a döntéshozatal közti összefüggésekről, rendkívül olvasmányos bevezető a témába a következő mű: *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain* (New York: Putnam, 1994).

Megjegyzendő, hogy Shiv és munkatársai kísérletének eredményei nem mondanak ellent azon ténynek, hogy az érzelmeknek gyakran hasznos szerepük van

a pénzügyi döntéshozatalban, és hogy a gátlástalan kockázatvállalás (mintha a jelenlegi pénzügyi környezetben emlékeztetőre lenne szükségünk...) olykor katasztrófához vezethet. Ennek szemléltetésére el kell mondani, hogy bár a sérült agyú résztvevők jó teljesítményt nyújtottak abban a bizonyos játékban, a laboratóriumon kívül már messze nem boldogultak ilyen jól – hárman közülük például személyes csődöt jelentettek. A félelem érzésére való képtelenségük miatt túlzott kockázatokat vállaltak a való világban, az érzelmi ítélőképesség hiánya pedig az e gyengéiket kihasználó emberek karmaiba taszította őket. A lényeg az, hogy az érzelmek olykor ugyan kétségtelenül útját állhatják a racionális döntéshozatalnak, ám ennek ellenére fontos szerepük van érdekeink megvédésében is.

81 Cary Frydman–Colin Camerer–Peter Bossaerts–Antonio Rangel, „MAOA-L Carriers Are Better at Making Optional Financial Decisions Under Risk”, *Proceedings of the Royal Society, B* 278 no. 1714 (2011): 2053–9. A „harcos gén” és az agresszió közötti összefüggéssel kapcsolatban óvatosságra int Antonio Rangel, Cary Frydman laboratóriumának vezetője. „A korábbi tanulmányokat, amelyek kapcsolatot mutattak ki a MAOA-L és az agresszivitás vagy impulzivitás között, talán óvatosan kell értelmeznünk”, mutat rá. „A fő kérdés az, vajon az alanyok életének kontextusában optimálisak voltak-e ezek a döntések.” (Debora McKenzie, „People with „Warrior Gene” Better at Risky Decisions”, *New Scientist*, 2010. december 9. <http://www.newscientist.com/article/dn19830-people-with-warrior-gene-better-at-risky-decisions.html>). Egy 2009-ben megjelent tanulmány szerint például Dominic Johnson, az Edinburgh-i Egyetem munkatársa azt találta, hogy a MAOA-L-hordozók valóban agresszívebbek, de csak jelentős mennyiségű provokációt követően, és az ösztönös cselekvésre való hajlamnak nincs nyoma náluk – ez az eredmény Frydmanéhoz hasonlóan azt látszik jelezni, hogy inkább a stratégiai önérdék dolgozik, nem pedig a válogatás nélküli önpusztítás. Rose McDermott–Dustin Tingley–Jonathan Cowden–Giovanni Frazzetto–Dominic D. P. Johnson, „Monoamine Oxidase A Gene (MAOA) Predicts Behavioral Aggression Following Provocation”, *PNAS* 106, no. 7 (2009): 2118–23.

82 Richard Alleyne, „Gene That Makes You Good at Taking Risky Decisions”, *Daily Telegraph*, 2010. december 8., <http://www.telegraph.co.uk/science/science-news/8186570/Gene-that-makes-you-good-at-taking-risky-decisions.html>

83 Paul Babiak–Craig S. Neumann–Robert D. Hare, „Corporate Psychopathy: Talking the Walk”, *Behavioral Sciences and the Law* 28, no. 2 (2010): 174–93.

84 Idézet forrása Alan Deutschman, „Is Your Boss a Psychopath?” *Fast Company*, 1, 2005. július, http://www.fastcompany.com/magazine/96/open_boss.html

- 85 Kevin Dutton, *Flipnosis: The Art of Split-Second Persuasion* (London: William Heinemann, 2010).
- 86 Morgan Worthy–Albert L. Gary–Gay M. Kahn, „Self-Disclosure as an Exchange Process”, *Journal of Personality and Social Psychology* 13 no. 1 (1969): 59–63.
- 87 John Brown, „Some Tests of the Decay Theory of Immediate Memory”, *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 10, no. 1 (1958): 12–21; Lloyd Peterson–Margaret Peterson, „Short Term Retention of Individual Verbal Items”, *Journal of Experimental Psychology* 58, no. 3 (1959): 193–8.
- 88 A terápiás beavatkozások különböző módszereiről, valamint Stephen Joseph munkájáról bővebben lásd Stephen Joseph, *Theories of Counselling and Psychotherapy: An Introduction to the Different Approaches* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010); és Stephen Joseph, *Psychopathology and Therapeutic Approaches: An Introduction* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2001).
- 89 Eyal Aharoni–Kent A. Kiehl, „Quantifying Criminal Success in Psychopathic Offenders”, paper presented at the conference proceedings of the Society for the Scientific Study of Psychopathy, Montreal, Canada, May 2011.
- 90 Helinä Häkkänen-Nyholm–Robert D. Hare, „Psychopathy, Homicide, and the Courts: Working the System”, *Criminal Justice and Behavior* 36, 3 no. 8 (2009) 761–77.
- 91 Stephen Porter–Leanne ten Brinke–Alysha Baker–Brendan Wallace, „Would I Lie to You? »Leakage« in Deceptive Facial Expressions Relates to Psychopathy and Emotional Intelligence”, *Personality and Individual Differences* 51, no. 2 (2011) 133–7.
- 92 Ahmed A. Karim–Markus Schneider–Martin Lotze–Ralf Veit–Paul Sauseng–Christoph Braun–Niels Birbaumer, „The Truth About Lying: Inhibition of the Anterior Prefrontal Cortex Improves Deceptive Behavior”, *Cerebral Cortex* 20, no. 1 (2010): 205–13.
- 93 Michael C. Craig–Marco Catani–Quinton Deeley–Richard Latham–Eileen Daly–Richard Kanaan–Marco Picchioni–Philip K. McGuire–Thomas Fahy–Declan G. M. Murphy, „Altered Connections on the Road to Psychopathy”, *Molecular Psychiatry* 14 (2009): 946–53.
- 94 Angela Scerbo–Adrian Raine–Mary O’Brien–Cheryl-Jean Chan–Cathy Rhee–Norine Smiley, „Reward Dominance and Passive Avoidance Learning in Adolescent Psychopaths”, *Journal of Abnormal Child Psychology* 18, no. 4 (1990): 451–63.
- 95 Joshua W. Buckholz–Michael T. Treadway–Ronald L. Cowan–Neil D. Woodward–Stephen D. Benning–Rui Li–M. Sib Ansari et al., „Mesolimbic Dopamine Reward System Hypersensitivity in Individuals with Psychopathic Traits”, *Nature Neuroscience* 13, no. 4 (2010): 419–21.
- 96 A teljes idézetet és a tanulmány további részleteit lásd <http://www.sciencedaily.com/releases/2010/03/100314150924.htm>
- 97 Jeffrey T. Hancock, Michael T. Woodworth and Stephen Porter, „Hungry Like the Wolf: A Word-Pattern Analysis of the Language of Psychopaths”, *Legal and Criminological Psychology* (2011).
- 98 Shirley Fecteau–Alvaro Pascual-Leone–Hugo Théoret, „Psychopathy and the Mirror Neuron System: Preliminary Findings from a Non-Incarcerated Sample”, *Psychiatry Research* 60, no. 2 (2008): 137–44.
- 99 A tükroneuronokat 1992-ben, majmoknál fedezte fel elsőként Giacomo Rizzolatti kutatócsoportja a Pármai Egyetemen. Egyszerűen fogalmazva ezek olyan agysejtek, amelyek kifejezetten mások cselekedeteinek – és érzéseinek – utánpótlását szolgálják. Giuseppe Di Pellegrino–Luciano Fadiga–Leonardo Fogassi–Vittorio Gallese–Giacomo Rizzolatti, „Understanding Motor Events: A Neurophysiological Study”, *Experimental Brain Research* 91 (1992): 176–80; Giacomo Rizzolatti–Luciano Fadiga–Vittorio Gallese–Leonardo Fogassi, „Premotor Cortex and the Recognition of Motor Actions”, *Cognitive Brain Research* 3 (1996): 131–41.
- 100 Az ásitás ragadósága mély testi kapcsolatot jelez az emberek, más állatok, sőt, néha még az emberek és más állatok között is. A kutyák „elkaphatják” az ásitást gazdáiktól, a csimpánzok pedig a gondozóiktól. A szakértők nagyjából egyetértenek abban, hogy két lehetőség van. Azok a személyek, akiknek csökkentek az empátikus képességei, vagy azért „kapják el” kevésbé az ásitást, mert nem figyelnek oda mások ásitásaira, vagy azért, mert azok egyszerűen nincsenek hatással rájuk.
- Nick Cooper kollégámmal most dolgozunk Svédországban egy tanulmányon, amely a pszichopáták ásitási reflexét vizsgálja. Nemrég jelent meg egy igen érdekes cikk az ásitás ragadóságáról és az empátiáról, lásd Ivan Norscia–Elisabetta Palagi, „Yawn Contagion and Empathy in *Homo sapiens*”, *PLoS ONE* 6, no. 12 (2011).
- 101 Heather L. Gordon–Abigail A. Baird–Alison End, „Functional Differences Among Those High and Low on a Trait Measure of Psychopathy”, *Biological Psychiatry* 56, no. 7 (2004): 516–21.
- 102 Yawei Cheng–Ching-Po Lin–Ho-Ling Liu–Yuan-Yu Hsu–Kun-Eng Lim–Daisy Hung–Jean Decety, „Expertise Modulates the Perception of Pain in Others”, *Current Biology* 17, no. 19 (2007): 1708–13.
- 103 A Trier Szociális Stressztesztben részt vevő önkéntesek általában csak rövid időt kapnak, hogy felkészüljenek egy (persze nem valódi) állásinterjúra, amelynek

- során – így tájékoztatják majd őket – különféle vizsgálatoknak fogják alávetni őket, például hangfrekvencia-elemzésnek és a nonverbális kommunikáció értékelésének. Clemens Kirschbaum–Karl-Marlin Pirke–Dirk H. Hellhammer, „The Trier Social Stress Test – a Tool for Investigating Psychobiological Stress Responses in a Laboratory Setting”, *Neuropsychobiology* 28, nos. 1–2 (1993): 76–81.
- 104 John. J. Ray–J. A. B. Ray, „Some Apparent Advantages of Subclinical Psychopathy”, *Journal of Social Psychology* 117 (1982): 135–42.
- 105 John. J. Ray
- 106 A B-Scanról bővebben lásd <http://www.b-scan.com/index.html>. A vállalati környezetben előforduló pszichopátia szórakozható és közérthető ismertetéséért lásd Paul Babiak–Robert D. Hare, *Snakes in Suits: When Psychopaths Go to Work*, (New York: Harper Business, 2006).

V Tegyel pszichopátává!

- 107 Ha kíváncsi arra, miről is beszél Hare, lásd Tom Geoghegan, „Why Are Girls Fighting Like Boys?”, *BBC News Magazine*, 2008. május 5., <http://news.bbc.co.uk/1/hi/magazine/7380400.stm>. A dolgot tudományosabb szemszögből tárgyalja Susan Batchelor, „Girls, Gangs and Violence: Assessing the Evidence”, *Probation Journal* 56, no. 4 (2009): 399–414.
- 108 Steven Pinker, *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined* (New York: Viking, 2011).
- 109 Manuel Eisner, „Long-Term Historical Trends in Violent Crime”, *Crime and Justice* 30 (2003): 83–142.
- 110 Michael Shermer, „The Decline of Violence”, *Scientific American*, 2011. október 7.
- 111 Steven Pinker, *The Better Angels of Our Nature*, pp. 47–56, „Rates of violence in state and nonstate societies”.
- 112 Idézet forrása Shermer, „The Decline of Violence”. Fogadja szkeptikusan azokat az állításokat, amelyek szerint egyre veszélyesebb világban élünk.
- 113 Idézet forrása Gary Strauss, „How Did Business Get so Darn Dirty?”, *USA Today (Money)*, 2002. június 12., <http://www.usatoday.com/money/covers/2002-06-12-dirty-business.htm>.
- 114 Clive R. Boddy, „The Corporate Psychopaths Theory of the Global Financial Crisis”, *Journal of Business Ethics* 102, no. 2 (2011): 255–9. (A „nagyvállalati Attilák” kifejezést Fred „the Shred” Goodwinra használták először, akinek 2001 és 2009 között, a Royal Bank of Scotland vezérigazgatójaként 24,1 milliárd font veszteséget „sikerült” felhalmoznia – a legnagyobbat az Egyesült Királyság történetében.)

115. Strauss, „How Did Business Get so Darn Dirty?”
- 116 Az idézet sajtóvisszhangjával kapcsolatban lásd Camille Mann, „Elizabeth Smart Was Not Severely Damaged by Kidnapping, Defense Lawyers Claim”, CBS News, 2011. május 19., http://www.cbsnews.com/8301-504083_162-20064372-504083.html.
- 117 Az Egyesült Királyságban megfigyelhető fiatalok bűnözés részletes elemzését, beleértve a annak gyakoriságát, indítékait és rizikótényezőit is, lásd Debbie Wilson, Clare Sharp–Alison Patterson, „Young People and Crime: Findings from the 2005 Offending, Crime and Justice Survey” (London: Home Office, 2006).
- 118 Sara Konrath–Edward H. O’Brien–Courtney Hsing, „Changes in Dispositional Empathy in American College Students Over Time: A Meta-Analysis”, *Personality and Social Psychology Review* 15, no. 2 (2011): 180–98.
- 119 Az Interperszonális Reaktivitási Index (IRI) egy standardizált kérdőív, olyan pontokkal, mint „gyakran vannak gyengés, aggódó érzéseim a nálam kevésbé szerencsések iránt” vagy „mielőtt döntenék, hogy melyik oldalra állok egy vitában, igyekszem megvizsgálni minden érintett szempontjait.” Az IRI-vel kapcsolatosan bővebben lásd Mark H. Davis, „A Multidimensional Approach to Individual Differences in Empathy”, *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology* 10, no. 85 (1980); és Mark. H. Davis, „Measuring Individual Differences in Empathy: Evidence for a Multidimensional Approach”, *Journal of Personality and Social Psychology* 44, no. 1 (1983): 113–26.
- 120 *US News* „Today’s College Students More Likely to Lack Empathy”, *US News/Health*, 2010. május 28, <http://health.usnews.com/health-news/family-health/brain-and-behavior/articles/2010/05/28/todays-college-students-more-likely-to-lack-empathy>.
- 121 Jean M. Twenge–Sara Konrath–Joshua D. Foster–W. Keith Campbell–Brad J. Bushman, „Egos Inflating Over Time: A Cross-Temporal Meta-Analysis of the Narcissistic Personality Inventory”, *Journal of Personality* 76, no. 4 (2008): 875–901; Jean M. Twenge–Sara Konrath–Joshua D. Foster–W. Keith Campbell–Brad J. Bushman, „Further Evidence of an increase in Narcissism Among College Students”, *Journal of Personality* 76 no. 4 (2008): 919–27.
- 122 *US News*, „Today’s College Students More Likely to Lack Empathy”.
- 123 Thomas Harding, „Army Should Provide Moral Education for Troops to Stop Outrages”, *Daily Telegraph*, 2011. február 22., <http://www.telegraph.co.uk/news/8341030/Army-should-provide-moral-education-for-troops-to-stop-outrages.html>.
- 124 Nicole K. Speer–Jeremy R. Reynolds–Kheena M. Swallow–Jeffrey M. Zacks,

- „Reading Stories Activates Neural Representations of Perceptual and Motor Experiences”, *Psychological Science* 20, no. 8 (2009): 989–99.
- 125 Nicholas Carr „The Dreams of Readers” című cikkének forrása Mark Haddon (szerk.), *Stop What You're Doing and Read This!* (London: Vintage, 2011) – egy, az olvasás embert megváltoztató hatásáról szóló esszégyűjtemény.
- 126 Egy, a National Literacy Trust nevű brit jótékonyági szervezet által 2011-ben végzett felmérés szerint a tizenegy és tizenhat év közötti gyermekek egyharmadának egyetlen könyve sincs, míg 2005-ben még csak az egytizedüknek volt így. Ez Nagy-Britanniában mintegy négymillió fiatal jelent. A 18 000 megkérdezett gyermeknek csaknem az ötöde mondta, hogy soha életében nem kapott könyvet ajándékba, 12 százalékuk pedig még soha nem járt könyvesboltban. A teljes jelentés – Christina Clark–Jane Woodley–Fiona Lewis, „The Gift of Reading in 2011: Children and Young People's Access to Books and Attitudes towards Reading – a következő oldalon olvasható: [http://www.literacytrust.org.uk/assets/0001/1303/The Gift of Reading in 2 011.pdf](http://www.literacytrust.org.uk/assets/0001/1303/The_Gift_of_Reading_in_2011.pdf).
- 127 Az idegi jog most kialakulóban lévő tudományába nyújt kiváló bevezetést David Eagleman, „The Brain on Trial”, *Atlantic* (2011. július/augusztus), <http://www.theatlantic.com/magazine/print/2011/07/the-brain-on-trial/8520/>.
- 128 ... Avshalom Caspi–Joseph McClay–Terrie E Moffitt–Jonathan Mill–Judy Martin–Ian W. Craig–Alan Taylor–Richie Poulton, „Role of Genotype in the Cycle of Violence in Maltreated Children”, *Science* 297 no. 5582 (2002): 851–4.
- 129 A „harcos génnel” kapcsolatos kutatások és vita tárgyilagos ismertetéséért lásd Ed Yong, „Dangerous DNA: The Truth about the »Warrior Gene«” *New Scientist*, 2010. április 12., <http://www.newscientist.com/article/mg20627557.300-dangerous-dna-the-truth-about-the-warrior-gene.html?page=1>.
- 130 A Waldroup-ügyről bővebben lásd „What Makes Us Good or Evil?” *BBC Horizon*, 2011. szeptember 7., <http://www.youtube.com/watch?v=xmAyxpAFS1s>. Az erőszakos gyilkosok idegi, genetikai és pszichológiai profiljáról bővebben hallgassa meg Barbara Bradley Hagerty kiváló előadásait: *Inside the Criminal Brain* NPR, 2010. június 29. – július 1., <http://www.npr.org/series/128248068/inside-the-criminal-brain>.
- 131 A jelenleg is fejlődőben lévő kulturális idegtudományról bővebben lásd Joan Y. Chiao–Nalini Ambady, „Cultural Neuroscience: Parsing Universality and Diversity across Levels of Analysis”, in Shinobu Kitayama–Dov Cohen (szerk.), *Handbook of Cultural Psychology* (New York: Guilford Press, 2007), pp. 237–254; és Joan Y. Chiao (szerk.), *Cultural Neuroscience: Cultural Influences on Brain Function: Progress in Brain Research* (New York: Elsevier, 2009).
- 132 Az epigenetika világos és közérthető ismertetéséért lásd Nessa Carey, *The Epigenetics Revolution: How Modern Biology Is Rewriting Our Understanding of Genetics, Disease and Inheritance* (London, Icon Books, 2011).
- 133 Gunnar Kattí–Lars O. Bygren–Sören Edvinsson, „Cardiovascular and Diabetes Mortality Determined by Nutrition during Parents' and Grandparents' Slow Growth Period” *European Journal of Human Genetics* 10, no. 11 (2002): 682–8.
- 134 Utalás Alan Harrington (1920–1997), fekete humoráról híres amerikai íróra, és „*Psychopaths*”, (New York: Simon & Schuster, 1972) című művére (a szerk.)
- 135 Robert A. Josephs–Michael J. Telch–J. Gregory Hixon–Jacqueline J. Evans–Hanjo Lee–Valerie S. Knopik–John E. McGuey–Ahmad R. Hariri–Christopher G. Beevers, „Genetic and Hormonal Sensitivity to Threat: Testing a Serotonin Transporter Genotype X Testosterone Interaction”, DOI:10.1016/j.psyneuen.2011.09.006
- 136 Gary Gilmore, „Eyes/Bored Teenagers” (1977. augusztus 19.: Anchor Records ANCI043).
- 137 Az első, a TMS használatával készült tanulmányt lásd Anthony T. Barker–Reza Jalinous–Ian L. Freeston, „Non-Invasive Magnetic Stimulation of Human Motor Cortex”, *Lancet* 325, no. 8437 (1985): 1106–7.
- 138 Liane Young–Joan Albert Camprodon–Marc Hauser–Alvaro Pascual-Leone–Rebecca Saxe, „Disruption of the Right Temporoparietal Junction with Transcranial Magnetic Stimulation Reduces the Role of Beliefs in Moral Judgements”, *PNAS* 107, no. 15 (2010): 6753–8. Képzeld el, hogy látja, amint egy vegyi üzem egy dolgozója cukrot tesz egy munkatársa kávéjába. A cukrot egy „Mérgező” feliratú dobozban tartják. Ahogy figyelni ezt, a semmiből, egy füstfelhőben hirtelen felbukkan egy védőruhát és védőszemüveget viselő éteri erkölcsfilozófus, és négy különböző lehetőséget ismertet önnel. Ezek a lehetőségi tér két, egymásra merőleges dimenzióját képviselik. Az első dimenzió annak felel meg, amit az alkalmazott hisz arról, mi is van a dobozban (cukor vagy mérge). A második dimenzió viszont azt mutatja meg, mi van valójában a dobozban (cukor vagy mérge). Így lényegében a kvantumlehetőségek alábbi egyvelegével van dolgunk az eredmények és a személyes vélekedések alapján (lásd az alábbi táblázatot):
1. Az alkalmazott cukornak gondolja a port, és az valóban cukor.
A kolléga megissza a kávé, és túléli.
 2. Az alkalmazott cukornak gondolja a port, de az valójában mérge.
A kolléga megissza a kávé, és meghal.
 3. Az alkalmazott mérge nek gondolja a port, de az valójában cukor.
A kolléga megissza a kávé, és túléli.

4. Az alkalmazott mérregnek gondolja a port, és az valóban mérreg.

A kolléga megissza a kávé, és meghal.

	EREDMÉNY	
	Semleges	Negatív
Semleges	1	2
VÉLEMÉNY		
Negatív	3	4

Nem feledvén a büntetőjog egyik alaptételét, miszerint „egy cselekmény nem teszi bűnössé az embert, hacsak az elme szintén nem bűnös”, mondja a filozófus, mennyire megengedhető az alkalmazott viselkedése e négy helyzetben, 1 és 7 között pontozva (1 = teljesen megengedhetetlen, 7 = teljesen rendjén való).

Liane Young és munkatársai az MIT Agy- és Kognitív Tudományi Tanszékén 2010-ben pontosan ezen feladatot adták önkéntes alanyaiknak egy, a döntéshozatal neurobiológiáját tanulmányozó vizsgálatban.

De volt egy kis bökkenő.

A döntés előtt transzkraniális mágneses stimulációval (TMS) kezelték egyes résztvevők agyának az erkölcsi kérdések feldolgozásáért felelős részét, a jobb oldali fali és halántéklebény találkozási pontját (angol rövidítéssel RTPJ). Egészen pontosan azt a részt (és a kísérletet ez különbözteti meg Ahmed Karim IV. fejezetben említett, az erkölcsösséget „kiütő” vizsgálatától), amely a harmadik fél cselekedetei mögött megbúvó meggyőződések, attitűdök és szándékok értékelésével összefüggő erkölcsi feldolgozásért felel.

Vajon befolyásolja-e a résztvevők RTPJ-jének e mesterséges stimulálása azt, ahogy a különböző helyzetekre reagálnak – Young és munkatársai ezt szeretnék kideríteni. Más szóval, vajon befolyásolható-e az erkölcsösség?

Mint kiderült, igen.

Amikor a kísérleti csoport erkölcsi ítéleteit összehasonlították egy kontrollcsoportéval (amelynek tagjai az agy egy más pontján kaptak TMS-kezelést), Young érdekes összefüggésre lett figyelmes. A 3. helyzetben (amikor fennáll az ártó szándék, de az eredmény mégis kedvező), a kezelt RTPJ-jű résztvevők

nagyobb mértékben tartották erkölcsileg megengedhetőnek az alkalmazott tettet, mint az agy más pontján kezelték.

Úgy tűnik tehát, hogy az erkölcsösség valóba manipulálható. Vagy legalábbis annak egy komponense: a mások viselkedése mögött megbúvó szándékosság megítélésére való képesség javítható vagy rontható.

139 Andy McNab, *Bravo Two Zero* (London: Bantam Press, 1993).

140 Ha kíváncsi néhány adásra, keresse fel a következő oldalt: <http://www.bbc.co.uk/programmes/p006dg3y>

141 Andy McNab Különleges Egységeknél szerzett tapasztalatairól – a félelmetes válogatási folyamatot és a vallatási módszereket is beleértve – lásd Andy McNab, *Immediate Action* (London: Bantam Press, 1995).

VI A hét főbűn

142 A műsor a következő címen hallgatható meg: <http://soundcloud.com/profkevindutton/great-british-psychopath>

143 Michael R. Levenson–Kent A. Kiehl–Cory M. Fitzpatrick, „Assessing Psychopathic Attributes in a Noninstitutionalized Population”, *Journal of Personality and Social Psychology* 68, no. 1 (1995): 151–8. Az angol nyelvű teszt a következő oldalon tölthető ki: <http://www.kevindutton.co.uk/>

144 A pszichopáták hírhedten nehezen gyógykezelhetők, sármjukkal és meggyőző erejükkel, no meg a ízelgéseikkel könnyen azt a benyomást tudják keltetni, hogy javult az állapotuk, holott valójában csak színlelik a rehabilitációt, hogy (a legtöbb esetben legalábbis) szabadlábra kerülhessenek. Michael Caldwell, a wisconsini Madisonban működő Mendota Fiatalkorú Kezelési Központ pszichológusa ígéretes eredményeket ért el egy intenzív, négy szemközti terápiás módszerrel, az úgynevezett *dekompresszióval*, amelynek célja véget vetni annak az ördögi körnek, ahol a rossz viselkedés miatti büntetés további rossz viselkedést szül, amit újra megbüntetnek, és így tovább. A Caldwell által kezelt fogva tartott fiatalok viselkedése idővel kezelhetőbbé vált, s ennek eredményeként később képessé váltak részt venni a szokványosabb rehabilitációs programokban. Az eredményeket jól illusztrálja, hogy a Caldwell programjában részt vevő több mint 150 fiatal körében a kezelés után 50 százalékkal kisebb volt az erőszakos bűncselekmények elkövetésének valószínűsége, mint egy hasonló, de a fiatalok körében tartott hagyományos rehabilitációban részesített csoport tagjainál.

A dekompresszióról és a pszichopáták kezeléséről bővebben lásd Michael F. Caldwell–Michael Vitacco–Gregory J. Van Rybroek, „Are Violent Delinquents Worth Treating? A Cost-Benefit Analysis”, *Journal of Research in Crime and Delinquency* 43, no. 2 (2006): 148–68.

- 145 John Arlidge, „A World in Thrall to the iTyrant”, *Sunday Times News Review*, 2011. október 9.
- 146 James K. Rilling–Andrea L. Glenn–Meeta R. Jairam–Giuseppe Pagnoni–David R. Goldsmith–Hanin A. Elfenbein–Scott O. Lilienfeld, „Neural Correlates of Social Cooperation and Non-Cooperation as a Function of Psychopathy”, *Biological Psychiatry* 61, no. 11 (2007): 1260–71.
- 147 „Mental Toughness and Attitudes to Risk-Taking”, *Personality and Individual Differences* 49, no. 3 (2010): 164–8.
- 148 Williams és kutatócsoportja az Oxfordi Egyetem Oxfordi Tudatossági Központjában dolgoznak. A központban folyó kutatásokról bővebben a következő oldalon tájékozódhat: <http://oxfordmindfulness.org/>. Akiket érdekel a tudatosság, azok számára a következő könyv ajánlható: Mark Williams–Danny Penman, „*Mindfulness: A Practical Guide to Finding Peace in a Frantic World*” (London: Piatkus, 2011).
- 149 A válaszról rengeteget írtak már, de akik szeretik a könnyedebb olvasmányokat, és azt sem bántják, ha a képzelet is szerepet kap egy könyvben, szívből ajánlom a következő regényt: Robert Harris, *The Fear Index* (London: Hutchinson, 2011).
- 150 Artur Z. Arthur, „Stress as a State of Anticipatory Vigilance”, *Perceptual Motor Skills*, 64, no. 1 (1987): 75–85.

VII. Szuper-élménység

- 151 Alan Harrington, „*Psychopaths*”, (New York: Simon & Schuster, 1972), p. 45.
- 152 Hervey Cleckley, *The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues about So-Called Psychopathic Personality* (St Louis, MO: C. V. Mosby, 1941, 1976), p. 391, <http://www.cassiopea.org/case/sanity.1.PdF>.
- 153 Idézet forrása: Norman Mailer, „A fehér néger”, in Sükösd Mihály (szerk.), „Üvöltés – Vallomások a beat-nemzedékről”, (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1982). A *white Negro* tanulmány először a *Dissent* magazin 1957-es őszi számában jelent meg. Itt pedig angol nyelven olvasható: <http://www.learn to question.com/resources/database/archives/003327.html>
- 154 Harrington, *Psychopaths*, p. 233.
- 155 Szent Pál részletes életrajzáért és bonyolult pszichológiájának jól tájékozott ismertetését lásd Andrew N. Wilson, *Paul: The Mind of the Apostle* (New York: W. W. Norton & Co., 1997).
- 156 Michael White, L. *From Jesus to Christianity: How Four Generations of Visionaries and Story tellers Created the New Testament and the Christian Faith* San Francisco, CA: HarperCollins, 2004), p. 170).
- 157 Rudyard Kipling „If” című verse, amelyből ezek a sorok származnak, először a *Rewards and Fairies* (London: Macmillan, 1910) című kötetben jelent meg.

- 158 Derek G. V. Mitchell–Rebecca A. Richell–Alan Leonard–R. James R. Blair, „Emotion at the Expense of Cognition: Psychopathic Individuals Outperform Controls on an Operant Response Task”, *Journal of Abnormal Psychology* 115, no. 3 (2006): 559–66.
- 159 A flow koncepciójáról bővebben lásd Csíkszentmihályi Mihály, „Az áramlat: a tökéletes élmény pszichológiája”, (Budapest: Akad. K., 2010).
- 160 Martin Klasen–René Weber–Tilo T. J. Kircher–Krystyna A. Mathiak–Klaus Mathiak, „Neural Contributions to Flow Experience during Video Game Playing”, *Social Cognitive and Affective Neuroscience* 7, no. 4 (2012), 485–95.
- 161 Elsa Ermer–Joshua D. Greene–Prashanth K. Nyalakanti–Kent A. Kiehl, „Abnormal Moral Judgments in Psychopathy”, poszter a Society for the Scientific Study of Psychopathy Conference-en, Montreal, Kanada, 2011. május.
- 162 Antoine Lutz–Lawrence L. Greischar–Nancy B., Rawlings–Matthieu Ricard–Richard J. Davidson, „Long-Term Meditators Self-Induce High-Amplitude Gamma Synchrony during Mental Practice”, *PNAS* 101, no. 46 (2004): 16369–73. Richard Davidson a Wisconsin Egyetemen működő Affektív Idegtudományi Laboratórium igazgatója. Munkájáról bővebben lásd a laboratórium honlapját: <http://psypzh.psych.wisc.edu/>. Lásd még Richard J. Davidson–Sharon Begley, *The Emotional Life of Your Brain: How Its Unique Patterns Affect the Way You Think, Feel, and Live – and How You Can Change Them* (New York: Hodder & Stoughton, 2012).
- 163 Idézet forrása: Steve Connor, „Psychology of Sport: How a Red Dot Swung It for Open Champion”, *Independent*, 2010. július 20.
- 164 Bhikkhu Bodhi, „*A Nemes Nyolcrétű Ösvény: Út a szenvedés megszüntetéséhez*”, (Budapest: Filosz, 2012). Hatodik fejezet, Samma Sati.
- 165 Mahātsatipatthana Sutta, „*The Great Discourse on the Establishing of Awareness*”, (Onalaska, WA: Vipassana Research Publications, 1996).
- 166 Scott R. Bishop–Mark Lau–Shauna Shapiro–Linda Carlson–Nicole D. Anderson–James Carmody–Zindel V. Segal, et al., „Mindfulness. A Proposed Operational Definitions”, *Clinical Psychology: Science and Practice* 11, no. 3 (2004): 230–41.
- 167 Shunryu Suzuki, „*Zen Mind, Beginner's Mind: Integrated Talks on Zen Meditation and Practice*”, ed. Trudy Dixon and Richard Baker (New York & Tokyo: Weatherhill, 1970).
- 168 Mehmet Mahmut–Louise Cridland, „Exploring the Relationship between Psychopathy and Helping Behaviours”, poszter a Society for the Scientific Study of Psychopathy Conference-en, Montreal, Kanada, 2011. május.
- 169 W. Somerset Maugham, „Örök szolgátság”, (Budapest: Holnap, 2005)

- 170 Diana Falkenbach–Maria Tsoukalas, „Can Adaptive Psychopathic Traits Be Observed in Hero Populations?”, poszter a Society for the Scientific Study of Psychopathy Conference-en, Montreal, Kanada, 2011. május.
- 171 A Hősi Képzelet Projektről többet is megtudhat a következő oldalon: <http://heroicimagination.org/>
- 172 Philip G. Zimbardo, „The Power and Pathology of Imprisonment”, Hearings before Subcommittee No. 3, of the Committee on the Judiciary, House of Representatives, Ninety-Second Congress, *First Session on Corrections, Part II, Prisons, Prison Reform and Prisoner's Rights: California, Congressional Record*, Serial No. 15, 25 October 1971, Washington, DC: US Government Printing Office, 1971, www.prisonexp.org/pdf/congress.pdf.
- 173 Irving L. Janis, *Groupthink, „A Psychological Study of Policy Decisions and Fiascoes”*, 2nd edn (Boston: Houghton Mifflin, 1982).
- 174 Timothy A. Judge–Beth A. Livingston–Charlice Hurst, „Do Nice Guys – and Gals – Really Finish Last? The Joint Effects of Sex and Agreeableness on Income”, *Journal of Personality and Social Psychology* 102, no. 2 (2012): 390–407.
- 175 Uma Vaidyanathan–Jason R. Hall–Christopher J. Patrick–Edward M. Bernat, „Clarifying the Role of Defensive Reactivity Deficits in Psychopathy and Antisocial Personality Using Startle Reflex Methodology”, *Journal of Abnormal Psychology* 120, no. 1 (2011): 253–8.
- 176 Akik érdeklődnek a bűnügyi profilkészítés tudománya iránt, azoknak a következő könyveket érdemes elolvasni: Brent Turvey, *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis* (San Diego: Academic Press, 1999); David V. Canter–Laurence J. Alison (szerk.), „*Criminal Detection and the Psychology of Crime*” (Brookfield, VT: Ashgate Publishing, 1997).
- 177 Andreas Mokros–Michael Osterheider–J. Stephen Hucker–Joachim Nitschke, „Psychopathy and Sexual Sadism”, *Law and Human Behavior* 35, no. 3 (2011): 188–99.
- A férfi sorozatgyilkosok Kelleher-féle tipológiája négy külön kategóriába sorolja az ilyen egyéneket: Látnokok, Misszionáriusok, Hedonisták és Hatalomkeresők. A Látnokok pszichikus üzenetekre, isteni sugallatok és/vagy befolyásos alteregók parancsára ölnek. A Misszionáriusok úgy érzik, rájuk hárul a „társadalom megtisztításának” feladata, s általában prostituáltakat gyilkolnak, vagy más, szelektíven megválasztott kisebbségi csoportok tagjait, például homoszexuálisokat vagy adott etnikai vagy vallási csoportokba tartozókat. A Hedonisták – közéjük tartozik a férfi sorozatgyilkosok legtöbbsége – elsősorban a gyönyört keresik, amit gyakran a gyilkolás ad meg nekik. Köztük további három alcsoport különböztethető meg: kéjgyilkosok (akik szexuális

- kielégülésért ölnek); izgalomgyilkosok (akiknek a vadászat és az áldozat megölése okoz gyönyört), és a komfortgyilkosok, akik anyagi haszonszerzés céljából végeznek áldozataikkal. A Hatalomkeresők pedig azért ölnek, hogy ezáltal gyakoroljanak ellenőrzést áldozataik felett. E gyilkosok közül sokan szexuálisan is bántalmazták áldozataikat, de a Kéjgyilkosoktól abban különböznek, hogy az erőszak az uralom eszköze, nem pedig a szexuális kielégülésé. A női sorozatgyilkosok Kelleher-féle tipológiája öt különböző típust sorol fel: Fekete Özvegyek, Halál Angyalai, Szexuális Ragadozók, Bosszúállók és Haszonszerzők. A Fekete Özvegyek családtagokat, barátokat és más olyan személyeket ölnek meg, akikkel szoros személyes kapcsolatba kerültek. A Halál Angyalai kórházakban és idősek otthonaiban dolgoznak, s megrészégíti őket, hogy élet-halál urai: gyakran a halál küszöbére juttatják pácienseiket, hogy aztán csodálatosan „meggyógyítsák” őket. A gyilkosok e típusánál gyakran diagnosztizálható átvitt Münchhausen-szindróma is.
- A Szexuális Ragadozók, a Bosszúállók és a Haszonszerzők indítékai viszonylag egyértelműek, bár megjegyzendő, hogy a Szexuális Ragadozók igen ritkák. (Aileen Wuornos lényegében az egyetlen olyan ismert női sorozatgyilkos, akire illik ez a leírás.) A Haszonszerzők ezzel szemben a leggyakoribb típust alkotják: a női sorozatgyilkosok csaknem háromnegyede tartozik közéjük. Akik többet szeretnének tudni a sorozatgyilkosokról – férfiakról és nőkről egyaránt –, azoknak a következő könyveket érdemes elolvasni: Michael D. Kelleher–C. L. Kelleher, *Murder Most Rare: The Female Serial Killer* (Westport, CT: Praeger, 1998); és Michael Newton, „*The New Encyclopedia of Serial Killers*”, 2nd edn (New York: Checkmark Books, 2006).
- 178 Heinz Wimmer–Josef Perner, „Beliefs about Beliefs: Representation and Constraining Function of Wrong Beliefs in Young Children's Understanding of Deception”, *Cognition* 13, no. 1 (1983): 103–28.
- 179 Alfred B. Heilbrun, „Cognitive Models of Criminal Violence Based Upon Intelligence and Psychopathy Levels”, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 50, no. 4 (1982): 546–57.
- 180 Paul Ekman és Robert Levenson munkáját ismerteti: Daniel Goleman és a dalai láma (előszó), *Destructive Emotions: How Can We Overcome Them?: A Scientific Dialogue with the Dalai Lama* (New York: Bantam Books, 2003). Általánosabb háttér-információért lásd még Paul Ekman–Richard J. Davidson–Matthieu Ricard–B. Alan Wallace, „Buddhist and Psychological Perspectives on Emotions and Well-Being”, *Current Directions in Psychological Science* 14, no. 2 (2005): 59–63.
- 181 Kiadatlan eredmény.

- 182 Christopher J. Patrick–Margaret M. Bradley–Peter J. Lang „Emotion in the Criminal Psychopath: Startle Reflex Modulation”, Margaret M., and *Journal of Abnormal Psychology* 102, no. 1 (1993): 82–92.
- 183 Atisha írásait és filozófiáját közérthető formában ismerteti Geshe Sonam Rinchen, *Atisha's Lamp for the Path to Enlightenment* (szerk. és ford. Ruth Sonam, Ithaca, NY: Snow Lion Publications, 1997).
- 184 Blake Morrison, „Along Highways, Signs of Serial Killings”, *USA Today*, 2010. október 5.
- 185 Don Marquis, „The Lesson of the Moth”, in *The Annotated Archy and Mehitabel*, ed. Michael Sims (New York: Penguin, 2006).

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A
A bárányok hallgatnak (film) 15
 Abu Ghraib 227
A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét (könyv) 13
 agresszivitás 53, 71, 74, 75, 101, 103, 109, 113, 159, 163, 196, 249, 258, 260
 agy 12, 22, 23, 27, 28, 34, 35, 36, 39, 59, 83, 88, 122, 132, 133, 135, 136, 138, 140, 165, 166, 196, 213, 217, 220, 230, 232, 236, 267
 agyhullám (alfa, béta, delta, téta) 23
A háború szerelmese (film) 133, 134
 Aharoni, Eyal 130, 144, 261
 akupunktúra 140, 147
 Aldrin, Buzz 41
 Alexander Holmes 92
 Allport, Gordon 55
 alvás 23
A mátrix (film) 110
Amerikai Pszicho (film) 180

Amyciaca lineatipes 16
 amygdala 12, 45, 122, 133, 137, 138, 162, 165, 176, 188, 230
 Andrews, Brian 78, 79, 118; 257
 Andy 166
A Nemes Nyolcrétű Ösvény: Út a szenvedés megszüntetéséhez (könyv) 221
 antipszichopata 49
 antiszociális 29, 43, 64, 70, 77; 78, 79; 84, 227, 249
 antiszociális személyiségzavar (ASPD) 70, 72, 256
 antiszociális viselkedés 227
 ápoló 18, 182
 Apple 195
 arcfeldolgozás 235
 Arisztotelész 13, 64
 Árja Testvériség (Aryan Brotherhood) 99, 114
 Arlidge, John 194, 195, 269
 Armstrong, Neil 41

Esőember (film) 13
 evolúcióbiológia 13
 evolúciópszichológia 49
Extreme Persuasion (tévéműsor) 168
 extrovertált 54, 59, 61, 121, 154
 extrovertáltság 53, 57, 58, 60, 64, 241
 Eysenck, Hans 53, 54, 55

É

ébrenlét 23
 érzéketlenség 40, 70
 érzelmi empátia 233
 érzelmi feldolgozás hiányosságai 137
 érzelmi intelligencia 132
 érzelmi meglepődés reakció 238
 Érzelmi Megszakításos Teszt (EIT) 214, 238
 érzelmi sivárság 72
 érzelmi stabilitás 57, 59
 érzelmi stílus 144

F

faktor 56, 58
 faktoranalízis 55, 69, 79
 fali 35
 fali lebeny 140, 166, 177
 Falkenbach, Diana 226, 229, 271
 Faschingbauer, Thomas 61, 62
 fasciculus uncinatus 133
 FBI 99, 231, 239, 240, 243
Fear Factor (tévéműsor) 153
 Fecteau, Shirley 138, 232, 234
 fehérállomány 133
 félelem 12, 15, 29, 44, 45, 49, 78, 83, 102, 118, 120, 136, 137, 142, 163, 178, 183, 197, 201, 213, 215, 227, 228, 229, 236
 félelemnélküliség 44, 79, 102, 118, 120, 169, 183, 197, 206, 227, 242

felelőtlenség 43, 66, 70, 71
 felszínes kellenség 145
 felszínes sárm 70
 Figueredo, Aurelio 252
Financial Times 40
 flegmatikus 53
 Flood, Merrill 258
 Floridai Állami Börtön 25
 flow 216, 217, 219
 fMRI 35, 45, 50, 66, 136, 138, 140, 142, 158, 217, 230
 fogolydilemma 105, 106, 107, 109, 110, 196
 Foot, Philippa 34, 217
 Forgas, Joe 14
 Forma-1 16
 főemlősök 102
 Fritzon, Katarina 38, 39, 43, 126, 137
 Frydman, Cary 123, 124, 141
 funkcionális 35, 63, 123, 141, 143, 146, 159, 203, 226, 232
 funkcionális pszichopátia 39
 funkcionalitás 144
 függetlenség 39
Fűrész (film) 147
G
 Gacy, John Wayne 21, 22, 24, 86
 Galvani, Luigi 164
 génexpresszió 161
 genom 161
 Geraghty, James 27, 28, 40
 Gilmore, Gary 163, 164, 178
 Glock 17, 181
 Gogh, Vincent van 14
 gondtalan tervezetlenség 79, 118, 227
 Gosling, Sam 252
 Gottman, John 43
 grandiozitás 145

Gran Turismo (videójáték) 179, 180
 Greene, Joshua 34, 35
 Greg Morant 234
 Griskevicius, Véladas 93
 GSR 172
 Gunderson, Buzz 95, 96

GY

gyenge konfliktus (személyes) 217, 218
 gyermekek szexuális jellegű bántalmazása 155
 gyermekkori dezintegratív zavar 257
 gyilkos 52

H

Habiak, Paul 126
 háború 133, 134, 151
 Häkkinen-Nyholm, Helinä 130
 halántéki pólus 35
 halántéklebeny 140, 158, 166, 177
 Hancock, Jeff 136
Haragban a világgal (film) 95
 Hare, Bob 22, 23, 69, 70, 124, 125, 126, 144, 150, 161, 162, 164, 236
 háromosztatú ideg 176
 Harrington, Alan 162, 209, 210, 266, 269
 Harry herceg 166
 Hasfelmetsző Jack 24
 haszonelvűség 38
 hat alapérzelem 12, 15, 29, 44, 45, 49, 78, 83, 102, 118, 120, 136, 137, 142, 163, 178, 183, 197, 201, 213, 215, 227, 228, 229, 236, 238
Hattyúk tava (balett) 192
 Heckler & Koch MK5 géppisztoly 170
 Heilbrun, Alfred 234

Henry: Egy sorozatgyilkos portréja (film) 233
 hideg empátia 139
 hidegszívűség 79, 118, 138, 227
 hiperéberség 13
 hipotalamusz 45
 hippocampus 83
 Hippokratész 53, 54
 hisztrionikus 64
 Hitler, Adolf 100
 Hobbes, Thomas 113, 152, 259
 Holmes, Sherlock 181
 hominida 33
 homloklebeny 158
 Hősi Képzelet Projekt (Heroic Imagination Project) 227
 Huszein, Szaddám 27

I

IBM 195
 idegi jog 158, 160
 impulzivitás 80, 135
 impulzív nonkonformitás 118
 insularis kéreg 122
 Interperszonális Reaktivitási Index (IRI) 157, 264
 introvertált 54, 59
 introvertáltság 53
 IQ 67, 234, 235
 izgalmi állapot 23
 izgalomkeresés 77, 120, 125

J

Jacobson, Neil 43
 Janis, Irving 94, 228
 jatai méh (*Tetragonisca angustula*) 108
 játékelmélet 14, 49, 95, 96, 104, 122, 156

jellemrajzok 64
 Jézus 213
 Jim 62, 96
 Jobs, Steve 194, 195
 Johnson, Dominic 260
 Jonason, Peter 120, 121, 122, 126,
 147, 241
 Joseph Stephen 129
 jótékonyági dolgozó 182
Journal of Business Ethics
 (folyóirat) 154
 jutalomhoz való fokozott
 vonzódás 135

K

Kampókéz (film) 46
Kapj el, ha tudsz! (film) 104
 Karim, Ahmed 132, 147, 164, 165,
 175
 karizma 145
 katona 15, 40, 108, 139, 166, 197
 Keegan, Richard 197
 Kelleher-féle tipológia 272
 kellemesség 57, 58, 59, 60, 61, 64, 77,
 114
 Kennedy, John F. 62
 kényszeres 14, 63, 64
 kényszeresség 59
 képesség nehéz döntésekre 145
 Kéri Szabolcs 14
 kézműves 182
 Kiehl, Kent 50, 142, 147, 217, 218, 220
 King, James 252
 Kipling, Rudyard 213, 215
 kiszámíthatatlanság 66
 Klasen, Martin 217, 219, 270
 klaszter-zavar 184
 Kobrák 43, 44
 kockázatvállalás 135

kockázatvállalási képesség 145
 kognitív empátia 233
 kognitív idegtudomány 34, 49
 kognitív viselkedésterápia (KVT)
 200, 201
 kolerikus 53, 54
 kompetencia 61, 77, 130
 Konrath, Sara 156, 157
 kontextusfüggés 143
 kontrollálatlan érzelmek 131
 kortizolszint 141
 Kouri, Jim 27, 62
 kozmetikus, stylist 182
 könyörtelenség 49, 80, 102, 120, 183,
 188, 191, 194, 206, 207
 könyvelő 182
Kötözni való bolondok
 (tévéorozat) 11
 köztisztviselő 182
 kreativitás 59, 81
 kreatív művész 182
 kreatív pszichopátia 153
 Különleges Egységek 101, 134, 139,
 145, 146, 166, 168, 169, 170, 174,
 197, 198
 Különleges Légiszolgálat (SAS) 167,
 168, 170, 173, 197, 198
 kulturáltság 57

L

Lady Macbeth 89
 látnoki gondolkodás 145
 Lecter, Hannibal 15, 27, 48, 176, 235
Legyen ön is milliomos!
 (tévéműsor) 180
 lelkiismeretesség 58, 59, 60, 64
 lelkiismeretlenség 29
 Levenson-féle Pszichopátiai
 Önértékelési Skála 103, 182, 236

Levenson, Robert 103, 182, 236, 237,
 238
 Leviathan 113, 152
 Lewinsky, Monica 155
 Lilienfeld, Scott 52, 61, 62, 76, 78,
 79, 80, 82, 85, 87, 118, 247
 Loewenstein, George 12, 123, 141,
 203
 Lucas, Henry Lee 232, 233, 234, 240
 Lynam, Donald 60, 77

M

Machiavelli, Niccolò 100
 machiavellizmus 120, 121, 227
 Madoff, Bernie 52
 Mahmut, Mehmet 39, 224, 232, 234
 Mailer, Norman 210
 manie sans delire 65, 66
 manipuláció 145
 manipulálás 66, 70
 Manson, Charles 24
 MAOA polimorfizmus 141
 Marquis, Don 243
 Máté passiója 147
 Maudsley, Robert
 (Hannibal Lecter) 27
 Maugham, W. Somerset 226, 270
 McNab, Andy 166, 167, 168, 169, 172,
 175, 180, 197
 McCrae, Robert 57
 McGoochan, Patrick 57
 mediális orbitofrontális kéreg 36
 megbánás és büntület hiánya 70
 megbízhatóság 57
 meggyőző erő 145
 meglepődés 15, 236, 238
 melankolikus 53, 54
 Meloy, Reid 30, 31, 32, 36, 128
 mély alvás 23

mély meditáció 220
 metakognitív stratégia 221
 MI5 120
 mielinhüvely 133
 mikro-arkkifejezés 131
 Mill, John Stuart 38
 Milton, John 9
 Mitchell, Brian David 155
 Mitchell, Derek 214
 modus operandi 240
 Moffitt, Terrie 159
 Mohamed 18
 monoamin-oxidáz A (MAOA) 124,
 141, 159, 160
 monogámia 230
 Morant, Greg 212
 Morrison, Helen 21, 22, 23, 27
 Mossberg, Walt 195
 Moulton, Jon 40
 MRI 37
 Mujica-Parodi, Lilianne 45, 46
 Mullins-Sweatt, Stephanie 76, 78,
 79, 257
 Münchhausen-szindróma 272

N

Nagy Brit Pszichopátia Felmérés
 (Great British Psychopath
 Survey) 182
 Nagy Kettes 64
 Nagy Ötös 57, 58, 60, 63, 64, 76, 77,
 222
 narcisztikus 62, 63, 64, 184
 narcizmus 120, 121, 227
 NASA 40, 94
 Nash, John 14
 nemi erőszak 28, 72, 83, 231, 235
 NEO-személyiségfelmérés 57, 58, 59,
 61, 69, 253

neuregulin 1 gén 14
 neuroökonómia 97, 259
 neuroteológia 211
 neurotikus 54
 neurotikusság 53, 57, 58, 59, 60, 61, 64
 Newman, Joseph 82, 83, 84, 85, 86,
 87, 141, 224, 256, 257
 Newton 195
 Nick 172, 262
 Nietzsche, Friedrich 100, 149
 Nimrod-művelet 170
 noblesse oblige 154
 nucleus accumbens 136

NY

nyelv a pszichopáták számára
 ~ nincs mögötte érzelmi
 színezet 23
 Nyizsinszkij, Vaclav 14
 nyugalmi pszichopátiaszint 37

O

OCEAN 57
 Ohira, Hideki 97, 98, 99, 258
 Oosthuizen, Louis 216
 orbitofrontális kéreg 39, 122
 orvos 182
 Orwell, George 190
 Osumi, Takahiro 97, 98, 99, 258

Ö

önbizalom 145
 örök szolgaság 226, 270
 összpontosítás 49, 223
 ~a jelenre 202, 203, 216, 221
 összpontosítás képessége 39, 40, 42,
 59, 80, 85, 86, 134, 135, 139, 191,
 192, 194, 200, 201, 204, 216, 217,
 220, 224

őszintétlenség 70
 ősztönös cselekvés 39
 ősztönösség 43, 53, 60, 61, 70, 71,
 120, 145

Överkalix 161

P

Pacino, Al 16
 Page, Andrew 63, 64, 255
 páli kánon 221
 pap 182
 paranoid 64, 184, 185
 Parkinson-kór 18, 19, 165
 Patrick, Chris 238
 Paul Babiak 125
 PCL-R 69, 70, 76, 77, 78, 82, 85, 86,
 88, 124, 144, 149, 184
 Pearl Harbor 228, 229
 pedofil 52
 perfekcionizmus 59
 PET 135
 Petersen, Dean 101
 Peterson, Lloyd és
 Peterson, Margaret 129
 pilóta 59
 Pinel, Philippe 65, 256
 Pinker, Steven 150, 151, 152, 153,
 155, 156, 160, 162
 pislogás 49
 pislogási gyakoriság 238
 Pitbullok 43, 44
 Pitt, Brad 67
 Pizarro, David 37, 38
 pleisztocén kor 12
 P-nemzedék 208, 209
 politikus 27, 40, 209
 Porter, Stephen 131, 132
 Power Mac G4 Cube 195
 PPI 91, 118, 138

prefrontális kéreg 132, 133, 140, 158,
 164, 177
 pszichiáter 13, 68, 136, 193, 194, 222,
 235
 pszichopata 163
 Pszichopátia Ellenőrző lista 69
 Pszichopátia Önteszt 25, 26, 30
 pszichopatikus 29, 31, 32, 38, 39, 40,
 43, 48, 50, 60, 61, 62, 79, 80, 82,
 83, 84, 85, 86, 87, 95, 96, 102, 114,
 118, 122, 124, 125, 131, 132, 135,
 136, 137, 141, 142, 144, 145, 150,
 155, 156, 159, 162, 168, 182, 184,
 196, 197, 220, 223, 227, 229, 239,
 242
 Pszichopatikus Személyiségjegyzék
 (PPI) 79, 80, 88, 91, 120, 134, 138,
 140, 144, 192, 227
 pszichotikus 14, 53, 81, 184, 185
 pszichózis 14
 pulzus 236

R

rábeszélő képesség 39
 Rachman, Stanley 42, 43, 44
 Raine, Adrian 134
 RAND Corporation 258
 Rapoport, Anatol 111, 114
 rasszizmus 155
 Ray, John 143
 Reagan, Ronald 94
 Rees, Tim 220
 rendőr 182
 Rett-szindróma 257
 Rilling, James 196
 Rizzolatti, Giacomo 262
 Robinson, Anné 153
 Rogers-bizottság 94
 Rogers, Colin 170

Roosevelt, Franklin D. 228
 Rossi, Fabrizio 24, 25, 26, 50
 Rubenzer, Steven 61, 62
 Rush, Benjamin 65, 66, 256

S

Sacks, Oliver 13
 sajtómunkás 182
 San Quentin börtön 99
 sárm 24, 27, 39, 66, 102, 154, 183,
 191, 192, 194, 195, 206, 229, 241
 Saulsman, Lisa 63, 64, 255
 sebész 27, 28, 29, 40, 59, 83, 139, 140,
 147, 167, 171, 182, 223
 séf 182
 Shiv, Baba 1222, 123, 126, 141, 203
 shoshin 222
 Shramana 239
 siker 43, 58, 104, 137, 143
 skizofrénia 13, 34, 239
 skizoid 64
 skizotip 63, 64, 81
 Smart, Elizabeth 155
 sorozatgyilkos 16, 21, 30, 40, 48, 230,
 231, 232, 233, 234, 239, 240, 242
 Sorozatgyilkos-múzeum (Museo dei
 serial killer e della pena di morte,
 Firenze) 24, 27
 sötét triád 119, 120, 121
 Spector, Phil 101
 speed (amfetamin) 135
 Speer, Nicole 158
 Stark, Jim 95, 96
 Steinem, Gloria 122
 stimuláns 136
 stresszel szembeni immunitás 229
 stresszimmunitás 227
 stressz-szint 172
 Stroop, John Ridley 85

Stroop-teszt 84, 85
sulcus temporalis superior 35, 83
súlyos konfliktus (személyes) 217, 218
Supermax 99, 100
Sutcliffe, Peter William 48, 184
Sutta, Mahātsatipatthana 221
Suzuki, Shunryū 222

Sz

szangvinikus 53
szélhámós 127, 129, 132, 141, 145, 212
szellemi szívósság 80, 169, 183, 195, 197, 206, 207
személyes erkölcsi dilemma 35, 36
személyes stílus 144
személyiségelmélet 55, 143
személyiségömb 55
személyiségstruktúra 55, 156, 222, 234
személyiségzavar 31, 63, 81
személytelen erkölcsi dilemma 35, 36
szenszei 223, 224
Szent Pál 210, 211, 212, 213, 215
szerotonin 162
szervezeti hatékonyság 144
szerzetes 223, 236
szívritmus 141, 172, 179, 238
szociálinformatika 112
szociális dominanciát 162, 227
szociális felelősség 154
szociális felelősségtudat 144
szociális hathatóság 79, 118
szociális munkás 182
szociális stresszteszt 141
szomatosenzoros kéreg 122, 138, 140
szomorúság 15, 236
szorongás 13, 15, 47, 54, 60, 61, 63, 66, 78, 121, 143, 201, 209, 220, 221, 222, 224, 229

szorongás hiánya 221, 229
szorongási szint 49, 227
sztratoszferikus önértékelés 120
Szun-ce 101
szuperpszichopata 163

T

tanár 182
tapasztalatokra való nyitottság 57, 58, 59, 60, 197, 222, 242
teljesítményfokozó szerek 155
terapeuta 182
teraváda iskola 221
térérzékelés 158
Teréz anya 86
testi agresszivitás 39
tesztoszteron 162
The Adverts (együttes) 163
The Apprentice (tévéműsor) 153
Theophrasztosz 64, 65
Thompson, Hunter S. 208, 242
Thomson, Judith Jarvis 34, 68
tibeti szerzetes 235
TIT FOR TAT 111, 112, 113, 114
titkos ügynök 15, 40, 120, 129, 132, 235, 242
TLS-mentalitás 205, 206
TMS 132
Tolkien, J. R. R. 100
Toole, Ottis 233
transzkraniális házugságjavító 147
transzkraniális mágneses stimuláció (TMS) 50, 132, 164, 165, 172, 175, 176, 177
Trier Szociális Stresszteszt 262
Trier-teszt 141
Trivers, Robert 112, 113, 259
Tsoukalas, Maria 226, 229, 271
Tucker, Albert 258

tudatelmélet 140, 233
tudatosság 178, 183, 199, 200, 201, 206, 222, 242
Tupes, Ernest 57
túláradóság 57
tükrőneuron 138, 232, 234
tűzserész 41, 42, 44
Twenge, Jean 157

U

újságíró 182
ultimátumjáték 97, 98
undor 15, 31, 236
US Navy SEAL 171

Ü

ügyvéd 15, 16, 83, 123, 145, 146, 154, 160, 182, 207

V

vállalati bűnözés 153
vállalati fejések 154
vállalkozó 15
vámatiszviselő 235
Verdi, Giuseppe 14
verejtékezés 236, 238
verejtékminta 45
verejtékmirigyek 98

vérmérséklet 53, 54, 58, 63, 87
véryomás 161, 238
Veszélyes és Súlyos Személyiségzavar (DSPD) 184, 185
viselkedésgenomika 160
Voldemort 118
Volta, Alessandro 164

W

Waal, Frans de 102, 258
Wakefield börtön 27
Waldroup, Bradley 159, 160
Walther PPK 120
When Men Batter Women (könyv) 43
Whyte, William H. 93
Wilde, Oscar 181
William Brown 89, 93, 115, 219
Williams, Mark 200, 201, 221
Woods, Tiger 29

Y

Young, Liane 166, 175

Z

Zacks, Jeffrey 157, 158
Zald, David 136
Zimbardo, Philip 227, 228, 229
Zollikofer, Christoph 103, 258

X 181787

KEVIN DUTTON professzor az Oxfordi Egyetem Magdalen Kollégiumán belül működő Calleva Evolúciós és Humán Tudományos Központ kutatópszichológusa. Tagja a brit Királyi Orvostudományi Társaságnak. A hétköznapi pszichológia terén áttörésnek számító (és nem kevésbé szórakoztató) műveit 18 nyelven publikálják világszerte.

Pszichopaták: sorozatgyilkosok, kíméletlen erőszaktevők, mérnylők és vérszomjas gengszterek. A könyvek és filmek világában *A bárányok hallgatnak*, a *Péntek 13* vagy a *Dexter* főhősei. A valóságban azonban a pszichopaták köztünk élnek: orvosok, ügyvédek, cégvezetők vagy haditengerészek. Nem ismerik a félelmet, hatalmas az önbizalmuk, remekül összpontosítanak és maradéktalanul végrehajtják a feladataikat. Valljuk be, a pszichopaták vonzó személyiségek. De vajon mi különbözteti meg az önfeláldozó tűzoltót vagy az életmentő sebészt a sorozatgyilkostól? Miben rejlik a vonzerejük, mit tanulhatunk tőlük, s hogyan fedezhetjük fel a bennünk rejtőző pszichopatát? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a téma világhírű szakértője szigorúan ellenőrzött börtönökben, keleti kolostorokban, laboratóriumokban és a harctéren, miközben valódi Hannibal Lectereket faggat, sőt, egy életveszélyes kísérletben maga is megtapasztalja a pszichopata-lét sötét oldalát...

Médiatámogató:

PORT.hu
mozi tv színház

www.athenaeum.hu 3490 Ft